

M. ANTONII MURETI
OPERA
TOMUS V.

COMMENTARIA MURETI
IN LIBROS ETHICORUM
ARISTOTELIS
CONTINENS,

In Aristotelis Oeconomica Annotationes, Interpretationem in Commentarium Alexandri Aphrodisiensis ad librum VII. Topicorum Aristotelis.

VERONAE MDCCXXX.
Apud Io. Albertum Tumermanum in Vico Artium
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO EXCELLENTISSIMI SENATUS AD ANNOS XV.

IACOBO
COMITI DE TASSIS
BERGOMATI

S. P. D.

Ioannes Albertus Tumermanus.

T Physicum, ait Cicero libro primo de Natura Deorum, speculatorem venatoremque naturae esse debere, ita & Typographum videtur mihi, Vir Illustrissime,

Si licet in parvis exemplis grandibus uti,

venari debere & speculari ubique locorum & gentium, siquis egregius vir sit, cum eruditione & literis egregie imbutus, tum literis eruditionique maxime favens; quo

ſane invento, eius nomine ſubiectos praelis ſuis libros inſigniat. Duo enim, ni me ratio fallit, hoc pacto obtinere poſſumus ac praeſtare. Primum ut ſtudiis hiſce noſtris maiorem in dies patronorum numerum nanciſcamur; alterum vero ut omnibus hominibus pateat, qui quantique viri Muſas noſtras colant, quae vulgo ſolae & comitibus exutae nuda loca, & inhoſpitalia inhabitare creduntur. Utrumque equidem efficiam nunc, cum tibi Illuſtriſſime Vir, quintum hunc M. Antonii Mureti Operum Tomum dono dare conſtituo. Tu enim ex Taſſia illa nobiliſſima Familia originem ducis, quae non Bergomi tantum, ſed in Italia univerſa, ſed in Galliis, Belgio, Germania latiſſime floret; cuius tu tamen honores & commoda praetergreſſus, in praeflorida aetate tua inſignem operam dediſti, ut te ſtudia bonarum artium, literae, eruditio illuſtrem potius redderent, quam Familiae ſplendor. Ea de cauſſa iampridem non Italiam modo perluſtraſti, verum

etiam

etiam Galliam, Belgium, Germaniam, Britanniam adiisti, optimo sane consilio, quae scripta libris sunt honestatis praecepta, cum vivorum etiam hominum praeclaris selectisque moribus coniungendi. Hinc illa tua in cuiusque generis homines comitas, sed in eos praecipue qui ingenuas artes colunt, mira affabilitas, hinc librorum undique comparandorum nobilis insatietas, hinc cum viris ubique literatissimis amoris commercium. Quid plura? Epistolae modum praeteream, si quae singula a Te manant virtutum omnium exempla ac omnimodae eruditionis lumina persequi voluero. Illud unum ex epistola hac mea tibi perspectum esse velim, utque idem aequi bonique facias etiam atque etiam rogo; praesentem nempe factum Te mihi a virtutum tuarum fulgore, etsi loci longinquitas absentem faciat, ut hoc tibi qualecumque munusculum offerrem. Qua de re iure eodem merito, me tibi statuat obque oculos tuos ponat obsequium in Te

meum, quo fretus certum rebus meis columen, & rei literariae amplificandae desiderio meo patrocinium sperare possim. Quodnam enim aliud incrementum sibi accipiant insignes, genere, fortuna, virtute, eruditione viri, quam ut aliis subsidio & decori sint? Tu interim vale Vir undequaque ornatissime, meque inter eos qui Te amant & enixe colunt enumera. Veronae XVIII. Cal. Mart. MDCCXXX.

AD LECTOREM optimum.

N, Lector optime, quintum iam Mureti Operum Tomum, quem si paulo serius a me accipis, operis ipsius gravitas & venus iacturam temporis pensabit. Habes hic, praeter alia de quibus post dicam, M. Antonii Mureti in Ethicorum Aristotelis libros Commentaria, non integra ea quidem, sed alicubi mutila, alicubi etiam tantum levi manu designata. Addam de iis enim ipsissima verba Adami Sartorii Ingolstadiensis Editoris anni M DCII. Is igitur sic ait: *Et haec ipsa elegantissima Opuscula quae hic typis excusa damus perierant, nisi illa Andreas Schottus Societatis Iesu, Mureti admirator, ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset, thesaurique loco conservasset*. Et inferius ipse Sartorius: *Quae bono publico litterario hic damus, si non emendatissime ut voluimus, caussa est quod*

ſparſa folia Sibyllae fuerint, male habita, lacera, exeſa, uno verbo iam iam interitura, niſi de quo dixi Schottus & nobilis ampliſſimuſque Dominus Marcus Velſerus Duumvir Auguſtanus illa ab interitu vindicaſſent. Verum enim vero in hiſce Commentariis quibus Muretus haud ultimam manum impoſuit, tanta apparet linguae graecae peritia, tam in ipſo Ariſtotelis textu e Ms. codicibus caſtigando gnava ſedulitas, tam mira multiplexque eruditio, perſpicuitaſque explicandi; ut mutilus hic labor videatur mihi, viderique etiam eruditoribus poſſit, integros aliorum labores exſuperare. Verſionem integram Libri quinti eiuſdem Ariſtotelis Ethicorum a Mureto factam, data opera omiſmus, quod eam primo iam in Tomo ad calcem adiecerimus. Miſſas quoque fecimus Notas & Varias Lectiones in Libellum Curopalatae de Officialibus Palatii Conſtantinopolitani a Franciſco Iunio concinnatas, quae in eadem Sartoriana editione continentur. Nam quid ea ad Muretum noſtrum? Sed eiuſdem Mureti in primum & ſecundum librum Platonis de Rep. Commentaria, tum in Xenophontis Cyropoediam & eiuſdem Anabaſin, quae etiam in Sartoriana Editione habentur in alium

Mu-

Mureti Operum Tomum diſtulimus. Nam ut ait Satyricus

Creſcit multum damnoſa papyro.

Habes tamen in hoc Tomo praeter Commentaria Mureti in Ariſtotelis Ethica de quibus diximus, ipſius in Oeconomica Ariſtotelis a Iacobo Ludovico verſa Commentarium, & Commentarii in VII. Topicorum Ariſtotelis Alexandri Aphrodiſienſis interpretationem Mureti.

Ceterum, ut ad Commentaria Mureti in Ariſtotelis Ethica redeam, certe Obertus Giphanius ignoravit ea a Mureto ſcripta. Nam in ſuis ad Ethica eadem Ariſtotelis Prolegomenis editis, cum ſuis itidem Commentariis Francofurti Anno MDCVIII. impenſis Lazari Zetzneri Bibliopolae, ita ait Giphanius, pagina quarta: *Vidi verſiones novem: veterem: Argyropyli: Aretini: cuiuſdam Ficentini: Feliciani: Perionii: Turnebi: Gruchii: Lambini. Sunt & qui aliquos tantum libros verterunt, Muretus, Martyr, & Simonius. Et inferius Turnebus autem, & Muretus, ut dixi, hac religione ſunt uſi* (ideſt ut accommodata ſit interpretatio & quaſi ſerva,) *ſed illae ſaepe non ſatis eleganter, hic autem utinam totum reddidiſſet.* Cum igitur Giphanius ratio-

tionem habet tantum Libri V. verſionis a Mureto factae, Commentaria confeciſſe Muretum in Ethica univerſa haud novit. Hoc tantum te monitum volui, Lector optime, non vero Giphanium vel oblivionis vel negligentiae damnare. Cum autem Adam Sartorius in laudata dedicatoria Epiſtola, Mureti Cemmentarios in primum, & ſecundum Rhetoricorum Ariſtotelis, in Ciceronis libros V. de Finibus, in primum Tuſculanarum, in Orationem pro Deiotaro, in Officia Ciceronis promittat, edideritque quaedam eodem anno; nos ſi ea, vel quid eorum nanciſcemur, publici quoque iuris faciemus. Quae ſiquis litteratorum hominum vel litterarum ſaltem amantium, vel partim vel ſingula exhibuerit, ei collato etiam pretio nos inſignes, nos immortales ultro habebimus gratias, ea poſtmodum in Mureti Operibus edituri. Nam interim, ut varius labor noſter ſit, Mureti in poetas quoſdam Commentaria, proximo Tomo colligemus. Vale optime Lector, & ſtudium noſtrum aequi bonique conſule.

INDEX
COMMENTARIORUM
M. ANTONII MURETI
IN
ETHICA ARISTOTELIS.

LIBRI I.

LIBRI II.

LIBRI III.

LIBRI IV.

LIBRI V.

Non eſt diſtinctio Capitum.

LIBRI

LIBRI VI.

LIBRI VII.

LIBRI VIII.

LIBRI IX.

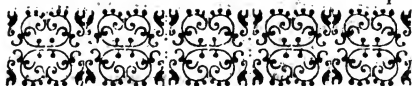
LIBRI X.

Oeconomica Aristotelis Iacobo Ludovico interprete.

FINIS.

M. ANTONII MURETI IN PRIMUM LIBRUM ETHICORUM ARISTOTELIS AD NICOMACHUM.

Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος)

COMMENTARIUS.

I.

Inis eſt qui impellit ad agendum : quique omnibus in rebus initio conſiderandus eſt, quare praeclare, ut ſolet Ariſtoteles huius doctrinae, qua humanae actiones diriguntur, principium a fine bonorum omnium ducendum putavit.

II. Simul quia, ut ait Heſiodus, aſpera & difficilis eſt via ad virtutem; ne in eius aſperitate deterreantur animi, proponendus eſt finis, quo nihil pulchrius, aut melius, aut iucundius cogitari poteſt : ut ſpe illius conſequendi, labores & ſuſcipiantur libentius, & facilius ac conſtantius perferantur. Quare hoc primo libro de fine bonorum, ſive de felicitate diſſeritur, & confutatis quibuſdam pravis de ea opinionibus, vis ac natura illius explicatur.

 III. Sed

III. Sed antequam ingrediatur in disputationem, brevi quodam eodemque admodum necessario prooemio utitur.

IV. Sunt autem duo genera prooemiorum, unum cum ea re, qua de agitur, connexum, cohaerens, coniunctum, quod recte mihi posse vocare videor συμφυὲς, ex ipsa rei natura ductum: alterum ornandi tantum sermonis, & oblectandi lectoris gratia quaesitum, quod πρόσθετον vocemus licet. Hoc Plato, & eum secutus Cicero, illo Aristoteles uti solet. Constat autem prooemium huius libri partibus tribus: quarum in prima ostenditur, aliquem esse finem bonorum, ad quem alia referenda sint, eiusque cognitionem admodum utilem esse, atque ad politicen pertinere. In secunda, non esse exigendam in his rebus limatam illam, & exquisitam docendi subtilitatem: sed satis esse, si omnia tractentur ὡς ἐν τύπῳ. Postremo, cuiusmodi esse oporteat eum, qui maximo cum fructu ad hanc philosophiam audiendam accedere, & de illius praeceptis optime iudicare possit.

V Summo autem iudicio haec proposuit, tria enim haec ad omnem disputationem constituendam concurrere necesse est; rem de qua dicitur, eum qui disputat, & eum qui audit.

VI. Ac quoniam investigandum sibi proposuerat, quid esset ultimum rerum expetendarum, prius ostendendum fuit, in eis esse aliquid ultimum; nam quaestio sit nec ne res, praecedit eam, qua, quid ipsa sit, quaeritur: ut in analiticis docetur; ac nisi aliquid esse aut per se constet, aut probetur, in quærendo quid sit, omnis frustra sumatur labor.

VII. Ita igitur docet Aristoteles, esse aliquod summum hominis bonum. Omnes artes, scientiae, facultates, omnia denique, quae ab hominibus suscipiuntur, quaeque fiunt, ad bonum aliquod diriguntur, idque tanquam finem sibi propositum spectant.

VIII.

VIII. Fere autem fit, ut, cum finem aliquem consecuti sumus, eum ipsum finem dirigamus ad alium, illumque rursus ad alium, & sic deinceps, ita ut assidue prior finis quasi gradus quidam sit ad posteriorem assequendum; exempli caussa. Fodit aliquis terram, ut ferrum ex eius visceribus eruat, huius igitur finis est, reperire ferrum: sed ferrum quoque ipsum non nisi propter aliquem usum expetitur, ergo erutum traditur fabro, qui illud igne mollit, imponit incudi, malleo tundit, limat, acuit, donec ex eo conficiat aliquid: verbi caussa scalpellum. Scalpellus igitur hic totius illius molitionis atque operae fabrilis finis est. At ipse quoque refertur alio, nempe ad usum medici, qui eo utitur ad incidendam venam. Rursum venae sectio alio pertinet, nempe ad sanguinem, aut qui redundat, minuendum, aut qui vitiosus est, detrahendum. Sanguinis missio ad morbum aut vitandum, aut tollendum, aut levandum. Morbi vitatio, levatio, depulsio, est illa quidem optanda etiam per se: sed tamen eo quoque refertur, ne impediantur actiones. Rursus actiones ipsae aliae ad lucrum referuntur, aliae ad gloriam, aliae ad honestatem, aliae ad voluptatem, aliae alio. Aut igitur semper ex aliis finibus in alios atque alios progrediendum est, aut reperitur tandem ultimus aliquis finis, ad quem caeteri omnes dirigantur. At illud quidem esse non potest. Sequeretur enim infinitos esse fines: & cum infinitum peragrari non possit, ut est in tertio Physicorum: natura, quae nihil facit frustra, ut innumerabilibus locis ab Aristotele docetur, frustra indidisset, atque ingenuisset homini illam, quae nunquam ab ultimum pervenire posset, boni appetitionem. Est igitur aliquod ultimum atque extremum bonorum, seu, quod idem est, summum bonum.

Πᾶσα) Hic annotant interpretes prope solemne esse Aristoteli, ut libros suos a pronuntiatis universe affir-

mantibus exordiatur. Sic in Physicis, in libris de sapientia, de animo, in posterioribus analyticis, & sane maxima dignitas est in hoc genere enuntiationum. Nam & affirmatio negationi præstat, & ea quae de toto genere est, ei quae de aliqua generis parte.

Τέχνη) Sexto horum librorum proprie loquitur περὶ τῆς τέχνης, & eam definit ἕξιν ποιητικὴν μετὰ λόγου, at hic latius patet hoc nomen, ita ut artis & methodi vocabulis omnis cuiusque generis cognitio intelligatur. Quod idem aperte ostendit infra ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις, &c. Confunduntur autem hoc loco hae voces τέχνη, μέθοδος, ἐπιστήμη, ἀρετὴ, δύναμις: & prope sine ullo discrimine capiuntur. Τέχνην igitur recte hoc loco definit Eustratius σύστημα ἐγκαταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ. qua definitione etiam illae includuntur, quae nullum opus, quod permaneat, efficiunt: sed tantum in agendo sunt occupatae: ut ῥητορικὴ, ἱππικὴ, & similes. At ipse postea sibi non constat, & ita loquitur, quasi Aristoteles τέχνης nomine hoc loco eas tantum artes intelligat, quarum est ἔργον τὶ παρὰ τὴν ἐνέργειαν. quem ipsius errorem posteriores quoque secuti videntur. Illam autem artis definitionem antiquam esse opinor. Lucianus enim in dialogo, quo parasitorum artem quandam esse contendit, eam tanquam a vetere aliquo sapiente proditam ponit.

Μέθοδος) doctrinam veterunt, recte, dummodo ita accipias doctrinam, ut Cicero, cum Rhetoricam vocat doctrinam dicendi. At B. Thomas, & alii ita acceperunt hoc nomen quasi graece scriptum esset διδασκαλία, Μεθόδου quoque nomen apud Graecos duobus modis accipitur. Interdum pro ratione & via, quam in tradendis artibus sequimur. Ut infra, principio libri quinti, & cum Galenus principio artis medicae dicit, τρεῖς εἶναι μεθόδους τάξεως ἐχομένας. Interdum pro quolibet habitu, qui res sibi propositas, adhibita ratione considerat.

Quam

quam definitionem Alexandro tribuit Simplicius in primum de coelo, his verbis. Μέθοδος ἐστιν, ὥς φησιν Αλέξανδρος, πᾶσα ἕξις θεωρητικὴ τῶν ὑφ' ἑαυτὴν μετὰ λόγου, τουτέστι μετὰ αἰτίας. hoc autem posteriore modo hic accipienda est.

Πρᾶξίς τε) Eustratius hoc loco definit πρᾶξιν, τὴν μετὰ προαιρέσεως ἀνθρώπου ἐνέργειαν. quod non probo. Nam si προαίρεσις contineretur in definitione πράξεως, & esset de essentia illius, frustra statim adderetur, καὶ προαίρεσις. Deinde quod sequeretur ea, quae fiunt per iram,, aut per cupiditatem, non esse πράξεις, neque bonum appetere: quorum utrumque falsum est, nam & agit, & obiecta alicuius boni specie movetur. Rectius igitur dicemus. πρᾶξιν εἶναι ἐνέργειαν ἀνθρώπου μηδὲν ἀφ' ἑαυτῆς ἔργον ἀπολείπουσαν, ἀρχὴν καὶ τέλος ἀφωρισμένον ἔχουσαν. in eo enim, quod nullum ex se opus relinquere dicitur, distinguitur ἀπὸ τῆς ποιήσεως. quae praeterea addita sunt, cur addita sint, non multo post intelligetur.

Καὶ προαίρεσις) Alii vertunt electionem, alii delectum, alii propositum, alii consilium. Cicero de finibus videtur alicubi vocasse susceptionem. Omnino nullum verbum latinum reperiri potest, quo ubique apte & commodo exprimatur προαίρεσις. De ea autem disputabitur libro tertio.

Αγαθοῦ τινὸς) Non omnia idem bonum sibi proponunt. Sed alia hoc, alia illud, ideo addit τινός.

Εφίεσθαι) Quomodo ars & actio, & cetera, quae proposita sunt, appetere dicuntur? Respondeo, aut tralatum esse, aut abstracta, ut grammatici loquuntur, accipienda esse pro concretis. Simplicius in primum Physicorum, distinguit ἔφεσιν καὶ ὄρεξιν, hoc modo, ὅπερ ἐστὶν ὄρεξις ἐν τοῖς ἐμψύχοις, τοῦτο ἐν τοῖς ἀψύχοις, φυσικοῖς δὲ, ἔφεσις.

Δοκεῖ) δοκεῖ δὲ ἔφη, οὐχ ὡς ἀμφισβητῶν, ἀλλ' ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ὁμολογούμενον. Simplicius in primum de animo, ἢ διά τινα φιλόσοφον Ἀλκαῖον. ut ait idem in primum de coelo,

aut quia tota haec doctrina in verisimilibus posita est. Aut quod non omnes revera sequuntur bonum, sed omnes tamen id sibi facere videntur.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις.

Πᾶσα τέχνη) I. Etiamne artes lenonum, veneficorum & similes? Illae vero indignae sunt artis nomine. Nam neque agunt μετὰ τοῦ λόγου, τοῦ ὀρθοῦ, neque referuntur πρός τι τέλος εὔχρηστον, τῶν ἐν τῷ βίῳ. non igitur comprehenduntur hoc nomine αἱ κακοτεχνίαι, αἱ ψευδοτεχνίαι, αἱ ματαιοτεχνίαι.

Πρᾶξις) II. Etiamne latrones, sicarii, parricidae, aliique eiusmodi? Plane. Sequuntur enim quiddam, quod ipsis errore ductis bonum videtur. Ut lucrum, vindicta, aut tale quid. Bonum autem hic dicitur, quod aut est, aut videtur. Sic enim in primo πολιτ. τοῦ γὰρ δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες. & secundo Physicum dixisset, τὸ τέλος ἀγαθὸν εἶναι, addit, διαφερέτω δὲ μηδὲν αὐτὸ εἰπεῖν ἀγαθὸν, ἢ φαινόμενον ἀγαθόν. idem iisdem verbis est ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

III. Quid qui se interficiunt? Respondeo, ii quoque liberationem a malis, in quibus aut sunt, aut futuros se vident, tanquam bonum quiddam sequuntur. Aut famam post mortem, ut Clembrotus, ut ii qui redibant a disputatione Hegesiae, ut Codrus, ut Decii, ut Curtius, ut Lucretia, ut mulieres Indorum, ut Gymnosophistae, ut Empedocles.

IV. Quid incontinens? hic quoque sequitur bonum, non quod προαιρεῖται, ἀλλὰ οὗ ἐπιθυμεῖ.

V. Quomodo πᾶσα πρᾶξις ἐφίεταί τινος, εἰ αὐτὴ ἡ εὐδαιμονία πρᾶξίς ἐστι; hoc enim saepe docet Aristoteles, ut sexto horum. τῆς μὲν ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος, τῆς δὲ πράξεως οὐκ ἀεί. ἔστι γὰρ αὐτὴ ἡ εὐπραξία τέλος. & septimo Politicorum. ἡ γὰρ εὐδαιμονία πρᾶξίς ἐστιν. & paulo post, ἡ γὰρ εὐπραξία τέλος, ὥστε καὶ πρᾶξίς τις. & libro secundo Physicorum. ἡ δὲ εὐδαιμονία πρᾶξίς τις· εὐπραξία γάρ. Respondeo

deo, illis & similibus locis, nomen πράξεως non significare certam quandam actionem ἀρχὴν καὶ τέλος ἀφωρισμένον ἔχουσαν: sed continuationem quandam actionum honestarum, sine ullo impedimento, quae per totam vitam diffunditur: & est summum hominis bonum.

Διὸ) Ex iis quae antecesserunt, probat, recte dictum esse a veteribus, bonum esse id, quod appetunt omnia. Constat autem hanc ipsius boni sive definitionem, sive quo alio nomine vocari placet, valde apud veteres celebratam, & in sermonibus usurpatam fuisse, meminit illius Aristoteles, & tertio topicorum, & primo de arte dicendi. Legitur & apud Platonem, ac fertur Eudoxus hoc argumento usus tribuisse τὰ πρωτεῖα voluptati: quod eam appeterent omnia, in quibus appetendi vis esset.

Ἀπεφήναντο) enunciarunt, ut vetus interpres reddidit: aut, ut alii, pronuntiarunt, nam & quae ἀπόφανσις Aristoteli, ea Ciceroni aut enunciatio, aut pronunciatum dicitur.

Τ' ἀγαθὸν) Arretinus, summum bonum: in quo meritissimo a singularis doctrinae viro Bessarione Cardinali reprehensus est. Nondum enim hic de summo bono agitur; sed de bono simpliciter: neque veteres, cum interrogati, quid esset τ'ἀγαθὸν, respondebant. Id quod appeterent omnia, summi boni naturam explicabant: sed tantum patefaciebant, quae vis, quaeque notio nomini τοῦ ἀγαθοῦ subiecta esset, nam quod eam habet vim, ut, ubi cognitum est, excitet appetitionem sui, id bonum est, malum enim qua ratione malum est, appeti prorsus non potest. Quam autem vim habeat hic articulus, ex Hippia maiore Platonis optime intelligi licet: ubi accurate docetur, quid intersit inter has duas interrogationes, τί ἐστι καλὸν, καὶ τί ἐστι τὸ καλόν; etenim ut illic τὸ καλὸν significat id, quod communiter inest in omnibus pulchris, quoque efficitur, ut pulchra sint:

ita hic τὸ ἀγαθὸν communem quandam naturam omnibus bonis, ea ratione qua bona sunt. Recte autem interpretatus est Argyropylus, ipsum bonum, siquidem & Plato pro eodem dicit αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, at Lambinus Arretini errorem, quamvis sedulo monente me, ne id faceret, secutus, suam ut aliis quoque locis, philosofophiae inscientiam prodidit.

Πάντα) omnia scilicet, quae illud cognoscunt. Plato in Philebo, τὸ δέγε μὴν, ὡς οἶμαι, περὶ αὐτοῦ (de bono loquitur) ἀναγκαιότατον ὂν λέγειν, ὡς πᾶν τὸ γιγνῶσκον αὐτὸ, θηρεύει καὶ ἐφίεται, βουλόμενον ἑλεῖν, καὶ περὶ αὐτὸ κτήσασθαι, καὶ τῶν ἄλλων οὐδὲν φροντίζει, πλὴν τῶν ἀποτελουμένων ἅμα ἀγαθοῖς. An autem ea quoque, in quibus nulla boni cognitio est, bonum appetere dicantur, ex iis, quae mox disputaturi sumus intelligetur.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις.

I. Haec explicatio boni, est ne definitio? Minime vero, neque enim bonum definiri potest, cum in nullo genere contineatur: sed pertineat ac permanet per omnes categorias, ut infra videbimus. Praeterea omnis vera definitio ex prioribus constat: at haec a posteriori ducitur; non enim, quia appetitur, bonum est: sed quia bonum est appetitur. Non tamen inusitata est haec definiendi ratio. Sic enim dicimus album esse, quod dissipat: nigrum quod congregat vim videndi. Id autem eo fit, quod quamvis natura ipsa, & per se causae effectis priores illustrioresque sunt; nobis tamen plerumque effecta notiora sunt causis.

II. Cum in analyticis doceatur, conclusionem syllogismi nunquam ita affectam esse ad ea principia, ex quibus efficitur, ut totum ad partem: id est, fieri non posse, ut iis ipsis, quae ad eam probandam adhibita sunt, latius pateat: sed aut reciprocari: ut, cum pro-

prium

prium de eo, cuius proprium eſt, per definitionem probatur aut minus late patere; hoc igitur cum doceatur in analyticis, contra hic feciſſe Ariſtoteles videtur. Hoc duobus modis diſſolvi poteſt. Aut enim dicemus inductionem eſſe hanc, non ſyllogiſmum: ut cum omnis ars, omnis methodus, omnis actio, omnis προαίρεσις bonum aliquod appetat, idemque in ceteris omnibus dici poſſit: recte dictum ſit a veteribus; bonum eſſe, quod appeterent omnia: aut ſatis fuiſſe Ariſtoteli, ſi oſtenderet vetus illud pronunciatum verum eſſe in ea materia, quae nobis nunc propoſita eſt: id eſt, in rebus humanis. Nam utrum canis, aut equus, aut lapis bonum appetant, necne, non laborat moralis philoſophus: cum ei propoſitum ſit de humano tantum bono diſputare.

III. Vitioſiſſima eſt ea definitio, quae non convenit in ea, quae ſub definito continentur, at haec videtur eiuſmodi, nullum enim eſt bonum, quod ab omnibus appetatur; neque enim omnes appetunt honorem, aut bonam valetudinem, aut divitias, aut tale aliquid eorum, quae bona eſſe conſtat. Dicendum eſt, in hac definitione boni, vocem, omnia accipiendam eſſe διανεμητικῶς: eo ſenſu, ut quod a quoque appetitur id ei aut bonum ſit, aut eſſe videatur; non autem συλληπτικῶς, ut intelligamus id tantum bonum eſſe, quod omnino ab omnibus appetatur.

IV. Eſtne aliquod eiuſmodi bonum, ut prorſus omnia quae ſunt, illud appetant? Reſpondeo. Quamvis moralis philoſophi non eſt de communi bono diſputare: ſed tantum de eo quod hominis proprium eſt, ut diſerte dicitur libro primo ἠθικῶν μεγάλων, tamen cum omnes Interpretes hoc loco aliquid ſibi dicendum putarint de bono illo, quod non tantum a ratione utentibus, verum etiam a beſtiis, & ab ipſis, ut Proculi verbo utar, ἀψυχοτάτοις appetitur, audebo ego quoque eorum aucto-

rita-

ritatem ſecutus, paulifper extra ſepta egredi, &, ut Plato loquitur πηδᾶν ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα. Ita igitur & a ſublimioribus Philoſophis, & a Theologis proditum eſt. Deum optimum maximum omnium rerum ut principium eſſe, ita etiam finem: omniaque ut ab ipſo fluere, ita ad ipſum referri. Qua de re lubet recitare divina verba eruditiſſimi hominis Simplicii e commentario; quem ſcripſit in Enchiridium Epicteti. φύσει μὲν γὰρ οὐκ ἄνθρωποι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ τὰ φυτὰ, καὶ λίθοι, καὶ πάντα ἁπλῶς τὰ ὄντα, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἕκαστον ἐπέστραπται πρὸς τὸν θεὸν, id eſt, *Nam natura quidem non homines ſolum ſed & animantes rationis expertes, & plantae, & lapides, ac uno verbo omnia, quae ſunt, pro ſuis quodque viribus ad Deum converſa ſunt.* Quoniam igitur Deus unus ſemper eſt, idemque eſt ſibi αὐτὸ τὸ εἶναι, fit, ut omnia ſemper, quatenus licet, eſſe cupiant. Ita enim ad aliquam divinae naturae ſimilitudinem accedunt; atque ideo in omnibus, quae generare poſſunt, nihil tam naturale eſt, quam generandi cupiditas natura per ſpeciei propagationem quaerente, quod in individuo conſequi non poteſt: ut docetur libro ſecundo de anima, & apud Platonem in Sympoſio; neque tantum in animatis, verum etiam in iis, quae anima carent, videre eſt, iccirco enim exempli cauſa, & ignis proxima quaeque inflammat, & aqua circumfuſum ſibi aerem, denſando atque humectando, ſibi aſſimilare, & in naturam ſuam convertere conatur, ut multiplicata & ſeipſa maior effecta potentior fit ad conſervationem ſui, difficilius enim corrumpitur, quod multum eſt, quam quod parum; ut ait Ariſtoteles tertio Politicorum, & in tertio de coelo, τὸ γὰρ ἔλαττον σῶμα τοῦ μείζονος εὐφθαρτότερόν ἐστιν. Eamdem cauſa eſt, cur gravia deorſum, levia ſurſum ferantur, ad ea videlicet loca, quae conſervandae ipſorum naturae quam maxime accommodata ſunt. Ipſa materia prima, quae ita imperfecta eſt, ut

ut propemodum nihil ſit, formam appetere a Phyſicis dicitur: quam Ariſtoteles in extremo Phyſicorum θεῖόν τι καὶ ἀγαθὸν καὶ ἐφετὸν vocat. Omnia igitur, ut ſummatim dicamus, αὐτοφυῶς cupiunt eſſe: quod ipſum quia bonum eſt (βέλτιον γὰρ τὸ εἶναι τοῦ μὴ εἶναι, ait Ariſtoteles ſecundo περὶ γενέσεως) ex eo fit, ut omnia appetant bonum; appetunt enim conſervationem ſui, in bono autem ineſſe vim conſervandi, ut contra in malo corrumpendi ac deſtruendi copioſiſſime docet Plato lib. 10. de Repub. Quaedam etiam valde huc pertinentia diſputat S. Aurelius Auguſtinus cap. 27. libri 7 de civitate Dei. Quamvis autem inanimata cognitionem boni non habent; diriguntur tamen ad id quod ſibi bonum eſt, a beata illa mente erroris omnis experte, quae dirigit ac gubernat omnia: non aliter, quam ſagitta, etſi ſcopum non novit, dirigitur tamen ad eum a ſagittario. Aliud bonum omnium commune nullum eſt, τὸ δὲ φάναι πάντα τὰ ὄντα ἐφίεσθαι ἑνός τινος ἀγαθοῦ, οὐκ ἀληθές. ἕκαστον γὰρ ἰδίου ἀγαθοῦ ὀρέγεται. Ariſtoteles ad Eudemum.

V. Si appetitio ex indigentia naſcitur, ut eſt in primo Phyſicorum, & apud Platonem in Sympoſio, ii qui iam felices ſunt, quomodo bonum appetere dicentur? Dicendum, duplicem eſſe appetitionem: unam imperfectorum, qua cupiunt adipiſci eam perfectionem, qua carent; alteram perfectorum, qua cupiunt ἐνοῦσαν conſervare: & ſic Deus quoque ipſe bonum cupere dicitur. Cupit enim omnes homines ſalvos fieri, &c.

VI. Cum multi contraria appetant, quomodo dici poſſunt appetere bonum? neque enim bonum bono contrarium eſt, ſed malo, ut videbimus libro ſecundo. Dicendum, nihil prohibere, quin & ea, quae ſimpliciter inter ſe pugnant, bona ſint, ad hunc aut ad illum relata. Calor & frigus, labor & quies, cibi ſumptio & inedia, contraria ſunt; ſed tamen eorum alia aliis bona eſſe conſtat, aut etiam uni & eidem modo hoc, modo illud.

Δια-

Διαφορὰ δέ τις) Ostendit quandam inter fines dissimilitudinem. Quod eorum alii sunt actiones, alii praeter ipsas opera quaedam. Eadem autem fere divisio est apud Platonem in Theaeteto.

Τῶν τελῶν) τέλος non est quodlibet extremum: sed id cuius causa cetera instituta sunt. Aristoteles secundo Physicorum. βούλεται γὰρ οὐ πᾶν εἶναι τὸ ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ τὸ βέλτιστον.

Ἐνέργειαι) ut artis equitandi, aut canendi seu assa voce, seu fidibus.

Ἔργα τινά) atque harum artium artifices proprie vocantur δημιουργοί.

Ὧν δ' εἰσὶ) Ratio non obscura est, actiones enim & molitiones ipsae ad opera referuntur,

Πλοῦτος) E vulgi opinione hoc dicit. Ipse enim primo politicorum reprehendit hanc opinionem. Sed sic solet in ponendis exemplis, ut cum dicit stirpes sentire, aut daemones esse animalia, aut numeros esse principia rerum.

Ὅσαι δ' εἰσὶ) Comparat fines ipsos inter se, & ostendit fines earum artium, quae aliis praesunt, praestantiores esse ceteris, & in comparatione anteponendos.

Ἀρετὴν) Quidnam veteres libri, δύναμιν. & ita legit Eustratius, & ipse hanc scripturam confirmare videtur lib. 8. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, his verbis. πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ ποιητικαὶ, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι δυνάμεις εἰσί.

CAPUT II.

Εἰ δή τι τέλος) Ex iis, quae antegressa sunt, constat, fines alios sub aliis contineri, alios aliorum causa expeti; semperque eum, propter quem ceteri expetuntur, ceteris esse meliorem ac praestantiorem. Nempe igitur, si quis ex iis finibus, quos homines consequi possunt, eiusmodi est, ut suapte tantum vi expetatur,

neque

neque usquam pertineat alio: cetera autem ad illum omnia referantur: is non bonum modo fuerit, verum etiam bonorum, quae cadere in hominem queunt, optimum. At esse aliquem eiusmodi finem, ex eo intelligitur, quod inanis alioqui, & irrita esset ea, quam natura ingeneravit hominibus, boni appetitio. Quare perspicuum est, & ultimum esse aliquod, quo cetera spectent omnia, & in eo positum esse homini finem bonorum.

Τῶν πρακτῶν) Omnes, qui latine Aristotelem interpretati sunt, intellexerunt hoc loco τέλος τῶν πρακτῶν, eum finem, ad quem referuntur τὰ πρακτὰ. & nomine τῶν πρακτῶν intellexerunt τὰς πράξεις. quam expositionem quanquam non omnino improbo, tamen non sequor: potiusque iudico vocem τῶν πρακτῶν ad fines ipsos pertinere: quorum alii sunt πρακτοὶ, alii οὐ πρακτοί. Πρακτοὶ sunt, quos homo consequi potest: ut divitiae, ut bona valetudo, ut voluptas, οὐ πρακτοὶ, quos homo ut consequatur, fieri non potest. ut idea. Quoniam igitur Aristoteles in his libris quaerit eiusmodi aliquod bonum, ut in potestate hominis positum sit, illud consequi, ideo removet ea, quae homo consequi non potest, aitque: *Si quis igitur finis est, ex iis finibus, quos homo consequi potest, quem propter seipsum volumus, neque omnia propter aliud expedimus, &c.* Atque hanc sententiam primum confirmat Eustratius, quem quamvis docere fortasse possit aliquis ab illa altera non abhorrere, ipse tamen exponens vocem τῶν πρακτῶν, his verbis utitur. Πρακτὰ δέ εἰσιν ἐκεῖνα, ὅσα πράττουσιν ἡμῖν περιγίνεται. ταῦτα δέ ἐστί τινα ἀγαθὰ, ἃ διὰ τῶν τεχνῶν, καὶ τῶν μεθόδων, καὶ τῶν τούτοις συστοίχων κτώμεθα, id est, *Πρακτὰ autem sunt, quae agentibus nobis acquiruntur. Ea vero sunt bona quaedam, quae artibus, ac doctrinis, eiusdemque generis aliis comparamus.* Deinde Aristoteles ipse, qui paulo infra manifesto hac voce sic utitur, ut nos eam hic quoque

acci-

accipiendam putamus, cum ait, τί ἐστιν, ὃ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι, καὶ τί τὸ πάντων ἀκρότατον τῶν πρακτῶν ἀγαθόν; & multo etiam apertius, ubi de idea disputans, ait eam, si maxime sit summum bonum, non tamen esse eiusmodi, ut eam sibi homo possit acquirere: quod ipse exprimit his verbis, οὐκ εἶναι πρακτὸν, καὶ κτητὸν ἀνθρώπῳ. Apertissime autem libro primo εὐδημείων, quem locum operae pretium est apponere. Νῦν δὲ λέγομεν, ὅτι τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν ἐστιν ἀνθρώπῳ πρακτὰ, τὰ δ' οὐ πρακτά. τοῦτο δὲ λέγομεν οὕτω, διότι ἔνια τῶν ὄντων οὐθὲν μετέχει κινήσεως, ὥστε οὐδὲ τῶν ἀγαθῶν. καὶ ταῦτ' ἴσως ἄριστα τὴν φύσιν. ἔνια δὲ πρακτὰ μὲν, ἀλλὰ πρακτὰ κρείττοσιν ἡμῶν. ἐπειδὴ δὲ διχῶς λέγεται τὸ πρακτὸν (καὶ γὰρ ὧν ἕνεκα πράττομεν, καὶ ἃ τούτων ἕνεκα μετέχει πράξεως, οἷον καὶ τὴν ὑγίειαν, καὶ τὸν πλοῦτον τίθεμεν τῶν πρακτῶν, καὶ τὰ τούτων πραττόμενα χάριν, τὰ ὑγιεινὰ καὶ τὰ χρηματιστικὰ) δῆλον ὅτι καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπῳ πρακτῶν ἄριστον θετέον. Verbum quoque πράττειν, unde nomen hoc ductum est, apud Graecos non tantum valet agere: quanquam id quidem saepissime, verum etiam interdum idem est, quod consequi, impetrare, obtinere. Isocrates ad Nicoclem. Μᾶλλον γὰρ ἐλπὶς τοὺς τοιούτους, ἢ τοὺς ἱερεῖα πολλὰ καταβάλλοντας πράξειν τι παρὰ τῶν θεῶν ἀγαθόν, id est: Maior enim spes est, eos, qui tales sunt, quam eos, qui multas victimas caedunt, boni aliquid a diis esse consequuturos, quo sensu saepe etiam dicunt καταπράττειν, aut διαπράττεσθαι, aut κατεργάζεσθαι. Atque id Latini nonnunquam conficiendi verbo exprimere videntur. Terentius:

virginem
Quam amabat, eam confeci sine molestia.

Non enim placet Donatus, qui *Confeci*, exponit, *Superavi*. Cicero. *Reditum, si me tantum amas, quantum certe amas, hominibus confice*.

Βουλόμεθα) Voluntas est ipsius finis, electio autem eorum, quae ad finem pertinent: ut libro tertio docebitur. Ex eo intelligi potest, cur hic quidem usus sit verbo βουλόμεθα, paulo infra autem verbo αἱρούμεθα.

Πρόεισι

Πρόεισι γάρ') ἀπὸ κοινοῦ ὑπακουστέον, ἡ ὄρεξις. Est autem haec confirmatio assumptionis διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς, hoc modo. Si nullus est finis, qui suapte tantum vi expetatur, sed quicquid expetimus, id propter aliud expetimus, in infinitum progredietur naturalis illa boni appetitio. Quod si est, inanis erit, & irrita, hoc autem absurdum est: igitur aliquem esse finem necesse est. Tribus autem modis loquendi hanc progressionem in infinitum efferre solet Aristoteles: εἰς ἄπειρον γὰρ βαδιεῖται, libro quarto τῶν μετὰ τὰ φυσ. καὶ οὕτω δὴ πρόεισιν εἰς τὸ ἄπειρον, libro primo de anima, sub finem: ἔτι δὲ εἰς ἄπειρα βαδιεῖται, εἰ ἔσται μεταβολῆς μεταβολή, &c. quinto Physicorum.

Κενὴν) Vocabulum a physicis ductum. Ut enim veteres physici dicebant, κενὸν esse locum aut διάστημα, in quo nullum esse solidum corpus: ita recte appetio illa κενὴ diceretur, in qua nulla esset soliditas.

Καὶ ματαίαν) proprie, μάταιον enim dicitur τὸ πεφυκὸς ἄλλου ἕνεκα, ὅταν μὴ περαίνῃ ἐκεῖνο, οὗ ἕνεκα ἦν, καὶ ἐπεφύκει. Aristoteles secundo Physicorum. Infinitum autem περαίνεσθαι non potest, πέρας γὰρ οὐκ ἔχει.

Ἀπορίας τινὸς λύσις.

Habere dubitationem potest, quae tandem absurditas futura sit, etiamsi appetitionem boni inanem, & irritam esse fateamur, nonne enim multa cupiunt homines, quae consequi non queunt? Itaque libro tertio dicitur, voluntatem esse etiam τῶν ἀδυνάτων. Sed dicendum est, appetitionis huius aut illius hominis vanas, & inanes esse posse illas quidem, quas toti hominum generi natura indidit, non posse. Deus enim, & natura nihil faciunt frustra, ut dicitur libro primo de coelo. Quod autem hic dicitur, fines infinitos esse non posse, idem etiam de quolibet alio caussarum genere dici potest, οὐκ ἄπειρα γὰρ τὰ αἴτια, οὔτε κατ' εὐθυωρίαν, οὔτε κατ' εἶδος, ut est in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Quem-

Quemadmodum igitur aliquam causam efficientem primam,& aliquam materiam primam, & aliquid primum in iis, quae per se insunt in rebus subiectis, ita & finem aliquem ultimum esse necesse est. Nam cum scientia sit ex cognitione causarum: & infinitum cognosci non queat: causarum infinitate posita, omnis scientia tolleretur.

Ἀῤ οὖν] Mos hic est Aristoteli, ut saepe quae affirmare instituit, ea interrogando efferat. Itaque hoc loco cum plane confirmare vellet, cognitionem finis ad instituendam vitam maximum habere momentum; ita locutus est. *Ecquid igitur ad vitam momenti plurimum in eius cognitione positum est? nosque, si tanquam sagittarii, aliquid quod spectemus, habeamus, nonne ita facilius, quid nos facere oporteat, assequemur?* Atque hoc loco falli videntur, quicunque ἄρα, non, ut in melioribus libris legitur ἆρα, legunt. Etenim illud ἄρα, quod tenore acuto notatum, non interrogandi, sed colligendi ac concludendi vim habet, nunquam apud Graecos, aut coniunctum cum particula οὖν, aut principio comprehensionis positum reperietur. Neque me fugit Budaeo aliter videri in commentariis linguae Graecae, sed exemplum requiro. Nam quod ille unum ex Platone affert, in eo ἆρα, non ἄρα legendum est ex optimis & vetustissimis libris.

Καὶ καθάπερ τοξόται] aut hanc & sententiam & similitudinem, qua eam exornaret, mutuatus est ab Isocrate, aut idem ipsi venit in mentem, quod prius eruditissimo illi & faciendae orationis peritissimo viro venerat. Ille enim in epistola ad Iasonis liberos, cum docuisset finem aliquem initio constituendum esse, deinde referendas ad eum singulas actiones, addit: καὶ τοῦτον μὲν τὸν τρόπον ζητοῦντες καὶ φιλοσοφοῦντες, ὥσπερ σκοποῦ κειμένου στοχάσεσθε, καὶ μᾶλλον ἐπιτεύξεσθε τοῦ συμφέροντος· ἐὰν δὲ μηδεμίαν ποιήσησθε τοιαύτην ὑπόθεσιν, ἀλλὰ τὸ προσπίπτον ἐπιχειρῆτε πράττειν,

τεῖν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ὑμᾶς ταῖς διανοίαις πλανᾶσθαι, καὶ πολλῶν διαμαρτάνειν πραγμάτων.

Εἰ δ' οὕτω) Exposita utilitate, quae e summi boni notitia existit, enitendum nobis esse ait, ut vim naturamque illius, quoquo modo poterimus, intelligentia consequamur. *Quod si haec, inquit, ita se habent, conari nos par est, ut, si minus accurate, & subtiliter, at crasse saltem, & populariter comprehendamus, tum quid ipsum sit, tum quid sive scientiae, sive facultati proprie propositum.* Est autem operae pretium observare singularem quandam ac mirificam, eandemque constantem ac perpetuam Aristotelis in dicendo moderationem, non enim dixit περιληπτέον sed πειρατέον περιλαβεῖν: ut se conaturum magis, quam effecturum ostenderet: & addidit τύπῳ γε, quasi diffidens se de tanta re posse exquisite differere.

Τύπῳ γε) Quod est in picturis σκιαγραφὴ, hoc est, in statuariorum, plastarum, fusorum, similiumque artificum operibus τύπος, rudis nempe quaedam, & inchoata futuri operis designatio, nam Budaeo quidem minime assentior, qui typum ait esse formam ipsam, unde simulacra ducuntur. Philosophi autem non ineleganti tralatione hanc vocem adhibent, ubi accuratam illam & limatam subtilitatem abesse significant. Quamvis autem id non agimus hoc quidem tempore, non pigebit tamen admonere, apud Ciceronem libro primo epistolarum ad Atticum corruptum esse locum, ubi haec vox vulgo legitur, nam quod in omnibus pervulgatis libris ita scriptum est: *Praeterea typos tibi mando, quos in tectorio atrioli possim includere, & putealia sigillata duo:* non typos, legi oportet, sed tybos, seu tubos, significat autem plumbeas aut fictiles fistulas, quibus aqua pluvia in puteum perducitur.

Γε) saltem, quod cur ab omnibus latinis interpretibus omissum sit, non video.

Τί ποτέ ἐστι καὶ τίνος) Duas quaestiones proponit: quid

B tan-

tandem sit ultimum illud bonorum, & cui sive scientiae, sive facultati proprie, & ἀμέσως propositum. Earum autem posteriorem statim explicat, docetque politicen esse eam, cuius finis bonorum omnium finis est. Priorem, quia longiorem orationem requierebat, in commodiorem distulit locum.

Ἢ δυνάμεων) Ita plane legit Eustratius, acuteque distinguit ἐπιστήμην ἀπὸ δυνάμεως, at vetus interpres legit, ἢ ἀρετῶν. Sic & supra ἀρετὴν idem legebat, ubi Eustratius δύναμιν.

Δόξειε δ' ἂν) Syllogismus hic absolutus est. *Verisimile est hunc finem, cum omnium praestantissimus sit, praestantissimae omnium facultati propositum esse, talis autem est politice, igitur politices finis est summum hominis bonum.* Propositionem, ut satis per se probabilem, confirmare omittit. Assumptionem corroborat iis argumentis, de quibus statim dicturi sumus. Est autem huic loco consentaneum id, quod scriptum est libro tertio politicorum in haec verba: Ἐν πάσαις μὲν ἐπιστήμαις καὶ τέχναις ἀγαθὸν τὸ τέλος· μέγιστον δὲ καὶ μάλιστα τὸ τῇ κυριωτάτῃ πασῶν. αὕτη δ' ἐστὶν ἡ πολιτικὴ δύναμις.

Τοιαύτη δὴ καὶ ἡ) melius videtur, quod in aliis libris legitur, τοιαύτη δ' ἡ.

Τίνας γὰρ εἶναι] Aliquot argumentis confirmat ac constituit id, quod modo dixerat: politicen videlicet artium omnium praecipuam, esse atque in ceteras imperium obtinere, quorum hoc primum est: quod eius est definire, quae artes in civitate esse debeant, tum quos in quibus elaborare, & ad quem usque modum oporteat. Ut autem de primo agamus: constat politici munus esse, praescribere ac constituere, quas artes in civitate exerceri velit, quas minus. Itaque videmus, pro rerum publicarum varietate, varias quoque artes ab aliis civitatibus recipi, ab aliis exulare. Apud Hebraeos olim statuario esse nemini licebat, at apud Graecos ars illa magno

gno

gno in pretio fuit. Lacedaemonii, quod parſimoniam ac frugalitatem colerent, cupediarios apud ſe eſſe voluerunt. apud eoſdem nullus comoediarum, nullus tragoediarum artifex erat; quod ſcelerum exempla neque ioco neque ſerio audiri ſpectarive a civibus ſuis vellent. At contra Sybaritae, cum delitiis omnibus indulgerent, lege ſanxerunt, ne quis faber, aliuſve eorum artificum, qui opera ſua non ſine ſtrepitu efficiunt, in urbe ſua eſſet: quod a ſomno ſe nollent aut impediri, aut excitari. Ex hac urbe antiquitus omnes, qui philoſophiam aut rhetoricam docerent, ſenatuſconſulto pulſos eſſe conſtat. At poſtea leges latae ſunt, quibus eis honores ac praemia proponerentur, ut cum aliunde conſtat, tum ex lege in honoribus Dig. de vacat. & excuſat. mun. titulo de profeſſoribus & medicis libro decimo, & ex titulo de ſtudiis liberalibus urbis Romae & Conſtantinopolitanae libro undecimo Codicis. Quin etiam in eodem decimo libro enumerantur alii quidam artifices, quibus conceditur immunitas, ſub titulo de excuſationibus artificum, & lege ult. Dig. de iure immunitatis. Politice igitur modo has modo illas artes vel in rempublicam admittit, vel a republica excludit; neque id tantum, verum etiam conſtituit, *ποίας ἑκάςυς χρεὼν ὅτι μανθάνειν*. Non enim quamlibet artem, etiam earum, quae permiſſae ſunnt, a qvolibet diſci aut factitari licet. Exempli cauſa. Artes ſcaenicae apud veteres Romanos prohibitae non erant; neque tamen ab ingenuis, ſed a ſeruis aut libertis exercebantur: itaque qui in ſcenam prodiiſſent, edicto praetoris infames erant; lege prima & ſecunda Dig. de iis, qui notantur infamia. Artes ſordidae non prohibebantur a Lacedaemoniis; neque enim eis carere civitas poteſt; ſed tamen civibus omni earum tractatione interdictum erat. At contra artes erant quaedam propriae ingenuorum & nobilium. Ut olim in hac urbe decretum eſt a

ſenatu, ut de principum filiis ſex, ut ait Cicero, aut, ut ait Valerius, decem ſingulis Hetruriae populis, percipiendae ſacrorum diſciplinae gratia, traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum ſordeſceret. Quod autem addit Ariſtoteles.

Καὶ μέχρι τίνος) eo pertinet, quod etiam per ſe bonis, & utilibus modus quidam adhibendus eſt; ut oſtendit hoc loco Euſtratius, ſed exempla quae ab eo ponuntur, leviora ſunt. Illud gravius, quod Ariſtoteles octavo πολιτικῶν vult pueros ingenuos muſicen diſcere, eamque exercere, quamdiu pueri ſunt, at grandiores effectos ab ea exercenda abſtinere, tantumque de aliis iudicare. Sic Callicles apud Platonem in Gorgia (quam vere, nunc quidem non quaerimus) philoſophiae tractationem adoleſcentibus concinnum quiddam, & elegans eſſe ait: ſed videndum eſſe μέχρι τίνος: eſſe enim ſenibus indecoram. Sic fortaſſis aliquis non immerito cenſuerit, aſtrorum ſcientiam ea parte, quae de corporum coeleſtium magnitudinibus, motibus, intervallis differit aut etiam tempeſtatum anni varietatem; & ex ea morbos aut ſterilitatem, quaeque iis contraria ſunt; & eiuſmodi alia praedicit, ferendam eſſe in civitate bene inſtituta; ſed conſtituendos ei eſſe quaſi terminos quoſdam, ne eo progrediatur, ut etiam de cuiuſque fortuna, moribus, ſtatu aut exitu vitae audeat pronunciare.

Ὁρῶμεν δὲ) Alterum argumentum, quo probet politicen eſſe μάλιστα ἀρχιτεκτονικήν.

Χρωμένης δὲ) Concludit quod propoſuerat: politicen videlicet omnium artium dominam eſſe, eiuſque finem eſſe ſummum hominis bonum. Cum enim ea utatur ceteris ſcientiis quae quidem in actione conſiſtunt, ac praeterea poſitis legibus praeſcribat, quae agenda ſint, quaeque fugienda, ex eo ſequitur, ut finis ipſius caetera-

terarum fines contineat: sitque iccirco ultimum eorum bonorum, quae in hominis naturam cadunt.

CAPUT III.

Λέγοιτο δ' ἂν) Haec est prooemii secunda pars, qua, ut ante dixi, significat, quam disputandi rationem secuturus sit in his libris, quod ut melius percipi possit, intelligendum est, non unum esse simplicem docendi modum, sed id ipsum quoque pro earum rerum, quae docentur, dissimilitudine variari. Recte enim Plato in Timaeo orationi omni cum iis rebus de quibus explicatur, ait esse cognationem, ut cum de re stabili, atque immutabili disputatur, talem quoque orationem esse oporteat, quae neque redargui possit, neque convinci; at cum in iis versamur, quae mutationi ac vicissitutini exposita, firmitatem constantiamque non habent, etiamsi minus oratio ex omni parte secum ipsa consentiat, dummodo probabilia dicantur, contenti esse, nihilque ultra requirere debeamus. *Commode autem*, inquit, *dixerimus, si eae res, de quibus explicare ingredimur, quantum ipsarum natura fert, dilucidentur.* Nam ut in iis, quae opificum industria elaborantur, non eandem ab omnibus operis perfectionem exigimus: sic ne omnem quidem disputationem, sine ullo discrimine ad perfectam illam, & immutabilem veritatis normam exigere debemus.

Ὥσπερ οὐδὲ ἐν τοῖς δημιουργουμένοις) Fingamus enim tres esse artifices, qui alicuius hominis formam artificio suo imitandam, atque exprimendam susceperint: eorum unum esse pictorem, alterum, qui e cera imagunculas fingat, quos κηροπλάστας Graeci vocant; tertium autem, qui in chalybe, aut in adamante formas sibi propositas repraesentet. Enimvero iniquus sit, si quis a secundo postulet, ut sine ullis coloribus aeque

prope atque pictor ad exemplaris propositi similitudinem accedat: longe autem iniquior, si quis idem ab eo, quem tertio loco posuimus, exigat. Et si Staficrates olim montem Athonem, ut se facturum profitebatur, ad Alexandri similitudinem conformasset, nemo, ut opinor, in tam vasta mole eam perfectionem, quae in Lysippi statuis cernebatur, requisiisset. Intelligentis enim hominis est, cogitare ac videre, quid quaeque materia capere ac pati possit, eoque esse contentum.

Τὰ δὲ καλὰ) Honesta autem & iusta, inquit, quae civili facultati ad considerandum proposita sunt, tantam habent varietatem, tantisque agitantur erroribus, ut non natura, sed lege tantum ac conditione hominum talia esse videantur.

Τοσαύτην ἔχει) Duo dixit: διαφορὰν καὶ πλάνην quorum utrumque quid valere putem, aperiam. Διαφορὰ in eo est, quod de rebus honestis, ac iustis non concordant, ac concinunt homines inter se, imo vero dissentiunt, ac διαφέρονται. adeoque cum multis variisque de rebus homines saepe dissentiant, nulla est alia dissensio, quae lites & inimicitias gignat, nisi, cum, quod uni iustum honestumque, id alteri iniustum, atque inhonestum videtur: ut luculenter docet Plato in Euthyphrone Stoici honestum putant, quicquid natura fert, in apertis ac propatulis locis facere: iidemque omnia, quamlibet flagitiosa, & turpia suis nominibus notant, nullam putantes in eo inesse obscoenitatem, aliorum prope omnium contraria sententia est. Epicureis honestum est, suis quemque tum voluptatibus tum opportunitatibus metiri ac dirigere omnia; nihilque aliorum caussa facere, id quam turpe, & inhonestum alii iudicent, qui nescit? Apud Persas, ait Xenophon, turpe habebatur spuere aut emungi: idem si apud alias nationes turpe sit, male sane & incommode cum gravedinosis agatur. Graecorum moribus perite, ac scienter

ter saltare, laudi, ducebatur, at L. Murenae in petitione consulatus, magni criminis loco obiectum est, quod saltator esset. Lacedaemoniorum pueris furari, & quamplurimos habere amatores, decori erat. Aliae gentes earum rerum utramque turpem, alteram etiam nefariam iudicant. Apud eosdem puellae nudae, cum pueris item nudis, in publico exercebantur, quando id Lydi tulissent? apud quos, ut ait Herodorus, probro erat', conspici nudum. Persae cum matribus, filiabus, sororibus commiscebantur, easque corporum coniunctiones legitimas, ac non inhonestas esse credebant. Atheniensem etiam Cimonem legimus, sive legibus, sive contra leges, sororem Elpinicen in matrimonio habuisse, quantopere id ab aliorum populorum sensibus abhorret? Iam si iustum est, quod legibus aut iubetur, aut permittitur: quod vetatur, iniustum: cum pro rerumpub. varietate variae etiam leges ferantur: apparet non eadem ubique iusta, aut iniusta haberi, nam in regno iustum est, uni parere omnes: in optimatum potestate, qui virtute praestent, ab eis ceteram multitudinem regi: in populari rep. aequam esse omnium sortem, atque haec prima discrimina: e quibus quae enascantur alia, si particulatim persequi velim, longus sim. Haec igitur illa est διαφορὰ, quam Philosophus in rebus honestis, ac iustis esse ait, addit autem πλάνην propterea quod errant quodammodo. & modo in hanc, modo in illam partem feruntur honesta & inhonesta, iusta & iniusta. Nam cum leges & consuetudines non eaedem maneant, sed modo veteres novis abrogentur, modo rursum repudiatis novis veteres redeant, fit, ut honestorum quoque ac turpium iustorum & iniustorum mirabilis quaedam sit vicissitudo.

"Ὥστε δοκεῖν) quibus hoc visum sit, lib. 5. dicturi sumus: ubi & Aristoteles ipse copiosius hac de re disputabit.

Νόμῳ μόνον εἶναι) Νόμῳ εἶναι, & φύσει εἶναι, aut τῇ ἀληθείᾳ εἶναι, apud Philoſophos opponuntur. Illud enim de iis dicitur, quae ſuapte natura talia non ſunt, ſed eo tantum quod videntur. Itaque Democritus, cum diceret eo tantum eſſe alba, nigra, dulcia, amara, quod talia viderentur, ita hoc eloquebatur: νόμῳ χροιὴν εἶναι, καὶ νόμῳ γλυκύ. at φύσει εἶναι dicuntur, quae reipſa talia ſunt, non non quod talia eſſe homines opinentur. Galenus in librum περὶ φύσεως ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν νόμον μὲν οὖν ἐστι τὸ πρὸς τῶν ἀνθρώπων νομιζόμενόν τε καὶ δοξαζόμενον, κατὰ φύσιν δὲ, τὸ κατ᾽ αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν. Erant autem e veteribus Philoſophis, qui νόμῳ eſſe omnia putarent, contenderentque, μηδὲν μᾶλλον εἶναι τοιόνδε ἢ τοιόνδε. his enim verbis ſuam illam abſurdam ſententiam efferebant. Idem ſentiebat & Protagoras, cum diceret, πάντων μέτρον εἶναι τὸν ἄνθρωπον.

I. Τοιαύτην δέ τινα πλάνην) Talis etiam quidam error in rebus bonis eſt, propterea quod ex eis multi damnum capiunt. Iam enim quibuſdam opum copia, quibuſdam corporis robur exitio fuit.

Πλάνην) In rebus bonis non ait eſſe διαφορὰν, καὶ πλάνην, ſed πλάνην tantum. non enim ut de honeſtis & inhoneſtis, iuſtis & iniuſtis, ita etiam de bonis & malis homines inter ſe diſſentiunt, exempli cauſſa: divitias, bonam corporis temperationem, vires & ſimilia, non alii quidem bona, alii mala eſſe dicunt: quinimo omnes bona per ſe illa eſſe conſentiunt: niſi ſi qui aut θέσιν ὑπέχουσι λόγου χάριν, aut inanes rixas de vocibus conſerunt, ut Stoici: & tamen haec ipſa quoque πλανῶνται quodammodo: cum aliis magnas commoditates afferant, alios in acerbiſſimas coniiciant calamitates.

Τ᾽ἀγαθὰ) Bonorum nomine hic intelligit ea tantum, quae dicuntur ὀργανικά: quomodo Plato quoque interdum loquitur, alioqui enim & iuſta, & honeſta ſunt in bonis. Eſt autem locus quidam apud Xenophontem lib.

lib. 4. ὑπομν. meo quidem iudicio ad illustranda ea,quae hic ab Aristotele dicuntur, aptissimus: quem totum adscribere longitudine deterreor: pauca quaedam apponam: cetera qui volent, ex fonte ipso requirent, ita igitur ibi loquitur Socrates: πολλοὶ μὲν γὰρ διὰ τὸ κάλλος ὑπὸ τῶν ἐπὶ τοῖς ὡραίοις παρακεκινηκότων διαφθείρονται. πολλοὶ δὲ διὰ τὴν ἰσχὺν μείζοσιν ἔργοις ἐπιχειροῦντες, οὐ μικροῖς κακοῖς περιπεπτώκασι. πολλοὶ δὲ διὰ τὸν πλοῦτον διαθρυπτόμενοί τε καὶ ἐπιβουλευόμενοι ἀπόλλυνται. πολλοὶ δὲ διὰ δόξαν, καὶ πολιτικὴν δύναμιν μεγάλα κακὰ πεπόνθασιν. Itaque in Alcibiade secundo docetur, imprudenter facere eos, qui talia simpliciter a diis petunt, saepe enim ipsos sibi exitii ac pernitiei caussam petere.

Δι' ἀνδρείαν) Aut corporis robur intelligit, quod multis, ut Milioni Crotoniatae, exitio fuit: idque ita vocat κατ' ἀναλογίαν τινά, ut erudite ostendit Eustratius: aut praesentiam quandam, & ἀφοβίαν animi, nullum periculum extimescentis, quam vulgus falso fortitudinis nomine appellare consuevit. Ea vero multis interitum attulit. Recte enim iactatum est proverbio, timidos tutos esse, & eorum matres non flere. Certe quidem ἀνδρείας nomen pro corporis robore nusquam alibi memini legere. Quod autem quidam eruditi homines, cum ita hunc locum intelligerent, fortitudinis tamen vocabulo usi sunt, & prolato quodam Ciceronis loco, factam sibi rem, ut dicitur, putarunt, in eo nondum adduci possum, ut eis assentiar; & quod semper iudicavi, in eo adhuc maneo, ut eum Ciceronis locum, si accurate perpendatur, nihil facere ab illis putem.

Ἀγαπητὸν οὖν) Satis igitur, inquit, esse ducendum est, si de huiusmodi rebus differentes, & a talibus principiis profecti, crasse ac populariter ostendamus, quid verum sit: cumque de iis, quae plerumque eveniunt, disputemus, eiusdemque generis sint ea principia,

cipia, quibus oratio noſtra nititur, talia etiam colligamus.

Ἀγαπητὸν) ἀρκετέον τοῖς λεγομένοις, ait Euſtratius.

Παχυλῶς) Eleganter expendit Euſtratius vim horum verborum, oſtenditque τῷ παχυλῶς αἰτιᾶσθαι τὸ λεπτομερῶς, τῷ τύπῳ, τὸ καθαρῶς: aut, ut ego puto, τὸ ἀκριβῶς τῷ ἐνδείκνυσθαι τὸ ἀποδείκνυσθαι, τῷ ἐπιτοπολὺ τὸ ἀναγκαῖον. Ponit etiam non negligendam hoc loco τῶν ὄντων diſtributionem.

Περὶ τοιούτων) ſignificat τὸ ὑποκείμενον.

Ἐκ τοιούτων) τὰ λήμματα.

Συμπεραίνεσθαι) Lib. I. analyt. docetur, concluſionem eiuſdem eſſe naturae, cuius ſunt & principia, ut ſi haec neceſſaria ſint, illa quoque ſit neceſſaria: ſin eiuſmodi, ut & eſſe, & non eſſe poſſint, talis etiam concluſio futura ſit.

Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον) Eodem quoque modo accipere, ac probare oportet unumquodque eorum, quae in hac arte dicuntur: nempe ita, ut etiamſi quid dicatur, quod non perpetuo, ac neceſſario verum ſit: dum tamen plerumque verum eſſe conſtet, nihil requiri amplius debeat, Intelligentis enim hominis eſt, eatenus poſtulare, ut quaeque res accurate, & exquiſite tractetur, quatenus ipſius rei natura fert. Paris enim inſcitiae eſt, mathematicum, qui neceſſariis & evidentibus uti probationibus debet, probabilia tantum afferentem probare, & oratorem, qui ultra ea, quae probabilia ſunt, progredi non poteſt, demonſtrationes neceſſarias poſtulare.

Πεπαιδευμένε) Hoc etiam infra repetiturus eſt ſexto, & idem traditur in extremo primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Μαθηματικοῦτε πιθανολογοῦντος] Hoc fieri non oportere monet Plato, qui in Theaeteto ita Protagoran inducit loquentem, ἀπόδειξιν δὲ καὶ ἀνάγκην οὐδ' ἡντινοῦν λέγετε,

γέτι, ἀλλὰ τῷ εἰκότι χρῆσθε· ᾧ εἰ ἐθέλοι Θεόδωρος, ἢ ἄλλος τις τῶν γεωμετρῶν χρώμενος γεωμετρεῖν, ἄξιος οὐδ' ἑνὸς μόνου ἂν εἴη.

Ἕκαστος δὲ κρίνει) Hoc tertium eſt proemii caput, quo, cuiuſmodi auditores ſint ad hanc philoſophiae partem idonei, traditur; ad ſummam autem eos idoneos eſſe ait, qui in rebus agendis verſati exercitatique ſunt, quique ratione tum appetitiones, tum actiones ſuas dirigunt, nam a quibus horum, vel utrumque, vel etiam alterum abſit, ii aut iudicare non poterunt de iis, quae hic docentur, aut ea ſine ullo magno fructu audient: ideoque tria auditorum genera excludere videtur: Primum adoleſcentes: idque duabus de cauſis: quod neque verſati ſunt in rebus agendis, ideoque neque perfecte percipere, quae hic traduntur, neque de iis vere iudicare poſſunt: & in ratione vivendi, cupiditates motuſque animi, non rationem ſequuntur. Deinde eos, qui licet iuvenes aetate non ſunt, iuvenum tamen more neglecto rationis imperio, cupiditates vitae duces ac magiſtras habent, eaſque omni animi impetu ſequuntur. Nam ut demus eos non ita fortaſſis imperitos eſſe earum rerum, quae geruntur in vita, ut non has diſputationes intelligendo conſequi poſſint, nullum tamen ex iis capient fructum. Poſtremo incontinentes, id eſt, eos, qui, cum, quid perſequendum, quidque fugiendum ſit, non ignorent, abſorbentur tamen aeſtu cupiditatum, & quaſi abrepti reflantibus ventis, quo pellit libido, non quo ratio intendit feruntur.

Ἕκαστος δὲ) Bene autem, inquit, iudicat quiſque de iis, quae cognita habet eorumque bonus eſt exiſtimator, bene igitur de quaque re is, qui in quaque eruditus eſt. Abſolute autem ac ſimpliciter de omnibus is, qui in omnibus eſt eruditus. Itaque Apelles, ut notum eſt, a ſutore in crepida reprehenſus, aequo animo tulit: eumdem in ſura quiddam reprehendere parantem non tulit, merito, non enim hoc ad ipſius artificum per-

pertinebat, & praeclare Cicero, iudicare, qui sit sapiens, vel maxime ait esse sapientis. Et idem narrat Q. Scaevolam hominem iuris peritissimum, cum de iure praediatorio consuleretur, consultores suos ad Furium, & Cascellium praediatores reiicere solitum. Aristoteles quoque lib. 3. πολιτ. δόξειε δ' ἂν, inquit, τὸ αὐτοῦ εἶναι, κρῖναι τίς ὀρθῶς ἰάτρευκεν, οὗπερ καὶ τὸ ἰατρεῦσαι, καὶ ποιῆσαι ὑγιᾶ τὸν κάμνοντα τῆς νόσου τῆς παρούσης. οὗτος δ' ἐστὶν ἰατρός. ὁμοίως δὲ τοῦτο περὶ τὰς ἄλλας ἐμπειρίας καὶ τέχνας. Non tamen soli artifices bene de omnibus rebus iudicant: imo vero quibusdam de rebus neque soli, neque omnium optime iudicant; ut paulo post dicturi sumus.

Αὑ γινώσκει) non igitur mirum est, si vix quisquam bene de se, ac de suis iudicat. Difficillima enim sui cuique cognitio est.

Καθ' ἕκαστον) Legendum videtur, ut in quibusdam vetustis libris: ἕκαστον ἄρα ὁ καθ' ἕκαστον πεπαιδευμένος.

Πεπαιδευμένος) Quod hic dicitur, non ita accipiendum est, ut putemus solos artifices bene de artium suarum operibus iudicare, id enim longissime abest a vero. Nam primum quibuscunque in rebus alius est, qui eas efficit, alius qui eis utitur, de earum praestantia iudicat, οὐχ ὁ δημιουργὸς, ἀλλ' ὁ χρώμενος. Ostendi hoc potest in lyra, in fraeno, in domo, in cibis de quibus non coqui, sed convivae iudicant: ut non inurbane dixerit Martialis,

——coenae nam fercula nostrae
Malim convivis, quam placuisse coquis.

Sic de poematis, sic de eloquentia a populo iudicatur, sic de histrionibus non histrionum, sed populi iudicio standum est. Eadem musices ratio: etsi aut Asopodorus, aut Antigenides non ita sensisse traditur: ut est apud Athenaeum lib. 14. Iam vero quam multos videmus, qui quamvis neque pictores sunt, neque statuarii, oculos tamen ita eruditos habent, ut & de ta-

bulis

bulis; & de ſignis optime iudicent? Itaque non dixit Ariſtoteles eos ſolos, qui artem aliquam perdidicerunt, id eſt, τὺς τεχνίτας, ἢ τὺς εἰδότας, bene de ipſius operibus iudicare, ſed τοὺς πεπαιδευμένους, qui quomodo ab artificibus differant, conſulendus eſt ipſe eo ex politicis, quem paulo ſupra citavimus, loco: aut potius principio librorum de partibus animalium, ubi hac de re diſertiſſime ac copioſiſſime diſputatur, in quem locum hic ipſe ex Ethicis citatur a Michaele Epheſio.

Διὸ τῆς πολιτικῆς.) Ancipiti hodie & periculoſo ac lubrico verſamur in loco. Nam cum Ariſtoteles ab auditione huius philoſophiae uno verbo adoleſcentes arcere, ac ſummovere videatur, vix videmur vitare poſſe unum de duobus incommodis; quin aut ſummi magiſtri auctoritatem non tanti facere iudicemur, quanti eam fieri ab omnibus par eſt: aut quaſi ver tollamus ex anno, ita omnem florentem aetatem ab his diſputationibus removere atque ablegare cogamur. Sed & temerarii eſſemus, ſi Ariſtoteli auderemus refragari: & barbari plane atque inhumani, ſi lectiſſimorum adoleſcentum coronam, a qua tanto ſtudio auditorium hoc celebrari ac frequentari videmus, abſcedere, & tanta ſuſceptum alacritate huius philoſophiae ſtudium in ipſo quaſi veſtibulo deſerere iuberemus. Quare mediam quandam viam tenebimus: ut & Ariſtoteli tribuamus, quantum debemus, hoc eſt, quantum plurimum poſſumus: & incitemus potius veſtra ſtudia, quam retardemus: neque quicquam eorum, quae hic ab Ariſtotele dicuntur, ad vos hinc aut excludendos aut amovendos pertinere doceamus. Quod dum facere conamur, non tantum, quia multa nos, quae & proſint & delectent, dicturos eſſe confidimus, verum etiam, quia veſtra res agitur, petimus a vobis, ut nobis in cauſſa veſtra perpetuam, & nullis interruptam aut ſibilis, aut clamoribus unius horae attentionem, ne denegetis.

Pri-

Primum autem Ariſtotelis verba ſingillatim, ut ſolemus, interpretabimur: tum ſententiam ipſius preſſe, breviter, enucleate tractabimus: poſtremo, quod nobis praecipue propoſitum eſt, oſtendemus, non eſſe quod quiſquam veſtrum pervulgata illa opinione, quae adoleſcentes ad percipiendam hanc philoſophiam eſſe idoneos negant, ab illius ſtudio deterreatur. Ait Ariſtoteles.

Διὸ τῆς πολιτ. &c.) Quo circa, inquit, adoleſcens non eſt politices proprius, &, ut ita dicam, germanus auditor. Nam in iis rebus, quae geruntur in vita, rudis plane, & inexercitatus eſt, at ex iis ſumuntur, deque iis agunt, quaecumque hic diſputantur.

Ἄπειρος) Animadverte hic τὸν ἄπειρον, opponi τῷ πεπαιδευμένῳ, ut magis intelligas πεπαιδευμένον, dici τὸν ἔμπειρον ἀλλ᾽ οὐ τὸν εἰδότα.

Ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων] Illo dicendi genere principia, hoc concluſiones indicantur.

Ἔτι δὲ] Praeterea cum proclivis ſit natura ad animi perturbationes ſequendas, fruſtra, & inutiliter audiet; quandoquidem finis eſt non cognitio, ſed actio.

Ἐπειδὴ τὸ τέλος) Ἅμα γὰρ εἰδῆσαι βουλόμεθα, καὶ αὐτοὶ εἶναι τοιοῦτοι. ait ipſe in magnis Ethicis, & in Eudemeis, οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα, τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλὰ εἶναι ἀνδρεῖοι. οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλὰ εἶναι δίκαιοι. Multis quoque locis idem in his ipſis libris confirmat: quos locos citat Themiſtus, ἐν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ λόγῳ. Videtur autem Ariſtoteles hoc oblique ieciſſe in Socratem, qui virtutes putabat eſſe ἐπιστήμας.

Διαφέρει) Nihil autem intereſt, inquit, aetate iuvenis ſit quiſpiam, an iuvenili ingenio ac moribus. Nam ut iuvenes minus apti ſint ad hanc diſciplinam, non eo fit, quod ſatis diu non vixerint, ſed quod animi permotionem in vivendo ſequantur, & ad illius quaſi arbitrium ſingulas res perſequantur. Nihil enim huiuſmodi

modi homines harum rerum cognitio adiuvat, ut neque incontinentes. At iis qui appetitiones suas rationi obedientes efficiunt, illumque praescriptum in agendo sequuntur, harum rerum tractatio mirificos afferet fructus.

Διώκειν) Quidam veteres libri, διοικεῖν.

Καὶ περὶ μὲν) Inverso ordine ea, de quibus hactenus disputatum est, ἀνακεφαλαιοῦται.

Ἀποδεκτέον) vetus interpres ἀποδεικτέον. Nunc accedamus ad id, quod instituimus, ac primum disputemus de vi vocabuli νέος: ut intelligamus de quibus hic Aristoteles loquatur, νέοι interdum vocantur pueri, usque ad annum decimum quartum, ut apud Homerum Od. τ.

Παῖδα νέον γεγαῶτα.

Et apud Platonem secundo νόμων, cum ait, τὸ νέον ἅπαν ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, ἀλλ' ἀεὶ κινεῖσθαι. Hos si quis aptos neget esse ad hanc philosophiam, non repugnabimus. Satis enim est illi aetati, si bene instituatur, & eam audiat, quae, ut alibi diximus, constat solis ἀποτελέσμασι. νέοι dicuntur etiam: grandiores hoc est, usque ad tertiam hebdomada: ut cum Aristoteles in tertio horum librorum ait ex Homero ἀνὴς ἐπιθυμεῖν τὸν νέον καὶ ἀκμάζοντα. & veteres grammatici dicunt νέον, dictum esse ἀπὸ τοῦ νεῖν, ὅτι νέωσι καὶ προρδύονται πρὸς αὔξησιν. ut hac ratione quamdiu adolescunt, tamdiu νέοι vocari possint. Videntur & supra illam aetatem νέοι vocari: ut in vetere versu.

Ἔργα νέων, βουλαὶ δ' ἀνδρῶν, εὐχαὶ δὲ γερόντων, & plane Pollux ait, νεανίσκον vocari ab anno vigesimo primo, usque vigesimum octavum. Et ita dicit Cicero se adolescentulum dixisse pro Roscio Amerino: quam caussam egit annos natus viginti septem. His positis aio fieri non posse, ut Aristotelis verba περὶ πάντων τῶν νέων intelligantur, contendoque eos qui excesserunt iam ex ephe-

ephebis, neque longe absunt ab ea aetate, cum olim in hac urbe toga pura dari solebat, si bene educati sint, ita ut virtutem ament, & bene monentibus libenter pareant, aptos esse ad hanc philosophiam audiendam, idque probo his argumentis. PRIMUM, quoniam, ut Aeschines adversus Demosthenem ait, concinere oportere vocem oratoris, & vocem legis, ita vitam philosophorum cum ipsorum oratione congruere ac concordare oportet. At illo modo vel maxime discreparent. Etenim omnes antiqui philosophi semper versati sunt cum adolescentibus, semper in eis ad virtutem, & ad honestatem instituendis elaborarunt. Socrates ipse huius philosophiae pater apud Platonem, & apud Xenophontem cum grandioribus natu raro, cum adolescentibus, aut certe adstantibus eis, & audientibus prope semper de virtute disputans inducitur. Et in ipsis libris πολιτείας discedere Cephalum senem, Polemarchum autem eius filium adolescentem in eius locum succedere ac substitui videmus. Non ergo iudicabant, adolescentes ad haec audienda parum idoneos esse. DEINDE Aristoteles ipse quando tandem haec praecepta didicit? nonne cum adhuc esset τῶν νέων; Ammonius narrat eum septemdecim annos natum Athenas venisse, ac itare coepisse ad Socratem, eumque per triennium audiisse, Socratem autem nullam nisi hanc philosophiae partem docuisse constat. TERTIO, non est dubium, quin cognitio philosophiae moralis ordine ac tempore antecedat studium iuris, cum iurisperiti hinc ducant ptincipia disputationum suarum. At videmus multos adolescentulos aptos ad ius civile perdiscendum iudicari. Itaque Iustinianus, ut scitis, inscribit institutiones suas studiosae legum iuventuti. Multo igitur magis idonei erunt ad hanc philosophiam. ADDO aetatem illam non ad discendum modo, sed interdum etiam ad docendum aptam reperiri. Etenim Nervam filium tradi-

traditum eſt aut; annorum ſeptemdecim, aut non multo maiorem de iure publice reſponſitaſſe. PRAETEREA ſi adoleſcentes interdum apti ſunt ad res maximas gerendas, multo magis apti erunt ad haec praecepta diſcenda. Eſſe autem, documento fuerit, vel P. Scipio Aemilianus, qui anno aetatis vigeſimo quarto conſul creatus, ea geſſit, quae ne hodie quidem ſine admiratione legere poſſumus. POSTREMO, cum haec tota philoſophia referatur ad actionem, quando agent homines, niſi, quid agendum ſit, in iuventute dedicerint?

Sed intelligendum eſt duo eſſe genera auditorum: unum eorum, qui poſſunt etiam iudicare de iis, quae audiunt: alterum eorum, qui iudicare quidem non poſſunt, ſed ſatis eſt, ſi aſſentiantur, & vera credant eſſe ea, quae docentur, magis ac magis id quotidie, cum ad res gerendas acceſſerint, cognituri. In illis praecepta haec evidentiam quandam efficiunt: in his veram opinionem, & aſſenſionem. Non igitur ſimpliciter negat Ariſtotetes adoleſcentes idoneos eſſe auditores huius philoſophiae: ſed tantum negat eos tales auditores eſſe, ut ea, quae hic traduntur, perfecte percipere, & de illis iudicare poſſint. Quod autem addit eos ſine fructu audituros, cum animi perturbationes ſequantur, id quomodo accipi debeat, oſtendit ipſe, qui paulo ſupra admonuit, ea quae dicturus eſſet, non ſemper, neque in omnibus vera eſſe, ſed ὡς ἐπιτοπολύ. Nos autem fatemur quidem plerumque verum eſſe quod ait Horatius: Iuvenes cereos eſſe ad vitia, monitoribus aſperos: multos tamen novimus moderatos, & compoſitos, & tales, ut eorum adoleſcentia multorum ſenectuti exemplo eſſe poſſit. Ut ergo indomitis & effraenatis, & rationis iugum detrectantibus, haec philoſophia nihil prodeſſet: ita non eſt dubium, quin bene natis, bene educatis, virtutis aman-

tibus, quales hic plerosque omnes esse confido, mirabiliter profutura sit. Ut igitur Plato τοὺς ἀγεωμετρήτους excludebat a schola sua: ita nos non quidem omnes adolescentes, sed eos tantum, qui aut natura pravi sunt, aut mala educatione ac consuetudine depravati, a philosophiae tractatione excludendos esse censemus.

CAPUT IV.

Λέγωμεν δὴ) Ingreditur in disputationem de summo bono: & quoniam supra docuit esse aliquod summum bonum, idque civili facultati proprie propositum: nunc, quid illud sit, quaerendum esse ait. Dicamus igitur, inquit, disputationem rursus capite arcessentes: quandoquidem omnis cognitio, omnisque susceptio bonum aliquod appetit: quidnam illud sit, quod a civili scientia appeti dicimus, quodque summum ac supremum est bonorum eorum omnium, quae homines consequi possunt.

Ὀνομαςὶ μὲν οὖν) Haec disciplina probabilibus tantum nititur. Probabilia autem sunt, quae videntur aut omnibus, aut plurimis, aut sapientibus. Quocirca de summo bono disputaturus, primum ponit ea, quae apud plerosque omnes confessa sunt: deinde ea, in quibus eruditi ab imperitis, & utrique inter se dissentiunt. Quod igitur sit summi boni nomen, nulla fere controversia est. Nam & vulgares atque imperiti, & exculti ac politi ingenuis artibus homines ultimum illud bonorum felicitatem vocant. Bene vivere autem & bene agere idem esse censent, quod felicem esse.

Εὐδαιμονίαν) Quid εὐδαιμονία & εὐτυχία intersit, disquiremus alio loco fortasse subtilius, interea illud quidem certe negari non potest, inter vocum ipsarum vim nihil admodum interesse. Nam ut τύχη, ita δαίμων quoque fortuna est. Aristophanes.

Τοῦ

Τοῦ σώματος γὰρ οὐκ ἐᾷ τὸν κύριον
Κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον. Euripides.
Οταν δ' ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

Itaque εὐδαίμων, si tantum vim nominis inspicias, est, qui bona fortuna utitur, id est, ut alibi docuimus, cui favet Deus. Nam fortunae nomine aut Deum, aut consilium quoddam divinum vocabant; & Plato in Timaeo supremum illum Deum huius universitatis opificem vocat δαίμονα. Unde est, quod Xenocrates, cum suam cuique mentem Deum esse diceret, εὐδαίμονας dicebat esse eos, quibus bona & virtute praedita mens esset. Aristoteles secundo topicorum.

Καὶ οἱ πολλοί) Ita vocant imperitam multitudinem.

Καὶ οἱ χαρίεντες) Ita vocant homines ingenuarum artium studio deditos. Propterea quod earum tractatione elegantiores ac politiores homines sunt. Ovidius.

Adde quod ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores; nec sinit esse feros. Idem:
Artibus ingenuis, quarum tibi maxima cura est
Pectora mollescunt, asperitasque fugit.

Plutarchus in Coriolano οὐδὲν γὰρ ἄλλο μουσῶν εὐμενείας ἀπολαύουσιν ἄνθρωποι τοσοῦτον, ὅσον ἐξημερῶσαι τὴν φύσιν ὑπὸ λόγου, καὶ παιδείας τῷ λόγῳ δεξαμένην τὸ μέτριον, καὶ τὸ ἄγαν ἀποβαλοῦσαν.

Τὸ δ' εὖ ζῆν) Apud Graecos duo sunt loquendi genera, εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν, quorum utrolibet felicitas indicatur. Ex quo effici voluit Plato in Alcibiade primo, & in extremo, primo de Repub. eos, qui ex virtute vivunt, esse felices, ratiocinatur enim hoc modo. *Omnis, qui bene vivit, beneque agit, felix est. Quicunque autem ex virtute vivit, agitque, bene vivit, beneque agit. Felix igitur est, quicunque ex virtute vivit.* Quin & Aristoteles hac eadem conclusione usus est, cum alibi; tum libro primo magnorum moralium, ubi ita scribit: Ἀλλ' ἡμεῖς ἀρετὴ ἐν ἑκάστῳ εὖ τοῦτο ποιεῖ, οὗ ἐστιν ἀρετή. ψυχῇ δὲ ζῶμεν. διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν ἄρα εὖ ζήσομεν. τὸ δέ γε εὖ ζῆν, καὶ

εὖ πράττειν οὐθὲν ἄλλο ἢ τὸ εὐδαιμονεῖν λέγομεν. τὸ ἄρα εὐδαιμονεῖν, καὶ ἡ εὐδαιμονία ἐν τῷ εὖ ζῆν ἐστί· τὸ δὲ εὖ ζῆν, ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρετὰς ζῆν. τοῦτ᾽ ἄρα ἐστὶ τέλος, καὶ ἡ εὐδαιμονία, καὶ τὸ ἄριστον, id est: *At virtus quidem quaque in re bene id effecit, cuius est virtus, animo autem vivimus virtute igitur animi bene vivimus. Bene autem vivere, & bene agere nihil aliud esse dicimus, quam felicem esse. Ergo felicitas in bene vivendo consistit. Bene vivere autem in eo, ut secundum virtutes vivatur. Id igitur ultimum est: ea felicitas: id bonorum omnium optimum.* Haec Aristoteles magistrum, ut apparet secutus. Uterque autem abusus videtur ambiguitate vocis ad id, quod sibi proposuerat, obtinendum. Nam bene vivere, beneque agere apud Graecos interdum dicuntur ii, quibus est ita, ut ipsi volunt, quibus res secundae sunt, qui omni molestia carent, quibus adversi aut incommodi nihil obiicitur: quibus omnia ex animi sententia succedunt: οἱ ἅπαντα κατορθοῦντες. ac tum in iis verbis non virtutis, sed fortunae potius significatio est. Itaque etiam παρ᾽ ἀξίαν εὖ πράττειν dicunt eos, qui nulla bona re digni cum sint, fortuna tamen prospera utuntur. Demosthenes τὸ γὰρ εὖ πράττειν παρὰ τὴν ἀξίαν, ἀφορμὴ τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίγνεται. Aristoteles ipse: ὁ μὲν νεμεσητικὸς λυπεῖται ἐπὶ τοῖς ἀναξίως εὖ πράττουσι. Quibus similibusque in locis (neque enim plures coacervare difficile fuerit) εὖ πράττειν non est, prudenter, fortiter, iuste, temperanter, aut denique ulla ex virtute agere: sed, ut ante dixi, amicam ac propitiam fortunam experiri. Ita quoque εὖ ζῆν, in ore vulgi interdum nihil est aliud, quam commode, & sine ullo impedimento vivere, atque abundare iis, quae ad vitam necessaria sunt, quod etiam Latini nonnunquam bene vivere dicunt. Horatius.

Vos sapere & solos aio bene vivere, quorum
Conspicitur nitidis fundata pecunia villis.

Εὖ

Εὖ πράττειν autem semel idem poeta bene rem gerere dixit.

Celso gaudere & bene rem gerere Albinovano
Musa rogata refer.

dicitur & facile agere. Terentius.

Quam vos facillime agitis, quam estis maxime.
Potentes, dites, fortunati, nobiles. Porcius:
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillime.

Ac plane particula εὖ nihil interdum aliud Graecis significat, quam quod Latinis facile: ut in his nominibus εὐμαθὴς, εὔπορος, εὐάλωτος, εὐαρίθμητος, aliisque huiusmodi. Est igitur εὖ ζῆν facile agere, nulla difficultate in vita premi. At nonnunquam bene vivere, ac bene agere est, ita uti virtuti consentaneum est, vivere, & perpetuo, quantum id quidem fieri potest, in actionibus honestis laudabilibusque versari. Quo circa, cum ita proponitur, eos omnes, qui bene vivunt, beneque agunt, felices esse: idque usitata loquendi consuetudine comprobari: vere id quidem dicitur, si bene vivere ac bene agere, priore illo modo accipias. Sin posteriore, nunquam in eo tibi vulgares assentientur. Deinde, cum infertur omnes, qui ex virtute vivant agantue, bene vivere ac bene agere: si tuum illud bene, valet, idem, quod honeste ac laudabiliter: concedetur id tibi, sin illo altero modo accipi velis, negabitur; nimis enim verum est, multos virtute praeditos homines κάκιστα πράττειν. Cum igitur videantur, & Aristoteles,& Plato pulcherrimam de felicitate sententiam confirmare etiam iis, quae dicuntur a vulgo: non tamen illa eo sensu, quo a vulgo dicuntur, accipiunt: sed veriore quodam ac praestantiore. In quo uterque ipsorum non modo nulla reprehensione, sed maxima etiam laude dignus videtur. Etenim cum in omnibus hominibus natura insit quiddam divinum, ut iidem illi philosophi docent, quemadmodum, qui nu-

mine aliquo afflati sunt, praeclara multa dicunt, quae ipsimet non intelligunt: ita vulgus hominum, propter illam, quam dixi, divinae naturae communionem, saepenumero quasi quaedam oracula, ita verissimas quasdam sententias fundit, quae non ita, quae sensum est ab iis, qui eas usurpant, sed ita ut vere dicuntur, accipi debent. Nam quod eas & frequenter in ore habent, & tanquam veras & indubitatas accipiunt, id efficit illa, qua omnes tenentur, divinitatis similitudo: quod autem detorquent eas in alium quendam sensum, libidini suae accommodatum, eo fit, quod pravis opinionibus corrupta, vivendi consuetudine ipsorum depravata natura est. Quare in eo quod recte dicunt, sequendi sunt: quod recte dicta alio flectere, & aliter interpretari cupiunt, repudiandi. Ut enim oracula furiosi fundunt, sapientes interpretantur: sic eiusmodi sententias etiam stultissimi iactant: sed a sapientibus earum petenda interpretatio est. Cum igitur vulgus Graecorum dicit, πάντας τοὺς εὖ ζῶντας καὶ εὖ πράττοντας, felices esse, & in eo consentit: quod datur, accipio, & Deum etiam in eiusmodi hominibus loquentem admiror. At cum iidem postea dicunt se hoc non ita accipere, ut eos dicant bene vivere, qui honeste ac laudabiliter vivunt: nego me, quomodo ipsi accipiant laborare. Non enim Deus est amplius, qui loquitur: sed cupiditas, sed nequitia, sed libido.

Τὸ δὲ εὖ ζῆν] De nomine summi boni, & de quadam nominis explicatione, ac ut Graeci loquuntur, περὶ λόγου τινὸς ὀνοματώδους nulla controversia est: nunc in quo hominum iudicia discrepent, audiamus.

Περὶ δὲ τῆς εὐδαιμ) De re vero ipsa, inquit, id est, de felicitate, quaenam ipsa sit, controversantur: neque imperitae multitudinis, & eruditorum ac sapientum hominum similis de ea oratio est. Aliqui enim felicitatem collocant in aliquo eorum, quae evidentia, & omni-

omnibus nota sunt: ut in voluptate, divitiis, honore, alii denique aliud illam esse aiunt, saepe etiam unus idemque modo hoc, modo illud, morbo enim laborans, sanitatem: inopia pressus, divitias: ii autem, qui sibi conscii sunt ignorantiae, eos admirantur, qui magni aliquid dicunt, quodque ipsi assequi non queant.

Ἡδονὴν) Hanc summum bonum esse dixerunt e veteribus Philosophis Eudoxus, Aristippus & Epicurus, & qui eos sectati sunt, ac de Eudoxo quidem alius erit in his libris dicendi locus, Aristippi autem & Epicuri sententias, & argumenta diligentissime excutit, & considerat Cicero lib. 1. & lib. 2. de finibus. At alii contra eam summe aversati detestatique sunt, ut Antisthenes: cuius est illud: μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην, & Archytas dicebat, nullam capitaliorem pestem hominibus, quam voluptatem corporis a natura datam, & Plato alicubi vocat eam δέλεαρ κακῶν.

Ἢ πλοῦτον) Divitias nemo, quod sciam, philosophus summum bonum esse dixit. Sed constat vulgarium multo maximam partem beatos eos demum esse sentire, qui divitiis affluant, idque primum liquet ex usu loquendi. Saepe enim Graeci εὐδαίμονας divites vocant. Euripides.

Τὴν μὲν γὰρ εὐγένειαν αἰτοῦσι βροτοί.
Μᾶλλον δὲ κηδεύουσι τοῖς εὐδαίμοσι.

Iidemque ὄλβον interdum divitias, interdum felicitatem nominant, & ὀλβίους modo felices, modo divites. Euripides.

Κακὸς δ' ὁ μὴ ἔχων, οἱ δ' ἔχοντες ὄλβιοι.

Sed & Latini saepe beatorum nomine non alios, quam divites intelligunt. Catullus.

ego ut puellae
Unum me facerem beatiorum.

Plautus:

Aurum in fortuna invenitur: natura ingenium bonum

Bonam ego , quam beatam me eſſe nimio dici mavolo .

Deinde ex eo , quod Ariſtoteles primo πολιτ. docet, quoſdam homines conſectari divitias , ut inſtrumentum quoddam rerum gerendarum, alios eas ſibi proponere , ut finem : ideoque illos quidem modice eas appetere : hos vero neque modum , neque finem ullum facere , iuxta id , quod a Solone dictum eſt .

Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.

Et ab Horatio :

At bona pars hominum decepta cupidine falſa

Nil ſatis eſt, inquit, quia tanti, quantum habeas, ſis; neque ignota ſunt illa eiuſdem poetae .

Et genus & formam regina pecunia donat . Et :

Virtus poſt nummos . Et :

omnia pulchris

Divitiis inſunt .

Itaque Bion dicebat, ut loculos quamlibet viles, plurimi eſſe, ſi in eis plurimum ineſſet aurum : ita homines alioqui abiectiſſimos maximi fieri , ſi maximas haberent opes .

Quantum quiſque ſua nummorum ſervat in arca
Tantum habet & fidei .

Ait Iuvenalis , & alibi :

Protinus ad cenſum : de moribus ultima fiet
Quaeſtio . Et alio loco :
Unde habeas , quaerit nemo : ſed oportet habere .

Ariſtodemum Lacedaemonium dixiſſe narrat Alcaeus χρήματα χρήματ' ἀνὴρ· πενιχρὸς δ' οὐδεὶς πέλεται ἐσλὸς οὐδὲ τίμιος . Simonides interrogatus, utri pluris eſſent, ſapientes, an divites : reſpondit, ſe crebro ſapientes ad limina divitum , divites nunquam pro foribus ſapientum conſpicari . Sed nemo unquam elegantius expreſſit omnes improbas ſententias iſtorum , qui prae divitiis centemnunt omnia, quam Euripides, cuius hi verſus latine a Seneca redditi leguntur .

Sine

Sine me vocari pessimum, ut dives vocer.
An dives, omnes quaerimus: nemo, an bonus.
Non quare, & unde: quid habeas, tantum rogant.
Ubique tanti quisque, quantum habuit, fuit.
Quid habere nobis turpe sit, quaeris nihil.
Aut dives opto vivere, aut pauper mori.
Bene moritur, qui dum moritur, lucrum facit
Pecunia ingens generis humani bonum,
Cui non voluptas matris, aut blandae potest
Par esse prolis, non sacer meritis parens:
Tam dulce si quid Veneris in vultu micat,
Merito illa amores coelitum atque hominum tenet.

Hi postremi versus etiam Graeci reperiuntur:

Ὦ χρυσὲ δεξίωμα κάλλιστον βροτοῖς·
Ὡς οὐδὲ μήτηρ ἡδονὰς τοίας ἔχει,
Οὐ παῖδες ἀνθρώποισιν, οὐ φίλος πατήρ.
Εἰ δ' ἡ Κύπρις τοιοῦτον ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ,
Οὐ θαῦμ' ἔρωτας μυρίους αὐτὴν τρέφειν.

Qui cum Athenis in theatro pronunciati essent, indignatus populus consurrexit; neque multum abfuit, quin & actorem, & carmen exturbaret. At fortasse magna pars eorum eodem vitio laborabat. Sed avaros etiam avari oderunt, ut de Crasso tradit Plutarchus. Extat elegantissimum epigramma Petronii Arbitri, quo pecuniam omnia posse ait:

Quisquis habet nummos, secura naviget aura,
Fortunamque suo temperet arbitrio.
Uxorem ducat Danaën, ipsumque licebit
Acrisium iubeat credere, quod Danaën.
Carmina componat, declamet, concrepet, omnes
Et peragat caussas, sitque Catone prior.
Iurisconsultus, paret, non paret, habetor;
Atque esto, quicquid Servius & Labeo.
Multa loquor, quidvis nummis praesentibus opta,
Et veniet: clausum possidet arca Iovem.

Plura

Plura apud Ariſtophanem in Pluto. Hae igitur & ſimiles ſunt ſententiae hominum divitias putantium eſſe ſummum bonum.

*Η τιμὴν) Ne honorem quidem quiſquam philoſophus ſummum bonum eſſe dixit. Cum autem errent utrique, tum qui divitias, tum qui honorem finem eſſe dicunt, tolerabilior tamen & venia dignior, & minus indecorus eſt eorum error, qui honori nimis magnum honorem habent, quam eorum, qui opibus. Nam hi ſaltem excelſo, & recto, & elato eſſe ſe animo oſtendunt: et illi ſordido & abiecto.

Rationes autem, quibus fortaſſe ſibi perſuadere aliquis poſſit, honorem eſſe ſummum bonum, eſſe, quod ab optimo quoque maxime expetitur. At optimus quiſque maxime gloria ducitur. Eſt igitur gloria ſummum bonum. Propoſitio per ſe probabilis eſt. Aſſumptio facile probari poteſt. Fortiſſimi enim quique & maxima virtute praediti viri etiam vitam prae gloria contemnunt. Eſt in fabulis delatam eſſe a diis optionem Achilli, longam vitam, ſed ingloriam mallet, an brevem quidem, ſed quam perennis fama ſequeretur, illum autem hanc praetuliſſe, & contemni ac vituperari ſolent, qui vitae ac ſalutis maiorem, quam honoris & gloriae rationem habendam duxerint. Iaſonem cum illa delecta iuventute ad vellus aureum proficiſcentem, ignota prius mortalibus tentantem maria, vitamque ſuam ac ſuorum, quod ante ipſum nemo fecerat, ventis ac fluctibus committentem, quid tandem impulit, ut ſe in tanta tamque aperta pericula coniiceret? Honoris nimirum & gloriae cupiditas. Ita enim de eo canit C. Valerius Flaccus.

tu ſola animos mentemque peruris
Gloria: te viridem videt immunemque ſenectae
Phaſidos in ripa ſtantem: iuveneſque vocantem.

PRAETEREA opus & finis idem ſunt, ut ſaepe docet

cet

cet Aristoteles. At honorem & gloriam Virgilius vocat opus virtutis.

breve & irreparabile tempus
Omnibus est vitae, sed famam extendere factis
Hoc virtutis opus.

Ergo virtus referetur ad gloriam, tanquam ad finem. TERTIO. Quarum rerum aliquod praemium est, in iis praemium est. At virtutis praemium videtur esse honos & gloria. QVARTO, Bonum quo durabilius est, eo praestantius videtur. At caetera hominum bona videntur extingui saltem morte, gloria etiam post cineres durat. QVINTO. Summum bonum videtur esse id, quod ipsi Deo homines tribuunt. SEXTO. Si quod est in rebus humanis divinum bonum, vix videtur negari posse, quin idem sit etiam summum, quid enim superius sit eo, quod divinum est? At Plato lib. 5. de legibus ait θεῖον ἀγαθὸν εἶναι τὴν τιμήν. idemque totidem verbis confirmat Aristoteles quarto horum librorum. His & similibus argumentis probari quodammodo posset, honorem summum bonum esse, sed facile solvi possunt, & Aristoteles ipse eam opinionem paulo infra refutaturus est.

Ἄλλοι δὲ ἄλλο) ut Herillus scientiam, Democritus εὐθυμίαν, sive εὐεστώ. Pyrrho ἀδιαφορίαν. Epicurus internum indolentiam. Metrodorus τὸ σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα, καὶ τὸ περὶ τούτου πιστὸν ἔλπισμα. Stoici virtutem. alii alia. De quibus vide Ciceronem secundo de finibus, & Clementem lib. 2. στρωματέων.

Πολλάκις) In his Aristotelis verbis tria praecipue notanda mihi videntur. Unum, ut in veritate, & scientia summam esse constantiam & stabilitatem, ita in opinione & errore summam inconstantiam & instabilitatem. Nam si homines vere cognoscerent summum bonum, non ferrentur huc illuc, sed in una eademque sententia persisterent. Nunc quia opinionibus tantum

tum ducuntur, fluctuant, & illud modo in hac re, modo in alia ponunt. Itaque recte tradiderunt ἐπιστήμην dictam esse, quasi ἐφιστήμην, ὅτι τὴν διάνοιαν ἀφίστησιν. Alterum, natura comparatum esse, ut quo caret quisque, id praestantissimum, maximeque expetendum arbitretur. Quod tamen non in omnibus verum est. Sunt enim quidam contra eo errore ducti, ut sua tantum admirentur, aliena contemnant. Tertium, maiorem & acriorem esse in hominibus sensum mali, quam boni. Non enim tam sentiuntur bonae valetudinis, aut opum commoda, quam incommoda, quae ex contrariis rebus oriuntur.

Τὶ μέγα τι) Inde sunt illa.

Felix, qui potuit rerum cognoscere caussas. Et:
Felices animae, quibus haec cognoscere primum
Inque domos superas scandere cura fuit.

Ἔνιοι δ' ᾤοντο) Quidam autem putabant, praeter haec multa bona aliud quoddam esse per se: quod & his omnibus, ut bona sint, caussa esset. Est autem haec opinio Platonicorum, de qua infra copiose disputabitur.

Ἁπάσας] Igitur omnes quidem opiniones expendere, inane fortassis ac supervacaneum fuerit, abunde autem huic parti satisfiet, si eas consideremus, quae maxime eminent, quaeque ratione aliqua niti videntur. Sic in Eudemeis. *Igitur in omnes quidem opiniones, quas nonnulli de felicitate conceperunt, inquirere, supervacaneum fuerit, multa enim videntur & puerulis, & mente captis, & aegrotantibus, de quibus nemo mentis compos dubitaverit.* & in topicis. τὸ γὰρ τοῦ τυχόντος ἐναντία ταῖς δόξαις ἀποφηναμένου φροντίζειν εὔηθές ἐστιν. Caussae autem duae videntur, cur interdum expediat inquirere etiam in eas sententias, quae tamen verae non videntur, una ut ex eis aliquid veri eruamus. *Omnes enim fere sententiae, quae quidem non penitus absurdae sunt, accedunt quodammodo ad veritatem,* μηδὲ πάντως αὐτῆς ἀποτυγχάνουσιν, ait ipse

in

in primo minore, τῶν μετὰ τὰ φυσ. πεφύκασι γὰρ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἱκανῶς: ait ipſe primo Rhet. καὶ πρὸς αὐτὴν οἰκεῖόν τι ἔχουσιν, ut eſt in primo ad Eudemum, atque hoc in iis opinionibus cernere eſt, quas commemoravimus. *Non eſt felicitas ἡδονή: ſed tamen vera ἡδονὴ perpetua comes eſt felicitatis:* οὐ πλοῦτος. ὁ μέντοι δ' δαίμων τῆς ἔξωθεν χορηγίας δεῖται. οὐ τιμή, ἀλλ' ὅμως τίμιόν τι. οὐκ ἀρετή ἀλλ' ἐνέργεια κατ' ἀρετήν. Altera cauſſa eſt, ne illae quempiam inducant & decipiant. Hoc autem duobus modis evenit, aut propter ipſarum probabilitatem, aut propter dicentium auctoritatem. Ergo illae excutiendae ſunt. At ſi qua eiuſmodi ſit, ut & longiſſime abſit a vero, neque auctor illius tanti eſſe videatur, ut alios ſuo pondere in errorem trahat, in ea pluribus verbis refutanda omnis opera luderetur.

Μὴ λανθανέτω) Non eſt autem nobis, inquit, ignorandum duas eſſe inter ſe differentes diſſerendi vias, interdum enim a principiis ad ea, quae ex ipſis efficiuntur, proficiſcimur: interdum autem ab effectis ad principia ipſa progredimur. Quod autem hoc loco docetur, non eſt proprium Philoſophiae moralis, ſed generale quoddam praeceptum ad omnes artes ex aequo pertinens. Cur igitur, dicat aliquis, huc adhibitum eſt? quoniam utile eſt ad quiddam, quod Ariſtoteles probare inſtituit, colligendum. Nam cum admonere velit bene educatum, atque imbutum bonis moribus oportere eſſe eum, qui ad hanc diſciplinam audiendam accedit, ita id confirmat. In omni arte tradenda, ordiendum eſt a quibuſdam, quae diſcere cupienti, aut iam nota ſint, aut talia, ut leviter admonitus, ea ſtatim apprehendat, eiſque aſſentiatur. In hac autem arte principiis quibuſdam utimur, quae conſuetudine quadam imprimuntur in animis: qualia ſunt, Mediocritatem omnibus in rebus optimam eſſe: voluptates non omnes nullo diſcrimine ſequendas, ſed eas demum, quae ſint cum

ho-

honestate coniunctae: Turpe lucrum damnum potius esse quam lucrum, & similia. Haec autem omnes bene educati, aut iam sciunt, aut statim verbo uno admoniti, ὑποδέχονται καὶ λαμβάνουσι. Talibus igitur opus est.

Μὴ λανθανέτω) Ad summam hoc dicit Aristoteles, omnem, quae de re aliqua instituitur, disputationem, duobus modis dirigi posse, aut enim a principiis, id est, a causis exorsi, perquirimus cognitionem eorum, quae ex ipsis fiunt: aut contrarium ordinem tenemus, & quae sunt effecta sumentes, ad causas, ex quibus illa effecta sunt reperiendas mentis aciem intendimus.

Εὖ γὰρ καὶ Πλάτων) Quod modo dixit, Platonis testimonio atque auctoritate confirmat, nam eum quoque merito solitum esse in disputationem adducere, & in quaestione ponere, a principiisne an ad principia esset via. Velut in stadio, ab athletis ad metam, an contra. Porro illius Platonicae quaestionis haec sententia erat: in rebus investigandis utrum potius esset, a causis ad eventa, an ex eventis ad causas progredi, quod ille nunquam quaesiisset, nisi utrovis modo disputationem posse institui iudicasset. Pulchre autem expressit Aristoteles magistri sui consuetudinem verbis ἠπόρει καὶ ἐζήτει. Ille enim affirmandi & asseverandi arrogantiam fugiens, ita omnia proponebat, quasi dubitans, & quid veri simillimum esset inquirens. Sed & illa similitudo de stadio Platonem olet, qui exemplis & collationibus rerum notis & sumptis de medio illustrare disputationes suas solebat. Puto autem hanc dubitationem in iis, qui ad nos pervenere, Platonis libris non extare. Ac fieri potest, ut eam Aristoteles e sermonibus non e scriptis illius hauserit, & certe multa Platonis ἄγραφα δόγματα, ab ipsius auditoribus studiose conservata esse, testatur Galenus.

Ἀπὸ τῶν ἀθλοθετῶν) Ita vocabantur ludorum praefecti in ludis gymnicis, ut in scaenicis ἀγωνοθέται Sedebant autem in ipso ingressu stadii.

Ἀρχεῖον

Ἀρκτέον) Explicat nunc eam dubitationem, quam proposuerat, ac primum hoc ponit: in rebus aut exquirendis, aut tractandis & explicandis, ab iis, quae perspicua, & ad intelligendum facilia sunt, ordiendum esse. Talia autem duobus modis dicuntut, alia enim nobis clariora sunt, alia simpliciter, & suapte natura. Fortassis igitur nobis quidem ab iis, quae nobis clara & perspicua sunt, exordiendum est. Multis autem locis haec ita distinguit Aristoteles; ut primo posteriorum analyt. primo Physicorum quarto, τῶν μετὰ τὰ φυσ. & saepe alias. Puto autem peccare eos, qui γνώριμα vertunt nota, γνωριμώτερα notiora. τὰ γὰρ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων οἷον ἐδώδιμος, πότιμος, ἁλώσιμος, καὶ τὰ ὅμοια, οὐκ ἐνεργείας, μᾶλλον ἢ ἐπιτηδειότητός τινος σημαντικά ἐστι. nihilque prohibet suapte natura γνωριμώτατα esse, quae nemini nota sunt. Nam qui ita accipiunt illud τῇ φύσει, ut dicant ea notiora esse naturae, ineptiunt. Itaque interpretes Graeci γνωριμώτερα exponunt σαφέστερα, καὶ ἃ ῥᾶον ἄν τις καταλάβοι. Intelligendum est igitur, quae caussa est, ut unaquaeque res sit id quod est, eandem caussam esse, ut illa res cognosci possit. Non enim cognoscitur, nisi id quod est, ea ratione, qua est. Quare, cum, quae ex caussis effecta sunt, hoc ipsum quod sunt, quodque cognosci possunt, accipiant a caussis: necesse est caussas ipsas, ut priores, ita etiam clariores esse. Nam ut docetur in analyticis, quod caussam praebet alii, ut tale sit, id ipsum magis est tale, atque hoc est, quod tam multis locis Aristoteles docet, natura priora esse, & clariora principia, iis, quae ex principiis existunt, simplicia concretis ac compositis, caussas eventis. Sed ut diurnum tempus, quod natura maxime accommodatum est ad videndum, noctuis, & quibusdam aliis avibus tale non est: quae in sole caligantes, vesperi melius vident: ita caussae & principia cum sint natura γνωριμώτατα, nobis tamen plerumque talia non sunt,

quorum mentis acies ita affecta ad ea, quae ſimpliciter & abſolute, & ſuapte natura, vel maxime clara ſunt; ut oculus noctuae ad lumen ſolis. Quo circa tunc ab iis, quae per ſe minus clara, & perſpicua ſunt, ſed clariora, & priora nobis, ad ea, quae natura clariora, & priora, id eſt, ab eventis ad cauſas, a compoſitis ad ſimplicia progredimur: & ordinem non rerum naturae, ſed imbecillitati noſtrae conſentaneum, ac convenientem tenemus, ſic cum lunae rotunditas efficiat eas varietates, quae in ipſius illuſtratione cernuntur: prius tamen in hominum mentibus fuit earum varietatum notatio & animadverſio, quam globoſam eſſe lunam cognoſceretur, cumque caetera corpora ob id diſſolubilia ſint, quod conſtent ex illis quatuor primis: non eſt tamen dubium, quin homines non e ſimplicibus ad concreta, ſed ex his ad illa cognoſcenda pervenerint. Interdum autem contingit, ut in mathematicis, nam definitiones, & communes ſententiae, & hypotheſes, quae initio earum traduntur, cum per ſe ac natura γνωριμώτεραι ſunt, quam ea, quae conſequuntur ex eis tum facilius etiam apprehenduntur. Summa igitur eius, quod hic ab Ariſtotele docetur, haec eſt: In cuiuslibet rei tractatione ordiendum eſſe a clarioribus, ſed quoniam alia dicuntur clariora ſimpliciter, alia nobis: diſtinctius explicat ſententiam ſuam, dicens incipiendum eſſe nobis ab iis, quae nobis ſunt clariora; quare ubi eadem erunt natura clariora, & nobis, ab iis principium ducendum erit: quemadmodum mathematici faciunt. Sin alia natura, & per ſe clariora ſint, alia nobis, ab iis, quae nobis clariora ſunt, ad ea quae per ſe, & natura talia proficiſci oportebit.

Διὸ δεῖ) Hoc eſt illud, cuius colligendi gratia omnia illa περὶ τῶν γνωρίμων anteceſſerunt. Cum enim oporteat ei, qui alicuius artis idoneus auditor futurus eſt, clara

eſſe

esse ea, quae principio illius traduntur, illud quoque consequitur, ut oporteat, eum, qui commode, auditurus est de rebus honestis & iustis, &, uno verbo, civilibus, bonis moribus institutum esse. Nam in hac disciplina, rem ita se habere, ut, exempli gratia, amandam esse mediocritatem, fugienda extrema, haec, inquam, & similia pro principiis ponuntur: neque, cur ita sit causae ullae subtiliores exquiruntur, ac ne necesse est quidem. Iam is, qui bene educatus est, haec & talia, aut iam cognita habet, aut sine ulla difficultate alio momento percipiet, iisque libens assentietur. Quod si quis est, qui neutrum horum praestare possit, hosce audiat Hesiodi versus.

Ille quidem longe optimus est, qui ipse omnia novit
Sed bonus est etiam is, paret qui recta monenti.
At qui nec per se novit, nec si quem alium audit,
Mentem adhibet, nullo is numero est, nullo ordine habendus

Apud Hesiodum tamen post primum eorum versuum hic statim legitur, φρασσάμενος τά κ᾽ ἔπειτα, καὶ ἐς τέλος εἰσὶν ἀμείνω. Sed ego eum in calamo exaratis Aristotelis libris non reperi: neque vetus interpres agnoscit: Eustratius, qui caeteros explicatione sua persequitur, hunc non attingit. Clemens quoque lib. 3. paedagogi cap. 8. cum hos versus citet, hunc praetermittit, & Aristides λόγῳ πρώτῳ περὶ ῥητορικῆς, & Plutarchus. Quo fit, ut eum Hesiodi esse non putem.

Διὸ δεῖ) Hanc ipsam sententiam ad finem libri decimi repetit, & copiosius tractat.

Τοῖς ἔθεσιν) Magnam enim vim habet consuetudo ad assensionem, & ad facilem eorum, quae traduntur, perceptionem, ut est in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Καὶ δικαίων) Sic supra, τὰ δὲ καλὰ, καὶ τὰ δίκαια. Hoc autem addit, quoniam iusta quodammodo sunt, quaecumque ex quacunque virtute fiunt, ut suo loco docebitur.

Ἀρχὴ γὰρ) Quidam libri veteres, *ἀρκεῖ*: quod tamen mihi quidem non probatur.

Ἢ ἔχει ἢ λάβοι ἄν) Principia enim alia auditor domo affert, alia a docente accipit.

Οὗτος μὲν πανάριστος) Hanc sententiam, ut notum est, expressit Minutius apud Livium lib. 32. *Saepe*, inquit, *ego audivi milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quod in rem sit: secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse*. Et Cicero in Cluentiana: *Sapientissimum esse dicunt eum, cui, quoad opus sit, ipsi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet*. Et Aemon apud Sophoclem in Antigone.

Γνώμη γὰρ εἴ τις κἀπ᾽ ἐμοῦ νεωτέρου
Πρόσεστι, φήμ᾽ ἔγωγε πρεσβεύειν πολὺ
Φῦναι τὸν ἄνδρα πάντ᾽ ἐπιστήμης πλέω.
Εἰ δ᾽ οὖν, φιλεῖ γὰρ τοῦτο μὴ ταύτῃ ῥέπειν,
Καὶ τῶν λεγόντων εὖ καλὸν τὸ μανθάνειν.

Zenonem autem philosophum aiunt hos versus ita efferre solitum.

Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται·
Ἐσθλὸς δ᾽ αὖ κἀκεῖνος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ.

At contra Aristippus, alieno consilio indigere, miserius esse dicebat, quam mendicare. Herodotus autem utrumque aequa in laude ponit, cuius illud est, ἶσον, ὦ βασιλεῦ, κέκριται φρονέειν τε εὖ, καὶ τὸ λέγοντι χρηστὰ ἐθέλειν πείθεσθαι, nisi forte non ad praestantiam, sed ad actionem respicit. Homericus autem Nestor a rege utrumque exigit.

Ἀλλὰ ἄναξ, αὐτός τ᾽ εὖ μήδεο, πείθεό τ᾽ ἄλλῳ.

CA-

CAPUT V.

Ἡμεῖς δὲ) Sermone illo de principiis abductus paulisper a re proposita, nunc ad institutum redit, ac de ipsa summi boni natura differere ingreditur. Inprimis autem percenset falsas aliquot de eo opiniones, easque refellit: tum ratione ac via progreditur ad pervestigandam veram illius definitionem, quam denique repertam constituit ac confirmat.

Ἡμεῖς δὲ) Nostra autem, inquit, unde digressa est, eo se referat oratio.

Τὸ γὰρ ἀγαθὸν) Summum, inquit, bonum & felicitatem videntur vulgares quidem, & abiectissimi quique in voluptate constituere: ii autem, qui politiores sunt, quique se ad tractandam Remp. conferunt, honorem sibi proponere tanquam finem videntur. Quod si quis roget, quo argumento percipi possit, eam esse illorum de felicitate sententiam, huic satisfacit Aristoteles, cum ait, ἐκ τῶν βίων. Significat enim id facile colligi posse ex ipsorum ratione vivendi. Nam ut quisque hunc aut illum finem sibi proponit, ita vitam suam hoc aut illo modo instituit. Fallitur autem hoc loco S.Thomas, qui exponit ἐκ τῶν βίων, aliquid eorum, quae pertinent ad vitam.

Οὐκ ἀλόγως) referendum est ad verbum ἐοίκασιν, non ad verbum ὑπολαμβάνειν.

Οἱ μὲν πολλοὶ) ὁ πολὺς ὄχλος.

Καὶ φορτικώτατοι) Vix ulla vox est in his libris, in qua reddenda minus inter se convenerint interpretes. Vetus hoc loco interpretatus est, gravissimi. Itaque S.Thomae causam dedit errandi, & longissime ab Aristotelis sententia recedendi. Accepit enim gravissimos, vel propter auctoritatem scientiae & doctrinae, vel propter vitae honestatem. Arretinus, onerosissimi, in quo est

quidem aliqua vocis similitudo. φόρτος enim aut φορτίον onus dicitur: sed ad id quod significatur nomine τῶν φορτικῶν, nihil alienius cogitari potuit. Neque Argyropylo melius successit, quam ceteris. Vertit enim, importunissimi, minime sane oportune eo vocabulo usus. Perionius Argyropyli errorem secutus est. Lambinus odiosissimos, & insolentissimus vertit, & congessit multos locos Aristotelis, in quibus putavit φορτικὸν valere idem, quod odiosum ac minime ferendum: sed eum quoque opinione sua vehementer falsum esse spero hodierno die omnes qui me attente audierint, cognituros. Ego enim, cum tantam esse in hac voce explicanda eruditorum hominum discrepantiam viderem, coepi in evolvendis optimae notae scriptoribus Graecis, ubicumque eam repereram, annotare, & ad eam, memoriae caussa, signum aliquod opponere, sperans fore, ut e plurimorum locorum collatione mihi tandem vis illius innotesceret. Notavi locos mille, & eo amplius, quibus conferendis illud mihi assecutus videor, ut de vi ac potestate huius vocabuli satis commode differere possim.

Φορτίον, ut dixi, onus est, inde φορτηγοὶ, qui victum sibi vehendis oneribus quaerunt, qui *vellaturam*, ut Varro loquitur, faciunt. Quod quoniam abiectissimum est hominum genus, factum, ut φορτικοὶ dicantur homines abiecti, viles, sordidi; & τέχναι φορτικαὶ, artes sordidae, atque illiberales, quaeque non nisi a vilissimis hominibus factitantur. Inde tralata est ea vox ad alia multa vitia, quibus plerumque eiusmodi homines laborarent. Quod etiam factum est in voce βάναυσος, quae mihi valde affinis videtur ei, de qua nunc agimus. Βάναυσοι enim primo dicti sunt, qui ad fornacem, aut ad caminum artes suas exercerent, homines favillae, & fulginis pleni. Deinde accommodata est ea vox ad omnes sordidas artes, quas qui faciunt,

quo-

quoniam inepti esse solent, neque ullam habere rationem aut rerum, aut hominum, aut loci, aut temporis, ideo Aristoteles quarto horum librorum βαναυσίαν & ἀπειροκαλίαν idem vitium vocat, & eos qui magnos sumptus faciunt, in res contemnendas, & ex eo se magnam quandam gloriam colligere arbitrantur, βαναύσους nominat. Quomodo etiam Aelianus libro secundo ποικίλ. ἱστορ. vocat δεῖπνα πολυτελῆ καὶ φορτικά, qualia solent apparari ab iis, quos Aristoteles vocat φορτικοὺς & βαναύσους, quem Aeliani locum Lambinus pessime interpretatus est. Itaque in illis omnibus locis Aristotelis in quibus ipse vertit, φορτικὸν ociosum, minime tolerabile, minimeque ferendum, vertere debuerat, ridiculum aut sordidum, aut, ut eum Adrianus Turnebus vir praestantissimus admonuerat, ineptum.

Διὸ καὶ τὸν βίον) Quidam veteres libri τῶν βίων: quod melius videtur.

Τρεῖς γάρ εἰσι) Multa quidem sunt vivendi genera: sed tria, ut videtur, maxime insignia: unum vulgarium, qui ad voluptatem referunt omnia, & ventri ac libidini servientes, nullam aliam cogitationem suscipiunt. Alterum elegantium hominum ac politicorum, qui capessunt Remp. & in rebus agendis versantur. Tertium eorum, qui sublimiori ingenio praediti, totos se conferunt ad contemplationem cognitionemque rerum, aliisque omnibus curis posthabitis, in ea una occupantur. In Ethicis quoque ad Eudemum idem traditur: nimirum τρεῖς εἶναι τοὺς βίους τοὺς ἐν ἐξουσίᾳ ὄντων, τὸν φιλόσοφον, τὸν πολιτικὸν, καὶ τὸν ἀπολαυστικόν.

Οἱ μὲν οὖν πολλοί) Reprehendit iudicium vulgarium: affirmatque eos omnino serviles videri, qui quidem pecudum vitam caeteris potiorem esse ducant, eamque sibi deligant, quam sequantur.

Ἀνδραποδώδεις) sive quod cupiditatibus pareant, sive quod nihil unquam magnum atque excelsum cogitent.

In Eudemeis quoque ait, neminem hoc vitae genus ſequi, *μὴ παντελῶς ὄντα ἀνδράποδον, καὶ ὅτι τῷ ταύτην προῃρημένῳ τὴν αἵρεσιν οὐθὲν ἂν διενέγκοιεν ζῶον ὁποιονοῦν θηρίον ἢ ἄνθρωπον*.

Βοσκημάτων βίον) Nam eae voluptates, qua guſtatu percipiuntur, quaeque tactu, de quibus eum praecipue loqui hoc loco intelligendum eſt, communes ſunt homini cum beſtiis.

Τυγχάνουσι δὲ) Eos qui opibus affluunt, quique in imperio conſtituti ſunt, vulgus felices ac beatos putat. Quam igitur vitam ab iis coli videt, eam omnium optimam, atque optabiliſſimam cenſet. Quocirca cum potentium magna pars iiſdem, quibus Sardanapalus olim, cupiditatibus ſerviat, videntur vulgares ratione aliqua moveri, ut in earum expletione finem bonorum eſſe ſtatuant. Hinc autem intelligi poteſt, locupletes & poteſtate praediti homines quantum ſtudium conferre ad bene laudabiliterque vivendum debeant. Cum enim ſecus faciunt, non tantum corrumpunt ipſi ſe, verum etiam alios exemplo ſuo in eandem perniciem trahunt.

Σαρδαναπάλῳ) Hic Aſſyriorum, non ut Euſtratius ait, Perſarum, rex fuit, non modo tempore, ſed vita etiam moribuſque poſtremus. Multa de eo Athenaeus libro duodecimo, Diodorus libro ſecundo, & alii. Epitaphium illius varie traditur, a quibuſdam hoc modo. SARDANAPALVS *Anacyndaraxis F. Anchialen & Tarſum extruxit uno die: nunc mortuus eſt*. Ab aliis. EGO *rex fui: & quoad vixi, bibi, comedi, rei Venereæ operam dedi: cum ſcirem & brevem eſſe hominum vitam, & multis mutationibus obnoxiam; & fructum bonorum, quae ego reliquiſſem, ad alios perventurum. Quare hoc facere nullum diem intermiſi*. Ab aliis. SARDANAPALVS *Anacyndaraxis F. Anchialen, & Tarſum extruxit uno die. Ede, bibe, lude: alia enim omnia tanti ſunt*. Impoſita autem erat ſepulcro ipſius ſtatua, quae digitorum crepitum edere videre-

videretur. Choerilius illud interpretatus est his versibus, qui sunt apud Athenaeum lib. 12.

Εὖ εἰδὼς, ὅτι θνητὸς ἔφυς, σὸν θυμὸν ἄεξε,
Τερπόμενος θαλίῃσι. θανόντι τοι οὔτις ὄνησις.
Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.
Κεῖν' ἔχω, ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἐφύβρισα, καὶ σὺν ἔρωτι
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται.

Cicero 2. Tuscul. Ex quo, inquit, Sardanapali opulentissimi Syriae regis error agnoscitur, qui incidi iussit in busto.

Haec habeo, quae edi. &c.

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Idem est in secundo de finibus.

Κράτης.

Ταῦτ' ἔχω, ὅσ' ἔμαθον, καὶ ἐφρόντισα, καὶ μετὰ μουσῶν
Σέμν' ἐδάην· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια τῦφος ἔμαρψε.

Οἱ δὲ χαρίεντες) Vulgarium una ratio est. Omnes enim nullo discrimine voluptatem sequuntur: politiorum duplex. Partim enim ad Remp. accedunt, iique honorem sibi proponere videntur, & ad eum omnia referre: partim se totos cognitioni contemplationique dedunt: de quibus alius constitutus est ad dicendum locus.

Οἱ δὲ) pendet ex illo *οἱ μὲν πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι*, & repetendum *ὑπὸ κοινοῦ*, *ἐοίκασιν ὑπολαμβάνειν*.

Σχεδὸν) hoc addit: quoniam sunt & qui sibi virtutem ipsam atque honestatem proponant, etiamsi nullus eam sit honos consecuturus.

Φαίνεται δὲ) Duobus argumentis ostendit honorem non esse summum bonum. Eorum unum a repugaantibus ducitur, hoc modo. Summum bonum proprium quiddam esse eius, cui contigit, arbitramur: Atque ita proprium, ut difficulter ab eo avelli queat. At ho-

nor non est quicquam proprium eius, qui eo afficitur; imo potius testimonium quoddam alienae de praestanti ipsius virtute opinionis. Itaque facile eripi potest, non enim situs est in potestate eius, cui defertur; sed aliorum. Quo fit, ut interdum tribuatur indignis, dignissimis denegetur, ut cum praetore creato Vatinio, Cato repulsam tulit. Nam vir bonus praestare se honore dignum potest: ut alii quoque ita iudicent, non potest. Constat igitur honorem levius quiddam esse, & minus altis, ut ita dicam, radicibus nixum, quam id, quod quaerimus.

Ἐπιπολαιότερον) Mirum quid secutus sit Argyropylus, cum hunc locum ita verteret, videtur autem ab eo distare quod quaerimus: nisi forte pro ἐπιπολαιότερον legit, ἔτι πορρωτέρω, aut aliquid tale: quod tamen sine dubio vitiosum esset.

Μαντευόμεθα) Hoc verbo utitur, quoniam nondum ex iis, quae disputata sunt, constat, quaenam summi boni natura sit.

Ἔτι δὲ) Alterum hoc argumentum est, quo demonstratur honorem in rebus bonis principem locum non obtinere, non enim plane, & omnino suapte vi expetitur; imo vero optimus & gravissimus quisque (nam levium quidem, & ventosorum hominum alia ratio est) non aliam fere ob causam honoris studio ducitur, quam ut plane perspiciat, id quod maxime cupit, se virtute praeditum esse. Talium igitur iudicio virtutem honore praestantius quiddam esse constat. Hic autem considerandum, sapientum sententia quantopere a vulgarium opinione dissideat. Quotus enim quisque nostrum est, qui si aperte, ac sine ulla dissimulatione sensum animi sui velit expromere, non ita existimet, honoris potius consequendi gratia sequendam esse virtutem, quam honoris studium ad virtutem dirigi oportere? Pone ex altera parte virtutem omni honore spolia-

liatam : ex altera honorem (quanquam verus quidem honos existere, nisi ex virtute non potest) sed tamen aut honorem, aut etiam inanem quandam, & adumbratam honoris imaginem nullo solidae virtutis fundamento subnixam, populari tantum aura, & falsis imperitae multitudinis sermonibus excitatam: quos ex hac parte concursus,quam ex illa solitudinem futuram putas? Ita magna pars mortalium omnem virtutis fructum in honore positum esse arbitratur: neque ea mercede detracta, satis magnam caussam esse ducit, cur asperam illam,& multis obstructam difficultatibus virtutis viam capessere debeat. Longe aliter ait hoc loco Aristoteles ab hominibus eleganti praeditis ingenio fieri : qui honorem ob id unum expetunt, ut virtutis suae conscientia certius, & exploratius frui possint. Amant enim eximie virtutem, & ad eam omni studio incumbunt, omniaque sedulo faciunt, ut eam sibi comparent : neque quicquam habent antiquius, quam ut ad eam perveniant, quanquam autem sibi conscii sunt, se nihil consulto praetermittere, quod ad eam acquirendam pertinere videatur : semper tamen diffidunt suo de seipsis iudicio : neque unquam satis pro certo sibi persuadere audent, se illud bonum, quod tantopere optant, consecutos. Sciunt enim pro ingenito omnibus amore sui, facile quemque a seipso decipi, nullum de se iudicare ut alibi Aristoteles loquitur, ἀδίκαςον : ita esse omnes a natura factos. Aliena, quod ait Comicus, melius ut videant, & iudicent, quam sua. Saepe igitur ita secum loquuntur. Quid si nimis ipse mihi placeo, & vana me virtutis meae opinione ludificor? quid si multa in me vitiosa, quae me fugiunt, alii vident? quid si, cum aliquos mihi ad virtutem progressus fecisse videar, alii me longissime ab ea abesse cernunt? Hoc est, igitur, cur honorem requirant: non ut virtutis praemium : Ipsa etenim virtus, ut ait poeta,

poeta, *pretium est sibi*: sed ut eorum, quos integrius, & incorruptius iudicare arbitrantur, de sua virtute testimonium. Ita enim certius credunt, quod toto pectore cupiunt, se bonos esse: cum ad conscientiam suam alieni quoque testimonii accessit auctoritas.

Ergone, dicet aliquis, de se quemque aliis, quam sibi verius credere est? at id ne faciamus, sapientissimus poeta Horat. vetat. Notus est enim versiculus ille ad Quinctium.

Sed vereor, ne cui de te plus, quam tibi, credas.

Et quidam alius recentiorum (Ausonium fuisse aiunt) virum bonum describens, illud ei vel inprimis tribuit, quod

Iudex ipse sui totum se explorat ad unguem.
Quid proceres, quid leno procax, qnid opinio vulgi,
Securus.

Sunt ista neque tamen ulla inter Aristotelem, & hos poetas repugnantia est. Nam horum ille vetat contra conscientiam suam adulantium vocibus credere: hic bonum virum, recte factorum conscientia fretum, negat curare, quid sentiant ii, qui virtutem negligunt. Aristoteles autem ait, compositos & modestos homines non audere suo de se iudicio confidere: imo praeterea non quidem adulatorum, neque procerum, neque lenonum, neque vulgi, sed prudentium & recte iudicantium virorum testimonium requirere. Itaque qui versicvlum illum Horatianum, & hunc Aristotelis locum perinde acceperunt, ac si uterque de eodem hominum genere loqueretur, ut mollissime dicam, ἀνθρώπινόν τι ἔπαθον.

Sed si virtus propter honorem non expetitur, neque honos praecipuum virtutis praemium est, qui fit, ut generosissimus quisque tanto teneatur honoris studio: & ut, quicunque ad virtutem cohortantur, non aliud fere iis, quos incitare volunt, quam honorem gloriamque

que proponant? Certe ille Graecorum fortissimus etiam longitudinem vitae honori ac celebritati nominis postposuisse memoratur: & sapientissimi viri filium dea sapientissima ideo fortem esse iubet, ut etiam a posteris commendetur; cum ait:

Ἄλκιμος ἔσσ', ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὖ εἴπῃ.

Prodicus quoque ille Xenophonteus Herculem a virtute hoc potissimum argumento allici facit. Quid iam eius generis alia colligam? obvia enim sunt omnibus philosophorum poetarumve scripta tractantibus. Ac de illa quidem, quae omnibus praeclaris ingeniis insita est, honoris aviditate, antea diximus: veramque illius caussam ex Aristotele patefecimus. Quod autem in adolescentibus ad colendam virtutem incitandis honorem, quasi praemium, proponi videmus: intelligendum est eos, qui id faciunt simile quiddam facere, atque in puerulis prima elementa discentibus prudentes magistri solent. Nam quia puerulorum aetas infirmior est, quam ut adhuc perspicere possit utilitates litterarum: idcirco crustulis quibusdam, & sigillis, & aliis eius generis munusculis invitanda est, ut laborem capere in eis discendis velit. Simili modo adolescentum animos, quia pervidere, quam sit ipsa per se virtus amplexanda, nondum queunt, adducere oportet invitamentis, atque illecebris gloriae, ut eius se studio dedant. Sed ut pueri gustata semel literarum dulcedine, cognitaque praestantia, non iam amplius ludicris illis praemiolis commoventur: ipsas per se literas amant: ita qui semel mentis oculis virtutis dignitatem penitus perspexerunt, non iam amplius honoris blandimentis, ut eam usque ad extremum persequantur, indigent: ipsam per se amant: neque honorem requirunt, nisi ut quemadmodum diximus, alieno quoque testimonio intelligant, se tales esse, quales maxime exoptant.

Ζητεῖσι

Ζητῦσι γῦν) Hoc ſigno oſtendit, verum eſſe, quod modo dixerat, honorem ab elegantibus viris tanquam virtutis teſtimonium expeti: non enim a quibuslibet coli cupiunt, ſed a prudentibus, & quibus ipſi bene noti ſint; ut maior in eorum teſtimonio ſit fides: neque quolibet nomine, ſed ob virtutem. Hector apud Naevium: *Gaudeo pater laudari me abs te laudato viro*.

Κρείττων) Quidam libri veteres, κρεῖττον: idque mihi quodammodo concinnius videtur.

Τάχα δὲ) Fortaſſis enim, inquit, exiſtimet aliquis, non honorem, ut modo diximus, ſed virtutem ipſam finem eſſe civili vitae propoſitum. Hanc autem ſententiam tuetur ipſemet lib.1. ad Eudemum.

Φαίνεται δὲ) Ut ut ſit, id eſt, ſive civili vitae praepoſitus ſit honos, ſive virtus (non enim hoc nunc agimus) illud quidem certe conſtat, virtutem eſſe quiddam minus perfectum, quam ut ei deferendus ſit honorum principatus: *Omnium autem falſarum opinionum de ſummo bono, nulla eſt, quae aut tam prope accedat ad verum*, aut tantam ſpeciem, tantamque dignitatem habeat, quantam illorum, qui felicitatem in virtute collocant. Nulla enim de re ſplendidius ac magnificentius, quam de virtutis excellentia, diſputari poteſt. Itaque defenſores habuit non Stoicos modo pugnaciſſimos homines, & in diſputando propemodum invictos, verum etiam multis locis Socratem ipſum & Platonem. Neque quicquam facilius eſt, quam argumenta quamlibet multa reperire, quibus probabiliter colligatur virtutem eſſe ſummum bonum. PRIMUM igitur, cum contraria de contrariis probabiliter dicantur, & omnes vitioſi eo ipſo, quod vitioſi ſunt, infelices ſint, videntur etiam omnes virtute praediti hoc ipſo eſſe felices. Propoſitio ipſius Ariſtotelis eſt primo topicorum. Aſſumptionem & conſenſus bonorum omnium confirmat, & Ariſtoteles ipſe multis admodum locis,

&

& Plutarchus cum alibi, tum in libello εἰ αὐτάρκης ἡ κακία πρὸς τὴν κακοδαιμονίαν. DEINDE id summum est hominis bonum, quod hominem maxime perficit. Talis autem est virtus. Est igitur summum hominis bonum. TERTIO. Si virtus non est summum bonum, oportebit aliquid esse virtute melius, nihil autem melius virtute. Igitur, &c. Evagarer in hac parte longius, nisi haberem hodie multa admodum in unius horae curriculum concludere. Tantum igitur admonebo, ut, qui hac de re multa in utramque partem disputata cognoscere cupiunt, legant Ciceronis tertium & quartum de finibus, quintum Tusculanarum, Senecae libros eum praecipue, qui est de vita beata, & Alexandri Aphrodisiensis commentariorum, ὅτι οὐκ αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. Nos autem ex Aristotelis sententia tantum quidem tribuimus virtuti, ut neque, qui eam habeat, etiam si ceteris omnibus bonis careat, miserum, neque a quo illa absit, etiamsi aliis omnibus affluat, felicem esse posse fateamur: neque tamen illud quoque damus, eam esse summum hominis bonum, aut in quo ea sit, nihil ei deesse posse ad bene beateqne vivendum. Atque hoc ita se habere, eademque opera, quomodo tum ea, quae modo attulimus argumenta, tum eiusmodi alia dissolvenda sint, e sequentibus liquido intelligetur.

Ἀτελεστέρα] Si virtus, ut est apud Ciceronem quarto de finibus, est rationis perfectio, & ut Aristoteles ipse postea dicturus est, eum in quo est, perficit, quomodo potest ἀτελεστέρα dici? Duplex est perfectio, ut docetur in libris de animo: prima & secunda. Primam perfectionem vocemus aut habitum, aut potestatem quandam otiosam, & nullo fungentem munere, qualis est ars in eo, qui illam non exercet, aut oculorum auriumve sensus in dormiente. Secunda est primae illius exercitatio: ut cum artifex aliquid agit ex arte,

ut

ut cum aliquid videmus re ipsa vel audimus. Virtus ex primo genere est. Primas autem perfectiones nihil prohibet imperfectas dici, si cum secundis conferantur.

Δοκεῖ γὰρ) Videtur enim, inquit, evenire posse, ut & dormiat is, qui virtute praeditus est, & in tota vita nihil agat: ac praeterea multis versetur in malis, fortunaque utatur maxime adversa: cum autem, qui ita vivat, nemo unquam felicem dixerit, nisi qui admirabilem aliquam sententiam defendere ac tueri velit.

Δοκεῖ γὰρ) Dubitationem habet, quid sit, quod Aristoteles ait, evenire posse, ut qui virtute praeditus est, totam vitam dormiat. Hoc enim nemini evenire potest, neque in quo sit virtus neque a quo absit. At hoc quidem facile explicari potest, si sciamus, docendi caussa licere interdum ponere ac fingere quaedam, quae, etsi nunquam sunt, eis tamen positis, nulla consequitur absurditas. Λέγω δὲ ἐνδέχεσθαι, ait Aristoteles in prioribus, καὶ τὸ ἐνδεχόμενον, οὗ μὴ ὄντος ἀναγκαίου, τεθέντος δὲ ὑπάρχειν, οὐδὲν ἔσται διὰ τοῦτο ἀδύνατον. Dormire igitur hominem toto vitae tempore, est τῶν ἀδυνάτων, si naturam ipsius consideres, qua animal est. Neque enim semper vigilare, neque semper dormire ullum animal potest: ut docetur in libello de somno & vigilia. At, virtutis quidem caussa, est τῶν ἐνδεχομένων. Nam etiamsi ponas aliquem, qui virtutem adeptus sit, statim obdormiscere, & dormire totum reliquum vitae tempus: somnus ille non impediet, quo minus virtutem retineat. Neque enim pugnant inter se haec, dormire & virtute praeditum esse. Neque vir bonus cum dormitum it, ut veste, ita se virtute exuit. Ut igitur illas aliquot horas, quas dormit, virtutem retinet, ita retineret etiam si totam vitam dormiret. Exempli caussa, si virtutem consecutus, statim opprimeretur lethargo, ita ut somni & vitae idem finis esset, illo tamen morbo virtutem ei ademptam non diceremus. Et si somnus virtutem tol-

leret

leret, quoties expergiſcuntur viri boni, toties eis nova exercitatione ad virtutem comparandam opus foret. Ita ergo argumentatur Ariſtoteles. Eiuſmodi bonum, quod etiam ab eo qui ſemper dormiat, retineri poteſt, non eſt ſummum bonum. Tale autem eſt virtus. Non eſt igitur virtus ſummum bonum. Epimenides, qui totos XLVII. annos dormiiſſe dicitur, ſi quo tempore ſopitus eſt, virtutem habuiſſet, retinuiſſet eam dormiens: neque tamen felix fuiſſet. Aliud igitur eſt virtus, & aliud felicitas.

Καὶ ἀπρακτεῖν] Fieri poteſt, ut ei qui virtute praeditus eſt, nulla unquam ſe offerat exercendae virtutis occaſio. Talem autem, id eſt, τὸν ἀπρακτοῦντα διὰ βίου, nemo felicem dixerit.

Καὶ ἀτυχεῖν τὰ μέγιστα) ita ut nihil ei proſpere ſuccedat eorum quae agit.

Τὸν δ' οὕτω ζῶντα) Θέσις quid ſit, diſces e primo topicorum. Inde apud Ciceronem θετικά.

Καὶ περὶ τούτων ἅλις) Ἐγκυκλίων libros duos hoc titulo ſcripſerat, quibus ἐγκύκλια quaedam & pervulgata diſciplinarum,& philoſophiae praecepta complexus erat.

Τρίτος δέ ἐστιν ὁ θεωρητικός) Libro decimo.

Ὁ δὲ χρηματιστὴς βίαιος τίς ἐστι) Dubitare aliquis poterat, cur tres tantum vitas poſuiſſet, neque addidiſſet quartam, eorum, qui pecuniae tantum & opibus cogendis ac congerendis ſtudent: quales ſane multos videmus. Huic dubitationi duobus modis occurrit: primo, quod illi vix vivere videantur: ſed ſit eorum quodammodo ἄβιος βίος, ἄβιος enim lego, ubi vulgo eſt, βίαιος, deinde quod ſatis per ſe conſtet, divitias non eſſe ſummum bonum: cum ſint e genere bonorum utilium, quaeque tantum propter aliud expetuntur.

Διὸ μᾶλλον] Argumentum a maiori.

Πρὸς αὐτά] adverſus ea ut in loco topicorum, quem declaravi in libris variarum lectionum.

CA-

CAPUT VI.

Τὸ δὲ καθόλου) Cum multa sunt in Philosophia, quae difficiles, atque arduos habent explicatus, tum quaestio de ideis tam multis est, tamque variis dissentientium inter se eruditissimorum hominum agitata contentionibus, ut si quis hodie in eum arbitrum se ac disceptatorem idoneum profiteri audeat, vix ullo pacto apud cordatos, & harum rerum intelligentes homines impudentiae, aut potius temeritatis notam effugere posse videatur. A qua quoniam semper quam longissime abesse studui, & mihi conscius mediocritatis meae sedulo cavi, ne quid unquam pro certo atque explorato traderem, quod ipsi mihi non satis perceptum ac cognitum esset, servabo eam, cuius me nunquam adhuc poenituit, consuetudinem, &, cum aperte ac dilucide, quantum in me erit, exposuero, quam Platonis, quam Aristotelis fuisse sententiam putem, quid mihi verisimillimum videatur, ita proponam, ut & suum cuique, & mihi meum, si quid postea probabilius occurrerit, iudicium liberum ac solutum relinquam. Alia fortasse ratio aliis placeat: mihi quidem certe nunquam non incredibiliter arrisit illa in disputando veterum modestia, qui, cum abundarent doctrinae copia, vix tamen unquam de rebus, in quibus aliqua inesset obscuritas, asseveranter & affirmate pronunciabant. Corrupit hoc, ut pleraque alia sequens aetas, eruditionemque coepit ex confidentia pendere, eoque paulatim perducta res est, ut homines adolescentes reperias, qui quadriennio aut quinquennio in Philosophiae studiis utcunque consumpto, quovis facilius adduci possunt, quam ut se ulla de re dubitare fateantur. Me vero & timidum natura finxit, & experientia atque usus rerum timidiorem etiam reddidit: cum saepe-

saepenumero mihi usuvenerit, ut quarum me rerum scientiam habere animo conceptam ac comprehensam existimabam, earum me postea ipsarum animadverterim magna in ignoratione versari. Itaque fio indies tardior ad affirmandum: neque ullum fere maiorem ex studiorum laboribus fructum capio, quam quod minus quotidie mihi blandior, & si nihil aliud, saltem e duobus ignorantiae malis altero liberor, cum, quae nescio, consequor ea nescire me ut sciam. Non enim aut tam turpe, aut tam incommodum est, nescire aliquid, quam si, quod nescias, id te scire opineris. Sed haec fortassis alieniora sunt. Nunc illuc, quo institui, veniam, eaque ut potero, explicare ingrediar, quae de idea boni adversus Platonem Aristoteles disputavit. Exordiar autem a nobili & admodum celebrata doctissimorum hominum sermonibus quaestione: sitne inter Platonem & Aristotelem verborum tantum, an rerum & sententiarum discrepantia, & num ea, quae tam multis locis adversus Platonem disputantur, ad ipsam Platonis sententiam reprehendendam pertineant, an potius adversus eos, qui ex male acceptis Platonis verbis falsam aliquam sententiam elicerent, dirigantur.

Simplicius quidem, cui ex Aristotelicis interpretibus non facile quemquam aut ingenii acumine, aut doctrinae magnitudine antepofueris, convenire de rebus ipsis inter Platonem & Aristotelem arbitratur: idque cum aliis locis, tum in tertium de coelo testatur, his verbis: Ὃ δὲ πολλάκις εἴωθα, καὶ νῦν εἰπεῖν ἄριστον, ὅτι οὐ πραγματική τις διαφωνία τῶν φιλοσόφων ἐστὶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου τὸ δυνάμενον φαύλως νοεῖσθαι, πολλάκις ἁπάντων ὁ Ἀριστοτέλης φειδόμενος τῶν ἐπιπολαίως νοούντων Πλάτωνα, ἀντιλέγειν φαίνεται πρὸς αὐτόν. id est: *Quod autem crebris usurpare sermonibus soleo: id nunc quoque dicere operae pretium est, inter Philosophos* (Platonem autem & Aristotelem dicit) *nullam quidem esse de rebus ipsis discrepantiam, sed Aristo-*

teles ſaepenumero dum occurrit ei ſententiae , quam quis ex male accepta Platonis oratione elicere poſſet ; eorum nominibus parcens , qui Platonis verba modo , non ſententias intelligunt , ipſi Platoni adverſari ac contra eum dicere videtur . Sic & in ſecundum Phyſic. ait , Ariſtotelem non diſputare adverſus ideas , ſed adverſus vulgares opiniones de ideis . πρὸς τὰς δημώδεις περὶ τῶν ἰδεῶν ἐννοίας . In eadem ſententia & Ammonius fuit & Boetius , qui etiam in librum περὶ ἑρμηνείας , ſe de Platonis & Ariſtotelis concordia ſcripturum eſſe profitetur . Et patrum noſtrorum memoria duo admirabili eruditione praediti viri, Beſſario Cardinalis Nicenus & Ioannes Picus Mirandulanus , idipſum multis & exquiſitis rationibus confirmare ſtuduerunt .

Ego tamen nullo modo adduci poſſum , ut credam Ariſtotelem , cum Platonis ſententias probaret , verba tantum illius reprehendiſſe , moveor autem his argumentis . Primum , quoniam hoc ab Ariſtotelis gravitate maxime alienum foret . Quid enim eſt tam leve, tam nugatorium , tam Sophiſticum , tam Philoſopho indignum , quam cum de rebus gravibus diſputes , cuius ſententiam probes, eius verba captare ac cavillari ? Sophiſtarum hoc eſſe ait Ariſtoteles ipſe in Topicis , eius , qui cum diſputant, verba non ita , ut ab eo ſenſum eſt , accipere , ſed in aliam aliquam ſententiam detorquere , in qua reprehendenda diſerti ac copioſi eſſe poſſint . Praeterea ſi Ariſtoteles non adverſus Platonem ,ſed adverſus eos , quos Platonis verba parum intellecta in errorem aut induxerant, aut inducere poterant , diſputaſſet , videtur hoc , ſi non ubique , at certe alicubi, aperte ac diſertis verbis expreſſurus fuiſſe : idque duabus de cauſſis. Primum, ut effugeret illam invidiam , in quam ſe incurſurum apud multos Platonis amatores facile proſpicere poterat . Ita enim videtur gratus in magiſtrum fuiſſe, & perſolviſſe ei

prae-

praeclara διδάκτρα, si dicta ipsius interpretando veram eius sententiam aperuisset. Nunc videtur multis, ut Herculem est in fabulis necem attulisse Lino, quo magistro in musicis usus fuerat, sic Aristoteles a quo Philosophiam dedicerat, hoc ei praemium reddidisse, ut omnes prope illius sententias iugulare ac confodere voluerit. Deinde quod ipsemet incideret in eandem illam culpam, quam in alio reprehenderet. Posset enim non immerito aliquis dicere. Quid in Platone reprehendit Aristoteles? dicendi genus. Quid ita? quia tale est, ut multis obiicere errorem queat. At ipsemet eodem vitio implicatus tenetur: si cum a Platone non dissentiat, ita tamen loquitur, ut vehementissime ab eo dissentire videatur. Quis autem est, cui ista ad reprehendendum via non pateat? aut quis unquam ita proprie atque exquisite locutus est, ut illius oratio nemini prorsus errorem afferre posset? Quam multa sunt in ipsius Aristotelis scriptis, quae, si quis nuda tantum verba consideret, absurdissimas sententias contineant? ut cum is secundo poster. analyt. in extremo ait, sensum esse τοῦ καθόλου, aut cum in sexto Ethicorum, sensum esse mentem, aut cum, qui in categoriis species & genera substantias esse dixisset, idem sexto τῶν μετὰ τὰ φυσ. docet nihil commune posse esse substantiam, aut cum in topicis Deum animal esse dicit, aut cum in quinto de generatione animalium, animae plena esse omnia. Quid plura persequar? quamlibet enim multa nullo negotio colligi possunt. Ergo si hoc tantum in Platone reprehendit Aristoteles, quod ex verbis ipsius male intellectis falsa quaedam & absurda colligi possint, suo se ipsemet gladio iugulaverit. Eadem enim reprehensio in ipsum retorqueri potest. Illud quoque non iniuria quaesierit aliquis, cur tanto studio Platonicorum princeps Plotinus, Proculus, Simplicius ipse Aristotelis argumentis respondere, & adver-

fus ea Platonis fententiam defendere foleant, fi ea nihil ad Platonem pertineant. Nam fi contra eos tantum argumentatur Ariftoteles, qui Platonem male intelligunt, quid cauffae eft, cur tu, qui Platonicus es, argumenta illius diffolvas? quafi imperitorum defenfionem fufcipias, & illorum cauffa labores. Poftremo fi Ariftoteles ipfe clamat, fe Platonem ipfum petere, & ab eo diffentire, & interdum excufat fe, ut hoc loco, interdum indicat cauffas, quae Platonem in errorem impulerunt: quid eft, quod quifquam velit ingeniofus effe in conciliandis iis, quorum unus fe ab altero diffentire profitetur?

Sed funt quidam, quibus nefas videtur, duos, quorum de doctrina magna fit opinio, diffentire inter fe: itaque omnia conantur, ut eos etiam invitos in concordiam redigant, qualem fuiffe dicunt in medendi arte quendam, cui ex re Conciliatori nomen inditum eft, quod efficere voluit, ut inter Galenum & Avicennam perpetuo conveniret. Memini cum puer in ftudia iuris civilis incumberem, idem factitare folitos magiftros meos, qui veteres iurifconfultos, etiam in iis, in quibus conftabat alium aliter fenfiffe, aut conftitutiones Imperatorum cum refponfis prudentum, etiam eas, quibus ius antiquum correctum erat, quoquo modo tamen conciliare nitebantur. Quod idem puto eveniffe iis, qui contenderunt Ariftotelem de rebus ipfis idem fenfiffe, quod Platonem, cum tamen, ut ante dixi, ex ipfius verbis luce meridiana clarius perfpici poffit, multis in rebus eum a Platonis iudicio difcrepare. Nifi forte cum in politicis ita difputat adverfus utramque Platonis remp. ut prope nihil probet eorum, quae Plato dixerat, verba tantum aucupari, ac non ipfas fententias convellere & labefactare videatur. Quid in libris de anima, cum de oculorum fenfu difputat, & videre nos non emittendo, fed accipiendo docet,

docet; nunquid voculam aliquam Platonis cavillari, an sententiam ipsam reprehendere videtur? Quid in libris de coelo, cum disputaturus, fueritne mundus ex omni aeternitate, an aliquando esse coeperit, ita se diligenter excusat, aitque in disputatione, qua veritas inquiritur, neque amori, neque odio locum esse debere, num quis est, qui putet illum tam accurata excusatione usurum fuisse, si adversus eos, qui male Platonem ipsum intelligerent, ac non adversus Platonem differere voluisset? Nam in tertio quidem eorundem librorum aperte loquitur, & Platonem ait nimio quodam amore Geometricae multa peccasse: neque minus confidenter loquitur libro primo de sapientia, ubi ait Platonem ipsum male intellexisse ea, quae dicebantur a Socrate, & putasse ab eo constitui ideas quasdam separatas a rebus singulis, ac per se cohaerentes, cum tamen ille nihil tale diceret. Nolo hoc loco iactare me, in iis omnibus, quae se offerunt, persequendis, Satis est enim mihi, si doceam in ea re, quae nunc agitur, hoc est, in ideis, ita dissensisse eum a magistro, ut non ignis magis aquae contrarius sit, quam Platonis sententiae Aristotelis contraria sententia est. Non enim hic tantum adversus eas disputat, sed multo vehementius in libris de sapientia, in Physicis, in libris de ortu & interitu, ac denique ubicunque datur occasio, etiamque quodam loco ait omnia, quae a Platonicis de ideis disputantur κενῶς καὶ λογικῶς λέγεσθαι, & alio loco esse κενολογίαν καὶ ποιητικὰς μεταφοράς. & in secundo posteriorum Analyt. τὰ γὰρ εἴδη, inquit, χαιρέτω. τερετίσματα γάρ εἰσιν. & in dialogis σαφέστατα κέκραγεν, ait Proculus, μὴ δύνασθαι τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθεῖν, κἄν τις αὐτὸν οἴηται διὰ φιλονεικίαν ἀντιλέγειν. Itaque vere Cicero primo Acad. *Aristoteles*, inquit, *primus species, quas paulo ante dixi, labefactavit: quas mirifice Plato erat amplexatus, ut in iis quiddam divinum esse diceret.*

 Satis

Satis probatum puto in disputatione de ideis, Aristotelem neque verba Platonis reprehendere, cum sententiam probet, neque adversus eos, qui male Platonem intelligerent, sed adversus Platonem ipsum disputare, atque ab eo quam maxime dissentire. Neque tamen hoc ita accipi velim, ut quisquam oratione mea suspicetur, nunquam Aristotelem adversus Platonis verba disputare, facit enim hoc quoque nonnunquam, ut in libris de anima, cum ostendit animam non posse esse circulum. Etenim quod senserat Plato, cum animam circulum esse diceret, id Aristoteli quoque ipsi non improbatur. Sed exagitat loquendi genus, quod non satis proprium, neque Philosophicae disputationi conveniens videbatur, at haec aliis relinquenda sunt. Nunc exponam quid Plato ideae nomine intellexerit.

Duo sunt ex sententia Platonis in Timaeo genera rerum: unum earum, quae sensu percipiuntur: alterum earum, quae mente & intelligentia. Prius illud ait *esse nunquam, semper fieri*: posterius *nunquam fieri, semper esse*. Etenim esse ea demum, quae semper sunt, quae immutabilia sunt, quae nunquam neque oriuntur, neque occidunt: fieri autem non esse ea, quae assidue mutantur, quae & orta sunt, & interitui obnoxia. Iam vero omnia, quae sub sensum cadunt, & orta & interitura sunt: eademque perpetuo labuntur ac fluunt, neque diutius permanent uno & eodem statu. Itaque veteres Philosophi Protagoras, Heraclitus, Empedocles, cum ad haec tantum respicerent, omnia fieri, nihil esse dicebant: ut est apud Platonem in Theaeteto, & refertur in Cratylo dictum Heracliti, ὅτι πάντα ῥεῖ, καὶ οὐδὲν μένει. καὶ ὅτι δὶς εἰς τὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. At species & genera, quibus singulae res continentur, & uno verbo τὰ καθόλου, & fuerunt ex omni aeternitate, neque unquam esse desinent, neque ulli muta-

mutationi obnoxia ſunt, ſed ſemper eodem modo ſe habent. Non enim homo aut animal, aut naſcitur, aut interit, ſed hic homo, atque hoc animal: neque ſemper verum fuit eritue, Socratem eſſe animal ratione praeditum: at idem de homine ex omni aeternitate verum fuit, ſemperque erit. Neque ſemper verum eſt Ariſtidis iuſtitiam eſſe virtutem: non enim ſemper eſt Ariſtides: at ſemper verum, iuſtitiam eſſe virtutem. Hoc intuens Plato ſtatuit, τὰ καθόλȣ ſola proprie eſſe, atque iccirco eſſe πρώτας ȣ̓σίας καὶ μάλιστα ȣ̓σίας: cetera autem eſſe tantum κατὰ μέθεξίν τινα τῶν καθόλȣ. Haec autem univerſa vocabat εἴδη aut ἰδέας, id eſt, ſpecies aut formas rerum, & αὐτοέκαστα, ut αὐτοάνθρωπον ideam hominis: αὐτόιππον ideam equi. Stoici eadem poſtea vocarunt οὔτινα, ut οὔτινα ἄνθρωπον, non hunc aut illum hominem, ſed hominem in genere, & ex eo vocarunt ſophiſmatum genus quoddam, οὔτινας, quale hoc eſt, εἴτις ἐστιν ἐν ἀθλιώαις, οὐκ ἔστιν ἐν σπάρτῃ. ἄνθρωπος δέ ἐστιν ἐν ἀθλιώαις. οὐκ ἔστιν ἄρα ἄνθρωπος ἐν σπάρτῃ quorum vitium in eo poſitum eſſe dicebant, quod ἐκ τοῦ τινὸς πρὸς τὸν οὔτινα progrederetur argumentatio. Neque tantum ſubſtantiarum ideas faciebat Plato, verum etiam, ut nunc loquimur, accidentium: ut αὐτοδίκαιον. αὐτόκαλον, αὐθόμοιον, αὐτανόμοιον, & talia, de quibus eſt in Parmenide. Neque naturalium modo rerum, ſed & earum, quae artificio conſtant, ut τραπεζότητα & κυαθότητα: de quibus a Diogene aliquando irriſus, eum viciſſim amariſſimo dicto pupugit. Ut narrat Laertius. Addebat ſine ideis neque ſcientiam, neque memoriam conſtare poſſe: nam earum utramque eſſe rerum ſtabilium ac permanentium. Tale autem nihil eſſe praeter ideas. Atque hic ſi ſubſtitiſſet Plato, ferri aliquo modo poterat, omniaque illius dicta veram aliquam & commodam interpretationem recipere videbantur. Nam & verum eſt res ſingulas, quae quidem ſub orbem lunae ſubiectae ſunt,

infinitis mutationibus agitari, ideoque perire sub scientiam non cadere: universa autem & communia aeterna esse, & semper eodem modo se habentia. Demonstratio enim & definitio sunt aeternorum & immutabilium, ut docetur in posterioribus analyticis. Ferri etiam, dummodo recte intelligeretur, poterat, species & genere substantias esse. Quicquid enim λέγεται ἐν τῷ τί ἐστι, substantiam quodammodo significare dicitur. Sed & vere dicitur, ex iis quae sunt καθόλου, & memoriam effici & scientiam, abstrahit enim animus noster ab iis, quae sub sensum cadunt, communia quaedam, eaque recondit, atque iis utitur. At quod plerumque usuvenire hominibus solet, ut inventa sua nimis ament, eaque plus iusto exornare atque amplificare studeant, id Platoni quoque contigit: qui dum ideas quasi filiolas quasdam suas, proprium ingenii sui fetum, quantum plurimum potest, omnibus commendare conatur, multa protulit, quae Aristoteles, qui veritatis amantissimus, a figmentis autem & ab allegoriis in tractanda Philosophia alienissimus erat, ferre non potuit. Docuit enim eas substantias esse ab iis omnibus, qvae sub sensum caderent, non intelligentia tantum sed reipsa separatas, ad quas omnium generationum principia referenda essent, in quas tanquam in exemplaria intuens Deus, cetera omnia procuderet. Animos etiam nostros antequam demitterentur in corpora, familiariter, ut ita dicam, versatos esse cum ideis, & ex earum intuitu omnium rerum cognitione viguisse: post cum in perturbatum corporis domicilium commigrassent, oblitos esse eorum, quae antea sciverant, reminisci tamen eorum alios facilius, alios maiori negotio, prout cuique maior aut minor, cum corpore coniunctio esset. Neque discere hic quicquam nos, sed reminisci: & eos qui docere viderentur, tantum revocare ac redigere in memoriam ea, quae nobis antequam nasceremur, cogni-

gnitissima erant. Illas speciosas & plausibiles fabulas Aristoteles repudiandas putavit: in eisque aperte professus est sibi cum Platone convenire non posse. Denique cum tribus modis dicatur τὸ καθόλε, τὸ πρὸ πολλῶν, τὸ ἐν πολλοῖς, καὶ τὸ μετὰ πολλά, duos posteriores modos admittit Aristoteles: primum fictum ac commentitium esse censet. At haec fortasse nimium multa sunt. Non enim hoc loco disputationem instituit adversus omnes ideas, sed tantum adversus ideam boni, de qua nobis deinceps disputandum erit, si modo hoc docendi munus mihi licebit persequi: quod futurum necne sit, addubito. Quia enim Philosophi ac percipue morales pecuniam contemnere dicuntur, audio clarissimos & praestantissimos viros, quibus a principe mandatum est, ut praemia professoribus pro sua cuique dignitate constituant, velle periculum facere, ecquid ego Philosophus sim, an esse me simulem. Itaque constituerunt mihi annuam laborum meorum mercedem perexiguam, ut si forte ego id aegre tulero, ex eo convincant, me pecuniam non contemnere, ideoque Philosophum non esse. Ego autem quanquam non sum ex illis Philosophis qui pecuniam valde contemnunt, decrevi tamen hac in re philosophice agere, & pecuniam contemnere. Contemnam ergo, nisi ipsi consilium mutaverint, & eam quae denegatur, & eam, quae offertur: ac, si alterutrum necesse sit, gratuitum otium gratuito labori anteponam.

Τὸ δὲ καθόλε) Universum autem bonum considerare, inquit, praestiterit, ac quomodo dicatur dubitando inquirere.

Πῶς λέγεται) Non dicit, τίνα φύσιν ἔχει, aut τίποτέ ἐστι, sed, πῶς λέγεται. sentit enim ideas dici tantum, non esse.

Καίπερ προσάντες) Quanquam, inquit, nobis ardua haec & molesta disputatio futura est.

Διὰ

Διὰ τὸ φίλους ἄνδρας) Propterea quod amici nobis sunt, qui ideas induxerunt. Significat autem Platonem & illos, qui ab eo erant. Unde constare potest, hos libros non esse Nicomachi, qui natus est post mortuum Platonem. Peccant autem, qui hoc loco intelligunt Socratem & Platonem. Socrates enim non constituebat ideas separatas: sed male Plato, quae ab eo dicebantur, intellexit, ut docetur primo τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Τὰ εἴδη) Hinc constat εἴδη & ἰδέας idem esse, & sane apud Platonem non distinguuntur. Apud alios tamen Platonicos εἶδος vocatur, quod in multis inest: ἰδέα vero aeternum illud exemplar. de quo discrimine multa leguntur apud Senecam.

Δόξειε δ' ἂν) Sed fortasse, inquit, satius esse, omninoque oportere videatur, conservandae veritatis caussa, etiam propria placita evertere: cum praesertim philosophi simus. Est autem gravissima commendatio veritatis, de qua ita scribit Plato ipse quinto de legibus. ἀλήθεια δὴ πάντων μὲν ἀγαθῶν θεοῖς ἡγεῖται. πάντων δὲ ἀνθρώποις. & lib. 6. de Rep. τὸν φιλόσοφον ἀληθείας ἐραστὴν εἶναί φησιν

Ἀμφοῖν γὰρ) Nam cum amici utrique sint, sanctum est pluris facere veritatem. οὐ γὰρ πρό γε τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνήρ, ait Plato lib. 10. de Rep. *Pythagoras, Persae, Atticus*.

Οἱ δὲ κομίσαντες) Argumentatur adversus Platonem ex iis, quae apud Platonicos pro confessis & exploratis habebantur.

CAPUT VII.

Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν) Ut ad depellendas tenebras lumen, ita doctrina ad discutiendam & fugandum ex animis ignorantiae caliginem adhibetur. Sed ignorantiae duo genera sunt: simplex unum, alterum composi-

tum

tum atque coniunctum. Simplicem ignorantiam voco, quam sola scientiae ac cognitionis privatio constituit: compositam vero eam, qua qui laborat non tantum caret cognitione eius, quod verum est, verum etiam falsam quandam de ea re, quae nescitur, animo concepit opinionem, eamque errore ductus amplexatur ut veram. Ut igitur morborum varietatem varia, & multuplex curandi ratio consecuta est, ita e duobus illic ignorantiae generibus, totidem docendi genera exstiterunt. Nam cum iis de rebus disserere ingredimur, quae ita ignotae sunt, ut de iis nihil traditum sit, quod falsa veri speciei imponere hominibus, & in eorum animis insidere potuerit, tum nihil impedit, quo minus ab ipsa statim veri explicatione ordiamur, at cum ea tractanda sunt, de quibus falsas quasdam opiniones multi, aut tradiderunt, aut ab aliis traditas imbiberunt, imitari prudentes & industrios agricolas convenit, qui terrae semina non prius mandant, quam inutilibus, & frugum incrementa impedituris herbis eam diligenter purgaverint. Harum rationum modo hanc, modo illam, prout res proposita postulare videbatur, summo iudicio Aristoteles diversis in libris tenuit. Quoties enim nihil erat, quod impediret, quasique moram obiiceret, ut in analyticis, ut in topicis, a rebus ipsis exorsus est. At ubi periculum erat, ne ut, plena iam vasa, ita occupati aliis opinionibus animi, infusam sibi veritatem respuerent, confutandas sibi eas prius, quam ad veritatem tradendam accederet, iudicavit. Id adeo cum ex aliis ipsius libris, tum ex iis, qui nunc nobis sunt in manibus, animadverti facile potest. Quod enim de summo hominis bono varias maximeque inter se pugnantes proditas esse opiniones intelligeret, non prius quid in hac re sibi verum videretur aperiendum ratus est, quam illas, non omnes quidem (fuisset id & infinitum, & minime necessarium)

rium) sed eas saltem, quae aut probabilitate aliqua, aut magni alicuius, & illustris viri auctoritate ac iudicio nitebantur, breviter refutaret. Hactenus igitur id praestitit: deinceps suam ipse sententiam de summi boni natura explicabit.

Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν) Breviter quasi summam conficit eorum omnium, quae hactenus disputata sunt, idque tum ad reficiendam lectoris memoriam, tum ut manifesto constet, omnia in hac disputatione alia ex aliis apta & connexa esse.

Εἰ δὲ πλείω, ταῦτα) Hunc locum S. Thomas corrupto usus exemplari pessime accepit, & in alienissimam sententiam detorsit: qua in re tamen, ne quis sua laude fraudetur, superatus est a Perionio: neque si contentio sit, quis ineptissime possit hunc locum interpretari, existere posse quenquam puto, qui eam palmam Perionio praecipiat.

Ἐπεὶ δὲ πλείω) Antequam accedat ad investigandam felicitatis definitionem, ne cui dubium sit, eam esse summum hominis bonum, ostendit, duo quaedam, quae homines de summo bono sentire atque usurpare consueverunt, in nullum aliud, quam in felicitatem convenire. Sunt autem ea τὸ τελειότατον καὶ τὸ αὔταρκες. *Quando autem*, inquit, *plures fines esse constat, nosque eorum quosdam aliorum caussa expetimus: constat non omnes fines esse perfectos*. Sed haec oratio neque eandem suavitatem, neque eandem vim habere in Latino sermone potest, quam in Graeco habet: propter similitudinem & affinitatem duarum vocum graecarum, τέλος & τέλειον, quam Latini non assequuntur. Cum enim τὸ τοῦ τελείου ὄνομα modice inflexum sit ἀπὸ τοῦ τέλους: constat ἕκαστον πρᾶγμα ταύτῃ τέλειον λέγεσθαι, ᾗ τέλους λόγον ἔχει. Iam ea, quae ad aliud referuntur, quatenus talia sunt, οὐ δέχονται τὸν τοῦ τέλους λόγον. Sunt igitur, ut poetae dicunt, quosdam ἀγάμους γάμους, & quosdam νύμφας ἀνύμ-

φους,

φυς, παρθενυς τ' ἀπαρθένυς, ita τινὰ ἀτελῆ τέλη: quasi tu latine dicas, fines qui fines non sint, cuiusmodi sunt divitiae, tibiae, omninoque instrumenta, ex eo genere esse summum bonum non potest.

Οἷον πλοῦτον) Non enim expetuntur divitiae, nisi propter usum, unde & dicta sunt χρήματα: recteque Flaccus:

Quo mihi fortunas, si non conceditur uti?

Αὐλὺς) Non temere coniunxisse videtur haec duo, divitias & tibias, sed respexit, ut opinor, ad sermonem quendam Socratis, qui dicere solebat, ut tibias non esse χρήματα, nisi illis, qui eis uti scirent, ita ne opes quidem; is sermo perscriptus est a Xenophonte principio Oeconomici, & expressus ab Horatio Satyra 3. lib. 2.

Τελειότερον δὲ λέγομεν) Tria genera facit eorum, quae expetuntur. Quaedam enim expetimus tantum propter aliud: ut medicamenta, ut labores. Quaedam & suapte vi, & propter aliud: ut honorem, voluptatem, integritatem sensuum. Quaedam tantum propter se, ut felicitatem, quae ob id dicitur ἁπλῶς τέλειον, seu, quod idem est, τελειότατον τέλος. Videtur autem in hac bonorum contentione ac comparatione, non satis inter Platonem & Aristotelem convenire, ut pridem notavi cap. 18. lib. 4. variarum lectionum. Sed tamen re vera nihil inter eos, hac quidem in re dissensionis est: ut docui, cum Platonis libros de rep. interpretarer.

Καὶ νοῦν) Hoc nomine prudentiam hic quidem intelligit.

Φαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῆς αὐταρκείας) Idem etiam, inquit, videtur effici ac colligi, si pro argumento adhibeas, τὴν αὐτάρκειαν, ita enim concludetur argumentatio. Summum bonum cum perfectum sit, tale esse debet, ut, qui adeptus sit, nihil amplius desideret, eiusmodi autem sola est felicitas. Est igitur felicitas summum bonum.

αὐταρ-

αὔταρκες
π Δ μηδὲν παρὰ τὴν εὐδαιμονίαν.
τέλειον μόνη εὐδαιμονία
μ.

Τὸ γὰρ τέλειον) Quod bonum omni ex parte perfectum est, idem tale etiam videtur, ut ipsum per se satis sit, neque quicquam praetererea desideret. Profecto enim si quid amplius requiritur, iam perfectum non erit. Atque hoc confirmat ipse lib. 1. magnorum moralium: his verbis: τέλειον δέ ἐστιν, οὗ παραγενομένου, μηθενὸς ἔτι προσδεόμεθα. ἀτελὲς δὲ, οὗ παραγενομένου προσδεόμεθά τινος. id est: *Perfectum autem est, quod adepti, nullius praeterea rei indigemus: imperfectum vero, quod adepti, aliquid praeterea requirimus.*

Τὸ δ' αὔταρκες λέγομεν) Ponit duas explicationes τοῦ αὐτάρκους: unam nominis, alteram rei, ac primum ait, vocare se αὔταρκες id, quod satis sit homini, non agenti vitam in solitudine: neque enim ea vita hominis naturae consentanea est: sed quantum sufficiat, & ad sustentandos parentes, quorum ipsi pars sumus, & liberos, qui sunt pars nostri, & uxorem, quae ita coniuncta est cum viro, ut quodammodo idem sit, omninoque amicos civesque nostros: quandoquidem homo natura factus est ad civilem societatem.

Ἐπειδὴ φύσει πολιτικὸν ἄνθρωπος) Hac de re multa copiose, & erudite disputantur lib. 1. polit.

Τούτων δὲ ληπτέος ὅρος τις) Horum autem finis aliquis statuendus. Nam si quis hoc pertinere velit etiam ad avos, & nepotes, & amicorum amicos, nunquam modus ullus futurus est, tandemque prolabetur in opinionem M. Crassi, qui negabat quenquam satis divitem esse habendum, nisi qui de suo exercitum alere posset. At hac de re alio loco pluribus agendum erit, nempe in politicis.

Τὸ δ' αὔταρκες τίθεμεν) Haec est altera illa, quam dixi, expli-

explicatio τ̃ αὐτάρκους, quae rem ipsam magis attingit, ut igitur αὔταρκες esse id bonum, quod etiam separatum a ceteris, vitam facit optabilem, nulliusque rei indigentem, tale autem quiddam putamus esse felicitatem.

Ἔτι δὲ πάντων) Felicitas omnium bonorum maxime expetenda est, & cum quocunque alio conferatur, aut etiam cum quibuscunque, & quamlibet multis aliis, semper optabilior erit eis omnibus, ut si firmissima valetudo, formae dignitas, maximae opes, summi honores, amicorum copia cum felicitate conferantur, facile eis omnibus una felicitas praeponderabit, at si ipsamet numeretur in iis, cum quibus confertur, dubium non est, quin vel cum minimo bono coniuncta, optabilior sit, quam sola. exempli caussa, si cui detur optio, malitne se & felicem esse, & formosissimum, an aeque felicem, sed non aeque formosum, nemo est, qui non utrumque, quam alterum, malit. Neque tamen ea res quicquam de perfectione felicitatis detrahit. Nam quaecunque solida, & alicuius momenti bona sunt, iis quicunque felix est, instructus est: leviora, & quibus carere sine ullo incommodo ac molestia potest, ut si deferantur, accipiet, ita si absint, non requiret.

Ἀλλ' ἴσως) Quicunque rei alicuius naturam sua disputatione patefaciendam illustrandamque suscepit, primum quidem summa ope niti debet, ut vera dicat, sed non etiam existimare, defunctum esse se, cum id praestiterit, neque quicquam a se praeterea postulari. Non enim satis est vere dicere: plane etiam & dilucide explicateque dicendum est, omnesque rei propositae partes ita evolvendae atque enucleandae, ut quoad eius fieri potest, nullus scrupulus, nulla dubitatio, nulla haesitatio in auditoris animo relinquatur. Itaque Plato in Timaeo cum de ortu rerum breviter strictimque disputasset, satis se fecisse suscepto mune-

ri non

ri non putavit, nisi eadem de re copiosius statim, & enodatius dissereret, *εἴρηται μὲν οὖν*, inquit, *τἀληθές. δεῖ δὲ ἐναργέστερον εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ*. Sic Aristoteles principio sexti horum librorum, cum antea docuisset, eam mediocritatem amplectandam, quae rectae rationi consentanea esset, vere quidem hoc a se traditum professus est, sed nondum satis enucleate: *ἔστι δὲ*, inquit, *τὸ μὲν εἰπεῖν οὕτως, ἀληθὲς μὲν, οὐθὲν δὲ σαφές*. Itaque toto eo libro rectae illius rationis vim & naturam aperuit. Sic & hoc loco, cum docuerit non divitias, non voluptatem, non honorem, non virtutem, non ideam, sed felicitatem esse summum hominis bonum, vere quidem hoc a se dictum videri ait, sed tamen latiorem adhuc, & apertiorem ipsius felicitatis explicationem desiderari. Progreditur igitur ad investigandam illius finitionem: ac primum quidem genus inquirit: idque hoc modo. Quorumcunque proprium aliquod opus, aut propria aliqua actio est, eorum bonum, qua quidem ratione tales sunt, opere illo, aut actione illa continetur. Exempli gratia: bonum, quod sibi praecipue proponit tibicen, est cantus: bonum, quod sibi praecipue proponit statuarius, statua: idemque in caeteris artificibus dici potest. Nempe igitur si quod opus reperiri possit, ita proprium hominis, qua homo est, ut tibicinis cantus, aut statuarii statua, in eo summum hominis bonum collocari, ac constitui oportebit.

Πότερον οὖν τέκτονος) Duae hoc loco quaestiones tractandae sunt, sit necne sit, & quod tandem sit hominis, ea ratione, qua homo est, proprium opus ac munus. Esse igitur aliquod duobus argumentis probat. Primum, quod absurdum, minimeque probabile esset, cum hominis ea ratione, qua faber aut sutor est, constet esse munus aliquod proprium, eiusdem nullum esse munus ea ratione, qua est homo. Deinde cum una-

quae-

quaeque pars hominis condita ſit a natura ad aliquem uſum, ut oculus ad videndum, manus ad contrectandum, pes ad ſuſtinendum corpus, & ad incedendum: non eſt veriſimile, totum hominem ab eadem nullum ad munus, ſed ad otium & ad torporem, & ad ignaviam conditum eſſe. Hoc autem, quod hic perſtringit Ariſtoteles, nullam eſſe partem corporis humani fruſtra a natura procreatam, ſed eſſe omnium maximarum & minimarum uſum aliquem copioſe, & eloquenter explicatur a Platone in Timaeo, a Xenophonte lib. 1. ἀπομνημ. ab Ariſtotele ipſo in libris de partibus animalium, a Galeno in libris de uſu partium, a Cicerone lib. 2. de natura Deorum, & a Lactantio in libello, quem inſcripſit de opificio Dei.

Τί οὖν δὴ τοῦτ' ἂν εἴη ποτε) Forma omnium actionum principium eſt. Quare cum quaeramus, quaenam ſit, actio hominis propria, neceſſario ad formam, id eſt, ad animum recurrendum eſt. Sunt autem animi humani tres praecipuae ſive partes, ſive facultates. Nihil enim intereſt hoc quidem loco, utro nomine vocentur. Una, qua vivimus, id eſt, alimur & creſcimus; altera, qua ſentimus; tertia, qua rationis participes ſumus. Sed illa quidem, qua vivimus, omnino ab hac diſputatione removenda eſt. Communis eſt enim homini cum ſtirpibus, at nos aliquid quod hominis proprium ſit, quaerimus. Atque hinc facile intelligi poteſt, neque in formae pulchritudine, neque in proſpera valetudine, neque in robore ac viribus conſiſtere hominis felicitatem. Haec enim & eius generis omnia ex ea parte animi pendent, qua praeditae ſunt arbores. Iam autem proxime ſequitur ea, qua fit, ut ſentiamus. Sed ei quoque nihil in his rebus eſt loci. Nam & equo & bovi, & omni denique animantium generi a natura tributa eſt. Plato eam etiam arboribus, caeteriſque, quae oriuntur e terra, tributam

existimabat. Alimenti enim attractionem esse non posse sine aliquo impetu, id est, ἄνευ ὁρμῆς τινός: neque porro impetum sine sensu eius, quod utile, quodque inutile esset. Itaque in Timaeo aperte numerat arbores inter animalia, ipsasque affirmat & sentire, & concupiscere, & gaudere appositis ad tuendam naturam suam rebus, dolere contrariis. Idem etiam sensit auctor eius dialogi, qui vulgo numeratur tertiusdecimus de legibus, alio autem nomine inscribitur Ἐπινομίς, sive is Plato est, sive Philosophus quidam Platonis auditor, cui, quod in caeteris instituti ac professionis nomen est, id ipsi proprium fuit: sive Philippus quidam genere Opuntius: utrumque enim traditum est. Sed is, quicunque tandem fuit, cum divisionem quandam animalium instituisset, e terrenis animalibus quaedam esse ait, quae ambulent, quaedam, quae radicibus fixa, & comprehensa teneantur. Et sane si Thales Milesius magnetem animal esse dicebat, quod in eo inesset vis ferri ad se attrahendi, multo iustius arbores, quae succum ad se alendas aptum & accommodatum, radicibus tanquam ore e terra ducunt, eundemque quasi sanguinem in venas, ita in fibras quasdam per totum corpus suum pertinentes distribuunt, convertuntque in naturam suam, animalia esse dicentur. Multo magis id dicet, si quis considerarit, earum alias naturali quodam amore copulatas esse, alias innato, & ingenito odio diffidere. Sequuntur igitur eas, quas amant, & ad eas se applicant, ad easque partes, in quibus illae depactae sunt, radices agunt: aversantur contra & refugiunt, quas oderunt, aut si quando id non possint, moriuntur & exarescunt. Pleni exemplorum sunt Theophrastus, Dioscorides, Plinius. Quae si quis intuens sic quoque tamen omni eas sensu carere contendat, ipse potius sensu carere videatur. Ergo Salenus quoque maximus, & veritatis amantissimus Philosophus in libello

bello de substantia naturalium facultatum, Platonem consequens, stirpes, caeteraque quae oriuntur e terra, tum animalia esse dicit, tum eis sensum aliquem tribuit. Aliter Aristoteli visum est, qui quanquam interdum eas animalium nomine afficit, ut in libello de somno & vigilia, semper tamen percipiendi modo alimenti, & crescendi potestatem relinquit, concupiscendi ac faciendi detrahit. Utrum verius sit, illi viderint, qui sibi studio habuerunt, diligentius ac solicitius ea, quae abdidit ac retrusit natura, rimari. Nobis in talium virorum dissensione iudicium nostrum interponere religio est: satisque nos instituto, ac suscepto muneri facere ducimus, si eorum sententias percenseamus. In quas quoniam ingressus sum, vestraque ipsa singularis attentio, & in me defixi omnium vultus fidem mihi faciunt, harum rerum commemorationem vobis non iniucundam esse: provehar longius admoneboque cum Plato & Galenus appetendi vim etiam in stirpibus esse statuant, non defuisse, qui eam etiam in animalibus esse pernegarent. Siquidem Chrysippus, & alii quidam Stoicae disciplinae homines, qui id sibi propositum videntur habuisse, ut tanquam merces peregrinas, ita admirabiles, & absurdas opiniones in philosophiam inferrent, affirmare ausi sunt, neque concupiscere animantes rationis expertes, neque irasci. Quod stultissimum dogma confutavit Galenus in libris de placitis Hippocratis & Platonis. Fuerunt etiam, qui sive ioco, sive serio, eas animantes, quae ratione carere dicuntur, aeque illius participes esse, atque hominem dicerent, legiturque inter Plutarchi opuscula dialogus perelegans, περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, & eadem de re copiosissime disputat Porphyrius, ἐν τοῖς περὶ ἀποχῆς. Sed verum est, quod ait Cicero: opinionum commenta delet dies: naturae iudicia confirmat. Illae sententiae, de quibus modo dixi, vetusta-

te ac longinquitate temporis obsoleverunt, atque evanuerunt. Aristotelicam prope omnes naturali quodam instinctu sequuntur: vivere stirpes, sed non sentire: vivere & sentire caetera praeter hominem animalia, sed non ratiocinari: has tres facultates in solo homine coniunctas copulatasque reperiri. Ex quibus cum sola ea, in qua ratio inest, homini propria sit, constat, proprium ac praecipuum hominis bonum in perfecta illius actione positum esse.

Est autem duplex in hominis animo, τὸ λογικὸν, τὸ μὲν φύσει, τὸ δὲ μεθέξει. non enim ea tantum pars, quae ipsa ratiocinatur, ratione uti dicitur, verum etiam altera quaedam, quae talis est, ut rationis imperium accipere, eique parere possit. Ut in corporibus lucida dicuntur non ea tantum, quae lucem ex se mittunt, ut sol, sed ea etiam, quae accipiunt, ut vitrum. Atque ex hac animi facultatum divisione duo virtutum, ac totidem felicitatis genera extiterunt. Nam quae virtutes propriae sunt superioris illius ac divinioris partis, eae in cognitione ac contemplatione positae sunt, felicesque sunt, qui totam vitam in earum exercitatione consumunt. Sunt autem quaedam aliae virtutes, quae ex eo enascuntur, cum appetitio rationi obtemperat, eiusque a praescripto nunquam discedit, eae actione cernuntur: suntque qui eas exercent, felices: sed alio quodam genere felicitatis.

Haec quoniam a nobis copiosius alio loco tractabuntur, & hodierna iam disputatio satis excrevit, quae sequuntur, in crastinum differemus.

Εἰ δ' ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου) Quid quaeque res sit, definitione & intelligitur, & explicatur. Definitio aut genere & differentiis, aut proprietatibus constat. Genus, sub quo includenda est felicitas, Aristotele duce pervestigavimus. Primum enim statuimus, quarumcunque rerum proprium esset aliquod opus ac munus, eorum

eorum bonum eo ipso in munere situm esse. Ex quo intelleximus reperiendum esse proprium opus, ac munus hominis ei, qui ptaecipuum homini propositum bonum reperire meditaretur. Porro autem, cum ea forma, qua quicque est id quod est, sit fons ac principium omnium actionum, quaerenti propriam hominis actionem ad ipsam hominis formam, sive ἐντελέχειαν, id est, ad animum recurrendum fuit. Sed animi tripartita natura est. Animo vivimus, animo sentimus, animo rationis participes sumus. Cum stirpibus vita nobis communis est: cum belvis sensus: proprium bonum hominis ratio: ea ceteris animantibus praestamus, ea ad divinam naturam proxime accedimus. Omnes igitur, qui se non ad stirpium, aut ad belluarum sortem ac conditionem abiicere, sed in coelum, quantum in ipsis est, extollere cupiunt, abducere se quam longissime a ventris atque abdominis voluptatibus, omninoque ab iis omnibus, quae homini cum pecudibus communia sunt, debent, & altiora ac sublimiora spectare, & qua parte Deum conditorem suum maxime referunt, in eius actione aliqua summum bonum sibi positum esse arbitrari. Genus igitur, sub quo continetur felicitas, est usus quidam, & exercitatio eius partis animi, quae ratione praedita est. Sed ratione tum bene tum male uti possumus. Itaque longa & copiosa disputatio est apud Ciceronem lib. 3. de natura deorum, rationem bono consilio a diis immortalibus humano generi datam, a plerisque hominum in fraudem malitiamque converti. Nam & venefici & sicarii, & falsi testes, & testamentorum subiectores & adulteri, & impudici ad facinora, & ad flagitia sua rationis ministerio utuntur: neque sine rationis usu tales unquam esse potuissent. Quemadmodum igitur & bonis & malis citharoedis commune est canere: sed hoc interest, quod boni bene canunt, mali male: ita & bonis

nis & improbis viris commune eſt ratione uti: ſed illi ea bene utuntur, hi male. Nos autem bonum aliquem rationis uſum quaerimus. Quibus autem rebus & bene & male uti licet, quid tandem eſt, quo fit, ut eis bene utamur? nihil plane aliud niſi propria uniuſcuiuſque virtus. Virtute oculi fit, ut bene videamus, virtute auris, ut bene audiamus: virtus denique cuiuſque id, cuius virtus eſt, perficit, ipſiuſque opus bonum reddit. Ea demum igitur animi exercitatio bona, & perfecta cenſenda eſt, quae virtuti conſentanea eſt: atque is denique felix habendus, qui quantum humana natura patitur, perpetuo in ea, quae virtuti conſentanea eſt, animi exercitatione verſatur: cuius omnis cogitatio, omnis ſermo, omnis actio in virtute conſumitur: qui nihil imprudenter, nihil iniuſte, nihil timide, nihil ſordide, nihil intemperanter, nihil indecore facit: ſed & ſibi & aliis bene conſulit, & alieno abſtinens, id cuique, quod par eſt, tribuit, & cum bonis ſua omnia liberaliter communicat, neque doloris, aut periculi metu ab honeſtate abduci, neque voluptatis illecebris ad turpitudinem adduci poteſt.

Εἰ δ' ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου) Summa huius argumentationis eo ſpectat, ut doceat felicitatem eſſe exercitationem animi cum virtute coniunctam. eſt autem longum hyperbaton, ſed tamen ſine ulla magna obſcuritate.

Ψυχῆς ἐνέργεια) Non puto hoc latine ullo modo commodius verti poſſe, quam exercitationem animi, non enim ſemper exercitatio ἄσκησιν aut μελέτην ſignificat, ſed interdum etiam ἐνέργειαν. Cicero de Senectute. *Senibus labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendae videntur.* idem *Aptiſſima ſunt omnino arma ſenectutis, artes exercitationesque virtutum.* Cicero de finibus hanc felicitatis definitionem Ariſtoteleam ita expreſſit. *Ariſtoteles*, inquit, *virtutis uſum cum perfectae vitae proſperitate coniunxit.* Praeclare omnino & appo-

apposite. Non enim dubium est, quin Aristoteles quod interdum dicit, ἕξιν καὶ ἐνέργειαν, idem aliis locis dicat, κτῆσιν καὶ χρῆσιν. Sed hoc loco non satis aperte, ut opinor, diceretur usus animi ex virtute.

Τὸ δ' αὐτό φαμεν] Idem genere opus est artificis cuiuslibet, & praestantis ac praeclari artificis, ut cuiuslibet citharoedi est canere: idemque boni citharoedi opus est canere. Sed bonorum artificum opera hoc amplius habent, quod bona sunt. Eodem etiam modo idem opus est hominis cuiuslibet, & praestantis ac virtute praediti hominis. Uterque enim ratione utitur: sed viri boni bene ea utuntur, id est secundum virtutem. Virtus enim est quae perficit, ut id, quod fit, bene etiam fiat.

Ἐνέργειαν καὶ πράξεις) Confirmatur hoc loco id quod alias dixi: felicitatem non esse unam aliquam actionem sed continuationem, quandam actionum.

Ἕκαστον δὲ εὖ κατὰ τὴν) Idem dixerat ante Aristotelem, Hippodamus Thurius in libro περὶ εὐδαιμονίας. ex quo citantur haec: ἁ γὰρ ἀρετὰ τὰς ἑκάστω φύσιος, καὶ ἀκρότας, καὶ τελειότας ἐντί· ἁ μὲν τῶ ὀφθαλμῶ, τᾶς τῶ ὀφθαλμῶ φύσιος ἀκρότας, καὶ τελειότας, ἁ δὲ τῶ ἀνθρώπω, τᾶς τῶ ἀνθρώπω φύσιος, καὶ ἀκρότας, καὶ τελειότας. Non tantum autem hanc sententiam videtur ab eo sumpsisse Aristoteles: sed alias quoque, ut quod felicitatem proprium opus hominis esse statuit. Ita enim idem Hippodamus: ἁ δὲ εὐδαιμονία, καὶ ἀρετὰ τῶ λόγον ἔχοντος, τὸ μὲν ὡς ἔργον, τὸ δὲ ὡς τέχνα τις ἐντί. & non satis esse scire, quid sit virtus, nisi etiam ex virtute vivamus: διόπερ οὐ μόνον μαθεῖν δεῖ ταν ἀρεταν, ἀλλὰ καὶ κτήσασθαι καὶ χρήσασθαι αὐτᾷ. & quod ait in politicis civitatem natura esse priorem singulis hominibus, totum enim prius natura esse quam partem. Διὰ τὸ τᾷ φύσει πρᾶτον εἶμεν τὸ ὅλον τῶ μέρεος, ἀλλ' οὐ τὸ μέρος τῶ ὅλω. Et tamen hunc philosophum Aristoteles nusquam nominat, nisi ubi reprehendit.

Εἰ δ'

Εἰ δ' οὕτω) Haec verba repetit propter hyperbaton.

Εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταὶ) Non deerant enim, qui e quibusdam sermonibus Socratis unicam putarent esse virtutem, de his dicemus libro secundo. Hoc autem loquendi genere utitur, quia ex iis quae disputata sunt, nondum constat plures esse virtutes.

Κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην) Idem etiam iisdem prope verbis repetit libro decimo. Est autem virtutum earum quidem, quae ad actionem referuntur, optima ac perfectissima prudentia: earum vero, quae cognitione cernuntur, sapientia. Unde duplex existit felicitas, ut suo loco dicemus.

Ἔτι δ' ἐν βίῳ τελείῳ) Nemo felicem dixerit, qui diem modo unum, aut alterum, aut mensem, aut annum ex virtute vixerit: deinde autem aut mutatus sit, aut inciderit in gravissimas calamitates, aut sit acerba morte praereptus. Tempore opus est ad felicitatem & parandam & fruendam. Non enim est felicitas ex eo genere rerum, quae simul totae sunt: sed ex iis, quae quadam successione partium constant, qualia sunt ludi, dies, annus. Hoc igitur significat Aristoteles, cum ait ἐν βίῳ. Quod autem addit τελείῳ, videtur idem dicere, quod αὐτάρκει, ut significat vitam, quantum satis est, instructam bonis corporis & externis. Perfectum enim est, quod omnibus partibus suis constat. Illa autem bona, quae dixi, dicebantur a veteribus Philosophis partes vitae. Euryphamus Pythagoreus in libro περὶ βίου, βίω δὲ μέρεα τάτε σώματος ἀγαθὰ, καὶ τὰ τῶν χρημάτων, καὶ τὰ τᾶς δόξας, καὶ τὰ τῶν φίλων. Et tum ipse, tum Hippodamus duo genera faciunt perfectorum hominum, unum κατ' αὐτὰν φύσιν, alterum κατ' τὸν βίον. Nam eos quidem, qui virtutem colunt, etiamsi externis bonis careant, natura perfectos esse dicunt: κατ' τὸν βίον autem eos tantum, qui & ex virtute vivant, & instructi sint illis, quae modo enumeravi, bonis, atque

que hos demum felices esse statuunt. Potest etiam accipi per τέλειον βίον longitudo vitae, & ita Aristoteles ipse videtur exponere in magnis ethicis. Ita enim loquitur: ἐπεὶ οὖν ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία τέλειον ἀγαθὸν καὶ τέλος, οὐδὲ τοῦτο δεῖ λανθάνειν, ὅτι καὶ ἐν τελείῳ ἔσται. οὐ γὰρ ἔσται ἐν παισίν· οὐ γάρ ἐστι παῖς εὐδαίμων· ἀλλ' ἐν ἀνδρί. ἔστι γὰρ τέλειος· οὐδ' ἐν χρόνῳ γε ἀτελεῖ, ἀλλ' ἐν τελείῳ. τέλειος δ' ἂν εἴη χρόνος, ὃν ἄνθρωπος βιοῖ. καὶ γὰρ λέγεται ὀρθῶς παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὅτι δεῖ τὸν εὐδαίμονα τῷ μεγίστῳ χρόνῳ τοῦ βίου κρίνειν. Aliter Stoici, quorum princeps Chrysippus dicebat, ὅτι παρὰ τὸν πλείονα χρόνον οὐδὲν μᾶλλον εὐδαιμονοῦσιν, ἀλλ' ὁμοίως καὶ ἐπίσης τοῖς τὸν ἀμερῆ χρόνον εὐδαιμονίας μεταχοῦσιν. At in hoc ipse sibi pugnabat, ut ostendit Plutarchus στωϊκοῖς ἐναντιώμασι.

Περιγεγράφθω μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν ταύτῃ] Pro eodem alibi dicit, ὑπογεγράφθω.

Ὑποτυπῶσαι) adumbrare & informare.

Ἀναγράφειν) penicillum per easdem lineas denuo ducere, omniaque accuratius expolire.

Δόξειε δ' ἂν) Facile est, quae bene descripta sunt, promovere & articulatius distinguere, neque quisquam est medioeri ingenio praeditus, qui non hoc praestare posse videatur.

Παντὸς) τοῦ τυχόντος, etsi aliter accepit S. Thomas.

Καὶ ὁ χρόνος) ὁ γὰρ χρόνος δίδαγμα ποικιλώτατον, ait Euripides. Unde Simonides interrogatus, quidnam sapientissimum esset, Tempus, respondit, tempore enim acquiritur hominibus sapientia. Paro autem Pythagoreus, qui tum aderat, immo ἀμαθέστατον inquit: tempore enim abeunt omnia in oblivionem. Narrat Simplicius in quartum Physicorum.

Ὅθεν καὶ τῶν τεχνῶν) Nulla enim ars simul inuenta & absoluta est: sed omnes a tenuibus profectae principiis, paulatim ad eam, in qua nunc sunt, amplitudinem pervenerunt. Exemplum in medicina, in pictura, in eloquentia poni potest. G Μεμνῆ-

Μεμνῆσθαι δὲ) In iis, quae modo disputavimus, nonnulla insunt, quae fortassis aliquis sibi postularet certius explicari, ut quod diximus, ad felicitatem requiriri eas opes, quae satis essent ad nos, & ad parentes, & ad liberos, & ad uxorem sustentandam, & ad aliquid amicis ac civibus largiendum. Sed tamen eius rei modum aliquem esse statuendum. Quaeri enim potest, qui tandem sit ille modus: & quantum opum requiratur, antequam quis felix haberi queat. Id autem certo definiri non potest. Non enim ut olim in hac urbe quidam erat census equester, quidam senatorius, ita felicium certus quidam census est. Sed haec pro cuiusque conditione communi quodam sensu iudicari oportet. Idemque dicendum de longitudine vitae. Non enim potest certo constitui aliquod tempus, quod vivere felicem oporteat. Quare revocat in memoriam Aristoteles id quod iam aliquoties dixit, τὸ ἀκριβὲς in unaquaque re pro rei ipsius conditione & natura exigendum. Neque tantum κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην, verum etiam ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ᾽ ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ, id est, quantum propositae disputationi convenit. Exempli caussa, de animo, eiusque aut partibus aut facultatibus, & dicta sunt a nobis nonnulla, & dicentur in sequentibus; ea quominus accuratissime tractentur, ἡ ὑποκειμένη ὕλη impedimento non est, potest enim de animo accuratissime disputari, ut in libris περὶ ψυχῆς. Sed illa tam exquisita tractatio illius non convenit ei, quae hoc tempore a nobis instituta est, disputationi. Agimus enim de moribus. At illa ad physicos pertinent. Aliter igitur de animo disserit physicus, aliter politicus; ille quam potest ἀκριβέστατα: hic ἐπὶ τοσοῦτον ἐφ᾽ ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ. Ostendit autem & illustrat hoc Philosophus aptissima comparatione. Angulum rectum considerat geometres: considerat etiam faber; sed ille quam potest accuratissime: est enim contemplator veri-

rita-

ritatis: hic quatenus ad aedificandum utilis est eius cognitio; itaque de eo aliter apud Euclidem, aliter apud Vitruvium disputatur. Hoc praeceptum nisi in omni disputatione teneatur, πλείω γίνηται τὰ πάρεργα τῶν ἔργων.

Οὐκ ἀπαιτητέον) Addit aliud praeceptum; non omnium, quae traduntur, causam requiri oportere (quod etiam prope totidem verbis iurisconsulti dicunt) sed ponenda esse quaedam tanquam certa per se: ut principia.

Τὸ δ' ὅτι] id est, rem ita se habere, in hac facultate principium est; ut honestatem suapte vi expetendam esse; mediocritatem in omnibus rebus retineri oportere; talia igitur ponenda sunt, neque cur ita sit, subtilius inquirendum est. Dicat aliquis. Quomodo igitur percipiuntur principia, si eorum caussas inquirere non licet? respondet Aristoteles; eorum alia percipi inductione: ut in arithmeticis, omnem numerum esse dimidium eius, qui conflatur ex iis, inter quos ipse ordine narurali constitutus est: alia sensu, ut in physicis, motum esse: alia consuetudine quadam: ut in ethicis, cupiditates crescere, si obsequare, si adverseris, minui: alia aliis modis: ut simplici mentis apprehensione intelligimus, de quolibet veram esse affirmationem aut negantiam, de nullo autem utramque simul. Possunt etiam dialecticis syllogismis scientiarum principia probari: ut in mathematicis definitiones extremitatis, lineae, puncti. Sequitur,

Μετιέναι δὲ πειρατέον ἑκάστας ᾗ πεφύκασι. quod eo praecipue dictum videtur, ut intelligant omnes, qui ad hanc disciplinam accedunt, sibi diligenter videndum esse, ut assuefiant ad amorem honestatis, & ad bene compositeque vivendum. Aliter enim nunquam satis illius principia percipere poterunt, quae, ut dictum est, ἐθισμῷ τινι ἐγγίνεσθαι πεφύκασι. Possunt verba ediscere etiam in-

temperantes & effrenati, eaque ore proferre: in animo quidem certe horum praeceptorum vim nunquam perfecte fentient, nifi bene & honefte educati, atque affuefacti.

Καὶ σπουδαστέον, ὅπως ὁρισθῶσι καλῶς, μεγάλην γὰρ ἔχουσι ῥοπὴν πρὸς τὰ ἑπόμενα) Magnum, inquit, ftudium in eo ponendum eft, ut bene ftatuantur principia. Magnum enim ad omnia fequentia momentum habent.

Δοκεῖ οὖν πλεῖον ἢ τὸ ἥμισυ) Vetus eft proverbium, Principium effe dimidium totius: quod ita expreffit Horatius:

Dimidium facti, qui coepit, habet.

Plato autem & Ariftoteles etiam plus quam dimidium totius aiunt effe principium. Ariftoteles quinto πολιτ. ἡ δὲ ἀρχὴ λέγεται ἥμισυ εἶναι παντός. Plato fexto de legibus: ἀρχὴ λέγεται μὲν ἥμισυ παντὸς ἔργου ἐν ταῖς παροιμίαις, καὶ τό, τε καλῶς ἄρξασθαι πάντες ἐγκωμιάζομεν ἑκάστοτε. τὸ δέ ἐστιν, ὡς ἔμοιγε φαίνεται, πλέον ἢ τὸ ἥμισυ, καὶ οὐδεὶς αὐτὸ καλῶς γενόμενον ἐγκεκωμίακεν ἱκανῶς. Sophocles.

Ἔργου δὲ παντὸς ἥν τις ἄρχηται καλῶς,
Καὶ τὰς τελευτὰς εἰκὸς ἐσθ' οὕτως ἔχειν.

Ariftoteles περὶ ζώων γενέσεως lib. 5. αἱ γὰρ ἀρχαὶ μεγέθει οὖσαι μικραί, τῇ δυνάμει μεγάλαι εἰσί. idem primo de coelo, ἡ ἀρχὴ δυνάμει μείζων, ἢ μεγέθει, διόπερ τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν, ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες. Plato fecundo de Repub. οὐκοῦν οἶσθα ὅτι ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον. idem in Cratylo. Δεῖ δὴ περὶ τῆς ἀρχῆς παντὸς πράγματος παντὶ ἀνδρὶ τὸν πολὺν λόγον εἶναι καὶ τὴν πολλὴν σκέψιν, εἴτε ὀρθῶς, εἴτε μὴ ὑπόκειται.

CAPUT VIII.

Σκεπτέον δή) inveftiganda, inquit, eft natura felicitatis, non ex conclufione modo, id eft, ex ea definitione illius, quam modo attulimus, & ex principiis, ex quibus illa effecta eft: verum etiam ex iis, quae de

ea dici solent ab aliis. Nam si reperiamus ea convenire cum definitione a nobis tradita, magno id argumento erit, eam veram esse.

Τῷ γὰρ ἀληθεῖ) Verum enim vero pugnare non potest.

Συνάδει) Verbum musicorum, ut & quod statim sequitur, διαφωνεῖ, & quod paulo post, συνῳδός.

Νενεμημένων) Primum ostendit ea; quae communiter ab omnibus intelligentibus dicuntur de felicitate, concinere cum ea definitione illius, quam ipse attulit. Deinde etiam, quae hi, aut illi ad felicitatem requiri dicunt, in eadem contineri. Cum igitur tria sint genera bonorum, duo eorum, quae sunt in nobis quorum alia in corporibus insunt, alia in animis, tertium eorum, quae extra; omnium sententia constat, animi bona principem locum obtinere. Exercitationes autem & actiones animi illo genere sunt. Quare haud iniuria dictum est a nobis, in eis sitam esse felicitatem.

Παλαιὰν οὖσαν) quod magnum signum est veritatis. Etenim ut vina levia, ita falsae opiniones vetustatem non ferunt. Quod autem addit καὶ ὁμολογουμένην, indicat eam non tantum verum esse, sed etiam manifesto veram. Quicquid autem interpretes dicant, puto expunctis quatuor voculis locum hunc ita legendum: ὥστε καλῶς ἂν λέγοιτο κατάγε ταύτην τὴν δόξαν παλαιὰν οὖσαν καὶ ὁμολογουμένην ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων, ὅτι πράξεις τινὲς καὶ ἐνέργειαι τὸ τέλος. οὕτω γὰρ, &c. Alioqui enim frustra bis idem dicere videbitur Aristoteles: etsi Eustratius, & alii omnia moliuntur, ut hanc rationem a superiori aliam esse doceant.

Συνάδει δὲ τῷ λόγῳ) Omnes in hoc conveniunt, ut dicant eum, qui felix est, bene vivere ac bene agere. At hoc quoque cum definitione a nobis tradita concinit. Ea enim bonum quiddam vivendi genus, & perpetuitatem quandam honestarum actionum describere videtur.

Φαίνε-

φαίνεται δὲ) Videntur etiam omnia, quae ad felicitatem requiri dicuntur, in definitione a nobis proposita contineri. Quidam enim virtutem, quidam alii prudentiam, alii sapientiam putant esse felicitatem: quidam aut haec omnia, aut eorum aliquod vel cum voluptate, vel certe non sine voluptate, sunt &, qui eodem includant iustam quandam & moderatam copiam bonorum externorum.

Πολλοὶ καὶ παλαιοὶ) Hesiodus.

Φήμη δ' οὔτις πάμπαν ἀπόλλυται, ἥντινα λαοὶ
Πολλοὶ φημίζουσι, θεός δέ τίς ἐστι καὶ αὐτή.

Τὰ δὲ ὀλίγοι καὶ ἔνδοξοι) quod perinde est ac si multi dicerent. Ut enim exigua auri moles pluris est, quam multum plumbum, ita paucorum sapientum opinio pluris est, quam multorum vulgarium. Sed magna pars eorum, quae hic disputantur, satis per se facilis ut vix mea opera opus esse videatur.

Ὥσπερ δὲ ὀλυμπιάσιν] Sic lib. secundo ad Eudemum. στεφανοῦνται οἱ νικῶντες, ἀλλ' οὐχ οἱ δυνάμενοι νικᾶν, μὴ νικῶντες δέ.

Ἔστι δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν) Ostendit nunc se non prorsus abesse ab iis, qui voluptatem in quadam felicitatis parte ponunt. Nihil enim iucundius est, aut voluptatis plenius, quam honestae actiones.

Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς) Vix ulla sententia celebratior est, aut hominum sermonibus tritior, quam non eadem omnibus placere. Virgilius.

trabit sua quenque voluptas. Horat.

Denique non omnes eadem mirantur amantque.

Euripides.

Ἄλλος γὰρ ἄλλοις καρδίαν ἰαίνεται.

Alius solitudine gaudet, alius frequentia, alius coelibatu capitur, alius uxore carere non potest. hic otio ducitur, illum multorum negotiorum tractatio oblectat. Sunt quos iuvent magistratus & imperia: sunt quos privata vita delectet. Ille ex alea & fritillo, hic

ex

ex vino & comessationibus, alius ex equis & canibus maximam voluptatem capit. Neque tantum alia aliis iucunda sunt, sed eadem aliis suavissima, aliis molestissima, & uni atque eidem modo suavia, modo molesta. Eius & varietatis ac discrepantiae, & levitatis atque in constantiae caussam hoc loco Aristoteles reddit: aitque id ex eo contingere, quod vulgus ea pro iucundis habet, quae natura iucunda non sunt, sed opinione tantum. In iis autem quae natura constant, & consensus omnium recte iudicantium, & constantia reperitur: at opinio, varietatis est, & inconstantiae effectrix. Natura veritatis amica est: opinio mendacii plerumque & erroris comes. Veritas autem & una est & stabilis: error & multiplex & inconstans. Falsis & cum vero & inter se pugna est: at vera veris nunquam repugnant. Ut autem quae hominibus bene valentibus quique bene temperato sunt corpore, dulcia videntur, quaeque amara, eadem natura & revera talia sunt: non quae febricitantibus aut insanis: ita quae bonis ac prudentibus iucunda molestave sunt, cur talia sint, veram & naturalem caussam habent, non ea quae vulgaribus & virtutis ac prudentiae expertibus. Itaque si talis quaedam hominum distributio fieri posset, ut in unum locum omnes vitiosi & improbi convenirent, in alterum omnes boni atque honesti congregarentur, mirabilis ex illa parte discordia, ex hac mirabilis consensio cerneretur. Illic avari clamarent nihil esse dulcius quam opes maximas coacervare atque extruere: prodigi nihil suavius, quam easdem dilapidare ac profundere: subeunda esse nullo discrimine omnia pericula audaces, & temerarii dicerent, ignavi & meticulosi omnia fugienda: alius caede & sanguine gauderet, alius vino & crapula: neque tantum eadem non placerent omnibus, sed iisdem eadem modo placerent, modo displicerent. At in coetu bonorum tantus concentus

tus esset, tanta studiorum inter ipsos similitudo, ut nullius unquam hominis magis una voluntas fuerit, quam eorum omnium esset. Non quod unus eorum fecisset, improbarent alii: omnia omnium omnibus perpetuo, & constanter placerent. A bonis enim viris iucunda & molesta, non inani & vaga opinione, sed natura & veritate, quae una semper est, diiudicantur.

Οὐδὲν δὴ προσδεῖται) ἡδὺς γὰρ ὁ βίος ὢν οὐδὲν δεῖται ἐπεισάκτου ἡδονῆς, ait ipse lib. 9.

Πρὸς τοῖς εἰρημένοις γὰρ) Hoc argumentum copiosius tractabitur cap. 3. lib. 2.

Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀγαθαί γε καὶ καλαί) Probat, honestas actiones non modo iucundissimas esse, sed & optimas & pulcherrimas. Etenim, ut dictum est, ὁ περὶ ἕκαστον σπουδαῖος καλῶς ἕκαστα κρίνει. ὁ δὲ σπουδαῖος, καὶ ἡδίστας, καὶ ἀρίστας, καὶ καλλίστας κρίνει τὰς κατ᾽ ἀρετὴν ἐνεργείας. τοιαῦται οὖν εἰσίν.

Τὸ δηλιακὸν ἐπίγραμμα) Idem epigramma reprehendit principio τῶν εὐδημείων his verbis: Ὁ μὲν ἐν Δήλῳ παρὰ τῷ θεῷ τὴν αὐτοῦ γνώμην ἀποφηνάμενος συνέγραψεν ἐπὶ τὸ προπύλαιον τοῦ Λητῴου, διελὼν οὐχ ὑπάρχοντα πάντα τῷ αὐτῷ, τό, τε ἀγαθὸν, καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ ἡδύ, ποιήσας.

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ᾽ ὑγιαίνειν
Πάντων δ᾽ ἥδιστον, οὗ τις ἐρᾷ, τὸ τυχεῖν.

ἡμεῖς δ᾽ αὐτῷ μὴ συγχωροῦμεν. ἡ γὰρ εὐδαιμονία κάλλιστον καὶ ἄριστον ἁπάντων οὖσα, ἥδιστόν ἐστι. Theognidis autem sunt hi versus, quorum posterior hoc etiam modo legitur,

Ἥδιστον δὲ τυχεῖν, οὗ τις ἕκαστος ἐρᾷ.

Atque hoc iambicis expressit Sophocles.

Κάλλιστόν ἐστι τοὔνδικον πεφυκέναι,
Λῷστον δὲ ζῆν ἄνοσον, ἥδιστον δ᾽ ὅτῳ
Πάρεστι λῆψις, ὧν ἐρᾷ καθ᾽ ἡμέραν.

Φαίνεται δ᾽ ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν) Ut nobiles matronae sine aliquo comitatu prodire in publicum non solent, ita felicitati attribuit Aristoteles quasi ancillas ac pedisequas quasdam, divitias, amicitias, auctorita-

tem

tem in repub. nobilitatem, bonam prolem, formam, & talia, quae felicitatis ipsius partim instrumenta sunt, partim ornamenta. Primum igitur, quod ad divitias attinet, ait nullo modo aut certe, non facile fieri posse, ut res magnas ac praeclaras gerat is, qui a re familiari sit imparatus; nam neque animum ad praeclaras artes libere applicare poterit, cum ei quaerendum sit, unde vivat, & unde familiam alat: & constat quasdam virtutes esse, quae sine opibus exerceri non possunt, cuius generis est liberalitas & magnificentia. Itaque & multi nobiles scriptores affirmarunt, & res ipsa comprobat, moderatis divitiis opus esse ad felicitatem. Iuvenalis.

Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat
Res angusta domi:

Callimachus.

Οὔτ' ἀρετῆς ἄτερ ὄλβος ἐπίσταται ἄνδρας ἀέξειν
Οὔτ' ἀρετὴ ἀφένοιο.

Demosthenes in Philippicis. Δεῖ δὴ χρημάτων, καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν δεόντων. Neque tamen Croesi aut Tantali, aut Midae opes ad felicitatem necessarias esse dicimus. Quinimo putamus opes immoderatas, non minus, quam inopiam, ad felicitatem impedimento esse, ut enim magnam navem, ita magnas divitias difficile est regere, & scitum est illud Demosthenis. αἱ μὲν ποδήρεις ἐσθῆτες τὰ σώματα, αἱ δ' ὑπέρμετροι περιουσίαι τὰς ψυχὰς ἐμποδίζουσι. Neque facile est, ut idem & valde dives sit, & valde bonus, praeclareque Martialis

Ardua res haec est, opibus non trudere mores,
Et cum tot Croesos viceris, esse Numam.

Imo vero & paupertas multorum industriam acuit, & divitiae multos ad libidinem, & ad flagitia impellunt.

Ἁ πενία, Διόφαντε, μόνα τὰς τέχνας ἐγείρει, ait Theocritus.

at contra, ὑβριστικὸν ὁ πλοῦτος. Et facetissime apud eumdem illum, quem modo nominavi, poetam, cum pastor quidam alterum interrogasset, nunquid ei amor somnum unquam ademisset, eoque negante conquestus esset, se undecimum iam diem amore uri: Nimirum ait ille alter dives es: at mihi vix est, unde aceto, aut vapa sitim meam expleam. Versus hi sunt

Οὐδαμάνυωσυνέβαπι ἀγρυπνῆσαι δι' ἔρωτα;
M Μηδὲ ξυμβαίη χαλεπὸν χορίων κύνα γεῦσαι.
A. Αλλ' ἐγὼ, ὦ Μίλων, ἔραμαι χεδὸν ἐνδεκαταῖος.
M. Ἐκ πίθω ἀντλᾶς δῆλον· ἐγὼ δ' ἔχω ὐδ' ἅλις ὄξυς.

Dic nunquamne tibi somnos amor ullus ademit?
M. *Ne di istuc sirint; nimii res plena pericli est.*
A. *At prope mi undecima haec lux est ex quo uror amore.*
M. *Hauris nimirum ex dolio: at mihi vix sat aceti est.*

Significavit videlicet amorem & libidinem ex copia oriri, pauperibus & de lodice, ut ait Iuvenalis, paranda sollicitis tales ineptias in mentem non venire. Ergo ad quasdam virtutes videtur paupertas habere quiddam κινητικὸν, ut ad temperantiam, ad industriam, ad modestiam: cum saepe divitiae intemperantes, remissos & immodestos efficiant. Etiam ad fortitudinem bellicam comparandam accommodatior divitiis videtur esse paupertas. Pauperes enim & omnia facilius ferunt, & minori negotio adducuntur ad subeunda pericula: vitam enim contemnunt. At divites delitiis assueti, & ea quae saepe belli necessitas fert, tolerare vix possunt, & magis metuunt mortem.

Δειλὸν δ' ὁ πλοῦτος, καὶ φιλόψυχον κακὸν, ait Aristophanes, & Horatius monet eos, qui fortes futuri sunt, ut a teneris annis paupertatem pati assuescant.

Angustam amici pauperiem pati
Robustus acri militia puer
Perdiscat.

Et idem poeta alibi narrat militem quendam Luculli,

culli, qui se in paupertate fortiter gessisset, donatum ab imperatore multis muneribus ac divitem factum, ignavum postea extitisse. Persae omnesque Asiatici cum divitiis abundarent, molles, imbelles & effeminati fuerunt: at Lacedaemones omnium Graecorum & pauperrimi & fortissimi. Lucanus foecundam virorum paupertatem vocat. Et sane constat veteres Romanos quamdiu paupertatem retinuerunt, viros fortes & strenuos fuisse, post una cum paupertate virtutem exuisse.

> *Hunc*, ait Horatius de Fabritio loquens, *& incomptis Curium capillis*
> *Utilem bello tulit & Camillum*
> *Saeva paupertas & avitus apto*
> *Cum lare fundus*.

Omnium Atheniensium Aristides iustissimus fuisse memoratur. At idem ita pauper fuit, ut ne tantum quidem reliquerit, unde sibi sepulcrum extrui posset. Itaque populus Atheniensis etiam filias ipsius ex publico collocavit: & matri ac materterae eius ternos obolos in singulos dies, unde victitarent, decrevit. L. Aemilio Paulo vix repertum est, unde uxori dos solveretur: Sunt ista, & eiusdem generis alia quamlibet multa colligi possunt: quae tum demum contra nos valerent, si diceremus eundem esse non posse pauperem, & virum bonum: quod neque dicimus, & si qui dicant, eorum sententiam, ut veritati ac Philosophiae inimicam repudiamus: sed eos ipsos viros bonos, de quorum paupertate in historiis legitur, si modicas habuissent opes, pluribus benefacturos, atque eo ipso feliciores futuros fuisse arbitramur. Ceteroqui non negamus, summam virtutem, summamque sapientiam etiam in summa paupertate, & in homine summe deformi & ignobili, & carente omnibus fortunæ commoditatibus esse posse Aesopum illum fabulato-

rem e Phrygia, & servum, & pauperem, & deformem fuisse accepimus. At in eodem admirabilis quaedam virtus, & insignis quaedam sapientia fuit. Socratem Philosophiae parentem, quem tandem hominem fuisse traditum est? si nobilitatem quaerimus, filium obstetricis: si opes, prope mendicum: si formam, Silenis similem: si fortunam, in carcere mortuum, cum impietatis damnatus esset. Hunc tamen nefas fuerit, miserum aut infelicem dicere: quae enim ad felicitatem plurimum momenti habent, ea habuit: caruit iis, quae a nobis aut instrumenta, aut ornamenta felicitatis nominantur. Epicteti distichon circumfertur, quo se & servum, & corpore debilem, & pauperrimum fuisse testatur, & tamen diis immortalibus carum.

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρὸς,
Καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις

Et tamen, si ei optio data esset, maluisset liber esse, quam servus, integro esse corpore, quam debili, & modicis divitiis instructus potius, quam mendicus esse. Non tamen ii sumus, qui ad felicitatem magnas opes requiri dicamus. Magnae enim opes nunquam fere possunt, neque parari sine iniuria, neque exerceri sine luxu, neque haberi sine periculo, neque amitti sine dolore. Tantum sit ut neque egeamus, & potius amorem ac caritatem civium nostrorum ex honesto ac liberali earum usu, quam ex magnitudine invidiam colligamus. Nam & Aristoteles ipse in politicis eorum optimam ait esse sortem, qui medii sunt inter paupertatem & divitias, commendatque illum versum Theognidis.

Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι.

Et Horatius eum videtur beatum dicere, qui auream mediocritatem diligens,

—*tutus*

—tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.

Quid igitur, dicet aliquis, nullusne & pauper esse, & felix potest? Hic distinguendum puto. Nam si pauperem accipimus mendicum, & eum, cui desint ea, quae sunt ad vivendum necessaria, virum bonum esse posse etiam hunc non nego, felicem nego. Sed sunt quidam, quibus tantum opum est, ut neque desit, neque redundet. Hi comparati cum valde divitibus pauperes videntur, comparati cum valde pauperibus, divites. Re vera autem pauperes non sunt.

Pauper enim non est, *ait Horat.* cui rerum suppetit usus. ii autem, nihil prohibet quin etiam regibus feliciores esse possint.

—licet, ait idem poeta, *sub paupere tecto*
Reges & regum vita praecurrere amicos. & alibi,
—bene est cui dederunt Dei
Parca quod satis est manu. & alibi.
Vivitur parvo bene, cui paternum
Splendet in mensa tenui salinum,
Nec leves somnos timor, aut cupido
Sordidus aufert.

Et poetae cum paupertatem optant, talem optant, id est, moderatas opes, ut Tibullus & Theogenis, & Martialis. Stoici verbo negligebant opes: sed non constabant sibi; ut Cicero quarto de finibus, & Plutarchus ostendunt; & quidam eorum nimimum magnum studium posuerunt in congerendis opibus. Quo nomine a quibusdam notatus est etiam Seneca.

Αδυνάτον γὰρ ἢ οὐ ῥᾴδιον) Non omnino negat fieri posse, sed ait difficile esse.

Τὰ καλὰ πράττειν) Melius in quibusdam veteribus τὸ καλὰ πράττειν.

Ενίων δὲ τητώμενοι) Tria ponit, quorum absentia in-

 quinari

quinari quodammodo,& obsolescere felicitatis splendor videtur. Sunt autem haec, nobilitas, felicitas in suscipiendis liberis, & pulchritudo. Deinde eadem repetens, ordinem mutat, aitque non valde aptos ad felicitatem haberi eos, qui aut aspectu plane deformes sint, aut ignobiles, aut soli, & liberis carentes. Dicam igitur ego quoque primum de forma, tum de nobilitate, postremo de liberis: si prius illis admonvero haec talia non, ut prorsus necessaria sint ad felicitatem, sed tamen magnum ei ornamentum addere. Nunc singula persequar, ac primo loco dicam de pulchritudine: quam Plato in Cratylo duabus rebus constare dicit: μήκει, id est, proceritate, & ἁρμονίᾳ, id est, convenientia partium. Igitur ad pulchritudinem primum requiritur magnitudo & proceritas corporis, pulchritudo enim in parvo corpore esse non potest, ut Aristoteles ipse dicturus est quarto horum librorum. Deinde συμμετρία, id est, iusta & decora partium inter se proportio. Quae si fuerit in corporibus parvis, efficiet ea non pulchra quidem, sed lepida tamen & venusta: iuxta Graecorum proverbium, χάρις σμικροῖσιν ὀπηδεῖ. Iccirco autem ad felicitatem aliquid momenti habere dicitur pulchritudo, quia mire efficax est ad conciliandum amorem: unde Aristoteles dicebat eam efficaciorem esse quavis epistola commendatitia; & idem in politicis narrat, populos quosdam Indorum solitos esse in mandandis imperiis formae dignitatem sequi; & alio loco ait, si qui ex hominibus reperirentur ea formae pulchritudine, quae in deorum simulacris cernitur, omnes alios sponte eorum imperio parituros. Possem ex Platone, Xenophonte, aliis multa huc pertinentia commemorare: sed ad alia potiora propero. Quanquam autem Aristoteles interrogatus, cur pulchri amarentur ab omnibus, respondit,eam interrogationem non nisi caeco alicui convenire: di-

cam

cam tamen quam esse eius rei caussam putem. Puto igitur eo amari pulchros, quod homines ex vultu & habitu corporis de ingenio, ac moribus coniecturam faciunt; non iniuria. Formae enim decorem naturalis quaedam ingenii bonitas plerumque comitatur, nisi corrumpatur, aut prava educatione, aut convictu & consortio improborum. Itaque apud Homerum Achilles omnium Graecorum formosissimus est, idemque optimus ac fortissimus: contraque Thersites, ut omnium turpissimus, ita ignavissimus, & minimi pretii. Neque tamen hoc perpetuum esse Alcibiades, & Socrates satis indicarunt. Sed abeamus ab hoc levi, & fluxo, & fragili, & prope dixerim, nugatorio bono, atque ad alia transeamus.

Οἷον εὐγενείας) Εὐγένειαν Aristoteles in Rhetoricis, definit ἐντιμότητα προγόνων. tertio polit. ἀρετὴν γένους, explicatius autem lib. 4. ἀρχαῖον πλοῦτον, καὶ ἀρετὴν. ut nobiles proprie sunt ii, quorum maiores longo ordine virtutes praestantes, iidemque potentes atque honorati fuerint. II. Eam quidam censuerunt nullo prope loco ac numero habendam. Non enim quibus quisque natus esset, sed qualis ipse esset, videndum. Itaque Socrates in Theaeteto ait, eos, qui gloriantur, quod septem fortassis avos suos divites nominare possint, veris philosophis ridiculos esse, tanquam qui longe aspicere non possint, & in omnem antiquitatem intueri, ac ratiocinari, cum unusquisque nostrum innumerabiles maiores habuerit, in cuiusque hominis genere & reges, & mendicos, & liberos, & servos multos fuisse, τὰ δὲ δὴ γένη ὑμνούντων, ὡς γενναῖός τις ἑπτὰ πάππους πλουσίους ἔχων ἀποφῆναι, παντάπασιν ἀμβλὺ, καὶ ἐπὶ σμικρὸν ὁρώντων, ἡγεῖται τὸν ἔπαινον, ὑπὸ ἀπαιδευσίας οὐ δυναμένων εἰς τὸ πᾶν ἀεὶ βλέπειν, οὐδὲ λογίζεσθαι, ὅτι πάππων, καὶ προγόνων μυριάδες ἑκάστῳ γεγόνασιν ἀναρίθμητοι, ἐν αἷς, καὶ πλούσιοι, καὶ πτωχοὶ, καὶ βασιλεῖς, καὶ δοῦλοι, καὶ βάρβαροί τε, καὶ ἕλληνες πολ-

λάκις μύριοι γεγόνασιν ὁτῳοῦν. Apud Ovidium Ulixes negat quenquam de genere gloriari oportere.

Nam genus (inquit) *& proavos, & quae non fecimus ipsi,*
Vix ea nostra voco.

Multa in eandem sententiam Iuvenal. Sat. 8.

Stemmata quid faciunt, &c. & paulo post.
Tota licet venias, exornent undique cerae
Atria, &c.

Denique nihil est facilius, quam vel integrum diem consumere in percensendis iis, quae ex vetustis scriptoribus tum Graecis, tum Latinis, ad abiiciendam nobilitatem colligi possunt. III. Sed tamen fatendum est semper apud omnes populos nobilitatem in magno honore ac pretio fuisse: ut id prope natura comparatum esse videatur. Et hoc est, quod Cicero in oratione pro Sextio nobilitatem vocat blandam conciliatriculam sui. Ac saepe populus Rom. multis per se ignotis, quia claris maioribus orti erant, magistratus & imperia mandabat, quod non obscure significat idem Cicero principio orationis ad Quirites de lege agraria: & Pisonem eo modo quaestorem, aedilem, praetorem dicit esse factum his verbis: *Obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil praeter colorem.* Et paulo post: *Nam tum cum quaestor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini mandabant tuo; aedilis es factus. Piso est a Pop. Rom. factus, non iste Piso; praetura item maioribus delata est tuis. Noti erant illi mortui, te vivum nondum noverat quisquam.* IV. Caussa autem, cur homines nobilitati faveant, est communis opinio, qua creditur, suorum fere maiorum quemque similem esse. Horatius:

Fortes creantur fortibus, & bonis
Est in iuvencis, &c.

Ci-

Cicero pro Rabirio Poſtumo: *Eſt hoc generi hominum prope natura datum, uti qua in familia laus aliqua floruerit, hanc fere qui ſunt eius ſtirpis cupidiſſime perſequantur*. Idque mox confirmat exemplis. Siquidem non modo in gloria rei militaris Paullum Scipio, aut Maximum filius, ſed etiam in devotione vitae, & in ipſo genere mortis imitatus eſt P. Decium filius. At contra nati ex flagitioſis, & infamibus plerumque tum natura, tum voluntate parentum vitia perſequi ſolent, & prope ita loqui, ut ſervus ille apud Plautum in milite:

Noli minitari, ſcio crucem futuram mihi ſepulcrum.
Ibi mei maiores ſunt ſiti, pater, avus, proavus, abavus.

Euripides:

Φεῦ, φεῦ, παλαιὸς αἶνος ὡς καλῶς ἔχει·
Οὐκ ἂν γένοιτο καλὸς ἐκ κακοῦ πατρός.

Et narrant hiſtorici, nato Nerone, cum amici, ut ſit gratulatum ad patrem ipſius veniſſent, dixiſſe eum, nullum eſſe gratulationi locum. Nihil enim ex ſe & Agrippina, niſi peſſimo publico, potuiſſe naſci: & eius praedictionem comprobavit eventus. V. Quaeri autem ſolet, quae cauſſa efficiat illam uſitatam ſimilitudinem morum, & ingeniorum inter patres & liberos. Panaetius putabat id ex eo evenire, quod non tantum ex corporibus parentum gignerentur corpora filiorum, ſed etiam ex animis animi. At hanc ſententiam & philoſophi confutarunt, ut Cicer. 1. Tuſcul. & religionis noſtrae proceres, ut impiam & haereticam damnarunt. Quare nos quoque eam reiiciamus. Duae aliae afferuntur, quas puto veras eſſe. Una, quod cum corporum temperatio eadem fere in parentibus & liberis eſſe ſoleat, ex eo fit, ut ad eaſdem res natura proclives ſint ac propenſi. τὰ γὰρ τῆς ψυχῆς ἤθη τῇ τοῦ σώματος κράσει ἕπεται, ut integro libello docet Galenus. Altera cauſſa eſt educatio, quam philophi vere dicunt

dicunt esse alteram naturam. Nam ut qui domi nihil unquam, nisi laudabile viderunt, facile virtutem atque honestatem sequuntur, ita in paterna turpitudine ac vitiis educati, vix fieri potest, ut non eadem referant & imitentur. VI. Hoc tamen perpetuum non est. Vere enim Manilius quarto Astronomicon.

Degenerant nati patribus, vincuntque parentes.

Itaque quidam meliores sunt patribus, ut ille apud Homerum gloriatur.

Ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείμονες εὐχόμεθ' εἶναι.

Et de Periphete legitur Iliad.

Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων.

Et de Pompeio traditum est, patrem ipsius Populo Rom. odiosissimum fuisse, cum haud quisquam ipso fuerit carior & acceptior. Itaque quodam Aeschyli versu utentes, vocabant eum carissimam progeniem invisissimi patris. Multi etiam obscuro & ignobili loco orti, & illustres evaserunt, ut Cato Censorius, M. Cicero. At multis partibus plures numerari possunt, qui degenerarunt a paterna virtute secundum illud Homericum.

Παῦροι μὲν γὰρ παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται,
Οἱ πλέονες κακίους, παῦροι δέ τε πατρὸς ἀμείνους.

Itaque etiam Graeco proverbio celebratum est, *ἀνδρῶν ἡρώων τέκνα πήματα*, & citantur verba Demosthenis, quibus ait fato quodam contingere, ut nihili sint magnorum filii. Sed & Aristoteles in rhetoricis, & in polit. multa eodem pertinentia differit, & exempla eius rei innumerabilia ex historiis peti possunt. Socratis filios stupidos fuisse traditum est. Ciceronis filium sola prope nobilitavit ebrietas. Germanicus Caligulam filium habuit: Commodum Marcus. Videndus est Valerius lib. 3. Cicer. 1. Tuscul. Aelius Spartianus in Severo. Ac denique tenendum illud Euripidis.

Ἤδη

Ἤδη γὰρ εἶδον τέκνα γυναικὸς πατρὸς
Τὸ μηδὲν ὄντα, χρηστὰ δ' ἐκ κακῶν τέκνα.

VII. Est autem intelligendum, ad felicitatem satis esse etiam de Aristotelis, sententia, si quis infami, & pudendo genere editus non sit.

Περὶ εὐτεκνίας.

Εὐτεκνία uno vocabulo latino exprimi non potest; significat autem felicitatem in suscipiendis libris, ad quam tria requiruntur. Primum est liberos habere. Sed praestat nullos habere, quam malos. Secundo igitur loco requiritur, ut boni honestique sint. At quo meliores fuerint, eo, si moriantur, maiorem dolorem afferent patri. Quare illud tertium est, ut patri superstites sint. Primum igitur constat communem veterum sententiam fuisse, eos qui liberis carerent, magna parte felicitatis carere, idque non iniuria. Etenim cum omnibus hominibus a natura indita sit quaedam immortalitatis cupiditas, non exigua voluptas est habere, in quibus etiam post mortem victurus esse videaris. II. Deus ipse in veteri Testamento iis, qui mandata sua coluerint, inter caetera praemia liberorum copiam, ut magnum quoddam & eximium bonum pollicetur. III. Ergo veteres illos heroas Abrahamum, & alios traditum est in magno moerore vixisse, quamdiu caruerunt liberis quos ubi consecuti sunt, gavisi sunt, ut ingenti aliquo ac praestanti bono. IV. Putabant etiam θεομισήτους esse, qui liberos procreare non possent. Itaque afficiebantur etiam quibusdam ignominiis. V. Apud Massilienses Timuchi, id nomen erat summi magistratus, esse non poterant, qui liberis carerent. VI. Apud Lacedaemonios, cum alioqui haberetur maxime honos senectuti, negligebantur tamen ii senes, qui liberos non procreassent, ac multae etiam quaedam erant legibus in eos constitutae. VII. Apud Romanos quoque, & τῇ πολυ-

τεκνία

τεκνίᾳ sua praemia constabant, quod ex iure trium liberorum intelligitur, & lege Papia Poppaea, qui liberis carerent, puniebantur. Ex quibus omnibus intelligi puto, liberorum procreationem esse non contemnendam partem felicitatis, vereque Menander,

> Ὀδυνηρόν ἐστιν, εὐτυχοῦντα τῷ βίῳ
> Ἔχειν ἔρημον διαδόχου τὴν οἰκίαν.

Sed id ita demum verum est, si liberi bonis moribus praediti sint. I. Recte enim idem Menander,

> Οὐκ ἔστι μείζων ἡδονὴ ταύτης πατρὶ,
> Ἢ σωφρονοῦντα καὶ φρονοῦντ' ἰδεῖν τινά
> Τῶν ἐξ ἑαυτοῦ.

II. Et sapientissimus ille rex Hebraeorum ait, sapientem filium, patris gloriam esse. III. Lacedaemonia quaedam mulier alteri mulieri Ionicae aurum & gemmas suas, caeterumque mundum muliebrem ostentanti, filios ostendens, & corpore robustos ac praevalidos, & iis moribus praeditos, qui Spartam decerent: At hic, inquit, est meus ornatus. IV. Nos quoque omnes, quasi quodam naturae instinctu cum adolescentes eximie pulchros, aut eximia virtute praeditos videmus, beatos esse eorum parentes praedicamus. Cuius rei etiam in divinis literis exempla extant: & in profanis. Sic apud Homerum Ulixes Nausicaam videns exclamat.

> Εἰ δέ τις ἐσσὶ βροτῶν, τοὶ ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσι,
> Τρισμάκαρες μὲν σοί γε πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ.

Unde illa a nostris expressa sunt.

> *Felices qui te talem genuere parentes.* &,
> *——puer o dignissime credi*
> *Esse Deus, seu tu Deus es (potes esse Cupido)*
> *Sive es mortalis, qui te genuere, beati.*
> *Et mater felix &c.*

Et senex ille Terentianus, cum ingenium ac mores filii sui commendasset, addit.

Cum

Cum id mihi placebat, tum omnes uno ore omnia
Bona dicere, & laudare fortunas meas,
Qui gnatum haberem tali ingenio praeditum.

At contra nihil infelicius eo patre, qui liberos suos vitiosos & omnibus vitiis coopertos videt: etiamsi ceteris omnibus affluat. Neque quicquam est, quod vitam magis insuavem acerbamque reddat. Themistoclis matrem, cum filius initio male se gereret, & propter vitia a patre abdicatus esset, aiunt quidam laqueo sibi fauces elisisse. Falsum id quidem esse ait Plutarchus: sed tamen, si verum est, multum valet ad ostendendum, quantum dolorem parentes ex improbis filiis capiant. L. Brutus is, qui expulsis Tarquiniis, hanc urbem dominatu regio liberavit, felix videri poterat, si sui similes liberos sustulisset. At cum, quam urbem ipse liberaverat, de ea iterum in servitutem redigenda filios suos consilia iniisse comperit, coactusque est pater ignominiosae filiorum morti non interesse modo, verumetiam praeesse, quo illum animo fuisse credimus? Laudatur quidem illius constantia, qui patriae caritatem amori filiorum praetulerit, & flentibus caeteris, unus ipse siccis oculis non spectaverit tantum, sed etiam imperaverit, ut nudarentur, filii, ut caederentur virgis, postremo ut securi ferirentur. Sed tamen quin ea ex re incredibilem dolorem hauserit, nullo modo fieri potest. Itaque vere & merito sapientissimus poetarum illum eo nomine infelicem vocat:

Consulis imperium hic primus saevasque secures
Accipiet, natosque pater nova bella moventes
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit
Infelix; utcunque ferent ea fata minores:
Vincet amor patriae, laudumque immensa cupido.

Narrabo historiam minime pervulgatam, minimeque contritam, eandemque nisi me fallit animus, valde appositam ad id, quod nunc agitur confirmandum.

Demo-

Demonassa quondam apud Cyprios regnasse perhibetur. Ei mulieri cuncta erant, quae putantur facere ad felicitatem. Genus nobilissimum, regnum opulentissimum, virtus & sapientia supra sexum. Sola proles ei, ne felix esset, obstitit, sola felicissimam futuram, miserrimam atque infelicissimam effecit. Tres haec regina leges tulerat, totidemque liberos sustulerat, feminam unam, mares duos. Prima lex; ut qui bovem aratorem interfecisset, capite plecteretur: altera, ut qui ipse sibi manus attulisset, abiiceretur insepultus: tertia, ut quae se mulier adulterio turpificasset, tonsa coma prostare ad omnium libidinem cogeretur. O fortuna: ut quaedam interdum efficis eiusmodi, ut ea non fortiruto accidisse, sed consulto ac composito ita gesta esse videantur. Ternos huic mulieri liberos, tres ab ipsa latae leges ademerunt. Filia adulterii convicta, cogente lege, ex domo regia in lupanar abducta est. Filiorum alter, interfecto per iuvenilem petulantiam bove, capite poenas luit: alter cum mortem sibi prae dolore conscivisset, insepultus abiectus est. Obduruit tamen misera mater ad tempus: neque tanta calamitatum vis armatum sapientiae praeceptis animum statim expugnare potuit. Sed cum aliquando bovem feminam caeso iuvenco miserabiliter immugientem conspicata esset: ut aqua per aliquod tempus retenta, vehementius postea erumpit, ita cohibitus aliquamdiu, & compressus dolor maiore se impetu universus effudit. Imperat mulier magnam aeris vim dissolui ac liquefieri, atque in eam se praecipitem dedit. Eius sepulcro columna imposita est cum versu graeco, qui eam sapientem quidem fuisse, sed infelicem testaretur.

Ut ad Romana exempla, quibus utar libentius, redeam, Octaviani Augusti singularem quandam felicitatem fuisse quis nescit? Nam neque ipse eam dissimula-

mulavit, qui Lucio nepoti, cum eum in Armeniam mitteret, precatus dicitur Scipionis fortitudinem, Pompeii charitatem, fortunam suam; & Populus Rom. multis annis post, eamdem suo testimonio comprobavit, novis imperatoribus acclamare solitus, sis felicior Augusto, melior Traiano. Huic tamen filiae, & neptis turpitudo quantum inflixit dolorem? quas omnibus probris contaminatas cum relegasset, diu prae pudore hominum congressu abstinuit: de filia etiam necanda deliberavit. Atque ad omnem earum mentionem ingemiscens exclamabat.

Αἴθ' ὄφελον ἄγαμόν τε μένειν, ἄγονόν τ' ἀπολέσθαι. neque eas aliter vocare solitus erat, quam tres vomicas suas, aut sua tria carcinomata. Tantam filiorum improbitas patribus obiicit acerbitatem.

At ne illi quidem extra omnem fortunae positos putare se debent, quibus boni & laudabiles filii divino beneficio contigerunt. Quanto enim meliores carioresque sunt, tanto maiorem inurunt dolorem, si immatura morte rapiantur. Neque mihi quisquam hoc loco obiiciat exempla eorum, qui magno & constanti animo filiorum mortem pertulerunt. Scio quid de Horatio Puluillo traditum sit, qui audita filii morte, ne postem quidem, quem tenebat, omisit. Memini, quid de Pericle narretur, qui amissis intra quatriduum duobus maximae spei filiis, nihil ex solito more mutavit. Laudo Xenophontis animum, qui cum solenne sacrificium perageret, audita morte Grylli, filii sui maioris natu, neque omisit, quod coeperat, & se maiorem ex illius virtute laetitiam, quam ex morte molestiam percipere professus est. Talium exemplorum copia nos quoque abundamus, magnosque illos viros ac præclaros fuisse dicimus, felices negamus. Neque mihi quisquam persuaserit, non multum detractum esse de felicitate L. Aemilii Paulli, quod e duobus filiis, quos ipse sibi reli-

reliquos fecerat, alter quatriduo ante patris triumphum, alter triduo post eundem triumphum expiravit. Vix quenquam puto esse, qui hos de Marcello Virgilii versus sine lacrymis legat:

Atque hic Aeneas, una namque ire videbat
Egregium forma iuvenem, & fulgentibus armis
Sed frons laeta parum, & deiecto lumina vultu,
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Tum pater Anchises lacrymis ingressus obortis.
O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum.
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens superi, propria haec si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus, vel quae Tiberine videbis
Funera, cum tumulum praeter labere recentem.
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos, nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera; non illi quisquam se impune tulisset
Obvius armato, seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer, si qua fata aspera rumpas.
Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores animamque nepotis
His saltem accumulem donis, & fungar inani
Munere.

Quantum ex re ipsa Augusto, & Octaviae dolorem credimus, cum hodie nobis lacrymas memoria excutiat? Iovem ipsum Homerus inducit ingemiscentem, quod mortem avertere a filio Sarpedone non posset.

Αἲ αἲ ἐγὼν, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν
Μοῖρα ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο δαμῆναι.

Fe-

Felicior igitur Q. Metellus, qui cum & genere, & opibus, & honoribus, & virtute, & rebus gestis clarissimus esset, senex mortuus illatus est in rogum a quatuor filiis, uno praetorio, tribus consularibus, duobus triumphalibus, uno Censorio. Rara huius generis exempla sunt: sed & in humanis rebus nihil rarius felicitate.

CAPUT XI.

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται) Quoniam multa eaque non unius generis bona ad felicitatem requiruntur, ut antea diximus, ne constitit quidem satis inter omnes, quaenam caussa efficiens felicitatis esset. Nam ut ad ipsum proximi capitis finem dictum est, quidam, qui intelligerent eam in exercenda virtute consistere, neque satis acute virtutem a virtutis exercitatione distinguerent, idem omnino felicitatem, quod virtutem esse dixerunt. Rursum alii obtusiores etiam atque hebetiores, cum viderent hominem absolute felicem esse non posse, qui non abundaret & iis bonis, quae in corpore sunt, & iis, quae extrinsecus, quae videntur ex quadam fortunae prosperitate pendere, idem esse felicitatem, & εὐτυχίαν iudicarunt. Inde necessario extiterunt diversae opiniones de ea caussa, quae in se felicitatis efficientiam contineret. Aliam enim caussam adferebant, quibus placebat virtutem & felicitatem idem esse, aliam, quibus felicitatem & εὐτυχίαν. Illi disciplinam aut consuetudinem, aut exercitationem, prout quisque virtutem aut μαθητὸν, aut ἐθιστὸν, aut ἀσκητὸν esse ducebat: hi aut in deorum benevolentia, aut in fortuna posita esse omnia statuebant. Has igitur opiniones hoc loco expendit, & inter se contendit Aristoteles quaeritque quomodo paretur homini felicitas, μαθήσει, ἐθισμῷ, ἢ ἀσκήσει τινὶ, an potius deorum mu-

nus ſit, an fortunae. Quaedam enim ſunt, quae homines diſcendo comparant, ut ſcientiae: quaedam, quae conſuetudine adhibita, ut eae virtutes, quae actione cernuntur: quaedam, quae exercitatione, ut agilitas quaedam corporis, aut robur, aut in animo memoriae vis: quaedam diis accepta fuerunt, ut pulchritudinem, aut nobilitatem: quaedam fortunae, ut ſi quis agrum fodiens, theſaurum repperiat. Eſt autem diligenter hoc loco animadvertenda vis vocum: ne, ut quidam, errore ducti, idem eſſe conſuetudinem & exercitationem putemus. Etenim in conſuetudine ſaepius idem fit: at in exercitatione, uſque ad aliquem modum, paulatim aſſidue aliquid additur. Itaque conſuetudine fit, ut ſemper idem facere velimus: exercitatione, ut quotidie maius aliquid praeſtare poſſimus. Eſt qui diutiſſime ſe ita aſſuefecerit, ut ſenex uncias cibi quotidie caperet, neque plus unquam, neque minus: ſed ſex uncias ipſas. Hic ſive quid detraxeris, ſive addideris, offendetur. Haec conſuetudinis vis eſt. At Milo Crotoniates cum vitulum quotidie geſtaret humeris, etiam taurum effectum geſtaſſe narratur. Exercitatio haec fuit. Creſcebat enim paulatim vitulus, & ſic quotidie accedebat aliquid ad pondus illius. Sic qui hodie viginti verſus adidicerit, ſi cras imperet ſibi, ut ediſcat viginti quinque, perendie ut triginta, atque ita quotidie addat aliquid, paulatim ad quingentos, aut eo amplius perveniet. Intereſt igitur inter conſuetudinem & exercitationem. Conſuetudine fit, ut idem facilius & libentius fiat: exercitatione, ut aſſidue plus aliquid aeque facile fiat. Conſuetudo eſſe poteſt ſine ullo conatu, ut conſuetudo veſcendi quotidie lautis cibis, aut a prandio dormiendi: at exercitationi ſemper conatus aliquis adiunctus eſt. Quanquam autem nondum pervenimus ad eum locum, ubi proprie diſputandum eſt, quomodo paretur virtus, admonebo tamen

men

men ὥς ἐν παρόδῳ, haec tria ad comparandas virtutes necessaria esse. Nam πρὸς τὰς διανοητικὰς necessaria est μάθησις: ad eas autem, quae ἠθικαὶ nominantur, primum quidem exercitatio, postea vero consuetudo. Quoniam enim natura subitas mutationes non patitur, iccirco qui vitio aliquo laborant, primum quidem exercendi sunt, ut paulatim abducantur ab eo, in quo peccant, & proprius adducantur ad mediocritatem. Ubi autem eam attigerunt consuefaciendi, ut in eo perseverent. Est autem, ne quem hoc forte perturbet, aliud exercitatio ad virtutem, aliud exercitatio virtutis. Illa praecedit habitum, & ad eum comparandum refertur: haec sequitur habitum iam comparatum. Graeci haec ut re distincta sunt, ita nominibus etiam distinguunt, illam ἄσκησιν vocantes hanc ἐνέργειαν. Latinis non eadem copia. Itaque necesse habui admonere. Nunc Aristotelem ipsum audiamus.

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται) Quinque caussas proponit, μάθησιν, ἐθισμὸν, ἄσκησιν, θείαν μοῖραν, καὶ τύχην, ex quibus fortunam quidem penitus reiicit, de ceteris autem ita differit, ut non obscure ostendat, cum duo sint genera eorum, quae divinitus dantur: unum eorum, ad quae nihil confertur a nobis, ut forma, nobilitas, εὐφυΐα: alterum eorum, quorum nos quoque συνεργοὶ & συναίτιοι sumus, felicitatem esse ex hoc posteriori genere: nam & datur a Deo, & tamen non datur otiosis ac nihil agentibus, sed iis, qui disciplina, exercitatione consuetudine se ipsos ad omnem virtutem atque honestatem colendam compararunt.

Εἰ μὲν οὖν) Si quid datur hominibus a Deo, felicitatem ratione consentaneum est dari, cum sit omnium bonorum praestantissimum. Nihil autem dari a Deo hominibus, non tantum impium esset dicere, verum etiam absurdum & manifesto falsum, igitur etiam felicitas ab eo datur. Quod autem quidam hoc loco,

quod ipsi fortasse sentiebant, id Aristotelem sentire voluerunt, Deum videlicet non curare humana, neque quicquam tribuere hominibus, id quam falsum sit, ita cernet, quasi ea quae cernuntur oculis, si quis attente legerit caput octavum, & caput nonum decimi horum librorum.

Ἀλλὰ τοῦτο μὲν) Felicitas duobus modis considerari potest: uno modo, ut est donum Dei, & tunc illius consideratio pertinet ad eas disputationes, quae instituuntur de natura deorum, & περὶ προνοίας, altero, ut nos quoque studio nostro aliquid conferimus ad eam comparandam, & ita hic a nobis consideranda est, ubi de formandis hominum moribus disputamus.

Κἂν εἰ μὴ θεόπεμπτος) non est ita θεόπεμπτος, ut sunt ea, ad quae nihil plane confertur a nobis.

Εἴη δ' ἂν καὶ πολύκοινον) quod non esset, si posita esset in fortuna.

Μὴ πεπηρωμένοις) ut qui non sunt mente capti, aut caeci, aut surdi, aut aliquo eius generis vitio affecti.

Εἴπερ τὰ κατὰ φύσιν) Praestantissima quaeque efficiuntur a praestantissimis caussis, cuiusmodi sunt natura, & ars, & similes. At fortunae, quae omnium caussarum abiectissima est, & tantum caussa κατὰ συμβεβηκὸς, tribuere praestantissimum effectum, nimis absurdum & alienum esset.

Συμφανὲς δ' ἐστὶ) Etiam ex ipsa definitione felicitatis, quae a nobis tradita est, constat eam non pendere ex fortuna, nam diximus eam esse certam quandam exercitationem virtutis, ei autem nihil cum fortuna commune est.

Τῶν δὲ λοιπῶν) Ceterorum bonorum quaedam inesse a natura necesse est: alioqui enim nunquam comparabuntur: ut κάλλος καὶ εὐγένειαν: alia utilia sunt ὀργανικῶς, ut opes & amici.

Ὁμολογούμενα) Magnum argumentum veritatis est consen-

consensus & constantia. Ostendit igitur se sibi constare, & quae nunc dicit, concinere cum iis, quae initio dixerat. Tunc enim tradiderat finem politices esse summum hominis bonum. At politice nihil sibi aliud proponit, quam ut cives in satis magna necessariarum rerum copia, virtutem exerceant.

Εἰκότως οὖν) Praeter hominem nullum animal felix esse potest. Solus enim homo ad virtutem exercendam natura aptus est.

Διὰ ταύτην δὲ) Bestiae nunquam sunt felicitatis capaces: pueri nondum.

Οὐδὲ παῖς) pueros cum belluis saepe coniungit: ut in rhetoricis. ὧν τις πολὺ καταφρονεῖ, ὥσπερ παιδίων, ἢ θηρίων. & ibidem lib. 2. οὐδεὶς γὰρ παιδία, καὶ θηρία αἰσχύνεται. & septimo horum librorum. τὰ παιδία, καὶ τὰ θηρία διώκει τὰς ἡδονάς, & septimo ad Eudemum. οὐχ ἃ τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς θηρίοις, ἀλλὰ τοῖς καθεστῶσιν.

Διὰ τὴν ἐλπίδα) Cicero de repub. *O Fanni, difficilis caussa laudare puerum, non enim res laudanda sed spes est.* Citat Servius in sextum Aeneidos.

Πολλαὶ γὰρ) Vetus interpres. πολλαὶ δὲ. Videtur autem caussam reddere, cur in definienda felicitate addiderit illud ἐν βίῳ τελείῳ. nimirum quod in vita hominum nihil stabile sit. ἡ ἀνθρωπηΐη εὐδαιμονίη οὐδαμὰ ἐν τ' ὠυτῷ μένει. Herod. sed infinitis mutationibus obnoxia & exposita omnia; quod quidem ita verum est, ut Theophrastus pronunciaverit. *Vitam fortuna regi non sapientia.* Ita enim Cicero expressit eum Euripidis versum:

Τύχη τὰ θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

Nam & e summis sordibus multi evehuntur ad summas opes, & e summis opibus multi rediguntur ad mendicitatem. Neque aut rara, aut obscura talium mutationum exempla sunt, Agathocles e figulina ad Siciliae regnum evectus est, in quem est Ausonii epigramma.

Fama est fictilibus, &c.

At Dionysius iunior cum in eadem Sicilia regnasset, senex Corinthi ludum literarium exercuit, de quo narrat Plutarchus, id ipsi a patre quodammodo praedictum esse. Nam cum filium adolescentem in alienas uxores contumeliosum esse comperisset, vocatum ad se obiurgavit, quaesivitque ex eo, num quid se tale adolescentem fecisse audisset. Tum filius: *Tu enim*, inquit, *pater, patrem regem non habebas*. At pater: *Ne tu quidem, fili filios habebis reges; si istos mores colere perrexeris.* Et serva natus Servius Tullius in hac urbe regnavit: quique liber natus non erat, imperaturo terris omnibus populo imperavit. At Persei Macedonum regis filius, ut esset, unde viveret, sacris operas suas locabat, de quo ita nos olim in quadam epistola scripsimus.

Cui non Sicaniae notus dominator opimae,
Qui de figlina est ad regni evectus habenas?
At contra Persei, qui claram rexerat olim
Pallenen, natus, fortunae ludibrium, amplos
Inflabat folles, & regis filius, unco
Impositam incudi versabat forcipe massam.

Unius annuli beneficio Gyges e pastore rex factus est. Plato 2. de repub. Cic. 3. de off. aliter Herodotus lib. 1. At Polycrates e regno in crucem adactus, cuius vel unius exemplo intelligi potest, quod ait Aristoteles, fieri posse, ut qui per totam reliquam vitam prosperrima fortuna usus sit, senex in maximas incidat calamitates. Rex hic Samiorum fuit: ita in omnibus rebus fortunatus, ut ne minimam quidem unquam ulla ex re sensisse molestiam diceretur. Herodotus lib. 3. Vide & Plinium cap. 1. lib. 37.

Περὶ Πριάμου) Qui cum Asiae Rex esset, & quinquaginta liberorum pater, & regno & filiis superstes hostibus ludibrio fuit. Res notior, quam ut pluribus explicari debeat.

CA-

CAPUT X.

Πότερον οὖν) Adductis iis, quae ad finem superioris capitis dicta sunt, quaerit de dicto quodam Solonis, neminem videlicet ante obitum felicem nominandum, quod Aristoteles, ut mihi quidem videtur, non tam reprehendit, quam interpretatur, ut id Solon Croeso dixerit, quidque postea consecutum sit, ut id Croesus verum esse cognosceret, copiose narrat Herodotus lib. 1. & Plutarchus in Solone, & satis nota historia est. Videntur autem optimi quique & sapientissimi scriptores Solonis sententiam comprobasse. Sophocles in Oedipode tyranno in extrema fabula.

Ὥστε θνητὸν ὄντ' ἐκείνην τὴν τελευταίαν ἰδεῖν
Ἡμέραν ἐπισκοποῦντα, μηδέν' ὀλβίζειν, πρὶν ἂν
Τέρμα τοῦ βίου περάσῃ, μηδὲν ἀλγεινὸν παθών.

Et principio Trachiniarum.

Λόγος μὲν ἔστ' ἀρχαῖος ἀνθρώπων φανείς,
Ὡς οὐκ ἂν αἰῶν' ἐκμάθοις βροτῶν, πρὶν ἂν
Θάνῃ τις, οὔτ' εἰ χρηστὸς, οὔτ' εἴ τῳ κακός.

Euripides in Troadibus.

——τῶν δ' εὐδαιμόνων
Μηδένα νομίζετ' εὐτυχεῖν, πρὶν ἂν θάνῃ.

Et in Andromacha.

Χρὴ δ' οὔποτ' εἰπεῖν οὐδέν' ὄλβιον βροτῶν,
Πρὶν ἂν θανόντος τὴν τελευταίαν ἴδῃς
Ὅπως περάσας ἡμέραν ἥξει κάτω.

Citatur & ex Sophocle.

Μήπω μέγ' εἴπῃς, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδῃς.

Et hi versus Dionysii tyranni esse dicuntur.

Θνητῶν δὲ μηδεὶς μηδέν' ὄλβιόν ποτε
Κρίνῃ, πρὶν αὐτὸν εὖ τελευτήσαντ' ἴδῃ.
Ἐν ἀσφαλεῖ γὰρ τὸν θανόντ' ἐπαινέσαι.

Et apud nos Ovidius.

——sed scilicet ultima semper
Expectanda dies homini est, dicique beatus
Ante obitum nemo supremaque funera debet.

Euripides Heraclidis.

Τὸν εὐτυχεῖν δοκοῦντα μὴ ζηλοῦν, πρὶν ἂν
Θανόντ' ἴδῃ τις. ὡς ἐφήμερον τύχαι.

Sed & sacri scriptores idem confirmant. Basilius in 1. Psalm. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνων, οὔπω μακάριος διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ἐκβάσεως. ὁ δὲ συμπληρώσας τὰ ἐπιβάλλοντα, καὶ ἀναντιῤῥήτῳ τέλει τὴν ζωὴν καταχλείσας, ἔτος ἤδη ἀσφαλῶς μακαρίζεται. Sed nihil videtur necesse plura colligere. Duas igitur hoc loco quaestiones proponit Aristoteles: unam, verumne sit hoc dictum Solonis: alteram, quomodo intelligi debeat. Posteriorem priore loco tractat, quoniam veritas, nisi intellecto eo, quod dicitur, diiudicari non potest.

Εἰ δὲ δὴ καὶ θετέον οὕτως) Quaerit sitne ita accipiendum id, quod aiebat Solon, ut tum denique, cum mortuus homo est, eum felicem esse dicamus. Deinde ostendit, neque videri Solonem ita intellexisse, neque hoc ullo modo dici posse, praesertim a nobis, qui felicitatem esse dicimus, ἐνέργειαν. mortui enim οὐκ ἔτι ἐνεργοῦσιν.

Εἰ δὲ μὴ λέγομεν] Ostendit, quomodo accipiendum sit dictum Solonis: ita videlicet, ut intelligamus tunc demum vere dici posse felicem aliquem fuisse, cum excessit e vita; tum enim est extra aleam fortunae; at quamdiu vivit, ex optimo statu in calamitosissimum delabi potest. Deinde docet, ne sic quidem tolli omnem dubitationem. Nam ut vivo, neque tamen sentienti, potest accidere aliquid mali, ita videtur posse & mortuo. Verba autem Aristotelis & exempla, quibus utitur, satis per se perspicua sunt.

Ἀπορίαν δὲ) Utrinque absurditas. Sive enim dicamus fortunas posterorum ad mortuorum felicitatem, aut in-

feli-

felicitatem pertinere, consequetur, eos modo felices esse, modo infelices: quod absurdissimum est: sive non pertinere, id quoque alienum ab ea, quae vulgo recepta est, opinione videbitur.

Ἀλλ' ἐπανιτέον) Redeundum esse ait ad eam, quae initio proposita est, quaestionem, ita enim hanc quoque commode explicatum iri: cum ex illa pendeat.

Εἰ δὴ τέλος) Si mortuus recte felix dici potest, non quod tum sit felix, sed quia fuerit, qui fit, ut cum felix est, felix dici non possit? Etenim quicquid vere dicitur fuisse, necesse est idem aliquando vere dici potuerit esse.

Διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι) Dicet aliquis, iccirco viventes minus recte vocari felices, quia fortuna mutabilis est, & inconstans: felicitatem autem firmum quiddam & stabile volumus. Cum igitur crebrae sint fortunae conversiones, idemque nunc amicam, nunc adversam experiatur, eaque quasi in orbem agantur, si fortunam sequamur, felicem chamaeleonti similem esse dicemus, & fragili admodum fundamento subnixum.

Χαμαιλέοντα) Hunc aiunt in metu colorem mutare: unde Tertullianus libro de pallio ait, eum de corio suo ludere, imitatur autem omnes colores praeter album, ut ait Plutarchus in libello πῶς ἄν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου. aut, ut ait Plinius, praeter rubrum & candidum. Qui plura cupit, legat Aristotelem lib. 2. de natura animalium, & Plinium lib. 8. cap. 33. & Theophrastum in libro περὶ τῶν τὰς χροὰς μεταβαλλόντων: Simile quiddam de polypode pisce narratur.

Ἢ τὸ μὲν ταῖς τύχαις) Hic demum incipit explicare sententiam suam, negatque rectum esse fortunam sequi, atque ex ea modo felicem aliquem, modo infelicem iudicare. Quanquam enim in iis quoque bonis indiget vita humana, quae dicuntur a fortuna tribui, non tamen in eis, sed in laudabilibus actionibus, aut

tur-

turpibus posita est praecipua pars felicitatis aut infelicitatis.

Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ) Ea dubitatio, quae modo allata est, confirmat traditam superius felicitatis definitionem. Eam enim, ut opinor, etsi alii aliter sentiunt, vocat τὸν λόγον. Nam ex iis, quae paulo ante in dubitationem adducta sunt, intellectum est, felicitatem stabilissimum ac firmissimum quiddam esse.

Οὐδὲν γὰρ) Nam cum scientia videatur esse quiddam admodum stabile, ac firmum, facilius tamen delebitur oblivione scientia, quam ut vir vere bonus repudiatis honestis actionibus animum ad turpes, & inhonestas adiiciat.

Ὑπάρξει) Videtur significare eum, qui vere est vir bonus, nullo modo abduci posse a virtutis studio: neque unquam fore, ut aut intumescat rebus secundis, aut deiiciatur adversis: sed in utraque fortuna moderatum fore. Alibi tamen sentit, ut ex malis bonos, ita ex bonis malos posse fieri, ut in categoriis, cum ait: καὶ ἐκ σπουδαίου φαῦλον, καὶ ἐκ φαύλου σπουδαῖον δυνατὸν γενέσθαι. & notus est versiculus Hesiodi.

Αὐτὰρ ἀνὴρ ἀγαθὸς τότε μὲν κακὸς, ἄλλοτε δ' ἐσθλός.

& Theognidis.

Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλὰ διδάξεαι, ἢν δὲ κακοῖσι
Συμμιγέῃς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

Et extat longa disputatio Socratis in eandem sententiam lib. I. ἀπομνημ. Xenophontis. Sed nimirum his sermo est de perfectiori quadam virtute, quaeque bene penitus in animo insederit, ac radices egerit. Eam negat ulla fortunae vi labefactari posse. Atque hoc ipsum dicit Horatius.

Iustum & tenacem propositi virum
Non civium ardor prava iubentium
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida, neque Auster

Dux

Dux inquieti turbidus Adriae
Nec fulminantis magna Iovis manus
Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.

Ο῞ γ᾽ ὡς ἀληθῶς ἀγαθὸς) Verba sunt ex asmate quodam Simondis ἄνδρα ἀγαθὸν μὲν ἀλαθέως γενέσθαι, χαλεπὸν, χερσί τε καὶ ποσὶ νόῳ τετράγωνον ἄνευ ψόγου τετυγμένον. Videtur autem bonum & fortem virum vocasse quadratum, quia stat semper, neque ullo fortunae impetu deiici potest, sic enim & quadratum corpus id est, cubus, quomodocunque iaciatur, ita cadit, ut rectum permaneat. Ex illo Simonidis asmate cum haec, tum alia multa citantur apud Platonem in Protagora deque iis varie disputatur. Meminit & huius metaphorae Aristoteles 3. Rhet. Fortassis etiam eo virum bonum quadratum vocavit, quod undique aequalis sit & sui similis. Nam cum duae omnino figurae sint, omni ex parte aequales quadratum & rotundum, ut Simonides vocavit virum bonum quadratum, ita Horatius eundem teretem & rotundum nominavit.

Quisnam igitur liber? sapiens, sibi qui imperiosus
Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent,
Responsare cupidinibus, contemnere honores
Fortis, & in seipso totus teres atque rotundus
Externi ne quid valeat per leve morari
In quem manca ruit semper fortuna.

quem imitatus est Ausonius in eo carmine, quod vulgo tribuitur Virgilio.

—mundi instar habens, teres atque rotundus,
Externae ne quid labis per levia sidat.

Medici quoque quadrata vocant corpora, firma & bene compacta, quaeque non facile offenduntur a rebus externis.

Πολλῶν δὲ γινομένων) Quaedam eorum, quae immittuntur a fortuna, tum laeta, tum tristia, ita exigua sunt,

ſunt, ut nihil momenti habeant, neque ad felicitatem, neque ad infelicitatem. Quaedam habent quidem momenti aliquid, ſed tamen nulla eſt tanta calamitas, quae virum bonum infelicem poſſit efficere.

CAPUT IX.

Τὰς δὲ τῶν ἀπογόνων τύχας) Hoc capite explicat eam quaeſtionem, quam paulo ſupra propoſuerat: ecquid poſterorum fortunae ad mortuos pertineant, eoſque afficiant, an minus. In qua pertractanda primum ponatur a nobis, animos hominum eſſe immortales. Nam fruſtra haec omnia quaererentur, ſi animi cum corporibus interirent. Secundo, plures eſſe & diſtinctas hominum mentes: non, ut quidam volunt, unam omnium. Nam ſic quoque poſita immortalitate, ut eam Averroes, & quidam alii ponunt, id eſt, ita ut poſt mortem nihil ſuperſit Platonis aut Socratis proprium, inanis omnino haec & ſupervacanea quaeſtio eſſet. Neque laborandum eſt, etiamſi haec naturalibus argumentis probare nequeamus, neque fortaſſis diſſolvere rationes quaſdam, quas afferunt ii, qui contrarias opiniones tuentur. Naturalis enim omnium gentium conſenſus multo plus ponderis apud nos, quam omnia iſtorum argumenta, habere debet.

Φήμη δ' οὔποτε πάμπαν, &c.

Neque quicquam eſt aliud gigantum more bellare cum Diis, quam repugnare naturae, & inſitas ab ea in omnium animis opiniones acutis & captioſis ac fallacibus concluſiunculis velle ſubvertere. Itaque ut ſenes illi Troiani apud Homerum dicebant, pulchram quidem & elegantem eſſe Helenam, ſed tamen ablegandam & remittendam ad ſuos, ne exitio eſſet civitati: ita nos, ſi quando offeretur nobis ab iſtis acutum aliquod argumentum, quo colligatur, aut Deum non cognoſcere res ſingu-

ſingulas, aut non curare humana, aut animos interire una cum corporibus, aut ſi quid ſuperſit, commune quiddam eſſe, & ut unum ſolem, ita unam eſſe omnium mentem, aut alia aliqua venenata peſtifera opinio, quaſi melle ita ſpecie quadam doctrinae & eruditionis illita, reſpondemus: Ingenioſus quidem es, o bone, & eruditus, & in diſputando potens: ſed habe tibi iſtas praeclaras rationes tuas: ego eas, ne mihi exitioſae ſint, admittere in animum meum nolo. Accipite enim optimi & graviſſimi viri, qui non diſcendi aliquid ex me, qui vobis doctrina inferior ſum, ſed, ut ego quidem interpretor, honoris mei & veſtrae cuiuſdam erga me benevolentiae cauſſa, auditorium hoc quotidiana veſtra praeſentia cohoneſtare dignamini, voſque ſtudioſiſſimi adoleſcentes, quos ea, quae hic ex me auditis, vita & moribus expreſſuros eſſe confido. Accipite praeclaram & immortali memoria dignam ſummi Philoſophi Ariſtotelis ſententiam, quam in omnibus huius generis diſputationibus teneatis, quam ſequamini, ad quam ſenſus cogitationeſque veſtras perpetuo dirigatis. Ex illius enim divini hominis pectore, tanquam ex auguſtiſſimo quodam ſapientiae ſacrario atque adyto haec prodierunt, quae primo Ethicorum ad Eudemum leguntur. Προσέχειν οὐ δεῖ πάντα τοῖς διὰ τῶν λόγων, ἀλλὰ πολλάκις μᾶλλον τοῖς φαινομένοις. Convertam haec in latinum ſermonem: utinamque poſſem in omnes omnium populorum linguas convertere, atque in omnium hominum animis, ita ut nunquam delerentur inſculpere. *Non ſemper neque omnibus in rebus aſſentiendum eſt iis, quae rationibus & argumentis probantur; imo potius ea plerumque tenenda, quae communi hominum ſententia comprobantur.* Quid enim eſt tam falſum tamque abhorrens a vero, ut non ad id probandum ab ingenioſis, & exercitatis hominibus argumenta excogitari queant? Nihil eſt tam molle,

le, tam tenerum, tam flexibile, tam cereum, quam oratio, neque quicquam est tam absurdum, quin dicendo probabile fieri, neque tam verum & exploratum, quin dicendo in dubium vocari, aut etiam coargui queat. Quam multa collegisse olim Meto Atheniensis dicitur, quibus ostenderet, coelum stare, terram autem perpetuo moveri? Quam certo crediderunt veteres Solem a Luna proximum esse? Quam firme sibi persuaserant, e quinque terrae partibus duas extremas ob frigus, mediam ob calorem immoderatum esse inhabitabilem? Quae tamen falsa esse postea constitit. At rationes, quibus ea efficiebant, necessariae illis temporibus videbantur. Videsne unquam in densa & tenebrosa nocte accensam aliquam facem e longinquo loco micantem? Illam igitur, quamvis dissitam, videbatis: neque tamen quicquam in illo longo interiecto inter oculum vestrum & facem, densis obsito tenebris spacio, videre poteratis. Idem putatote animis accidere. Saepe animus noster veritatem alicuius enunciationis, tanquam eminus fulgentem ac collucentem videt: etiamsi propter illam, qua circumfusus est caliginem, videre ea, quae intermedia sunt, & per quae ad eam pervenitur, non potest. Ut igitur si quis tibi sophista probare vellet te hominem non esse, aut canem, qui esset pater, idemque esset tuus, iccirco esse patrem tuum, etiamsi fallacibus illis syllogismis propter dialectices imperitiam respondere non posses, non tamen demovereris a cognita veritate, neque haberes fidem iis, quae ab eo concluderentur: ita si quis aliquam tibi impiam sententiam confirmare argumentis velit: etiamsi non possis, quae ab eo proponuntur, dissoluere, permanere tamen, ac perstare debes in eo, quod verum esse tot iam saeculis perpetua omnium gentium consensio comprobavit. Si iter aliquod ingressurus, duas videres vias, quae

eodem

eodem ferrent, verum unam expeditam, planam, tutam, & eo quo constituisses, sine ulla erratione ducentem: alteram tortuosam, asperam, periculosam, & quam qui sequerentur, propter varios & multiplices anfractus saepe aberrarent, dubitares, utram potius eligeres? Duae sunt viae, quibus hominibus ad aliquam cognitionem Dei & animi sui pervenire posse se putant: aut enim eo contendunt disputando, & cur quicquam ita sit, subtiliter inquirendo: aut sine ulla dubitatione credendo & assentiendo iis, quae maiores summo consensu, partim naturali lumine cognita partim divinitus inspirata tradiderunt. Illam qui secuti sunt, omnibus saeculis in varios ac multiplices errores inciderunt. At haec illorum signata est & impressa vestigiis, quos in coelum sublatos veneramur & colimus. Illam igitur relinquamus, hanc sequamur: maneatque ac fixum sit hoc, quicquid contra dicatur, neque mori animos, & suam cuiusque esse, etiam post funus, propriam mentem a ceteris separatam atque distinctam. Quibus positis id quod ab Aristotele proponitur, consideremus.

Quid vere de hac quaestione dici queat. Pertinentne ad quemque ea quae, ipso mortuo, liberis, propinquis, amicis eveniunt? Et, estne in mortuis eorum sensus aliquis?

Omnes dubitationes aut experientia aut ratione explicantur. Hic experientiae locus non est. Rationibus igitur agendum est.

Rationes autem prope esse tantum probabiles possunt. Probabilia autem sunt, ait Arist. 1. top. &c.

Omnes homines videntur quodammodo putare, ea quae post se futura sunt, ad se pertinere. Alioqui enim negligerent famam. De qua optimus quisque maxime laborat. Dictum Antigonae apud Sophoclem. Et Cicero ad Atticum.

Et

Et declarant testamenta, fidei commissa, substitutiones, tutorum dationes, eam esse hominum opinionem.

Immo vero odiosissimae sunt, & nefariae habentur voces quaedam eorum, qui significabant, se quid post mortem suam eventurum esset, non laborare; qualis est illa, Ἐμοῦ θανόντος γαῖα, *&c.*

Ex sapientibus antiquissimum habitum est genus poetarum. Itaque despicienda non sunt quae ab eis dicuntur.

Apud Virgilium Dido veretur manes mariti; ideoque dubitat Aeneae nubere. Itaque Annae necesse fuit adversus illam opinionem disputare. Id cinerem, &c.

Anchises mortuus admonet Aeneam, &c.

Me pater Anchises, quoties humantibus umbris,
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet insomnis, & turbida terret imago.

Eodem pertinet exemplum Protesilai.

Quanquam autem haec figmenta sunt, sunt tamen figmenta sapientissimorum hominum, non vana & inania: sed utilia ad instituendam vitam.

Quod si poetica parum habent auctoritatis, valeant tamen aliquid verba Cyri morientis apud Xenophontem, & similia.

Iustinianus ait eam mulierem, susceptis ex priore matrimonio liberis, &c.

Ergo iudicat sensum eius rei ad maritum pervenire.

At Aristoteles 3. περὶ ψυχῆς*, memoriam, amorem, odium, & similia adimit animis a corpore separatis. Sed ibi loquitur* φυσικῶς*, in his autem libris sequitur id quod ab omnibus creditur: quodque etiamsi, cur ita sit, ostendi non queat, mordicus tamen tenendum est.*

Sed iis omissis, quaeramus, quid Christianis tenendum sit.

Et de beatis quidem, existimo eos videre ea quae a nobis fiunt: & gaudere cum quid a nobis bene fit.

Nam cum videant videntem omnia, in eo vident omnia.

Gau-

Gaudent autem, bene agentibus nobis: quia caritas in eis nunquam extinguitur. Et cum adsidue preces pro nobis fundant, ignorare non possunt, quomodo nobiscum agatur.

Et quanquam ad ipsorum felicitatem, quae omni ex parte cumulata est nihil adiici potest, additur tamen aliquid ad gloriam, cum a nobis honos illis exhibetur; cumque nos, illorum exemplo incitati, per ipsorum vestigia gradimur.

Nam & Angeli gaudent, cum quis a turpitudine vitiorum ad meliorem vitae viam redit.

Neque tamen quicquam detrahitur de illorum beatitudine, si secus eveniat. Si quis enim ipsorum videret omnem stirpem suam iusto Dei iudicio ad inferos detrudi, ne tantulum quidem ob eam rem angeretur. Sunt enim effecti unum cum Deo. Ita ut voluntas ipsorum a Dei voluntate nullo modo discrepare possit.

Qui adbuc expiantur, ea quae scire ipsorum interest, Deo relevante, cognoscunt.

Qui aeternis suppliciis addicti sunt, caritate omni carent. Itaque bona aliena nihil de ipsorum infelicitate detrahunt. Si quis tamen ipsorum exemplo adductus, aut eorum culpa corruptus, in idem exitium pertrahatur: crescit eorum infelicitas: & hoc est quod dives ille in Evangelio, &c.

Beatis aliquid accedere potest ad gloriam. De beatitudine ipsorum nihil detrahi potest. Damnatis nihil decedere potest de miseria. Ad poenam accessio aliqua fieri potest.

Omnia subiecta sint iudicio Ecclesiae.

CAPUT XII.

Διωρισμένων δὲ τούτων) Etsi quaestio, quae hic tractatur, non est magni momenti (de vocabulis enim potius, quam de rebus, instituta est) non caret tamen aliqua obscuritate: opusque est perspicaci, & acuto ingenio ad propriam vim harum vocum penitus pervidendam.

Ad summam autem, quaeritur, sitne felicitas quiddam laudabile, an honore potius, & cultu ac veneratione dignum. Et concluditur eam esse superiorem, ac divinorum eo toto genere bonorum, cui laus tribuitur: itaque suscipiendam potius & colendam, quam laudandam videri. Haec autem ut planius & apertius intelligantur sciendum est esse quosdam quasi gradus in rebus bonis, per quos ad summum, id est ad felicitatem pervenitur. Primum enim requiritur δύναμις, id est, potestas. Nam quae non possunt ea exercere, in quibus consistit felicitas, ut bestiae, aut nondum possunt, ut pueri, eis felicitatem non tribuimus. Verum αἱ δυνάμεις, quae quidem proprie eo nomine vocantur, neque laudantur, neque vituperantur. Insunt enim a natura: & nihili sunt nisi perducantur ad habitum. Neque laudatur quisquam, quod iustus aut temperans, aut fortis esse possit, sed quod sit. Secundum igitur locum obtinent ἕξεις, id est, habitus, ut virtutes: eaeque iam laudabiles sunt. Itaque & virtutem ipsam, & virtute praeditos homines laude, ac commendatione dignos putamus: Haec Aristoteles hoc loco non tam accurate distinguit. Sed virtutes quoque ipsas numerat inter δυνάμεις, quatenus cum actionibus conferuntur. E virtutibus prodeunt ἔργα, id est, opera, sive actiones, quas, ubi egregiae ac singulares extiterunt, non tantum, ἐπαινοῦμεν, id est, laudamus, verumetiam ἐγκωμιάζομεν, id est, publica quadam & solenni laudatione celebramus. Interest enim hoc ἔπαινος & ἐγκώμιον: quod ille ἐπ' αἴνῳ, id est, in nudo, & simplici sermone positus est: unde & nomen ductum videtur. αἶνος enim quamvis usitate significat fabulam, tamen apud veteres accipiebatur simpliciter pro quocunque sermone, ut & μῦθος: eodem videlicet modo, quo apud Latinos fabulari est loqui, & confabulari, colloqui. Homerus.

Ὣς γε'

Σῶ γέρον, αἶνος μέν τοι ἀμύμων, ὃν κατέλεξας.

At ἐγκώμιον ἀπὸ τῆς κώμης, id eſt, a pago, ſeu vico dictum eſt, quod vicatim egregia facinora cani ac celebrari ſolerent. Quod ſi quis toto vitae tempore in perpetua virtutis exercitatione, ſine ullo impedimento verſetur, idemque & opes habeat, quae; ut vere ac ſapienter ait Ulixes Homericus αἰδοίους, id eſt, venerabiles homines efficiunt, & liberos, & amicos ſe dignos, & carus ſit civibus ſuis, & ſit eximia quadam dignitate formae, & optima valetudine, ac ſenſibus integris, & in ſuis ac ſuorum rebus aut nunquam, aut non ſaepe, neque in rebus magni momenti fortunam experiatur adverſam: hunc nos non, ut hominem laudabimus ac celebrabimus, ſed ut Deum quemdam, aut certe ut hominem Deo ſimillimum, colemus, ſuſpiciemus, admirabimur. Atque hoc eſt, quod Ariſtoteles felicitatem οὐ τῶν ἐπαινετῶν, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν τιμίων eſſe dicit. Quare teneamus hoc: bonorum quaedam eſſe inferiora laude, ut δυνάμεις: quaedam digna laude, ut virtutes & praeclaras actiones: ſiquidem & ἐγκώμιον laus quaedam eſt, ſed publica: quaedam ſuperiora omni laude, & admiranda potius ac colenda, quam laudanda, ut felicitatem. Nunc Ariſtotelem audiamus.

Δῆλον γὰρ ὅτι τῶν γε δυνάμεων) Non eſſe τῶν δυνάμεων, vel ex eo intelligi poteſt, quod eſt ἐνέργεια. nulla autem δύναμις eſt ἐνέργεια. Videtur autem Ariſtoteles hoc loco nomen τῶν δυνάμεων porrigere καὶ πρὸς τὰς ἕξεις. quatenus αἱ ἕξεις cum ipſis operibus conferuntur.

Ἐκ τῶν περὶ τοὺς θεοὺς ἐπαίνων) Laudes quae vulgo diis tribui ſolent, ridiculae ſunt, & multo infra ipſorum maieſtatem, cum referantur ad beneficia, quae ipſi homines contulerunt. Ut cum Iovem vocant: κτήσιον, ἐπικάρπιον, χαριδότην. Plutarchus Στωϊκοῖς ἐν αντιώμασι. Dionyſius ἐν τῷ περὶ τῶν πανηγυρικῶν de deorum

 lau-

laudationibus loquens, Ὁ δὲ τόπος, inquit, σχεδὸν συμπληρωθήσεται ἐξ ὧν ἕκαστος ἢ εὗρεν, ἢ παρέσχε τοῖς ἀνθρώποις.

Μακαρίζομεν καὶ εὐδαιμονίζομεν) Μακαρισμὸν καὶ εὐδαιμονισμὸν, nomine tantum differre, re autem ipsa idem esse, docet ipsemet primo rhetoricorum, qui locus videndus est. Continet enim paulo pleniorem harum rerum explicationem. Sunt & quaedam huc pertinentia apud Alexandrum in libro περὶ εἱμαρμένης.

CAPUT XIII.

Ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις) Vetus opinio est, a multis clarisque confirmata scriptoribus. Aristotelis librorum duo genera fuisse: unum ἀκροαματικὸν, alterum ἐξωτερικόν. Atque ἀκροαματικοὺς quidem libros limatius, & accuratius scriptos fuisse aiunt: ἐξωτερικοὺς autem crassius & accommodatius ad populi captum. Ad hanc divisionem respicens Lucianus in dialogo, qui inscribitur βίων πρᾶσις, ita inducit colloquentes Mercurium, & eum qui Aristotelis vitam licitabatur. Αγο. ποῖος δέ τις ἐστί; Ερ. μέτριος, ἐπιεικὴς, ἁρμόδιος τῷ βίῳ, τὸ δὲ μέγιστον, διπλοῦς. Αγο. πῶς λέγεις; Ἑρ. ἄλλος μὲν ὁ ἔκτοσθεν φαινόμενος, ἄλλος δὲ ὁ ἔντοσθεν εἶναι δοκεῖ, ὥστε ἢν πρίη αὐτὸν, μέμνησο τὸν μὲν ἐσωτερικὸν, τὸν δὲ ἐξωτερικὸν καλεῖν. Eandem divisionem confirmare videtur epistola Alexandri ad Aristotelem, in qua quaeritur divulgatos esse ab eo acroamaticos libros. Videtur enim exotericos tantum divulgari solitos, acroamaticos autem tantummodo cum secretioribus, & interioribus discipulis communicari. Sed & Plutarchus eandem divisionem agnoscit. Cicero quoque lib. 5. de finibus: *De summo autem bono, quia duo genera librorum sunt: unum populariter scriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant: alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt non semper idem dicere videntur.* Et eodem pertinere videtur divisio illa, quae a Simplicio in categorias

gorias ex Alexandri Aphrodisiensis sententia traditur, εἰς ὑπομνηματικά, καὶ συνταγματικά, in quo tamen a Cicerone discrepant. Gellius etiam multa de eo differit lib. 20. cap. 4. At Ioannes Sepulveda in tertium politicorum eam omnino damnat & reiicit, fretus duobus argumentis, quod Laertius eius nullam mentionem faciat, & quod Aristoteles quosdam libros accuratissime scriptos videtur interdum vocare ἐξωτερικούς, ut τοὺς τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ τοὺς περὶ ψυχῆς, & hos Ethicorum ad Nicomachum. Itaque affirmat omnes libros ab Aristotele ἐξωτερικοὺς vocari, qui sunt extra scriptionem ab eo tunc institutam. Ego Sepulvedae facile responderi posse puto, & veterum sententiam sequor.

Δοκεῖ γὰρ ἐν τοῖς ὕπνοις) Sic in libro de somno & vigilia. τὸ δὲ ἔργον τὸ αὐτοῦ ποιεῖ τὸ θρεπτικὸν μόριον ἐν τῷ καθεύδειν μᾶλλον, ἢ ἐν τῷ ἐγρηγορέναι. τρέφεται γὰρ καὶ αὐξάνεται τότε μᾶλλον.

Καὶ ταύτῃ βελτίω) Plato lib. 9. de Repub. Cicero lib. 1. de divinatione. *Vide quid Socrates in Platonis politia loquatur, dicit enim: Cum dormientibus ea pars animi, quae mentis & rationis est particeps, sopita langueat, illa autem, in qua feritas quaedam sit, atque agrestis immanitas, cum sit immoderato obstupefacta potu, atque pastu, exultare eam in somno, immoderateque iactari. Itaque huic omnia visa obiiciuntur a mente ac ratione vacua, ut aut cum matre corpus miscere videamur, aut cum quovis alio vel homine, vel deo, saepe bellua, atque etiam trucidare aliquem, & impie cruentari, multaque facere impure, atque tetre cum temeritate, atque impudentia. At qui salubri & moderato cultu, atque victu qvieti se tradiderit, ea parte animi, quae mentis & consilii est, agitata & erecta, saturataque bonarum cogitationum epulis, eaque parte animi, que voluptate alitur, nec inopia enecta, nec satietate affluenti, quorum utrumque praestringere aciem mentis solet, sive deest naturae quippiam, sive abundat atque effluit, illa etiam tertia parte animi, in qua irarum existit ardor, sedata atque restin-*

cta, tum eveniret, duabus animi temerariis partibus compressit, ut illa tertia pars rationis & mentis eluceat, & se vegetam ad somniandum acremque praebeat. Tum ei visa quietis occurrent tranquilla atque veracia. Zeno quantum interesse iudicaret inter somnia flagitiosorum, & τῶν προκοπτόντων ἐπ' ἀρετῇ disce ex Plutarcho, ἐν τῷ πῶς ἄν τις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ. Cicero de somnio Scipionis. *Fit enim saepe fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit* Ennius, *de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare & loqui.* Claudianus:

Omnia quae sensu voluuntur vota diurno,
Pectore sopito reddit amica quies.
Venator defessa toro cum membra reponit,
Mens tamen ad sylvas, & sua lustra redit.
Iudicibus lites, aurigae somnia currus,
Vanaque nocturnis meta cavetur equis.
Furto gaudet amans, permutat navita merces,
Et vigil elapsas quaerit avarus opes.
Blandaque largitur frustra sitientibus aegris
Irriguus gelido pocula fonte sopor.
Me quoque Musarum studium sub nocte silenti
Artibus assuetis sollicitare solet.

Finis Commentariorum in lib. I.
Ethicorum Aristotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM SECUNDUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

COMMENTARIUS.

UT ſuperiore libro nulla alia de re, quam de felicitate dictum eſt; ita hic nihil aliud quam virtutis explicationem continebit. Cum enim docuerimus ad felicitatem in virtute plurimum eſſe momenti, quicunque iter ad felicitatem commonſtrare vult, ei neceſſario virtutis pervidenda, & pertractanda natura eſt. Igitur communem virtutis definitionem e fine ipſo ſuperioris libri didicimus, ubi dicebat Ariſtoteles ἕξεων τὰς ἐπαινετὰς ἀρετὰς λέγεσθαι. Reciprocantur enim haec inter ſe, ut & omnis virtus ſit habitus laudabilis, & omnis habitus laudabilis, virtus. Sed virtutum aliae cognitione, aliae actione cernuntur. Cum autem in omni diſputatione, quae ratione, & via inſtituitur, a facilioribus ordiri debeamus, & facilior ſit virtutum moralium tractatio, quam earum, quae ſitae ſunt in ſuperiore animi parte, de moralibus prius diſſerendum videtur. Quare Ariſtoteles ab hoc libro uſque ad ſextum de virtutibus moralibus differet, libro ſexto τὰς διανοητικὰς explicabit.

Didiciſtis autem e Logicis, e primo Phyſicorum, Genus eſſe prius ſpecie, & niſi cognito genere ſpeciem cognoſci non poſſe: qua propter in docendo ſemper a communioribus, ad minus communia progredi oporte-

re. Et notum, Aristotelem, cum in Analyticis de Demonstratione disputare instituisset, antequam ad eam accederet, syllogismi naturam in genere totis duobus libris sibi enucleandam putasse. Ita igitur hic quoque prius, quam ad singulas virtutes morales perveniat, quasi fundamentum quoddam totius huiusce disputatationis communem virtutis naturalis definitionem reperiendam sibi, & reliquis partibus, ut ita dixerim, substernendam esse duxit.

Hunc autem librum, ut omnia facilius intelligantur, veterem morem secuti tres in partes dividimus. Quarum in prima traditur, quae sit origo moralis virtutis, & quomodo ea gignatur in nobis. In secunda eiusdem virtutis definito. In tertia distributio eiusdem in species; & tum uniuscuiusque speciei, tum vitiorum, quae ei adversantur, brevis quaedam, & τυπώδης explicatio. Quod autem nonnulli de virtute ipsa in genere disputari in hoc libro aiunt, aut id, quod verum est, non satis acute vident, aut id, quod intelligunt non satis distincte eloquuntur. Non enim de virtute ἁπλῶς, sed de virtute morali sermo hic institutus est, & definitio virtutis, quae hic tradetur non est communis, καὶ τῆς διανοητικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς: sed τῆς ἠθικῆς propria, ut luce meridiana clarius suo loco videbitur. Ait Aristoteles.

IN CAPUT PRIMUM.

Διττῆς γὰρ ἀρετῆς οὔσης, τῆς μὲν διανοητικῆς, τῆς δὲ ἠθικῆς, καὶ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖστον, &c.) Cur ait τὸ πλεῖστον? quia quidam ingenii acumine praestantes sine ope magistri, labore, & industria sua rerum cognitionem consequntur, ut de se ait Phemius apud Homerum.

Αὐτο-

Αὐτοδίδακτος δ' εἰμὶ, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας
Παντοίας ἐνέφυσε.

Verum id, ut alterius Homeri verbis utar,

——pauci, quos aequus amavit
Iupiter, aut ardens evexit ad aethera virtus
Dis geniti potuere.

maior pars hominum doctoris opera indiget. Sed sive quis magistri ductu, sive naturali bonitate ingenii ad sapientiam perventurus est, ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου. Ac de experientia quidem recitabo verba Aristotelis, ex primo de sapientia. Γίγνεται δὲ ἐκ τῆς μνήμης ἡ ἐμπειρία τοῖς ἀνθρώποις. αἱ γὰρ πολλαὶ μνῆμαι τοῦ αὐτοῦ πράγματος μιᾶς ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσι καὶ δοκεῖ σχεδὸν ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ ὅμοιον εἶναι ἡ ἐμπειρία. ἀποβαίνει δὲ ἐπιστήμη, καὶ τέχνη διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῖς ἀνθρώποις. ἡ μὲν γὰρ ἐμπειρία τέχνην ἐποίησεν, ὡς φησὶ Πῶλος ὀρθῶς λέγων, ἡ δὲ ἀπειρία τύχην. Ipsa autem experientia indiget tempore. Unde & senes propter aetatem & longum rerum usum prudentiores putantur, & apud Lacedaemonios ii, qui amplissimum magistratum gerebant, & erant, & appellabantur *senes*: & apud Athenienses primi rogabantur sententiam, non qui genere, aut opibus praestarent, sed qui annum quinquagesimum excessissent. Nota enim est illa, & celebrata vox: τίς ἀγορεύειν βούλεται τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων. Et summum Romae consilium vocabant senatum, quod in id adlegerentur senes. Et iureconsulti testantur, semper in eadem Civitate senectutem venerabilem fuisse, l. semper in civit. D. de iure imper. In omni denique repub. bene instituta senum consilio maxima quaeque administrantur. *Temeritas enim*, ut ait Cicero, *est florentis aetatis, prudentia senectutis*. Plura dicentur lib. 6. Praeclareque Iocasta apud Euripidem.

Ὦ τέκνον, οὐχ ἅπαντα τῷ γήρᾳ κακὰ
Ἐτεόκλεες πρόσεστιν, ἀλλ' ἡ 'μπειρία.

Ἔχει τι λῆξαι τῶν νέων συμφώτερον. Sed & virtutes morales indigent tempore: longa enim consuetudine opus est ad eas comparandas, ut ostendit Aristoteles, cum ait, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται. ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεγκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. quod ipsum confirmat etiam lib. I. mag. mor. his verbis: ἡ δ' ἠθικὴ ἀρετὴ ἐντεῦθεν τὴν ἐπωνυμίαν ἔχει. εἰ δεῖ παράγραμμα λέγοντα τὴν ἀλήθειαν ὡς ἔχει σκοπεῖν. δεῖ δὲ, &c. Sunt enim eadem prope quae hic, ἔθος Latini consuetudinem vocant ἦθος mores.

Ait Aristoteles, ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται. Saepe a veteribus quaesitum est, quomodo pararetur virtus, natura, an doctrina, an consuetudine. Quod M. Tullius ita expressit in Partitionibus orationis. *Quonam pacto virtus pariatur, naturane an ratione, an usu*. Horatius bimembrem tantum hanc queastionem fecit in epistola ad Lollium, hoc versu,

Virtutem natura paret, doctrinave donet.

Plato in Menone ita eandem quaestionem proponit. ἀλλ' ἔγωγε ἐκεῖνο ἀλλ' ἥδιστα ὅπερ ἠρόμην τὸ πρῶτον, καὶ σκεψαίμην, καὶ ἀκούσαιμι, πότερον ὡς διδακτῷ ὄντι αὐτῷ δεῖ ἐπιχειρεῖν, ἢ ὡς φύσει, ἢ ὡς τινὶ ποτὲ τρόπῳ παραγιγνομένης τοῖς ἀνθρώποις τῆς ἀρετῆς. Disputatur & eadem de re in Protagora, & inter τοὺς Πλάτωνος νοθευομένους, unus est eodem argumento scriptus. Tractabo igitur hanc quaestionem ut potero, & quia me in ea tractanda quaedam non indigna vestris auribus dicturum me esse confido; peto a vobis, ut me attente audiatis. Sed in hac tota disputatione primum admoneo me *virtutis* nomine virtutem moralem intelligere, & de ea tantum loqui.

Qui igitur virtutem a natura esse volunt, his fere argumentis moventur. I. Aristoteles sexto Ethic. videtur dicere mores inesse a natura: ita enim scribit, πᾶσι γὰρ δοκεῖ ἕκαστα τῶν ἠθῶν ὑπάρχειν φύσει πως, καὶ γὰρ δίκαιοι, καὶ σωφρονικοὶ καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ τ' ἄλλα ἔχομεν εὐθὺς ἐκ γενετῆς

II. Mul-

II. Multi ſapientiſſimi homines dixerunt, virtutem nihil eſſe aliud, quam naturam, ut Cicero cum alibi, tum apertiſſime primo de legibus his verbis. *Eſt autem virtus nihil aliud, quam in ſe perfecta, & ad ſummum perducta natura*. III. Omnium Philoſophorum ſententia ſummum bonum eſt ex natura vivere, quod ita expreſſit Cicero in eo, quem modo dixi libro. *Et certe ita ſe res habet, ut ex natura vivere, eximium bonum ſit. Itaque naturam vocant optimam ducem, & optimam magiſtram vivendi, & eam qui ſequuntur, nunquam aberrare*. Atque id etiam oraculo comprobatum dicitur. Et ſaepe ait Cicero, niſi pravis opinionibus a rectitudine abduceremur, fore ut ipſa nos ad beatam vitam natura perduceret. IV. Et refertur Muſonii dictum. ἄγει γὰρ ἡ ἑκάστου φύσις ἕκαστον πρὸς τὴν ἀρετὴν τὴν ἐκείνου.

Ariſtoteles tamen hoc loco aperte negat eas ineſſe a natura, idque multis argumentis docet. Neque deſunt argumenta, quibus probabiliter oſtendatur eam doctrinae comparari. Primum, quod optimi Poetae ita ſaepe de ea loquuntur, ut de re, quae doceri, diſcique poſſit. Ut Theognis, cum ait, ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλὰ διδάξεαι. Et Virgilius.

Diſcite iuſtitiam moniti, & non temnere Divos;

idemque alio loco:

Diſce puer virtutem ex me, verumque laborem.

Et idem ſignificaſſe videtur Horatius his verſibus:

Fervet avaritia, miſeraque cupidine pectus.
Sunt verba, & voces quibus hunc lenire dolorem
Poſſis & magnam morbi deponere partem.
Laudis amore tumes? ſunt certa piacula, quae te
Ter pure lecto poterunt recreare libello.
Invidus, iracundus, iners, vinoſus, amator,
Nemo adeo ferus eſt, ut non miteſcere poſſit
Si modo culturae patientem commodet aurem.

Cicero quoque lib. 10. epiſtolarum, ad Atticum ait, ſibi per-

persuaderi non posse, quin virtus sit διδακτόν. Et inter opuscula Plutarchi, libellus quidam est hoc argumento, ὅτι διδακτὸν ἡ ἀρετή. Adde Laertii locum in Zenone, Διδακτήν τε εἶναι αὐτήν (λέγω δὲ τὴν ἀρετήν) καὶ χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ τέλους φησὶ, καὶ κλεάνθης, καὶ ποσειδώνιος ἐν τοῖς προτρεπτικοῖς, καὶ ἑκάτων. ὅτι δὲ διδακτὴν δῆλον ἐκ τοῦ γίνεσθαι ἀγαθοὺς ἐκ φαύλων. Adde quod aut huius ipsius disciplinae aliquis usus est, aut nullus: si nullus quid in ea tempus frustra conterimus? si aliquis, quis tandem nisi ut bonos efficiat? Atque hoc e secundo cap. huius libri colligi potest.

Sed tamen, & multa dicuntur apud Platonem, tum in Protagora, tum in Menone, cur virtus διδακτὸν non sit, & ex eo aperte intelligitur, quod longe aliud est de virtute disputare, aliud virtutem exercere, & quod olim de Atheniensibus dictum est, eos *scire quidem, quae facienda essent, sed facere nolle*. Idem de magna parte hominum dici potest. Et cap.4. huius libri quiddam Aristoteles dicturus est, quod ad hanc rem valde pertinet.

Nunc, ut, quid hac tota de re vere dici possit, breviter tradamus, tenenda est haec sententia. *Ad virtutem nos natura gignit, doctrina excitat, consuetduo perducit*. Non est enim dubium, quin semina, & igniculi quidam virtutum insint nobis a natura, usque eo, ut naturali quadam inclinatione alium ad alias virtutes propensiorem esse videamus. Atque hac de re loquitur Aristoteles lib. 6. & illa principia virtutes naturales, aut virtutes inchoatas vocat. Sed semina illa facile eliduntur nisi excolantur; igniculi illi facile extinguuntur, nisi foveantur. Ad naturam igitur doctrina accedat necesse est, ut a teneris, quemadmodum Graeci dicunt, unguiculis, doceatur puer, quae honesta sint, quaeque turpia: quae amare, ac persequi, quae odisse, atque aversari debeat, ut assidue aures illius honesta-

neſtatis, & officii praeceptis circumſonent, ut eos libros diligenter evoluat, quibus bene vivendi ratio traditur, ut eas hiſtorias perluſtret, quibus res a magnis, & praeclaris viris geſtae continentur, ut tenerum pectus, paulatim magis, ac magis ardore quodam imitandi ea, quae celebrari videt incaleſcat. Colloquatur etiam iiſdem de rebus cum aequalibus ſuis, & multo etiam magis, multoque ſaepius cum gravibus, ac bene moratis ſenibus, quorum voces, & conſilia non auribus tantum, verumetiam animo conbibat, ad quorum ſe praecepta componat, quorum revereatur auctoritatem. Baſilius, *ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδός τίς ἐστιν ἐπὶ τὰ πράγματα*. Ut enim vere dictum eſt a Menandro, *pravis ſermonibus bonos mores corrumpi*, quem verſum S. Paulus epiſtolae cuidam ſuae intexere dignatus eſt; ita non eſt dubium, quin graves, & honeſti ſermones multum valeant ad animos ad virtutem excitandos. Iubeatur etiam puer ille, quem ad virtutem formamus, atque inſtituimus, inſpicere in hominum vitam, & aut a patre, aut a magiſtro, aut a bono, & prudenti amico admoneatur, quae exempla fugere, quae ſequi debeat. Antigenidem olim muſicum celebrem aiunt perducere ſolitum diſcipulos ſuos, & ad audiendos eos, qui bene canerent, & ad eos, qui male, eiſque dicere: *Ita canere oportet*. Et ſeverus ille ſenex ex Adelphis eandem a ſe rationem in filio inſtituendo teneri ait.

Nihil praetermitto, inquit, *conſuefacio, denique*
Inſpicere tanquam in ſpeculum in vitas omnium
Iubeo, atque ex aliis ſumere exemplum ſibi.
Hoc facito, hoc fugito, hoc laudi eſt, hoc vitio datur.

Et Horatius eodem ſe modo a patre inſtitutum ait, cuius verſus, quoniam ſunt pulcherrimi, & optime oſtendunt, quomodo doceatur virtus, recitare non gravabor.

inſue-

insuevit pater optimus hoc me
Ut fugerem, exemplis vitiorum quaeque notando,
Cum me hortaretur parens, frugaliter, atque
Viverem uti contentus eo quod mi ipse parasset.
Nonne vides Albi, ut male vivat filius? usque
Barrus inops, magnum documentum, ne patriam rem
Perdere quis velit, a turpi meretricis amore,
Cum deterrer, Sectani dissimilis sis,
Ne sequerer moechas, concessa cum Venere uti
Possem: deprensi non bella est fama Treboni
Aiebat sapiens: visato, quidque petitum
Sit melius, caussas reddet tibi, mi satis est, si
Traditum ab antiquis morem servare, tuamque
Dum custodis eges, vitam, famamque tueri
Incolumem possim, simul ac duraverit aetas,
Membra animumque tuum nobis sine cortice, sic me
Formabat puerum dictis, & sive iubebat
Ut facerem qu'd: habes auctorem, quo facias hoc.
Unum ex iudicibus selectis obiiciebat:
Sive vetabat, an hoc inhonestum, & inutile factum
Nec ne sit addubites, flagret rumore mali cum
Hic, aut ille? avidus, vicinum funus ut aegros
Exanimat, mortisque metu sibi parcere cogit.
Sic teneros animos aliena opprobria saepe
Absterrent vitiis.

Ac ne poetas modo' id dicere putetis, indicabo ex quo fonte tum Terentius, tum Horatius illam docendae virtutis rationem hausisse videantur. Plato igitur in Protagora eam & tradit, & commendat his verbis: Επειδὰν θᾶττον συνιῇ τις τὰ λεγόμενα, καὶ τροφὸς, καὶ μήτηρ, καὶ παιδαγωγὸς, καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ περὶ τούτου διαμάχονται, ὅπως ὡς βέλτιστος ἔσται ὁ παῖς, παρ' ἕκαστον, καὶ λόγον, καὶ ἔργον, διδάσκοντες, καὶ ἐνδεικνύμενοι, ὅτι τὸ μὲν δίκαιον, τὸ δὲ ἄδικον, καὶ τόδε μὲν καλὸν, τόδε δὲ αἰσχρὸν, καὶ τόδε μὲν ὅσιον, τόδε δὲ ἀνόσιον, καὶ τάδε μὲν ποίει, τάδε δὲ μὴ ποίει. Sic Lacedaemonii solebant Helotas

lotas, quibus pro mancipiis utebantur, ebrios in conviviis liberis suis proponere, ut alieno exemplo pueri averterentur ab ebrietate cum viderent quanta in ea inesset turpitudo. Sic Socrates suadebat adolescentibus, ut cum ira excanduissent inspicerent se in speculo, ut cum viderent quantam oris distortionem, ac depravationem efficeret ira, ex eo intelligerent, maiorem etiam in animo fieri. Sic Zeno saepe ducebat discipulos suos ad audiendos musicos, & iubebat eos cogitare, cum tam pulchra existeret harmonia ex vocum, fidiumque concentu, quanto pulchrior esset illa, quam efficerent partes animi rationi obedientes, & inter se concinentes, ac consentientes. Ita igitur docetur virtus tradendis praeceptis & exemplis proponendis, estque virtus quodammodo διδακτὸν, recteque Persae ei ex liberis regiis, qui maximus esset natu, & mortuo patre regnaturus, adhuc puero virtutis magistros dabant. Ita enim tradit Plato in Alcibiade primo quatuor ei magistros ex omni Persarum gente delectos solitos dari, unum, qui sapientissimus, alterum, qui iustissimus, tertium, qui temperantissimus, quartum, qui fortissimus videretur. Primus docebat eum, quomodo Deus colendus esset, & quod esset regis officium. Secundus, ut vera semper diceret, neque ulla re ad mentiendum adduceretur. Tertius frenandas esse cupiditates, servos enim esse omnes, qui sequerentur voluptatem. Quartus fortiter subeunda esse pericula, & honestam mortem turpi vitae anteponendam. Ergo & inchoatur a natura virtus, & doctrina promovetur, sed haec duo nihil efficiunt, nisi accesserit consuetudo. Quare ut summatim totam hanc disputationem comprehendamus, virtutis principia naturae debentur, doctrinae progressus, consuetudini perfectio. Nunc Aristotelem audiamus.

IN

IN CAPUT II.

Ἐπεὶ οὖν) Huius capitis ſumma eſt; cuiuſmodi eſſe debeant actiones, quae gignendae virtuti efficienter antecedunt. Initio autem ait neceſſario hic diſputandum eſſe de actionibus, quod haec Philoſophiae pars, non ut caeterae, ad cognitionem referatur, ſed ad actionem. Ait οὐ θεωρίας ἕνεκα. quaedam diſcimus tantum ut ſciamus, non etiam ut agamus, qualia ſunt illa, quae canit Iopas apud Virgilium,

Unde hominum genus, & pecudes, unde imber, & ignes,
Quid tandem oceano properent ſe tingere ſoles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obſtet.

Et quae Horatius complectitur his verſibus:

Quae mare compeſcant cauſſae, quid temperet annum,
Stellae ſponte ſua, iuſſaeve vagentur, & errent.
Quid premat obſcurum lunae, quid proferat orbem.
Quid velit, & poſſit rerum concordia diſcors.

Atque eiuſmodi omnia damnabat Socrates, eoſque qui in eis multam operam ponerent, inſanire dicebat, tribus argumentis quae leguntur apud Xenophontem 1. ἀπομνημονευμάτων. Quaedam alia diſcimus, non tantum, ut intelligamus, ſed multo etiam magis, ut exerceamus, cuiuſmodi ſunt, quae in morali, & politica philoſophia traduntur. οὐ γὰρ ἵν' εἰδῶμεν. Nihili enim eſt virtutis cognitio, niſi eam eiuſdem exercitatio conſequatur, ut multis locis tradit Ariſtoteles, quorum aliquot & citantur; & tractantur pulcherrime a Themiſtio in oratione, qua gratias agit Imperatori, a quo in ſenatu laudatus fuerat, ipſumque Imperatorem vere Philoſophum eſſe oſtendit. Imo vere turpior etiam, & maiori reprehenſione dignus videtur is, qui virtutem noverit, deque ea ſplendide, ac magnifice differat, nihilo-

nihilominus tamen in coeno vitiorum volutatur : ut graeci dicunt, ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἕλκεσι βρύων.

Πῶς πρακτέον αὐτάς) Graeci, ac praecipue Attici talibus eiuſdem vocis repetitionibus gaudent. πράττειν πράξεις, ut hic, & ſtatim λόγον λέγεσθαι μέμφεσθαι μέμψιν. Ariſtoph. μέμψιν δικαίαν μέμφομαι ταύτην, ὀνειδίζων ὄνειδος. Eurip. καὶ γέ μοι τ' ὄνειδος ἐξωνείδισας. Sic νικᾶν νίκην, βιοῦν βίον, & ſimilia. Latini eos in quibuſdam imitantur, ut cum dicunt, ludum lude. Terentius:

Quia conſimilem iam olim luſerat ille ludum.

Horatius:

Fortuna ſaevo læta negotio &
Ludum inſolentem ludere pertinax.

Sic vivere vitam. Terentius:

Nam ego vitam duram, quam vixi adhuc
Prope iam excurſo ſpacio mitto.

Gaudere gaudium. Idem:

Nam hunc ſcio mea ſolide ſolum gaviſurum eſſe gaudia.

Dolere dolore. Virgilius:

Et noſtro doluiſti ſaepe dolere.

Quanquam hoc quidem paulo aliud eſt, ſed hoc loco dicere non poſſumus, *quomodo agendae ſint actiones*, potius *quomodo ſuſcipiendae*, aut *quomodo obeundae*. Lambinus exercendas dixit, quod loquendi genus & barbarum eſſe, & ineptum puto.

Τὸ μὲν οὖν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον) Commune hoc inquit eſt omnibus actionibus, quae ad virtutem gignendam quaſique procreandam valent, quod eas rectae rationi conſentaneas, ac convenientes eſſe oportet, nam ſi aliae forent, vitium, non virtutem gignerent; ſed quomodo poterit rectae rationi convenienter agere is, qui nondum rectae rationis uſum conſecutus eſt, ut puer: aut is, in quo praeter naturam ratio ancillatur, & ſervit cupiditati, ut vitioſus? Reſpondendum eſt idcirco pueris magiſtros, & monitores dari, ut qui ſuo

consilio nondum valent, alienum sequantur, donec in ipsis procedente aetate, & usu rerum recta illa ratio adolescat. Vitiosi quoque possunt recte monentibus parere, donec paulatim excutiant iugum cupiditatis. Et praeterea vix unquam ita oppressa est in homine ratio, ut non aliquo modo videat, quid rectum sit; cum autem libera sit in eo voluntas, paulatim potest abducere se a vitio, & ad honestas actiones animum applicare. Cum autem duo sint, quae impediant homines a virtute, difficultas quaedam, & molestia, quae videtur inesse in honestis actionibus, & voluptatis titillatio, quae turpes actiones plerumque comitatur, assuefaciendo se ad honeste agendum, utrique incommodo subvenitur; nam & quae initio dura, & difficilia videntur, molliora in dies, & faciliora fiunt, & viri facti spernimus eos cibos, quibus pueruli capiebamur; ita virtute confirmatus, & corroboratus animus, omnes turpium voluptatum illecebras facile respuit: magna est enim vis consuetudinis, recteque dicebat Evenus, ut est in septimo horum librorum eam τελευτῶσαν φύσιν εἶ). Itaque Socrates admonebat adolescentes, ut sibi proponerent eam vitam, non quae suavissima videretur, sed quae honestissima esset, eandem enim adhibita consuetudine suavissimam fore. Consuetudo enim, ut ait Lucretius, *concinnat amorem*. Et constat illius incredibilem quandam esse vim in omnibus animi partibus. In ea, qua alimur, ut constat ex iis, qui longo usu assecuti sunt, ut venenis non modo non laederentur sed etiam alerentur quod de Mithridate legitur, in quem Martialis.

Effecit poto Mithridates saepe veneno, &c.

In sensibus enim, ut pictores, & musici ostendunt, quorum illi primo aspectu multa vident, quae omnes alios fallunt, hi sentiunt etiam minima vocum discrimina, quae percipere nullus, nisi qui habet aures exer-

cita-

citatas, poteſt. In mente denique ipſa. Unde qui mendaciis aſſueti ſunt, facile eis tanquam veris aſſentiuntur, ut eſt in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Ὑπερκείσθω) Si hoc rectum eſt, ſignificat, *differatur in alium locum*. Sed & ſcholiaſtes graecus, & omnes Latini legunt, ὑποκείσθω, idque melius videtur.

Ὕστερον) nimirum lib. 6.

Πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετὰς) multi libri veteres, πρὸς τὰς ἀρετὰς, quod probo, nomine enim, τῶν ἀρετῶν, hic αἱ ἠθικαὶ tantum intelliguntur.

Ἐκεῖνο δὲ) Repetit id, quod ſaepe iam dixit, ſubtilitatem in his rebus exigendam non eſſe.

Ὑπὸ παραγγελίαν) praeceptum, rara vox, & cuius non multa exempla reperias.

Πίπτει) in aliis libris ὑποπίπτει, idque aliquanto venuſtius videtur.

Τὰ πρὸς τὸν καιρὸν) videre quid tempus poſtulet. οὐ γὰρ μόνον λέγειν χρὴ τὰ καίρια ὡς ὁ Αἴσχυλος φησὶν, ἀλλὰ καὶ πράττειν. Et praeclare Sophocles in Electra. Καιρὸς ἀνδράσι μέγιστος ἔργου παντὸς ἐστ᾽ ἐπιστάτης. Et Anaxarchus: Χρὴ δὲ καιροῦ μέτρα εἰδέναι. σοφίης γὰρ αὐτὸς ὅρος.

Ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς ἔχει, καὶ τῆς κυβερνητικῆς) Artium quaedam conſtant praeceptis neceſſariis, & immutabilibus, ut grammatica, & geometria: quaedam iis, quae pro temporum ratione mutantur, ut ars imperatoria, ars dicendi, ars medendi, ars gubernandarum navium. Nam & Imperator modo explicat copias, modo contrahit, modo aperto marte, modo ex inſidiis rem gerit, modo ſimulat metum, modo diſſimulat, modo planitiem, & aperta loca, modo ſaltus, & anguſtias, & aſpera montium petit, prout tempus poſtulare arbitratur. Et orator pro locorum temporum, auditorum varietate artificium ſuum mutat; & medicus in curando, ſexus, aetatis, virium, conſuetudinis, temperaturae, regionis, tempeſtatis, anni maximam

 ratio-

rationem habeat necesse est; & gubernator non semper eum cursum, quem coepit, tenet, sed interdum remigat, interdum vela facit, saepe etiam mutata velificatione eum, quo intendit, portum consequitur. Atque hoc est, quod ait Plato lib. 6. Πολιτειῶν, ὅτι ἀνάγκη αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι ἐνιαυτοῦ, καὶ ὡρῶν, καὶ οὐρανοῦ, καὶ ἄστρων, καὶ πνευμάτων, καὶ πάντων τῶν τῇ τύχῃ προσηκόντων, εἰ μέλλει τῷ ὄντι νεὼς ἀρχικὸς ἔσεσθαι. Et Cicero in epistola ad Lent. *In navigando tempestati obsequi artis est*. Talia igitur huius quoque disciplinae praecepta esse ait. Observavi autem saepe a magnis scriptoribus coniungi has duas artes in comparationibus, artem medendi, & artem regendarum navium, ut hic ab Aristotele, & Cicerone 3. de finibus. *Nec enim gubernationi, aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur*. Et paulo post: *Inscite autem medicinae, & gubernationis ultimum, cum ultimo sapientiae comparatur*. Et apud Horatium:

> *Navem agere ignarus navis timet, abrotonum aegro*
> *Non audet, nisi qui didicit, dare.*

Et apud Quinctilianum lib. 2. *Nam & gubernator vult salva nave in portum pervenire, si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicitque notum illud, dum clavum rectum teneam. Et medicus sanitatem aegri petit, si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia aegri, aliove quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinae fine non excidit*. Et Cyrus quidam rhetor. in libello: περὶ διαφορᾶς στάσεως. ἐξηπάτησα μὲν ἀλλ' ἐπὶ συμφέροντι. ὡς οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ κυβερνῆται δι' εὐθυμίας ἕνεκα τῶν τ[illegible] αγμένων. Et Maximus Tyrius: ἐν τῷ εἰ μαντικῆς οὔσης ἔστι ἐφ' ἡμῖν. οὕτω καὶ ἰατρὸς νοσοῦντα ἐξαπατᾷ, καὶ στρατηγὸς στρατόπεδον, καὶ κυβερνήτης ναύτας,

Πρῶτον οὖν) Explicat apertius, quod supra dixerat, actiones rationi consentaneas esse debere: docet enim

eas

eas tales esse, quae moderatae sint. ὁ γὰρ ὀρθὸς λόγος τῆς μέσης, ἤτοι τοῦ μετρίου στοχαστικός ἐστιν. Ut alio loco dicetur, ostendit autem exemplis ductis a robore, & a bona valetudine, immoderationem ad omnia corrumpenda, moderationem ad omnia conservanda aptissimam esse, μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστον, ait Hesiodus.

Φθείρεσθαι δεῖ γὰρ) meliori ordine leguntur haec in quibusdam antiquis codicibus, constat Argyropylum ita legisse, φθείρεσθαι ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰσχύος, καὶ τῆς ὑγιείας ὁρῶμεν. δεῖ γὰρ. &c.

Οὐ γὰρ) idem & iisdem verbis lib. 1. magnorum moralium, ubi etiam hunc locum fusius explicat, & ornatius tractat. Multa etiam in eandem sententiam disputat Socrates apud Platonem in dialogo, qui vulgo inscribitur ἐρασταί, cum inscribi debeat ἀντερασταί.

IN CAPUT III.

Σημεῖον δέ) Cum superiori capite docuisset habitum frequentantis eiusdem generis actionibus comparari, proximum videri poterat, ut doceret: quam multae actiones, aut quam longum tempus requireretur ad habitum comparandum, sed cum id certo definiri non queat, docet quo signo, atque indicio intelligere possimus hunc aut illum habitum perfectum iam in animo, & absolutum esse. Id autem est, ea voluptas, isque dolor, qui ex actionibus ipsis oritur, easque comitatur. Nam qui a corporeis voluptatibus abstinet, eoque ipso gaudet, temperans est; at qui, cum eis caret, angitur animo, easque absentes cogitat, atque desiderat, illum vere ac merito dixeris intemperantem. Eadem cognoscendae, atque explorandae fortitudinis ratio. Nam qui subit, cum occasio fert, ea, quae caeteros terrent, idque cum quadam alacritate animi, aut certe sine molestia facit, scias eum fortem, & magno

 animo

animo praeditum esse: at cui, cum periculum aliquod adeundum est, *Refugit*, ut ait poeta, *timido sanguem, atque exalbescit metu*, hunc nos ex albo virorum fortium expunctum, inter ignavos, decuriandum esse censemus.

Ἢ μὴ λυπούμενός γε) Cum multa in Aristotele laudanda sunt, tum illud vel maxime, quod rationem philosophandi suam ad veritatem, & ad naturam quam maxime accommodavit; caeteri magna ex parte admirationem sui in vulgus excitare voluerunt, & dum nova, inaudita, admirabilia afferrent, quam vera dicerent, interdum non magnopere laborarunt. Huic nostro nihil veritate prius, nihil potius, nihil antiquius fuit: Caeteri saepe pro veris speciosa consectati sunt, hic quae vera essent, semper eo ipso satis speciosa esse judicavit. Id adeo vel hoc ipso ex loco intelligi poterit, si, quod hic dicitur, cum iis, quae ab aliis philosophis eadem de re dicta sunt, conferatur. Alii tantam vim virtutis esse voluerunt, ut in quo ea esset, eum in rota, in equuleo, in maximis denique, & exquisitissimis tormentis ac cruciatibus non modo non doliturum, sed gavisurum etiam, & tanquam in rosa, aut viola mollissime substrata accubaret, magnam quandam ex eo voluptatem sensurum praedicarent. At quis homo huius tam durae, tam severae, tam rigidae sententiae auctor fuit? Expectatis, ut Epictetum vobis aliquem, aut Anaxarchum, aut Antisthenem proferam? Epicurus ipse voluptariorum pater, voluptatis assertor, enervator Philosophiae, cuius pleraeque disputationes in ganea, aut in popina natae videntur, non in schola, cuius is sermo est, ut in visceribus, ac medullis summum bonum condidisse videatur, ipse inquam Epicurus, cui dolor ultimum malorum omnium est, sapientem, si in Phalaridis tauro subiectis ignibus torreatur, dicturum ait, *quam hoc suave est? quam*

hoc

hoc non curo? Quod quidem ita mihi abſurdum, atque alienum videtur, ut non ſemel dubitaverim, iocone an ſerio illa ſcripſiſſet Epicurus. Melius & verius Ariſtoteles, qui cum hanc quaſi notam tradidiſſet nobis, qua virtute praeditos ab iis, qui ea carerent, dignoſceremus, quod in quibus virtus eſt, ii alacriter, atque hilare munia virtutis obeant; intelligeretque nonnullas eiuſmodi eſſe fortium virorum actiones, quibus voluptas, ipſa repugnante natura comitari non poteſt, moderationem quandam adhibuit, ſatis eſſe dicens, in eiuſmodi actionibus ad fortitudinis laudem, ſi ſine triſtitia, & contractione animi obeantur. Non enim gaudebat Anaxarchus,cum in mortarium iuſſu Nicocreontis Regis coniectus piſtillis ferreis tunderetur, neque cum illam ederet nobiliſſimam vocem, *tundite, tundite Anaxarchi ſaccum, Anaxarchum ipſum tundere non poteſtis*, ſignificabat gratos ſibi, & ſuaves eſſe illos ictus, ſed nullam eſſe tantam vim doloris, quae deiicere ſe a gradu fortitudinis, & conſtantiae poſſet. Non gaudebat Mucius, cum ſpectante, & obſtupeſcente Porſenna dextram manum ſuam lento igne immotus combureret, ſed ut hoſti potentiſſimo metum incuteret, patriamque gravi obſidione liberaret, doloris acerbitatem ratione, ac virtute ſuperabat. Non gaudebant Decii, cum ſe in armatos hoſtium globos certi mortis immitterent, non Regulus, cum a Carthaginenſibus exquiſitiſſimo ſupplicii genere necaretur; ſed quod etiam fortiſſimis viris ſatis eſt, & mortem & cruciatum omnem, prae virtute, atque honeſtate contemnendum eſſe ducebant. Hoc igitur eſt, cur Ariſtoteles, cum dixiſſet fortem eſſe eum, qui gaudens exciperet, ac perferret ea, quae ſuapte natura terribilia eſſent. Additur,

Ἢ μὴ λυπούμενός γε] qua de re lib. 3. copioſius diſputaturi ſumus. Sequitur,

Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας) &c. Omnis enim inquit vis

virtutis in voluptatibus, atque in molestiis cernitur, neque ulla re magis interest bonus vir ab improbo, quam quod ille honestis gaudet, hic turpibus, illum turpia offendunt, hunc voluptate perfundunt. Hoc autem τὴν ἀρετὴν εἶναι περὶ ἡδονὰς, καὶ λύπας, probat 7. argumentis, quae ordine explicabimus.

Διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν] Omnes homines natura ad honestatem feruntur, turpitudinem aversantur & refugiunt: sed in honestis actionibus admista plerumque quaedam voluptatis illecebra nos in fraudem inducit: quaedam contra molestia, & difficultas honestis actionibus addita nos ab eis deterret, & abducit. Atque hoc est, quod Plato voluptatem vocat δέλεαρ κακῶν, quodque Archytas Tarentinus dicere solebat, *nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem hominibus a natura datam, cuius voluptatis avidae libidines temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc patriae proditiones, hinc rerumpublicae eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret. Stupra vero & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari nisi voluptate; cumque homini sive natura, sive quis Deus nihil mente praestabilius dedisset, huic divino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem; nec enim libidine dominante temperantiae locum esse, nec omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere*. Haec Ciceronis e libro de senectute verba recitare visum est, quod mirifice meo quidem iudicio illustrant id, quod hic ab Aristotele dicitur, voluptatem peccandi illecebram esse. Ac plena est exemplorum tum historia, tum communis vita, ex quibus luce clarius perspici potest, homines ad flagitia voluptate incitari, ab honestis actionibus difficultate, & molestia avocari. Est autem hoc primum eorum, quae

dixi,

dixi, argumentum totum. Virtus in iis rebus moderandis, ac dirigendis versatur, quae homines aut ad flagitia impellunt, aut a recte faciendo absterrent: talia autem sunt voluptas, & molestia: igitur περὶ ταῦτα ἂν ἡ ἀρετή.

Διὸ δεῖ ἦχθαί πως) Quo circa inquit cum tantam vim habeant voluptas, & molestia, ita statim a puero institui, atque assuefieri oportet eos, qui virtute excellere meditantur, ut gaudeant, utque offendantur iis rebus, quibus oportet. Nam ea demum, ut ait Plato, recta institutio est. Hoc autem totidem verbis apud Platonem non memini me legere, sed primo νόμων, quo in libro περὶ τῆς ὀρθῆς παιδείας disputat, quiddam dicit ab hoc loco non alienum. Duos enim fontes ait esse a natura ipsa apertos, voluptatem, & dolorem, ex quibus qui hauriunt, qua parte oportet, & quomodo, & quantum oportet, & publice, & privatim, beatos esse, qui inscienter, & non habita ratione temporis, miseros. Sed propius accedit ad id, quod hoc loco ab Aristotele dicitur, dictum cuiusdam Laconis, quod legitur apud Plutarchum in commentario, quo contendit, virtutem doceri posse. Is enim Laco interrogatus, quid conferret iis pueris, qui sibi in disciplinam traderentur: *efficio*, inquit, *ut quae honesta sunt, eadem ipsis iucunda sint*.

Ἔτι δὲ) Secundum argumentum. Si virtus in actionibus, & in animi motibus occupata est, sequitur ut & iis versetur in rebus, quae omnem actionem, omnemque animi motum consequuntur. Nulla autem est actio, nullus animi motus, quem non aut voluptas, aut molestia consequatur. Quare cum in illis versetur virtus, in his quoque eam versari cernique dicendum est. Omnes autem actiones aut voluptati esse, aut molestiae satis per se notum videtur. Illud de permotionibus animi, quod non ita perspicuum est, perpurgabitur,

bitur, accurateque tractabitur a nobis explicatione cap. 5.

Μηνύουσι δὲ καὶ αἱ κολάσεις) Quod est morbus in corpore, id est vitium in animo: & quemadmodum medicamenta sanandis corporibus reperta sunt, ita ad sanandos animos poenae legibus in eos, qui vitiose quippiam fecerint, constitutae. Cum igitur contraria contrariis curentur, & ad sanandos animos adhibebatur aut aliquid quod dolorem inurat, ut cum pueri verberantur a magistro: aut voluptatis alicuius detractio, ut cum iisdem interdicitur lusu, aut, cum, qui se inebriarunt, iubentur dies aliquot a vino abstinere, probabiliter ex eo colligi potest, eos, qui peccant, eo ad peccandum adduci, quod aut molestiam aliquam fugiant, aut voluptatem aliquam persequantur. Ex quo consequitur id, quod probare volumus, virtutem quoque in voluptatibus, molestiisque versari. Atque hoc tertium est eorum, quae dixi, argumentorum. In quo sunt quaedam praeterea, quae notanda videantur. Primum illud, poenas, & animadversiones cum medicamentis comparari, & eos, qui pro peccatis poenas exigunt, videri medicinam facere eis, quos puniunt, qua de re eloquenter, & copiose disputat Socrates apud Platonem in Gorgia, eaque in disputatione usque eo progreditur, ut quod admirabile multis, & inauditum videri potest, affirmet, ostendatque ut ei, qui morbo aliquo laborat, melius, optabiliusque est, curari, quam non curari; ita ei, qui peccatum aliquod in se admisit, magis optandum esse, ut poenas luat, quam ut impune abeat. Et ut ii, quibus aliqua pars corporis vitiata, ac corrupta est, aut sua sponte urendos se, ac secandos medicis praebent, quamvis id non sine magno eorum cruciatu, ac dolore fiat, aut si id ipsi facere nolint, malintque morbum alere, ab amicis etiam inviti traduntur medicis: ita qui peccarunt, si bene sibi con-

sul-

fultum velint, debere fuapte fponte, detegere peccatum fuum, & indicare fe iudicibus, & ad poenam offerre, quod fi id facere nolint, boni ac viri amici officium effe, accufare amicum, eumque tanquam in medicinam, ita ad iudicum fubfellia etiam invitum pertrahere, omniaque conari, non ut elabatur ille, fed ut poenas luat, quod tamen adhibita aliqua moderatione intelligendum.

Deinde illud quoque admonendi eftis non quamlibet animadverfionem, ac poenam medicinae fimilem effe, fed eam tantum, quae proprie a Graecis κόλασις, id eft, *caftigatio* dicitur, qua voce Ariftotelem hic ufum videtis, puniendis enim peccatis treis effe debere cauffas exiftimatum eft. Una eft, quae νυθεσία, vel κόλασις, vel παραίνεσις dicitur, cum poena adhibetur caftigandi, atque emendandi gratia, ut is, qui deliquit, attentior fiat, correctiorque. Altera eft, quam ii, qui vocabula ifta curiofius diviferunt, τιμωρίαν appellant. Ea cauffa animadvertendi eft, cum dignitas, auctoritafque eius, in quem eft peccatum, tuenda eft; ne praetermiffa animadverfio contemptum eius pariat, & honorem elevet. Iccircoque ei vocabulum a confervatione honoris factum effe putant. Tertia ratio vindictae eft, quae παράδειγμα a Graecis nominatur, cum punitio propter exemplum eft neceffaria, ut caeteri a fimilibus peccatis quae prohiberi publicitus intereft, metu cognitae poenae deterreantur. Iccirco veteres quoque noftri *exempla* pro maximis, graviffimifque poenis dicebant. Haec e primo lib. commentariorum Tauri Philofophi in Gorgiam Platonis commemorat A. Gellius cap. 14. lib. 6.

Poftremo, ne illud quidem prætermittam, quod hic ab Ariftotele dicitur, *contraria contrariis curari*, in medicorum fcholis tritum, ac celebratum effe, & tradi ab Hippocrate, tum aliis in locis, tum aphorifmo 22. fect. 2.

Ἔτι

Ἔτι ὡς καὶ πρότερον) Quartum hoc argumentum est. Docuimus, inquit, primo cap. huius lib. omnem habitum animi, quibus ex rebus efficitur, sive melior, sive deterior, iisdem in rebus versari, posteaquam effectus est, exempli gratia, tractandis pecuniis aut liberales, aut avari, aut prodigi evadimus, ipsa quoque liberalitas, itidemque avaritia, & profusio non alia in re, qua in pecuniarum tractatione versatur, & prout quisque assuefacit se ad subeunda, detrectandave pericula, ita fortis aut ignavus evadit: ipsa quoque sive fortitudo, sive ignavia in periculis aut excipiendis, aut refugiendis cernitur. Cum igitur voluptatibus ac molestiis, hoc aut illo modo persequendis, fugiendisque, aut comparetur virtus, aut vitium contrahatur, necesse est, ut vitium, ita virtutem in voluptatibus, molestiisque versari. Assumptionem huius syllogismi satis duxit in ultimo ostendere. Satis enim e superioribus constat, quibus ex rebus efficitur vitium, ex iisdem, sed alio modo institutis, gigni virtutem: ἡ γὰρ αὐτὴ δύναμις τῶν ἐναντίων, ἡ ἐναντία, ut ait ipse lib. 2. de arte dicendi.

Ἢ ὡς μὴ δεῖ) Haec utraque referenda sunt & ad voluptates, & ad molestias. Consectantur enim quidam eas voluptates, quas non oportet, & eam, quae ex commistione corporis cum aliena uxore percipitur, & fugiunt eam molestiam, quam non oportet, ut cum ardere se amore dicunt, & impares esse ferendo dolori, quem capiunt, nisi fruantur eo, quod concupiscunt.

Ἢ ὅτε οὐ δεῖ) Ut si quis, cum de repub. deliberandum est, oblectare se, aut cythara velit: aut obsessa patria nolit pernoctandi sub dio, & excubias agendi molestiam ferre.

Ἢ ὡς οὐ δεῖ) Ut si quis uxore ligitima se oblectet secus, quam fas est, quod de Pisistrato scribit Herodotus lib. 1. aut a praedonibus captus, vitam suam aliqua turpitudine redimat.

Ἢ ὅσα-

*Ἢ ὁσαχῶς ἄλλως) Sunt enim aliae quoque περιστάσεις, quas recta ratio in omni actione observandas esse praescribit, de quibus suo loco agetur.

Διὸ καὶ ὁρίζονται) Puto hoc quintum esse argumentum, quamvis aliis non ita videtur. Argumentari autem Aristotelem arbitror ab auctoritate eorum, qui dicebant, virtutes esse quasdam affectionum vacuitates. Nam illi quoque ostendebant eas in compescenda, regendaque voluptate, & molestia versari cum omnem animi affectionem alterutrum ex his duobus consequatur. Hactenus igitur recte sentiebant; sed in hoc minus recte, quod voluptatem, molestiam, caeterosque animi motus extingui prorsus, eradicarique a virtute dicebant, neque ullam rem viro bono aut voluptati, aut molestiae esse, cum haec non tollenda prorsus, sed ex rectae rationis praescripto coercenda, dirigenda, moderanda sint.

Διὸ καὶ ὁρίζονται) Quos tandem hos fuisse dicemus? Num Stoicos? non desunt quidem, qui ita accipiant: sed eos historiae imperitos esse constat. Stoici enim vivo Aristotele nulli fuerunt. Sed ut Epicurus e Democriti, & Eudoxi sententiis disciplinam suam concinnavit, ita non est dubium, fuisse aliquos e veteribus, qui sparserint semina earum opinionum, quas postea amplexati sunt Stoici; recteque scholiastes Graecus, ἰστέον δὲ, inquit, ὅτι καὶ πρὸ τῶν στωϊκῶν ἦν ἡ δόξα αὐτὴ, ἡ τὰς ἀρετὰς ἐν ἀπαθείᾳ τιθεῖσα. Illos igitur significat. Ut autem alia pleraque, ita hoc quoque Stoicorum placitum absurdissimum est, & pugnat cum ipsa natura, quae numquam illos animorum motus hominum generi insevisset, si illi eradicandi, & evellendi, tanquam prorsus inutiles essent. Ac si hoc maxime fieri posset, tamen eum hominem, qui nulla re doleret, nulla laetaretur, neque irasceretur improbis, neque ullius misericordia caperetur, nihil metueret, truncum potius ali-

aliquem, ac stipitem, quam hominem putaremus. Talem prope traditum est fuisse Claudium Imperatorem pecudis, quam hominis similiorem. Neque tamen ullo modo fieri potest, ut affectiones ex homine radicitus evellantur. Lycurgum Thraciae Regem accepimus, ne quis ex suis inebriaretur, vites omnes, quae in Thracia erant, excidisse. Idem faciunt Stoici, quod affectionibus interdum impelluntur homines ad flagitia, & scelera, non moderandas eas, & ratione dirigendas, sed ab ipsis radicitus extirpandas putant. At ne medici quidem id in corporibus faciunt. Non enim extinguendo prorsus calore, aut exhauriendo hoc, aut illo humore, sed temperandis, & ad mediocritatem perducendis omnibus bonam valetudinem efficiunt. Ac Stoici, ut fere in mendaciis accidit, pugnantia loquuntur. Nam & omnem commotionem animi peccatum esse dicunt, & omnia peccata aequalia, constat autem animi motus alios maiores esse, & alios minores; doluit morte Socratis Plato: doluit morte Cliti Alexander, at ille, ut cordatum virum, & perfectum Philosophum decebat, dolorem suum ratione compressit: hic ut praecipitis, & effrenati ingenii adolescens prae doloris impotentia manus sibi afferre voluit. Quis horum dolorem aequalem fuisse dicat? Nicocreon rex Cypri offensus Anaxarcho ob quaedam liberius in se dicta, pistillis eum ferreis, ut heri dicebam, eum tundi, ac comminui iussit. Iratus de simili caussa Magas Philemoni Comico, tortori imperavit, ut nudum ensem ad collum illius admoveret, neque ultra progressus, hominem salvum, incolumemque dimisit. Tamenne horum iram aequalem fuisse censebimus? Sed satis haec sint nunc quidem. Erit enim etiam alio loco docendum, ac confirmandum moderandas esse affectiones, non ex homine tollendas. Nunc persequamur caetera.

Ἀλλ' οὐχ' ὡς δεῖ, καὶ ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε) Vetus interpres legit ἀλλ' οὐχ' ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε οὐ δεῖ. Arretinus ἀλλ' οὐχ' ὡς δεῖ, καὶ ὅτε. Eodem modo Argyropylus, & Felicianus, caeteri vulgatam ſcripturam graecam ſecuti ſunt, quam depravatam eſſe arbitror. Superiorum utramlibet ferri poſſe crediderim.

Ὑπόκειται ἄρα ἡ ἀρετὴ) Utcumque ſit, inquit, ſive optimum factu ſit animi motus plane tollere, ſive ad mediocritatem perducere, illud certe ut a nobis, ita ab ipſis quoque ponitur, virtutem in voluptatibus, ac moleſtiis effectricem eſſe eius, quod optimum eſt: vitium autem contra.

Γένοιτο δ' ἂν ἡμῖν) Sextum argumentum. Virtutem in eo praecipue verſari oportet, quod omnem hominem maxime impellit ad agendum: talis autem eſt voluptas omnes enim fere actiones noſtras voluptate, & moleſtia dirigimus. Igitur in voluptate, & moleſtia virtus praecipue elaborat. Huius ſyllogiſmi propoſitio per ſe nota eſt. Aſſumptionem multis modis confirmat. Primum, quod cum tria ſint rerum expetendarum genera, honeſtum, utile, iucundum: totidemque fugiendarum, turpe, inutile moleſtum, in iis omnibus recte ſe gerit vir bonus; improbus autem male quidem in omnibus ſed praecipue in voluptate: deinde quod voluptas omni animantium generi communis, & adiuncta eſt iis omnibus, quae expetuntur: nam & quae honeſta, & quae utilia ſunt, eadem voluptatem pariunt, cum tamen multa iucunda ſint, quae neque honeſta ſunt, neque utilia. Deinde quod a puero una cum omnibus nobis voluptatis ſenſus adolevit. Nam honeſtatis quidem, & utilitatis tum demum cognitionem aſſequimur, cum iam aetate proceſſimus, at voluptatis etiam pueruli ſenſum habebamus, ut perdifficile ſit quaſi abſtergere, eluere, eradere hanc affectionem, qua vita noſtra penitus tincta eſt, quaeque in ea tam alte

insedit; quin etiam cum voluptatem persequantur, ac molestiam fugiant alii magis, alii minus, nemo tamen est, qui non illis duobus actiones suas dirigat.

Ἀποτρίψασθαι) quasi de colore aliquo locutus est, eademque in metaphora perstitit, cum statim addidit ἐγκεχρωσμένον.

Τὴν πᾶσαν πραγματείαν) τῇ ἀρετῇ δηλονότι. Ita autem & vetus interpres, & Arretinus, & Argyropilus legunt. In aliis libris legitur τὴν παροῦσαν πραγματείαν, quam scripturam secutus est Felicianus; mihi, etsi non multum interest, tamen haec nostra magis arridet.

Οὐ γὰρ μικρὸν) Eandem sententiam ita expressit principio lib. 10. δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ καὶ μισεῖν ἃ δεῖ.

Ἔτι δὲ χαλεπώτερον) Septimum, ac postremum argumentum. Ut ars, ita & virtus in eo, quod difficilius est, cernitur. Difficillimum autem est in agendis rebus voluptati reniti, & eius blandimentis non commoveri, igitur in eo cernitur virtus. Ad haec autem intelligenda, primum animadvertendum est, facilius esse quidlibet facere, quam idem illud bene facere, ut pingere, quam bene pingere, canere, quam bene canere, eodemque modo in caeteris. Ex iis igitur duobus, ars in eo, quod difficilius est, sita est, non enim simpliciter canere, aut pingere artis est, sed bene canere, bene pingere. Deinde si duo artifices idem praestent, eum, qui in difficiliori materia idem efficiat, meliorem, ac praestantiorem artificem videri. Exempli caussa eo quisque melior musicus habetur, quo difficiliora facilius, expeditiusque modulatur. Atque hoc est, quod ait Aristoteles τὸ εὖ ἐν τῷ χαλεπωτέρῳ βέλτιστον εἶναι. Eademque virtutum ratio est, ut cum bene, ac laudabiliter uterque faciat, & qui pecunia ad iniuste iudicandum adduci non potest, & qui ne proposito quidem mortis metu, hunc tamen eo laudabi-

liorem

liorem esse ducemus, quo difficilius est vitam contemnere, quam pecuniam. Nunc syllogismi assumptionem consideremus, in qua primum de Heraclito ipso nonnulla dicam, deinde de dicto ipsius, quod hic ab Aristotele refertur: postremo de veritate eius, quod hic traditur.

Heraclitus Ephesius de natura brevem libellum scripsit ita obscurum, ut ipse inde vocatus sit σκοτεινὸς, id est, tenebricosus, cuius intelligendi cupiditate incensus Darius Persarum Rex, Heraclitum ipsum ad se per litteras pellicere conatus est, sed frustra. Magno enim & elato vir animo aeque regis pollicitationes neglexit, atque regnum haereditarium antea neglexerat, fratrique concesserat. Socrates, aut ut alii dicunt, Crates quidem dixit eum librum Delio natatore indigere, ut ne in eo mergeretnr. De eo apud Ciceronem leguntur hi versus, quos suspicor esse Ennii, *ut ille σκοτεινὸς, Heraclitus cognomento qui perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit*. Lucretius eius auctoritatem valde elevat, aitque, eum tantum in pretio esse apud eos, qui obscura quam vera malunt, his versibus:

Heracletus init quorum dux agmina primus
Clarus ob obscuram linguam magis inter inanes,
Quando gravis Graios inter, qui vera requirunt.

Et sane Plato quoque in Theaeteto breviter exagitat Heracliteos, quod nihil explicarent, sed mera aenigmata loquerentur, quae ne ipsi quidem satis intelligerent, atque ita vulgo facerent fucum. Sed nimis multa de homine. In ipso autem dicto, quo de hic agitur, dissentio ab omnibus interpretibus, tam Graecis, quam Latinis, unum veterem excipio; nam illi omnes putant Heraclitum dixisse, difficilius esse voluptati repugnare, quam irae: ego autem puto eum dixisse tantum, difficile esse pugnare cum ira, Aristotelem autem accommodasse dictum illius ad senten-

tiam ſuam hoc modo, Heraclitus dicebat, difficile eſſe pugnare cum ira, ego autem aio, difficilius eſſe pugnare cum voluptate, quam cum ira, ita ut illud *καθάπερ φησὶν ἡράκλειτος*, non pertineat ad totam ſententiam, ſed tantum ad poſteriorem partem illius, quae eſt, ἢ θυμῷ, idcircoque ita hunc locum converterim. *Difficilius etiam eſt pugnare cum voluptate, quam ut dicebat Heraclitus, cum ira.* Integrum autem Heracliti dictum eſt. Θυμῷ μάχεσθαι χαλεπόν. ψυχῆς γὰρ ὠνεῖται. ſignificatque homines iratos mortem ipſam negligere, dum iram expleant. Et fortaſſis eodem reſpexit Horatius, cum dixit:

cruenta,
Per medias rapit ira caedes.

Et Plato 2. Πολιτειῶν his verbis: ἄμαχον, καὶ ἀνίκητον ὁ θυμός. Hoc ipſum dictum ita commemorat Ariſtoteles ἔοικε δὲ ἡράκλειτος λέγειν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ θυμοῦ βλέψας, ὅτι λυπηρὰ ἡ κώλυσις αὐτοῦ. χαλεπὸν γάρ φησι, θυμῷ μάχεσθαι. ψυχῆς γὰρ ὠνεῖται. Ut autem hic Ariſtoteles accommodavit illud ad voluptatem, ita Plutarchus ad amorem, in dialogo, qui inſcribitur ἐρωτικός. ἔρωτι δὲ, inquit, μάχεσθαι χαλεπὸν, οὐ θυμῷ καθ' Ἡράκλειτον· ὅ, τι γὰρ ἂν θελήσῃ, καὶ ψυχῆς ὠνεῖται, καὶ χρημάτων, καὶ δόξης. Citat & haec Stobaeus, tanquam Democriti. Θυμῷ μάχεσθαι μὲν χαλεπὸν, τὸ δὲ κρατέειν ἀνδρὸς εὐλογίστου. Ut duo diſſimillimi Philoſophi (alter enim perpetuo riſu, alter perpetuis lachrymis philoſophatus dicitur) in hoc ſaltem conſenſerint, eandemque ſententiam iiſdem verbis explicarint.

Quamvis autem ira vehementiſſimos impetus habet, tamen multis modis confirmari poteſt, quod ait Ariſtoteles difficiliorem eſſe pugnam cum voluptate, quam cum ira. I. Primum, quod magis naturalis eſt voluptatis cupiditas, quam ira. Nam voluptatem qui ſequitur; tendit ad aliquod bonum ſuum, qui iram, ad malum

malum alienum. Magis autem nos impellit natura, ut nobis bene esse cupiamus, quam ut alii male. II. Deinde quod plura nobis, & frequentiora obiiciuntur voluptatis invitamenta, quam irae incitamenta: est autem molestior hostis, qui saepius aggreditur, quam qui minus saepe. III. Adde, quod ira prodit se, & quasi aperto marte congreditur: at voluptas insinuat se, & irrepit in animos clanculum. Unde Homerus Venerem, quae eadem est & voluptas, vocat δολόπλοκον: & tribuit ei cestum, in quo inest, sunt autem occulti hostes vitatu difficiliores.

Πάρφασις ἥπερ ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονέοντος.

IV. Praeterea, ira rationem quodammodo sequitur, ut docetur septimo horum librorum: at voluptatis cupiditas nihil habet cum ratione commercii: ergo multi in media ira temperant sibi, ut Plato, cum illam celebrem vocem edidit. *verberarem te, nisi iratus essem*, & cum servum, cui iratus erat, verberare ipse noluit, sed Speusippo, aut ut alii, Xenocrati puniendum dedit. V. Postremo, ex amatoribus maxime perspici potest cupiditatem voluptatis potentiorem esse ira; cum enim illi irascuntur amoribus suis, si ira potentior esset, omnino amorem extingueret, contra autem videmus iram ab amore superari. Itaque recte poeta:

Amantium irae amoris retindegratio est.

His, & similibus caussis, ait Aristoteles pugnam cum voluptate, quam cum ira difficiliorem videri.

Καὶ τῇ ἀρετῇ) in aliis libris, καὶ τῇ ἠθικῇ, sed hoc sine controversia melius.

Καὶ τῇ πολιτικῇ) Idem confirmat Plato primo, νόμων his verbis. νόμων δὲ περὶ διασκοπουμένων ἀνθρώπων ὀλίγου πᾶσά ἐστιν ἡ σκέψις περί τε τὰς ἡδονάς, καὶ τὰς λύπας.

"Οτι μὲν οὖν) Brevis quaedam ἀνακεφαλαίωσις totius superioris disputationis.

IN CAPUT IV.

PRimum diſſolvit dubitationem quandam, quae ex ſuperiori diſputatione oriri poſſe videbatur : deinde graviter reprehendit eos, qui oratione tantum, non etiam vita, & moribus philoſophantur.

Ἀπορήσειε δ᾽ ἄν τις) Quomodo verum eſſe poteſt, quod dictum eſt, iuſtis actionibus edendis, atque obeundis iuſtos, fortibus fortes, temperatis temperantes effici, eodemque modo caeteras virtutes comparari? Nam qui iuſtus fit, iuſtus nondum eſt : at qui ea, quae iuſta ſunt, exequitur, iam eo ipſo eſſe iuſtus videtur, ut oratio noſtra ipſa ſe conficere, atque convertere & ſibi pugnare videatur: cum enim eadem ſit artium, & virtutum ratio, ut qui emendate loquitur, grammaticus, qui modulate canit, muſicus habendus eſt : ita cuius actiones iuſtae ſunt, iuſtus, cuius temperatae temperans.

Ἢ οὐδ᾽ ἐπὶ τῶν τεχνῶν οὕτως ἔχει) Duobus modis explicat eam, quae allata eſt, dubitationem, ac primum quidem confutat aſſumptionem ſyllogiſmi, aitque etiam, ſi quis ea, quae artis ſunt, praeſtet, non tamen ex eo continuo effici, ut ſit artifex : poſſe enim etiam imperitum aut caſu, aut monente, aut praeeunte alio aliquid ex artis praeceptis facere, neque tamen ob id artificem eſſe, donec artem ipſam penitus animo combiberit, ſitque in ea diligentet exercitatus.

Ἔτι οὐδὲ ὅμοιόν ἐστιν) Haec altera ſolutio eſt, qua negatur illa artium, & virtutum ſimilitudo : oſtenditurque multum inter has, & illas intereſſe. Primum quod in artibus magis ſpectamus, quale opus ſit, quam qualis opifex, totaque perfectio, atque abſolutio non ex opifice, ſed ex opere ipſo penditur. At in virtutibus non tam ſpectatur, cuiuſmodi ſit actio, quam quo-

modo

modo affectus sit animus eius qui agit, potestque evenire, ut & scelerate agat aliquis, cuius actio ipsa per se scelerata non sit: & recte, ac laudabiliter is, cuius actio si sola spectetur, neque consideretur, quo animo suscepta sit, turpis, & scelerata videri queat. Utriusque rei exemplum hoc fingamus licet. Cum urbs quaedam longa obsidione premeretur quidam e custodibus portarum pactus est cum hostibus, se eorum globum certa quadam noctis hora in urbem immissurum. Forte accidit, ut ea ipsa nocte aliquot ex civibus viri fortes & strenui ex urbe, alia quadam porta egrederentur, castra hostium speculaturi, incidunt in eos, qui mittebantur, ut in insidiis essent, donec porta ipsis, ita ut constitutum erat, panderetur. Eductis utrimque gladiis virtute civium cadunt hostes. Cives occasione utendum, ac longius progrediendum rati, ut facilius hostem fallerent, arma eorum, quos occiderant, induunt, eoque ornatu in castra profecti, magnam stragem hostium edunt. Deinde alio itinere reversi, perveniunt ad eam portam, cui ille, quem dixi, patriae proditor praeerat. Qui ex armorum genere hostes esse ratus, sine mora portam aperuit. Ingressi illi, in excubitorum manum incidunt, & quia hostilibus armis induti erant pro hostibus habiti, partim caeduntur, partim sauciantur. Hic, si nudae ac simplices actiones considerentur, ille quidem, qui custodiendae portae praefectus erat, nihil turpe, aut nefarium egisse videbitur: egregiis enim Civibus re bene, ac feliciter gesta revertentibus portas aperuit. At quia hoc animo erat, ut se hostes in patriam immittere putaret, inexpiabili se scelere obligavit: illorum contra, qui eos urbem ingressos aggressi trucidarunt, actio ipsa per se scelerata, & immanis est. Neque tamen scelerate ab eis factum est: putabant enim illos hostes esse, & probabili argumento ducti putabant. Cum igitur quaeri-

 tur,

tur, honeſte, an turpiter actum ſit aliquid, non tam, quid actum ſit, quam quo animo actum ſit, ſpectari oportet. At in operibus artium nihil intereſt, quo animo aliquid artifex fecerit, operis enim ipſius perfectio, non artificis animus conſideratur.

Adde quod quatuor requiruntur, antequam quiſquam ex virtute agere dicatur, Primum ut agat ſciens: nam ex eo, quod quis agat inſciens, neque laudem, neque reprehenſionem ullam meretur. Deinde ut προαιρούμενος, id eſt, cum capto conſilio apud animum ſuum conſtituerit, ita agendum eſſe. Nam ſi aut caſu agat, aut ſubito aliquo animi motu, aut coactus, non dicitur ex virtute agere. Tertio, ut in capiendo, ſic agendi conſilio dignitatem, atque honeſtatem ipſam ſequatur. Nam ſi aut infamiam, aut ſupplicium fugiens, aut formam, aut lucrum, aut tale aliquid captans, ea, quae honeſta ſunt, exequatur, neque honeſte aget, neque propterea vir bonus, ac virtute praeditus habendus erit. Poſtremo, ut perpetuo, ac conſtanter honeſtatem colat; nam ſi a ſe ipſe deſciverit, caſu, non virtute aliquid boni aliquando feciſſe videbitur. Itaque Cicero in Antonium de L. Trebellio loquens, qui cum aliquamdiu bonus civis fuiſſet, poſtea ſe ad Antonium contulerat. *Quis*, inquit, *eſt, qui hunc non caſu exiſtimet recte feciſſe?* Et de ſeipſo in Catilinam: *Ita me*, inquit, *in Rep. tractabo, ut meminerim ſemper eorum, quae geſſerim, curemque, ut ea virtute, non caſu geſta eſſe videantur*. Et in ſeptimo ad Atticum in extremo: *Reliqua ſic a me aguntur, & agentur, ut non committamus, ut ea, quae geſſimus, fortituto geſſiſſe videamur*. Atque ea cauſſa eſt; cur Iuriſconſulti non brevem quandam, & ad tempus ſuſceptam ſuum cuique tribuendi voluntatem, ſed eam demum, quae conſtans, & perpetua ſit, iuſtitiam eſſe dicant. At horum omnium praeter ſcientiam artis nihil in artifice requiritur, quodque ad artis

non

non praecipuum tantum eſt, verum etiam ſolum, id in virtutibus minimum momenti habet.

Τὰς ἄλλας τέχνας) Artes igitur etiam virtutes vocat, ut & ſupra, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν, ut artis nomen καταχρηστικῶς etiam ad virtutes, & ad vitia accommodari poſſe conſtet. Sic & apud Latinos Saluſtius: *Namque avaritia fidem, probitatem, caeteraſque bonas artes ſubvertit*. Et paulò ſupra: *Agitabatur magis, magiſque in dies, animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum, quae utraque iis artibus auxerat, quas ſupra memoravi*. Sic Hotatius:

Hac arte Pollux, & vagus Hercules,
Innixus arces attigit igneas.

Cicero pro lege Manilia: *Sed multae ſunt artes huius adminiſtrae, comiteſque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent eſſe Imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia, quanta fide?*

Οὐδὲ μελήσει) Non eſt dubium, quin legendum ſit μελλήσει.

Ἀλλ' οἱ πολλοὶ) Aptiſſima comparatione oſtendit, nihil prodeſſe ſermones philoſophicos iis, qui vitam ſuam propterea non corrigunt. Eſt autem haec pars ſatis per ſe perſpicua.

IN CAPUT V.

Μετὰ δὲ ταῦτα) Haec ſecunda pars eſt huius libri, in qua virtutis definitio inquiritur. Suo autem more primum quaerit, ſub quod genus includenda ſit virtus, deinde quomodo ab iis diſtinguatur, quae eodem genere continentur. Genus igitur, quod virtutem ambitu ſuo comprehendit, docet eſſe habitum: idque hoc modo. Trium omnino generum ſunt ea, quae in ea parte animi, in qua virtus moralis eſt, reperiuntur. Aut enim ſunt perturbationes, aut poteſtates,

ſtates, aut habitus. Horum trium aliquid neceſſe eſt eſſe virtutem: non eſt autem neque perturbatio, neque poteſtas: eſt igitur habitus. Hinc Ariſtotelis locum ita expreſſit Plutarchus in libro περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς. Τρία γὰρ δὴ ταῦτά φασι περὶ τὴν ψυχὴν ὑπάρχειν, δύναμιν, πάθος, ἕξιν· ἡ μὲν οὖν δύναμις ἀρχὴ, καὶ ὕλη τοῦ πάθους, οἷον ὀργιλότης, αἰσχυντηλία, θαῤῥαλεότης. Τὸ δὲ πάθος, κίνησίς τις ἤδη τῆς δυνάμεως, ἐξ ἔθους ἐγγινομένη· κακία μὲν, ἂν φαύλως, ἀρετὴ δὲ, ἂν καλῶς ὑπὸ τοῦ λόγου παιδαγωγηθῇ τὸ πάθος.

Λέγω δὲ πάθη) Primum quaeramus, quomodo τὰ πάθη latine dicantur. Cicero videtur indicare *morbos*, aut *animi perturbationes*, dici poſſe. Sed haec Stoica videntur. Peripatetici enim qui τὰ πάθη utilia eſſe dicunt, & non tollenda, ſed ad mediocritatem perducenda, nunquam vocarent ea, *morbos*, aut *perturbationes*. Non enim poteſt utilis eſſe morbus, neque optandum eſt, ut mediocriter perturbetur animus noſter, ſed ut ne omnino perturbetur, cum perturbari videatur eſſe ταράττεσθαι. Hac tamen de interpretatione ita Cicero 3. Tuſc. *Videtur mihi cadere in ſapientem aegritudo. M. num reliquae quoque perturbationos animi, formidines, libidines, iracundiae? haec eim fere ſunt eiuſmodi, quae Graeci πάθη appellant, ego poteram morbos, & id verbum eſſet e verbo: ſed in conſuetudinem noſtram non caderet: nam miſereri, invidere, geſtire, laetari: haec omnia Graeci morbos appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos aut hos eoſdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes diximus, morbos autem non ſatis uſitate.* Eaſdem paulo infra: *commotiones vocat*, & *perturbationes motus*. Et in quarto eorundem librorum *perturbationes*, aut *motus turbidos*. Ut autem Cicero prudenter, & artificioſe fecit, qui cum vellet τὰ πάθη impugnare, & Stoicorum opinionem defendere, ita interpretatus eſt hanc vocem, ut ipſo nomine ſignificaretur vitioſum quiddam, & tollendum potius; quam moderandum: ita

Perie-

Perionius, & Lambinus, ut homines de verbis solliciti, rerum ipsarum non admodum intelligentes, parum considerate, qui easdem voces hoc loco adhibuerint, quae ad Stoicorum quidem sententiam confirmandam essent aptissimae, a sententia autem Aristotelis alienae. *Impulsiones* idem vocari videtur τὰ πάθη. Ita enim scribit lib. 1. de inventione. *Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi aliquid facere adhortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia &c.* Paulo post etiam vocat *Impetum animi:* sed nec illa quidem satis ad Aristotelem interpretandum accommodata sunt; nam *impulsio*, & *impetus* magis exprimunt ὁρμὴν quam πάθος, & ut qui concupiscit, aut irascitur, videtur tendere, & ferri aliquo, cum quodam impetu, ita is, qui voluptate fruitur, aut aliqua re gaudet, nusquam alio tendit, sed in eo, in quo est, quantum potest, quiescit. Quare ne *motus* quidem nomen satis aptum est ad amplectenda omnia. Etenim lib. 7. accurate disputabitur, voluptatem non esse motum. Iam si voluptas Aristoteli est πάθος, & tamen non est motus; sequitur non idem esse πάθος & motum. Alibi vocat πάθος, *affectionem*, ut de inventione. *Affectio est animi, ut corporis extempore aliqua de caussa commutatio, ut laetitia, cupiditas, motus, modestia, &c.* Atque hoc longe optimum esset (plane enim πάσχειν nullo modo melius latine dici potest, quam, *affici*) nisi inesset in eo aliqua ambiguitas. Nam διάθεσιν quoque, quae longe aliud est, quam πάθος, Cicero *affectionem* vocat. *Affectus* nomen hoc modo acceptum, legaturne apud Ciceronem, an minus, scitis nuper magnis contentionibus inter duos eruditissimos homines, quorum alter hic latinas, alter graecas literas docet, disputatum esse. Ego interponere me in illam contentionem nolo: sed dico tamen quid mihi videatur. Non nego fieri posse, ut Cicero quoque fortassis ali-

quan-

quando ita hac voce usus sit, non tamen, si quis quaerat, locum ullum proferre possum, ex quo id aperte constet. Nam in iis, quorum memini, magis videtur significare διάθεσιν, Verumtamen cum Seneca, Quintilianus, & alii boni latinitatis auctores manifeste vocent *affectus*, τὰ πάθη, quod ad me quidem attinet, non putaverim hanc vocem refugiendam. Cicero ipse videtur non potuisse sibi plene, ac cumulate satisfacere, in ea voce exprimenda, cum alicubi graecam ipsam orationi latinae admiscuerit, ut ad Atticum. *Ego te quoque ponam in eodem πάθει*. Sed de voce fortassis nimium multa. Nunc de re ipsa aliquid dicamus.

Τοῦ πάθους definitionem nullam ab Aristotele hic poni videtis. Et animadvertendum est, quod monet Scholiastes graecus apud veteres Peripateticos nullam reperiri τοῦ πάθους definitionem.

IN CAPUT VI.

Μίλωνι μὲν γὰρ) vide Scholiast. Theocriti εἰς εἰδύλλιον δ.

Τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων) Id est, τῷ ἔτι ἀσκοῦντι καὶ οὐδέπω ἠσκηκότι. Unde ἀσκητικὸς βίος, apud Platonem lib. 7. de legibus.

IN CAPUT IX.

PRimum breviter repetit praecipua capita superioris disputationis. Deinde docet, quid facere oporteat eos, qui liberari a vitiis, & ad virtutem pervenire meditantur.

Διὸ καὶ ἔργον ἐστὶ σπουδαῖον εἶναι) Traditurus praecepta quaedam ad virtutem comparandam utilia, primum admonet nos magnam in re comparanda esse difficultatem:

tatem : id autem facit ad excitandam, & exacuendam induſtriam noſtram, ne tantae rei indormiamus, neve nos eam, niſi magna adhibita diligentia conſecuturos eſſe credamus. Vulgare proverbium eſt apud Graecos, χαλεπὰ τὰ καλὰ, *difficilia, quae pulchra*. Et eodem pertinet verſiculus Epicharmi : τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τὰ ἀγαθὰ οἱ θεοί. Quem ita expreſſit Horatius:

Nil ſine magno
Vita labore dedit mortalibus.

Heſiodus quoque ſignificat laborioſam eſſe virtutis conſecutionem τῆς ἀρετῆς ἱδρῶτα, &c. Εἶναι poſitum videtur, ἀντὶ τοῦ γίνεσθαι: nam virtutem quidem aſſequi difficile eſt, ſed facile, in ea iam acquiſita permanere, ut copioſe docetur in Protagora. Atque hoc eſt, quod ait Heſiodus.

Ἐπὰν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται
Ῥηϊδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἰοῦσα.

Ἐν ἑκάστῳ γὰρ) Si medium rei, quod ſemper, & omnibus idem eſt, tam difficile aſſequimur, quanto difficilius virtutem, quae quaerit τὸ πρὸς ἡμᾶς μέσον, quod quidem pro perſonarum, temporum, locorum, actionum diverſitate variatur.

Διὸ δεῖ) Primum hoc eſt praeceptum.

Ἣ Καλυψὼ) eſt μνημονικὸν ἁμάρτημα. Dicit enim haec Ulyſſes ipſe gubernatorem alloquens Odyſ. μ. Sic & Cicero lib. 2. de gloria Aiacem pro Hectore, ut notavit Gellius lib. 15. cap. 6. Euſtatius haec, quae hic citantur, ait dici a Circe, cuius errorem ſequitur Victorius cap. 3. Cicero rurſum libr. 2. de divinat. Agamemnonem pro Ulixe, ut notat Politianus in Miſcellaneis. Plutarchus in Nicia Cleonem pro Agoracrito nominat. Victorius lib. 6. Variarum lect. primum Iliados pro nono, & Agamemnonem pro Achille citat, quem errorem ipſius notavi cap. 5. lib. 8. Var. lect.

Κατὰ

Κατὰ τὸν δεύτερον φασὶ πλοῦν) Hoc proverbio usus est Plato in Phaedone, in Politico, in Phileto.

Τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων) Sic Plato in Protagora. ὥσπερ ξύλον διαστρεφόμενον, καὶ καμπτόμενον εὐθύνουσιν. Videtur autem de arboribus loqui. Theodoretus dialogo 3. contra haereses. Τοῦτο καὶ τοῖς φυτηκόμοις φίλον ποιεῖν. ὅταν γὰρ ἴδωσι κεκλιμένον φυτὸν, οὐ μόνον πρὸς τὸν ὀρθὸν αὐτὸ ἱστῶσι κανόνα, ἀλλὰ καὶ πέρα τοῦ εὐθέος εἰς τὸ ἕτερον ἀντικλίνουσι μέρος, ἵνα τῇ ἐπὶ πλεῖον εἰς τοὐναντίον ἐπικλίσει τὴν εὐθεῖαν πραγματεύσηται στάσιν.

Οἱ δημογέροντες) Iliados Γ.

Οὐ νέμεσις Τρῶας, καὶ ἐϋκνήμιδας ἀχαιοὺς
Τοιῇδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν,
Αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἔοικεν.
Ἀλλὰ καὶ ὣς τοίη περ ἐοῦσ' ἐν νηυσὶ νεέσθω,
Μηδ' ἡμῖν τεκέεσσί τ' ὀπίσσω πῆμα λίποιτο.

Finis Commentariorum in lib. 2.
Ethicorum Aristotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM TERTIUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

COMMENTARIUS.

CUm de iis, quae ad communem quandam virtutis cognitionem pertinent, ſuperori libro abunde diſputatum eſſet, ſequi videbatur, ut ad propriam ſingularum virtutum tractationem accederemus, eaque traderemus, quae proprie ad unamquamque earum pertinerent. Sed Ariſtoteles, cui proprium, ac perpetuum eſt nihil inchoatum, atque imperfectum relinquere, neque quidquam omittere, quod ad inſtituti operis abſolutionem deſiderari poſſe videatur, qui docuiſſet virtutes, & agendo comparari, & in actione conſiſtere, antequam ad ſingulas pertractandas veniret, de quibuſdam, quae ad actionum naturam, ac varietatem pertinent, ſibi accuratius differendum putavit. Principio igitur tenendum eſt, eas actiones, quae vel ad virtutem comparandam valent, vel ab ea comparata iam, acquiſitaque manant, ſponte ſuſceptas eſſe debere. Ea enim quae invitus aliquis facit, neque laudari unquam, neque merito culpari, ac reprehendi queunt. Neceſſario igitur explicandum fuit, quid homines ſuapte ſponte, quidque inviti aut agere, aut excipere dicerentur. Neque tamen id ſatis eſt. Sua enim ſponte & pueri moventur, & beſtiae; quae virtutis capaces eſſe dixerit nemo. Neque enim conſulto

agunt,

agunt, quodque prius re perpensa, atque examinata apud animum suum statuerint, hoc potius quam illo modo esse faciendum. Quare docendum fuit, quid sit *agere consulto*, sive ἐκ προαιρέσεως. Consulto autem agere nemo potest, nisi qui prius de eo quod acturus est, deliberarit. Perpurgandus ergo etiam ille locus fuit, & quid sit deliberatio, seu consultatio, quaeque res in deliberationem cadant, quae minus, differendum. Cum autem consultatio nulla, sit quae non ad aliquid, quod consequi volumus pertineat, ac dirigatur, visa est institutae disputationis ratio postulare, ut de ipsa quoque voluntate aliquid diceretur. Postremo, cum quidam reperirentur, qui errore ducti negabant in nostra potestate situm esse, boni, an mali evaderemus, qua opinione suscepta omnia virtutis, & officii praecepta inutilia, & supervacanea videbantur, labefactanda ea, & prius convellenda fuit, quam ad singularum virtutum praecepta tradenda perveniretur. Haec igitur Aristoteles accurate, ac diligenter persequutus, omnibus iam, quae aut aditum ad disputandum obstruere, aut disputationis cursum impedire poterant, remotis, atque sublatis, singillatim de unaquaque virtute differere, & cuiusque naturam uberius, ac fusius explicare aggreditur. Ac primo quidem loco fortitudinem, secundo temperantiam statuit, librumque hunc earum tractatione concludit, quod cur ita faciat, suo loco dicturi sumus. Summa igitur huius libri capita, si quis ea forte memoriae suae caussa sibi tradi velit, sunt septem. Τὸ ἑκούσιον, καὶ ἀκούσιον, ἡ προαίρεσις, ἡ βυλὴ. ἡ βούλησις. τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη.

Nunc quid sponte, quid inviti tum facere, tum excipere dicamur, optimum, & eruditissimum magistrum differentem audiamus.

IN

IN CAPUT PRIMUM.

Τῆς ἀρετῆς δὴ &c) Συγγνώμης. Eis enim facile ignoscimus, qui inviti aliquid fecerunt, quod non oporteret, aut non liceret. ξύγγνωμον δ' ἐστὶ τὸ ἀκούσιον, ait Cleon apud Thucydidem lib. 3. & Socrates in Hippia minore: Πολλὴ, inquit, συγγνώμη εἶναι δοκεῖ, ἐὰν μὴ εἰδώς τις ἀδικήσῃ ἢ ψεύσηται, ἢ ἄλλό τι κακὸν ποιήσῃ. καὶ οἱ νόμοι δήπου πολὺ χαλεπώτεροί εἰσι τοῖς ἑκοῦσι κακὰ ἐργαζομένοις, καὶ ψευδομένοις, ἢ τοῖς ἄκουσιν. Phalaris in epistola ad Antimachum. Τὸ δὲ ἀκούσιον παρὰ τοῖς ἀνθρωπίνως λογιζομένοις συγγνώμης ἀξιοῦται. Cicero primo libro Philippicarum. *Sed hoc ignoscant Dii immortales velim, & Populo Rom. qui id non probat, & huic ordini, qui decrevit invitus.* Itaque qui negare non possunt se aliquid turpe, atque illicitum fecisse, ut veniam consequantur, eo confugere solent, ut se id invitos fecisse dicant.

Ἐνίοτε δὲ καὶ ἐλέου) Multo plus est misereri, quam veniam tribuere. Consequitur autem eos misericordia, qui inviti aliquid fecere, ex quo ipsimet aut postea, aut in ipso facto, maximam hauriunt acerbitatem. Exemplum poni potest in Cephalo, qui uxorem, aut in Hercule, qui uxorem, & liberos interfecit. Et in Virginio, qui filiam; etsi hic quidem magis est, ut sponte fecisse videatur.

Χρήσιμον δὲ καὶ τοῖς νομοθετοῦσι) Multo enim mitius agunt leges cum iis, qui inviti, quam cum iis, qui sponte peccarunt, ut ait Plato in eo, quem paulo supra citavi loco, & e plurimis Pandectarum locis perspici potest. Exempli caussa, si quis servum alienum occiderit iniuria, lege Aquilia tenetur: at si per lusum iaculantibus servus fuerit occisus per campum iaculatorium iter intempestive faciens, nisi data opera in eum iaculatus sit quispiam, Aquilia cessat. l. Item si obste-

trix

trix, ff. ad legem Aquiliam. Et infans, vel furiosus, si hominem occiderint, lege Cornelia non tenentur, cum alterum innocentia consilii tuetur, alterum fati infelicitas excusat. l. infans ff. ad leg. Cornel. de sic. Sic divi fratres rescripserunt, eum, qui per furorem matrem necaverat, puniendum non esse, sed tantum custodiendum. Satis enim eum ipso furore puniri. l. poena parricidii ff. de leg. Pompei. de Parricidiis. Neque difficile fuerit eius generis quamlibet multa colligere.

Πρός τε τὰς τιμὰς, καὶ τὰς κολάσεις) quibus duabus rebus dicebat Democritus omnem remp. contineri.

Δοκεῖ δὲ ἀκούσια εἶ) Contrariorum eadem disciplina est: quare ex cognitione τῶν ἀκουσίων intelligemus etiam, quae sint ἑκούσια. Duobus autem modis dicitur aliquis invitus quidpiam facere: si aut per vim, aut per ignorantiam facit. Quare qui & scit quid agat, & agit nulla vi, ac necessitate compulsus, is sponte agere dicendus est.

Τῆς ἀρετῆς δὴ περὶ πάθη τε, καὶ πράξεις) Id est, cum autem virtus in affectionibus; & in actionibus cernatur, cumque in iis, quae sponte fiant, laudi, ac vituperationi, in iis autem, quae ab invitis, veniae, nonnunquam etiam miserationi locus sit, necesse fortassis est iis, qui de virtute disputant, definire, quid sponte, quid invite fieri, excipive dicatur. Idemque etiam legum latoribus utile est, ad honores decernendos, statuendaque supplicia. Videntur autem invite fieri ea quae quis aut adhibita vi facit, aut quid agat, nesciens.]

Δοκεῖ δὲ ἀκούσια εἶναι τὰ βίᾳ) Vis & maioris rei impetus, qui repelli non potest, le. 2. dig. Quod. met. cau.

Βίαιον δὲ) Necessitas, seu vis duplex, absoluta, quae efficit actiones ἀκουσίους, & ex ὑποθέσεως, quae efficit actiones μικτάς. Necessitas voluntati adversatur, leg. 1. ff. quod

ff. quod met. cau. Itaque non videntur ii ea, quae abiecerunt habere pro derelictis, l. cum depressa, & leg. qui levandae. Dig. ad l. Rhod. de iactu.

Ἁπλῶς μὲν γὰρ οὐδεὶς) Vide Scholiast. Homeri in illud, δ. ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ.

Τὸ δὲ τέλος τῆς πράξεως) Actio autem, non est quiddam quod maneat, & sit: imo vero terminatur eo ipso tempore, quo agimus, quare ex eo etiam tempore iudicari debet, ἑκούσιος sit, an ἀκούσιος.

Ἐπὶ ταῖς πράξεσι) Actionum mistarum quaedam laudantur, quaedam reprehenduntur, quibusdam ignoscitur. De actionibus mistis, vide quaedam cognitu dignissima apud S. Augustinum in libro de mendacio, cap. 9.

Ὅταν αἰσχρόν τι) Ut Zopyrus, Ulysses, Saguntini.

Ἂν δ' ἀνάπαλιν ψέγονται) Sin pro re non magni momenti ea pertulerint. Ut scurrae, qui cibi caussa adulantur, patiuntur se consputari, sibi frangi ollas in caput, ut Dolon.

Εἰ δέ τις τὰ ἡδέα) Multi sunt, qui cum per libidinem aliquid improbe, nequiterque fecerunt, in peccatis suis sibi blandiuntur, aiuntque aequum esse sibi ignosci, fecisse enim vi amoris coactos, neque se, si quid egerunt immodestius accusandos, sed illud decus, illam pulchritudinem formae, quae potuerit non suum modo animum mollem, tenerum, flexibilem, sed feras, sed saxa sed scopulos commovere. Inde illa in poetarum scriptis frequentia:

quis enim pugnarit amori? &

Iussit amor. Contra, quis ferat arma deos?

Horum delicias excutit, ineptias exagitat, impudentiam coarguit hoc loco Aristoteles, docetque eos frustra vim amoris, frustra alienae formae decorem accusare, & praetendere flagitiis suis: suapte sponte peccare, neque quidquam aliud, quam intemperantiam,

N & ne-

& nequitiam ſuam accuſare debere. Nam quod dicunt eiuſmodi actiones eſſe violentas: id enim quo ipſi impelluntur ad agendum, & extrinſecus eſſe, & agendi neceſſitatem imponere: id quam leve, & nugatorium ſit, facile perſpici poteſt. Primum enim, quis eſt, cui iſta ad excuſandum via non pateat? aut quis unquam ita perditus reperietur, cui non in iis, quae diſſolute, quae intemperantur, quae avare, quae perfide, quae crudeliter fecerit, ad hanc excuſationem, tamquam ad aram confugere liceat? nam ſi amatori licet dicere: Non ego culpandus ſum, quod te ad ſtuprum, aut ad adulterium ſollicitem, aut etiam per vim rapiam; ſed formae tuae praeſtantia quae tantum in pectore meo incendium excitavit, ut mihi temperare non potuerim, licebit itidem latroni, qui viatorem bene nummatum, & bene veſtitum comprehenderit, eumque paret, aut ſpoliare, aut etiam occidere: quod ſpoliare te hominem mihi ignotum, aut etiam interficere cogitem, accuſandus non ſum, accuſandus eſt veſtitus tuus, accuſandi ſunt nummi tui, qui tantam mihi cupiditatem ſui iniecerunt, ut imperare mihi non poſſim, ne omnia faciam, ut eis potiar. Licebit ebrioſo, non ſe accuſandum, ſed naturam ipſam, quae tantam ſuavitatem in vino admiſcuerit, ut ab eius immoderato uſu ipſe ſe continere non poſſit. Denique omnes, qui agunt, aliquid, quod ſibi ſuave eſt, in agendo ſequuntur. Nam & honeſta, & utilia ſuavitatem ſibi admiſtam habent. Quare ſi hanc cauſſam iuſtam eſſe ducimus, cur violenta actio cenſeatur; omnia quae agunt homines hac ratione violenta eſſe dicentur.

Καὶ τὰ καλὰ) Alii, καὶ τὰ λυπηρὰ, utrumque delendum, etſi Scholiaſtes legit καὶ τὰ λυπηρὰ. at vetus καὶ τ' ἀγαθὰ, fortaſſis retinendum τὰ καλά.

"Εξω

Ἔξω ὄντα, πάντα, &c.) Cum dicimus τὴν ἀρχὴν τῶν βιαίων ἔξω εἶναι, non intelligimus, de fine, sed de efficiente.

Καὶ οἱ μὲν βίᾳ) Alterum argumentum. Qui per vim, & inviti agunt, cum quodam doloris & molestiae sensu agunt: πᾶν γὰρ ἀναγκαῖον πρᾶγμ' ἀνιαρὸν ἔφυ. ait Panyasis; at cupiditatibus suis obsequuntur, voluptatem ex eo capiunt: non igitur agunt inviti.

Γελοῖον δὴ] Tertium argumentum. Quid aliena accusas? tu ipse culpandus es, qui tam facile irretiaris, atque in laqueos inducaris.

Καὶ τῶν μὲν καλῶν) Quartum. Si haec turpia agis invitus, sequitur, ut & ea, quae pulchra, & honesta sunt, agas invitus.

Ἔοικε δὴ) Quintum, caussam externam, qua te impelli dicis, adiuvas: non igitur agis invitus.

Οἷον ὀργάνῳ) Rhetoribus περιστατικὰ μόρια sunt πρόσωπον πρᾶγμα, ὄργανον, τόπος, χρόνος, τρόπος, αἰτία.

Ὥσπερ ἡ μερόπη) De Merope, vide quiddam apud Plutarchum. περὶ σαρκοφαγίας λόγῳ β'. ad finem.

Τὰ διὰ θυμὸν, &c.) Plato nono de legibus: Εἰ δ' ἄρα τις αὐτόχειρ μὲν κτείνῃ ἐλεύθερον, θυμῷ δὲ ᾖ τὸ πεπραγμένον ἐκπραχθὲν, διχῇ δεῖ πρῶτον τὸ τοιοῦτο διαλαβεῖν. θυμῷ γὰρ δὴ πέπρακται καὶ τοῖς ὅσοι ἂν ἐξαίφνης μὲν, καὶ ἀπροβουλεύτως τοῦ ἀποκτεῖναι, πληγαῖς ἤ τινι τοιούτῳ διαφθείρωσί τινα, παραχρῆμα τῆς ὀργῆς γινομένης, μεταμέλειά τε εὐθὺς τοῦ πεπραγμένου γίγνηται. θυμῷ δὲ καὶ ὅσοι προπηλακισθέντες λόγοις, ἢ καὶ ἀτίμοις ἔργοις, μεταδιώκοντες τὴν τιμωρίαν, ὕστερον ἀποκτείνωσί τινα, βουληθέντες κτεῖναι, καὶ τὸ πεπραγμένον αὐτοῖς ἀμεταμέλητον γίγνηται. διττοὺς μὲν δὴ τοὺς φόνους, ὡς ἔοικε, θετέον, καὶ σχεδὸν ἀμφοτέρους θυμῷ γεγονότας, μεταξὺ δέ που τοῦ τε ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου δικαιότατ' ἂν λεγομένους. οὐ μὴν ἀλλὰ εἰκὼν ἑκάτερος. ὁ μὲν τὸν θυμὸν φυλάττων, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἐξαίφνης, ἀλλὰ μετ' ἐπιβουλῆς ὕστερον χρόνῳ τιμωρούμενος ἑκουσίῳ ἔοικεν· ὁ δὲ ἀταμιεύτως ταῖς ὀργαῖς, καὶ ἐκ τοῦ παραχρῆμα εὐθὺς χρώμενος ἀπροβουλεύτως, ὅμοιος μὲν ἀκουσίῳ, ἔστι δὲ οὐδ' οὗτος ἂν παντάπασιν ἀκούσιος, ἀλλ' εἰκὼν τοῦ ἀκουσίου. διὸ χαλεπὸν διορίζειν, οἱ τῷ θυμῷ

θυμῷ πραχθέντες φόνοι, πότερον ἑκουσίως αὐτοὺς ἢ τινας ὡς ἀκουσίως νομοθετητέον βέλτιστον μὲν καὶ ἀληθέστατον ὡς εἰκόνα μὲν ἀμφω θεῖ αι, τεμεῖν δ' αὐτῷ χωρὶς τῇ ἐπιβουλῇ, καὶ ἀπροβουλίᾳ, καὶ τοῖς μετ' ἐπιβουλῆς τε, καὶ ὀργῆς κτείνασι, τὰς τιμωρίας χαλεπωτέρας, τοῖς δ' ἀπροβουλεύτως τε, καὶ ἐξαίφνης, πρᾳοτέρας νομοθετεῖν. τὸ γὰρ ἐοικὸς μείζονι κακῷ, μειζόνως, τὸ δὲ ἐλάττονι, τιμωρητέον ἐλαττόνως.

IN CAPUT III.

Βουλεύονται δὲ) Dictum est προαιρετὸν εἶναι ἑκούσιον, οὐ πᾶν δὲ, ἀλλὰ τὸ προβεβουλευμένον, id autem nullo modo intelligi potest, nisi explicetur, quid sit βουλεύεσθαι, quidque βουλευτὸν, quare hoc explicare aggreditur. Deliberantne igitur, inquit, homines quibuscumque de rebus, neque quidquam est, quod in delibarationem, & consulationem venire non possit? an quaedam sunt; de quibus nulla deliberatio est? quibus verbis significat, non omnia in deliberationem adduci posse, quod ne quis forte calumniaretur, contenderetque nihil esse, de quo non fatui, atque insani deliberare aliquando possent, ait id se demum βουλευτὸν vocare, de quo aliquis mentis compos ac prudens deliberare possit. Tum more suo removet ea, de quibus deliberatio institui non potest, ut eis sublatis, quaenam sint illa, quae in deliberationem veniunt, intelligatur. Quinque igitur reium genera proponit, a deliberatione prorsus alienarum, inter quas principem locum obtinent τὰ ἀΐδια, id est ea quae semper sunt, fueruntque, ex omni aeternitatate, neque unquam desitura sunt: dictum est enim ἀΐδιον, quasi ἀεὶ ὄν: talia igitur cum immutabilia sint, eodemque se modo semper habeant, nullo modo in deliberationem cadunt. Aeternum autem duobus modis dicitur: siquidem & aeternas vocamus naturas illas, quae semper fuerunt, ut coelum, & enunciationes absolute, & simpliciter necessarias, quales

les ſunt Mathematicorum: igitur Ariſtoteles utriuſque generis exempla ponit. Prioris quidem τὸν κόσμον, poſterioris autem, ὅτι ἡ διάμετρος, καὶ ἡ πλευρὰ ἀσύμμετροι. Κόσμον interdum graeci vocant coelum, & ita ſaepe accipitur apud Platonem. Interdum & coelum, & omnia, quae complexu illius continentur. Ita enim ſcribit Poſſidonius, ἐν στοιχειώσει μετεωρολογικῇ, qui vulgo inſcritur, ſed falſo, Ἀριστοτέλους περὶ κόσμου. Κόσμος ἐστὶ σύστημα ἐξ οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων. Id autem coelo nomen tributum eſt a perfecta, & abſoluta elegantia, quodque ſit undique admirabili ſtellarum varietate ornatum, atque diſtinctum. Mundum igitur ſive caelum aeternum iudicavit eſſe Ariſtoteles, idque multis argumentis confirmare conatus eſt, cum alibi, tum in libris de coelo. Platonem quoque, etſi nota eſt illa in Timaeo κοσμοποιΐα tamen idem ſenſiſſe & Proculus, & alii homines eruditiſſimi affirmant. Poſterius exemplum, ut ab omnibus perſpicue intelligatur, principio explicandae ſunt voces aliquot Mathematicorum propriae. Ac primum illud, cum plura ſint genera τῶν τετραπλεύρων, id eſt, earum figurarum, quae quatuor lateribus continentur. Ea demum τετράγωνα dici, quae & ἰσόπλευρά ἐστι, καὶ ὀρθογώνια. Eam autem lineam rectam, quae ab angulo ad angulum ducta τετράγωνον, in duo trigoni aequalia diſſecat, vocari διάμετρον, aut ut Vitruvius loquitur, διαγώνιον. Plinius eam latine vocat, *lineam dimetientem*. Deinde quae debeant. σύμμετρα μεγέθη vocari ita docet. Euclides prima definit. libro 10. σύμμετρα μεγέθη λέγεται τὰ τῷ αὐτῷ μέτρῳ μετρούμενα, ἀσύμμετρα δὲ ὧν μηδὲν ἐνδέχεται κοινὸν μέτρον γενέσθαι. Et ἐὰν δύο μεγέθη πρὸς ἄλληλα λόγον μὴ ἔχῃ ὃν ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμὸν, ἀσύμμετρα ἔσται τὰ μεγέθη. ἀξιώματι η. Illud, ὅτι ἡ διάμετρος ἀσύμμετρος commemoratur ab Ariſtotele primo Poſt. In metaph. & ſaepe alias.

Probatur autem apud Euclidem in fine ipso libri decimi.

Τὰς τέχνας ἢ τὰς ἐπιστήμας) Quanquam circa illas quoque vide exemplum in Archimede ex Vitruvio cap. 3. libro 9. & in Pythagora, in Archita, in Eratosthene.

Τὸ βουλεύεσθαι δ᾽) Vetus interpres, βουλεύεσθαι δ᾽ δεῖ. Sed male.

Ἐν τοῖς ὡς ἐπιτοπολὺ) Id est, in iis quae quanquam plerumque eveniunt, incertum tamen est, quem exitum habitura sint. Non omnia igitur sunt βουλευτὰ, sed ea tantum, de quibus deliberarit ὁ νοῦν ἔχων. Non τὰ ἀΐδια, οὔτε τὰ ὄντα, ὡς κόσμος, οὔτε αἱ προτάσεις, οὔτε τὰ ἐν κινήσει μὲν, ἀεὶ δ᾽ γινόμενα κατ᾽ αὐτὸν τρόπον, ὡς αἱ τροπαὶ, οὔτε τὰ ἄλλοτε ἄλλως, ὡς αὐχμοὶ, καὶ ὄμβροι: non τὰ ἀπὸ τύχης. Ne humana quidem omnia: neque enim quae nihil ad nos pertinent, sed ea tantum, quae sunt ἐφ᾽ ἡμῖν, quae & sola reliqua sunt. Causae enim sunt φύσις, ἀνάγκη, τύχη, νοῦς. Unusquisque deliberat περὶ τῶν δι᾽ αὐτοῦ πρακτῶν. Non tamen de iis, quae pertinent ad artes ἀκριβεῖς, sed περὶ τῶν οὐκ ἀεὶ ὡσαύτως. Et quaeque ars minus διηκρίβωται, ita plus loci deliberationi relinquit. Et magis περὶ τὰς τέχνας, quam περὶ τὰς ἐπιστήμας. In magnis vero adsumimus, συμβούλους, καὶ οὐ περὶ τελῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη.

Ζητεῖται δ᾽) ut quaeri potest quo medicamento depelli possit aliquis morbus, & quomodo eo reperto utendum.

Εἰς τὸ ἡγούμενον) εἰς τὸν νοῦν τὸν πρακτικόν. Schol. vetus interp. *& ipsum in antecedens. Hoc enim est quod eligitur.* Ineptiss. Itaque D. Thomae fraudi fuit.

IN

IN CAPUT IV..

T' ἀληθὲς αὐτῷ φαίνεται) Protagoras dicebat hominem πάντων χρημάτων μέτρον εἶναι, & tale esse quidque cuique, quale ipsi videretur. Plato in Cratylo, & in Theaeteto. Ubi etiam urbane hoc dictum ipsius reprehenditur. Deinde ita corrigitur, οὐ τὸν τυχόντα ἄνθρωπον μέτριον εἶναι, ἀλλὰ τὸν ἐπιστήμονα, καὶ φρόνιμον. Coarguit etiam Aristoteles hoc dictum, in metaphysic. vide & Galenum lib. 1. de simplic. med. facult.

Καθ' ἑκάστην γὰρ ἕξιν) Prout quisque affectus est, ita varie de rebus iudicat. Amatoribus, ut ait Theocritus, τὰ μὴ καλὰ καλὰ πέφανται. Chremes Terentianns sobrius, ancillulam meretriciam spreverat: idem cum a coena bene potus rediret. *Vah*, inquit, *Pythias, quanto mihi formosior videre, quam dudum*, neque tamen mutata erat ancilla, sed mutatus ipse. Phaeacibus, ut Homerus, & Horatius aiunt, pulchrum fuit.

In medios dormire dios, &

Ad strepitum cytharae cessatum ducere curam,

at homini parce, & frugaliter educato, vita illa turpissima, & insuavissima esset. Ut Plato negat sibi placuisse Italicas, & Siculas mensas. *Arquatis, & veternosis*, ait Varro, *etiam quae lutea non sunt, lutea videntur*. Ebrii saepe omnia vident gemina, & ea quae stant, moveri putant. Siculis iucundissimum videbatur bis die saturum fieri, neque unquam pernoctare solum: At Plato, cum eo venisset, negat eam vitam sibi placuisse. Verum igitur est, quod ait Aristoteles, καθ' ἑκάστην ἕξιν, &c.

IN CAPUT V.

Ὄντος) Perniciosa quaedam, & pestifera multorum animos occuparat opinio, neminem sponte peccare, aut sponte vitiosum esse: quae cum protegere nequitiam, improbeque factis falsam necessitatis excusationem, quasi velum aliquod praetendere, eademque opera omnia virtutis, & officii praecepta subvertere videretur, eam sibi Aristoteles, antequam ingrederetur de singulis virtutibus dicere, confutandam esse duxit, docendumque multis, ac firmis rationibus, in unoquoque nostrum situm esse, bene, an male agat, & ut bonos viros sua sponte ea, quae virtutis sunt, exequi, ita improbos, & nefarios sponte peccare, vitiorumque turpitudinem in se, suapte voluntate suspicere.

Ὄντος δὴ) Primum ostendit virtutis consecutionem in nobis sitam esse: idque hoc modo. Cum finem quidem spectet voluntas, deliberatio autem, & προαίρεσις versetur in iis, quae diriguntur ad finem, sequitur ut quaecumque actiones ad ea pertinent, & sponte susceptae sint, & κατὰ προαίρεσιν: tales autem sunt actiones virtuti consentaneae, in nobis igitur situm est, ut ex virtute agamus.

Ἐφ' ἡμῖν δὲ] lego δὴ.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία) Ostendit vitii quoque eamdem esse rationem, idque hoc modo. Quaecunque ut agamus, in arbitrio nostro situm est, eadem etiam, ut ne agamus, situm est: nam ni ita esset, neutrum esset arbitrii nostri, sed alterum necessitatis. Si possumus igitur arbitratu nostro ea, quae honesta sunt, agere, quod virtutis est, possumus etiam ea omittere, quod est vitii: & si liberum est nobis abstinere a flagitiosis actionibus, quod cum virtute coniunctum est, liberum est etiam eas suscipere, quod est vitii. Quod si singu-

lae

lae actiones in potestate nostra sint earumque frequentatione boni aut mali evadimus, perspicuum est, suaquemque sponte, aut bonum, aut malum evadere, idque totum in ipso situm esse.

Τὰ καλὰ πράττειν) lego τὸ καλὰ πράττειν, & paulo post, τὸ αἰσχρά.

Τὸ δὲ λέγειν ὡς οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς οὐδ' ἄκων μάκαρ) Tragici alicuius veteris senarius est, quo ut puto significaret, quisquis auctor ipsius est, neminem, cui eligendi potestas sit, laboriosam & asperam vitam colere, ut neminem invitum beatum esse, atque affluere iis omnibus, quae ad vitam commode agendam pertinent: sed philosophi quidem cum statuerent omnes improbos miseros esse, omnes virtute praeditos felices, iidemque iudicarent virtutem quidem sponte coli, sed vitiosum esse neminem nisi invitum, abusi sunt hoc versiculo ad confirmandam sententiam suam, & πονηρὸν interpretati sunt, non eum, qui dure, ac laboriose viveret, sed improbum, & vitiosum, quod eadem vox, aut accentu mutato, ut vulgo putant, aut eodem accentu, ut iudicat Thomas Magister, & hoc, & illud significet. *Beatum* quoque acceperunt, non divitem, & facilem agentem, sed virum bonum & ex virtute agentem. Citatur autem hic ipse versus hoc sensu ἐν τῷ περὶ δικαίου τῶν πλάτωνος νοθευομένων. Et sane hanc sententiam tueri videtur Plato in Clitophonte, & lib. 9. de legibus. Aristoteles autem posteriorem partem veram esse fatetur, priorem falsam esse docet.

Καὶ γὰρ ἐπ' αὐτῷ) Ignorantia iuris naturalis, aut gentium nemini prodest ad excusationem. Neque enim ferendus sit, si quis dicat, se ignorasse faciendam non esse caedem, non adulterium. Ignorantia autem Iuris Civilis interdum non punitur, ut in rustico, in femina, in milite, toto tit. D. de iure, & facti ignor. & l. 2. in fine, D. de iure fisci, punitur autem

autem in iis, qui aut sua prudentia instructi sunt, aut iurisconsulti copiam habent, l. ultimo, D. de iure, & facti ignor.

Εἰ δέ τις λέγοι. Exponit argumentum quoddam, quo utebantur ii, qui negabant homines sponte peccare, idque dissoluit, ut doceat etiam iis positis, quae ipsi volebant, tamen effici, ut nihilo magis sponte suscipiantur honestae actiones, quam turpes & nefariae.

IN CAPUT VI.

Περὶ ἀνδρείας.

Ὅτι μὲν οὖν) Quid esse tandem caussae putemus, cur Aristoteles de singulis virtutibus disputaturus a fortitudine sibi potissimum exordiendum esse iudicaverit. Quidam hoc propter ipsius fortitudinis praestantiam factum putant, ut quemadmodum in magnarum aedium vestibulis pulcherrimae columnae, ac statuae collocari solent: ita non in ipso disputationis ingressu omnium virtutum nobilissima & praestantissima collocaretur. Ita enim praecipit, & Pindarus in Olympiis, ἀρχομένου δ᾽ ἔργου πρόσωπον χρὴ θέμεν τηλαυγές. Sed hanc opinionem multa sunt, quae labefactare videntur. Primum, quod Aristoteles, si in digerendis virtutibus earum praestantiam secutus esset, prius disputasset περὶ διανοητικῶν, ἢ περὶ ἠθικῶν. Deinde inter morales principem locum dedisset non fortitudini, sed iustitiae. Praeclare enim Agesilaus interrogatus, *iustitiane fortitudini, an iustitiae fortitudo praestaret? si omnes*, inquit, *homines iusti essent, nihil opus foret fortitudine: at si omnes fortes, tum vel maxime iustitia necessaria esset*. Magni autem viri, ubi de vir-

tutum

tutum inter ipſas comparatione agitur, nunquam primum locum dant fortitudini; ſed alii tertium, alii quartum. Xenophon eam μεγίστην ἀρετῶν vocat. 3. παιδείας. Tertium D. Thomas, qui hunc praecipuarum virtutum ordinem facit, ut primo loco ſtatuat prudentiam, ſecundo iuſtitiam, tertio fortitudinem, quarto temperantiam. Quartum Plato, qui libro primo de legibus cum duplicia bona eſſe dixiſſet humana, & divina. Humana quidem ait eſſe quatuor, bonam ualetudinem, pulchritudinem, robur, & divitias: divina autem, quae eis, quaſi e regione reſpondeant, totidem prudentiam, temperantiam, iuſtitiam & fortitudinem: quam poſtremam etiam vocat, τὸ φαυλότατον, καὶ σμικρότατον ἀρετῆς μέριον, καὶ τῇ τάξει τέταρτον. Alii huius ordinis eam cauſſam eſſe dicunt, quod notiſſima ſint nobis, ea in quibus verſatur fortitudo, quae mihi ſententia ita videtur infirma, atque imbecilla, ut etiam, ſi a nemine tentetur, ipſa per ſe corruat. Quis eſt enim qui cum in voluptatibus temperantia, in periculis bellicis fortitudo cernatur, non videat multis partibus notiores nobis eſſe voluptates, quam belli pericula? etenim voluptatis ſenſum ex aluo matris attulimus, ea nobis, ut Ariſtotelem dicere meminiſtis συντέθραπται, eſtque πάθος ἐγκεχρωσμένον τῷ βίῳ. At in bello quotuſquiſque verſatus eſt? ſunt qui & id factum putent, quod fortitudo in rebus difficilioribus elaborat, in eoque animi motu regendo ſita eſt, qui difficillime regitur: ἀήττητον γὰρ ὁ θυμός, ait Ariſtoteles in Eudemeis. Sed horum opinioni natura, prope dixerim, ipſa & ratio reclamat. Scimus enim a facilioribus ordiendum. Quam igitur eius ordinis, quem Ariſtoteles in tractandis virtutibus ſecutus eſt, cauſſam fuiſſe opinor, brevi oratione complectar. Primum igitur prius τὰς ἠθικάς, quam τὰς διανοητικάς perſecutus eſt, quod faciliores eſſent ad intelligendum,

Deinde

Deinde cum τῶν ἠθικῶν aliae magis verſentur περὶ τὰ πάθη, aliae περὶ τὰς πράξεις, ſintque τὰ πάθη πρότερα τῶν πράξεων, prius eas, quae πρὸς τὰ πάθη pertinet, ſibi expediendas eſſe duxit: Sunt autem duae Fortitudo, & Temperantia. In duabus autem rationem ordinis non crediderim admodum anxie, & ſollicite inquirendam. Etenim ſi quis Platonem ſecutus temperantiam fortitudini anteponi debuiſſe contendat, utemur eodem reſponſo, quo olim pictor quidam uſus eſſe perhibetur, qui conductus, ut equum currentem pingeret, cum eum pinxiſſet in pulvere ſe volutantem, ob eamque rem a conductore increparetur: *Inverte*, inquit, *tabulam, mox enim currentem videbis*, ita eum nos iubebimus duarum virtutum ordinem invertere. Sed Ariſtoteles hac in parte communi hominum iudicio, ut par eſt, tribuiſſe aliquid videtur. Etenim ſive Platonis ſive D. Thomae vera ſententia eſt, non enim magnopere laboramus, communis hominum conſenſus plurimum fortitudini defert. Magnum enim nec immerito videtur in publico civitatis metu, ac trepidatione irruenti ſeſe hoſtium agmini opponere, non tubarum ſonum, non lituorum clangorem, non equorum hinnitum, non armorum fulgorem, non avida ſanguinis tela, non crebris tinctos caedibus gladios extimeſcere, ire immo obviam iis omnibus, & periculum ab aliis praeſenti vitae ſuae periculo depellere, pro aris, & focis, pro templis, ac moenibus, pro ſalute, ac libertate communi, ictus, vulnera, mortem denique, ſi res ferat, non excipere tantum, verum etiam ultro appetere. Haec qui praeſtiterunt in omni aetate, apud omnes populos clari, illuſtres, honorati fuerunt. Illis ovationes, ſupplicationes, triumphi, illis ſtutuae, arcus, trophaea, illis monumenta publica: illis annuae laudationes; illis denique omnia ſingularia, & divinis honoribus proxima ornamenta decreta ſunt,

qualia

qualia aut nunquam, aut perraro, temperantiae, liberalitati, iustitiae tributa legimus. Duas olim in Graecia respublicas fuisse accepimus inter se simillimas, poeneque geminas, easdemque, ut opinio erat, optimis institutis, ac legibus temperatas, Cretensium, & Lacedaemoniorum. Earum alteram Minos de Iovis, alteram de Apollinis consilio Lycurgus temperasse putabatur. Utraque autem id praecipue spectabat, eoque referebat omnia, ut cives quam fortissimi, ac belliciosissimi evaderent, ideoque scripsit Plato *omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi*: neque alio pertinebant aut convivia illa in publico, quae tum phiditia, tum syssitia nominabant, aut laboriosae in gymnasiis tum puerorum, tum virginum exercitationes, aut venationes, aut dolorum perpessiones, quam ut, quae belli necessitas fert, iis in pace facile ferendis assuefierent. Quin etiam Lacedaemonii cum ceteroqui a poeticis studiis alieni essent, neque poetarum cantus libenter audirent, lege tamen constituerant, ut quoties cum hostibus dimicaturus in procinctu constitisset exercitus, convocarentur milites in tabernaculum regium, ibique audiendis Tyrtaei carminibus ad spernendam pro patria vitam incitarentur. Ille vero domitor orbis, victor omnium gentium, Populus Romanus, quam virtutem pluris fecit quam fortitudinem? Cuius rei cum alia argumenta habemus & plurima, & maxima, tum illud non minimum, quod ex fortitudine, tanquam omnium praestantissima, ceteras quoque rectas animi affectiones virtutes nominarunt. Ut enim Graecis ἀνδρεία ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, ita Latinis *virtus a viro* dicitur. Qua de re Ciceronis haec verba sunt, e 2. Tuscul. *Atqui vide, ne cum omnes recte animi affectiones virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium, sed ab ea, quae una ceteris excellebat, omnes nominatae sint. Appellata est enim ex viro virtus: viri autem*

autem maxime propria est fortitudo, cuius munera duo maxima sunt, mortis, dolorisque contemptio. Idem etiam testatur Plutarchus in vita Coriolani, sed verba, quibus id exprimit in Graecis exemplaribus depravata leviter, ob idque ab interpretibus intellecta non sunt. legi autem debent hoc modo: Ὅλως μὲν οὖν ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἡ ῥώμη μάλιστα τῆς ἀρετῆς, τὸ περὶ τὰς πολεμικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἐκύδαινε πράξεις ᾧ καὶ μαρτυρεῖ τὸ τὴν ἀρετὴν ὑπ' αὐτῶν ἑνὶ τῷ τῆς ἀνδρείας ὀνόματι προσαγορεύεσθαι. Sed de ordinis ratione satis, aut etiam fortasse plus satis, nunc Aristotelem ipsum audiamus.

Τὰ κακὰ) τὰ βλαβερὰ, καὶ τὰ μετὰ λύπης, τὰς γὰρ μοχθηρίας μάλιστα οὔσας κακὰ, οὐ πάνυ φοβοῦνται.

Διὸ καὶ τὸν φόβον) Platonis est ex Lachete: οἷον ἀδοξίαν. Itaque Horatius de viro bono, & forti.

Peiusque letho flagitium timet.
Non ille pro caris amicis,
Aut patria timidus perire,

Λέγεται δὲ ὑπό τινων, &c.) Ut in Phormione Terent.

O vir fortis, atque amicus.
Verum id Phormio vereor, ne isthaec fortitudo, &c.

Ἄφοβος γάρ τις καὶ ὁ ἀνδρεῖος) Recte addidit τίς: τὸ γὰρ ἄφοβον καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐ ταυτόν ἐστιν, ἀλλὰ τὸ μετὰ φρονήσεως, ait Plato in Lachete. Eleganter autem, & acute disputat Plutarchus in Agide, ut probet fortitudinem non esse ἀφοβίαν τινὰ, sed φόβον. Eius haec verba sunt: ἐστὶ δὲ Λακεδαιμονίοις οὐ φόβου μόνον, ἀλλὰ καὶ γέλωτος, καὶ τοιούτων ἄλλων παθημάτων ἱερά· Τιμῶσι δὲ τὸν φόβον, οὐχ ὥσπερ οὓς ἀποτρέπονται δαίμονας, ἡγούμενοι βλαβερὸν, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν μάλιστα συνέχεσθαι φόβῳ νομίζοντες. Et paulo post. Καὶ τὴν ἀνδρείαν δέ μοι δοκοῦσιν, οὐκ ἀφοβίαν, ἀλλὰ φόβον ψόγου, καὶ δέος ἀδοξίας οἱ παλαιοὶ νομίζειν· οἱ γὰρ δειλότατοι πρὸς τοὺς νόμους θαῤῥαλεώτατοι πρὸς τοὺς πολεμίους εἰσὶ, καὶ τὸ παθεῖν ἥκιστα δεδίασιν οἱ μάλιστα φοβούμενοι τὸ κακῶς ἀκοῦσαι. Sed hanc Aristoteles negaret veram esse fortitudinem, πολιτικὴν fateretur. De qua inferius dicturi sumus.

Πενίαν

Πενίαν δ' ἴσως) Docuit fortitudinem non esse in iis non metuendis, quae metuere oportet, nunc docet, eam ne in iis quidem omnibus non metuendis versari, quae metuenda non sunt. Exempli caussa, paupertatem metuere non oportet, neque morbum, dum modo res non minuatur culpa nostra, neque morbus, aut negligentia, aut intemperantia contrahatur. Sed tamen, neque, qui ea metuit, timidus, neque qui non metuit, fortis habendus est; sed qui eam supra modum timet, avarus, ut ille, qui apud Plautum dicitur, quum dormitum iret, *follem sibi obstringere solitus ob gulam, ne quid animae forte amitteret dormiens*, quique cum unicam filiam in opulentam domum sine dote daret, ita secum cogitabat: *festo die si quid prodegeris, profesto egere liceat, nisi peperceris*, ut Uvidius ille Horatianus, qui cum ita dives esset, ut metiretur nummos, ita erat sordidus, ut se non unquam melius servo vestiret, adusque supremum tempus, ne se penuria victus opprimeret, metuebat.

Οὐδ' ὅλως] Nihil enim praestare sapientis, praeter culpam.

Οὐδ' εἴ τις ὕβριν) Ut cum Darius matrem, uxores, filias venisse in Alexandri potestatem videns, metuebat ne uxore, & filiabus, Alexander ad libidinem suam abuteretur, non ob id erat timidus.

Οὐδ' εἰ θαῤῥεῖ μέλλων μαστιγοῦσθαι) Ut ille apud Plautum.

Mei tergi hoc, non tui facio fiducia

Et ille Terentianus.

Herus si redierit, vapulandum, habendae compedes.

Περὶ ποῖα οὖν) Concludit fortitudinem praecipue cerni in despicientia mortis, eam enim qui negliget, facile negliget cetera.

φοβερώτατον) Natura nihil est tam terribile quam mors. Etenim, ut ait Theocritus.

Ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες.

Ita-

Itaque Euripides.

Κακῶς ζῆν κρεῖσσον, ἢ θανεῖν καλῶς.

Quod tamen ex vulgi ſententia, non tamen ex veritate dictum eſt: nam qui vitae nimium cupidi ſunt, vituperantur, meritoque exagitatum eſt a ſapientiſſimis hominibus votum illud Moecenatis.

Debilem facito manu,
Debilem pede, coxa:
Tuber aſtrue giberum:
Lubricos quate dentes,
Vita dum ſupereſt, bene eſt.
Hanc mihi, vel acutam
Si das, ſuſtineo crucem.

Πέρας γὰρ καὶ οὐδὲν ἔτι) Hoc quoque magis, de vulgarium, quam de Ariſtotelis ipſius ſententententia dictum eſt, ipſe enim audierat eum magiſtrum, ex quo haec Cicero expreſſit. *Imo vero hi vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam e carcere evolaverunt. Veſtra vero, quae dicitur vita, mors eſt.*

Δόξειε δ' ἂν περὶ τὸν θάνατον τὸν ἐν παντί) Ne in omni quidem morte deſpicienda elucet fortitudo, ſed in bello, quod quidem iuſtum, honeſtumque ſit, quale eſſe bellum pro patria, maxime cernitur.

Τοιοῦτοι δὲ) Virgilius.

Pulchrumque mori ſuccurrit in armis. Idem:
Pulchramque petunt per vulnera mortem.

Horatius:

Dulce, & decorum eſt pro patria mori,

Tyrtaeus:

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα
Ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ᾗ πατρίδι μαρνάμενον.

Euripides:

Τρῶες δὲ πρῶτον μὲν τὸ κάλλιστον κλέος.

Ὑπὲρ πάτρας ἔθνησκον. Itaque omnis veterum Rhetorum eloquentia conſumpta eſt in laudandis trecentis

illis

illius Lacedaemoniis, qui Leonida duce, cum sese in Thermopylarum angustiis illi exsiccatori fluminum, complanatori montium exercitui Xerxis se opponere ausi essent, occubuerunt pro patria, primique Xerxem, non multitudinem, sed virtutem in militibus spectari debere docuerunt, quorum Imperator quanto opere mortem ipse pro patria appetendam potius, quam refugiendam duceret, vel haec ipsius vox declarat. *Pergite animo forti Lacedaemonii, hodie apud inferos fortasse coenabimus*. Neque unquam reticebitur Epaminondas, qui cum ad Mantineam fortissime pugnans, lethale vulnus accepisset, ubi victoriam suorum esse accepit, tum denique iussit educi sibi telum de corpore, aequissimo se animo mori dicens, quod patriam imperantem Lacedaemoniis reliquisset, quam acpeperat servientem. Ne Codrus quidem Atheniensium Rex praetereundus est, qui, cum ex oraculo responsum esset, pugnantibus inter se Atheniensibus & Peloponensibus, utrorum rex cecidisset, eos victores fore, gregarii se militis (famulari veste Cicero) ornatu in hostes, ne agnosceretur, intulit, voluntariaque morte victoriam suis comparavit. Multitudo ipsa me terret animo, ac cogitatione intuentem in fortissimos viros, pro patria mortuos, quos olim haec Urbs innumerabiles protulit, deque illis aliquid verborum facere meditantem. Omnes enim omnium aliarum gentium fortes viri, qui omnibus saeculis floruerunt, si unum in locum conferantur, paucissimi prae infinita Romanorum multitudine videbuntur. Itaque quod interdum diserti homines augendi, atque amplificandi caussa dicunt, id ego possum hoc loco sine mendacio dicere, & dies me, & vox, & latera deficient, si eos, qui in hac urbe nati, fortitudine excelluerunt, enumerare, ac de singulorum virtutibus aliquid dicere voluero. Et sane, quid attinet recensere vobis, aut tres illos Decios, aut duos

Scipiones, aut L. Aemylium Paulum, aut M. Claudium Marcellum, aut innumerabiles alios, quorum gloria iisdem, quibus solis cursus, regionibus continetur, cum legiones integras M. Cato scribat saepe in eum locum profectas, unde certo scirent se nunquam redituras? Adeo ut aliae laudes aliarum gentium, ita Romani generis, ac nominis propria fuit fortitudo; sed his, quae satis per se illustria sunt, omissis, ea, quae ab Aristotele dicuntur, persequamur.

Ὁμόλογοι δὲ τούτοις εἰσὶ) Huc referri potest consuetudo Atheniensium e secundo Thucydidis, e Menexeno Platonis, epitaphio Lysiae, & similibus. Fortes habendi sunt etiam qui extra bellum offerunt se ad mortem pro patria, ut Menoeceus apud Euripidem in Phoenissis. Et apud eumdem Iphigenia. Et qui potius, quam turpitudinem aliquam suscipiant, mori malunt, ut aetate nostra Thomas Morus, & qui mortem, cum iniuste damnati sint, magno animo ferunt, ut Socrates. Et qui adeunt periculum mortis, etiamsi non moriantur, ut Harmodius, & Aristogiton, ut Horatius Cocles, ut Scaevola, praeclare quidem sapiens: *Mortem pro patria vir fortis fugere nunquam potest, effugere interdum potest.*

IN CAPUT VII.

Τὸ δὲ φοβερὸν οὐ πᾶσι) aliud enim puero, aliud viro, aliud avaro, aliud intemperanti, aliud viro bono: Qui peius letho, *ut Horatius ait*, flagitium timet. Quam sit terribile avaro, ἡ χρημάτων ἀποβολὴ cognosci potest, hoc exemplo Horatiano ex Satyra 3. lib. 2.

Pauper Opimius argenti positi intus, & auri,
Qui Veientanum festis potare diebus.
Campana solitus trulla, vappamque profestis,
Quondam lethargo grandi est oppressus; ut heres.

Iam

Iam circum loculos &, claveis laetus, ovansque
Curreret. Hunc medicus, multum celer atque fidelis,
Excitat hoc pacto, mensam poni iubet: atque
Effundi saccos nummorum, accedere plures
Ad numerandum, hominem sic erigit. Addit & illud,
Ni tua custodis, avidus iam hoc auferet heres
Men' vivo? Ut vivas igitur vigila, hoc age. Quid vis?
Deficient inopem venae te, nicibus, atque
Ingens accedat stomacho fultura ruenti, &c.

Λέγομεν δέ τι) Itaque id quod poetae dicunt:

Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.
Καθ' ὑπερβολὴν dicitur, & meum illud.
Perge, tona, rue, verte ipsum a radicibus orbem,
Impavidus, qui te contueatur, habes.

Τὰ δὲ κατ' ἄνθρωπον) Alia magis, alia minus terribilia sunt, aut θαρραλέα.

Ο δ' ἀνδρεῖος) Non exuit hominem, neque omnino metu caret. Itaque nugantur Stoici, qui sapientem suum faciunt quendam Caenea. Vide Plutarchi σύνοψιν τοῦ ὅτι παραδοξότερα οἱ στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσι.

Καὶ ἔτι τὰ μὴ φοβερὰ) ut cum quis leporis occursum, aut soricis occentum metuit. Lucretius:

Nam veluti pueri trepidant, atque omnia coecis
In tenebris metuunt, sic nos in luce timemus
Interdum, nihilo quae sunt metuenda magis quam
Quae pueri in tenebris pavitant, finguntque futura.

Γίνεται δὲ) Docet quomodo in his rebus peccetur.

Ο μὲν οὖν) Definit virum fortem copiosius, & apertius, quam supra.

Τέλος) Qualis quisque habitus est, tales sunt, quae ab eo manant actiones.

Τῶν δ' ὑπερβαλλόντων] ὑπερβάλλοντας vocat omnes, qui a medio aberrant: πάντες γὰρ καὶ ὑπερβάλλουσί πως καὶ ἐλλείπουσι.

Τοὺς κελτοὺς) Horatius,

Te, non paventis funera Galliae,

Duraeque tellus audit Iberiae. Strabo:

Τὸ δὲ σύμπαν φῦλον, ὃ νῦν γαλλικόν τε, καὶ γαλατικὸν καλοῦσιν, ἀριμάνιόν τε καὶ θυμικόν ἐστι, καὶ ταχὺ πρὸς μάχην, ἄλλως δὲ ἁπλοῦν καὶ οὐ κακόηθες. Διὰ δὲ τοῦτο ἐρεθισθέντες μὲν ἀθρόοι συνίασι πρὸς τοὺς ἀγῶνας, καὶ φανερῶς, καὶ οὐ μετὰ περισκέψεως, ὥστε καὶ εὐμεταχείριστοι γίνονται τοῖς καταστρατηγεῖν ἐθέλουσι. Καὶ γὰρ ὅτε βούλεται, καὶ ὅπου, καὶ ἀφ' ἧς ἔτυχε προφάσεως, παροξύνας τις αὐτούς, ἑτοίμους ἔχει πρὸς τὸν κίνδυνον. Aelianus lib. 12. de varia historia. Ἀνθρώπων ἐγὼ ἀκούω φιλοκινδυνοτάτους εἶναι τοὺς κελτούς. τῶν ᾀσμάτων οὖν ὑποθέσεις ποιοῦνται τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀποθανόντας ἐν τῷ πολέμῳ καλῶς, καὶ μάχονται δὲ ἐστεφανωμένοι. ἀλλὰ καὶ τρόπαια ἐγείρουσιν, ἅμα τε ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις σεμνυνόμενοι, καὶ ὑπομνήματα αὐτὴν τῆς ἀρετῆς ἐλλείποντες ἑλληνικῶς. οὕτως δὲ αἰσχρὸν νομίζουσι τὸ φεύγειν, ὡς μηδὲ ἐκ τῶν οἰκιῶν καταλισθαινουσῶν, καὶ ἐμπιπτουσῶν πολλάκις ἀποδιδράσκειν, ἀλλὰ μηδὲ περιμπραμένων αὐτῶν παραλαμβανομένους ὑπὸ τοῦ πυρός. πολλοὶ δέ καὶ ἐπικλύζουσαν τὴν θάλασσαν ὑπομένουσιν. εἰσὶ δὲ καὶ οἳ ὅπλα λαμβάνοντες ἐμπίπτουσι τοῖς κύμασι, καὶ τὴν φορὰν αὐτῶν εἰσδέχονται, γυμνὰ τὰ ξίφη, καὶ τὰ δόρατα προσείοντες, ὥσπερ οὖν ἢ φοβῆσαι δυνάμενοι, ἢ τρῶσαι. Plutarchus: Τὸ τὸν σεισμὸν οὐ φοβεῖσθαι, tribuit Galatis. Ita enim scribit, ἐν τῷ περὶ δεισιδαιμονίας. οὐ φοβεῖται θάλασσαν ὁ μὴ πλέων, οὐδὲ πόλεμον, ὁ μὴ στρατευόμενος, οὐδὲ λῃστὰς, ὁ οἰκουρῶν, οὐδὲ συκοφάντην ὁ πένης, οὐδὲ φθόνον ὁ ἰδιώτης, οὐδὲ σεισμὸν ὁ ἐν γαλάταις, οὐδὲ κεραυνὸν ὁ ἐν αἰθίοψιν. Ac fieri potest, ut nomine Galatarum Gallos intellexerit, ut videre est in iis, quae retulimus ex Strabone. Galatae tamen sunt in Ponto, sed oriundi a Gallis ingenio, ut ait Hieronymus, referentes originem. Unde eos D. Paulus vocat ἀνοήτους. Sed tamen si animadvertas, ad aliam caussam hoc refert Aristoteles, ad aliam Plutarchus.

Ὁ δὲ τῷ θαῤῥεῖν) Exponit naturam audacis.

Ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι) Exponit naturam meticulosi.

Περὶ

Περὶ ταῦτα) τιωτὰ lege, ut Arret. at alii, circa haec. male, ut puto.

Καὶ οἱ μὲν θαρσεῖς) Pulchre utrumque exprimit Homerus in Troianis & Graecis.

Φεύγοντα πενίαν) ut fecit Apicius; de quo Seneca. *Apicius nostra memoria vixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando Philosophi, velut corruptores iuventutis abire iussi sunt, scientiam popinae professus disciplina sua saeculum infecit, cuius exitum nosse operae pretium est, cum HS. millies in culinam congessisset, cum tot congiaria principum, & ingens Capitolii vectigal singulis commessationibus hausisset, aere alieno oppressus, rationes suas tunc primum coactus inspexit; superfuturum sibi HS. centies computavit, & velut in ultima fame victurus, si HS. centies vixisset, veneno vitam finivit.*

Ἢ ἐρῶντα) ut Evadne, ut Laodamia.

Ἤ τι λυπηρὸν) ut Pomponius Atticus.

Μαλακία γὰρ) Euripides.

Ἐσκεψάμην δὲ, καί περ ἐν κακοῖσιν ὢν
Μὴ δειλίαν ὄφλω τιν' ἐκλιπὼν φάος.
Ταῖς συμφοραῖς γὰρ ὅστις οὐχ' ὑφίσταται,
Οὐδ' ἀνδρὸς ἂν δύναιθ' ὑποστῆναι βέλος.

Martialis, Rebus in adversis &c.

Vide quae dixi in capite 7. libri quarti Variarum lectionum.

IN CAPUT VIII.

Λέγονται) Gemmas fictitias, & falsa medicamenta, & omnia denique, quae falsa cum sint, verum imitantur, nosse prodest.

Ἡ πολιτικὴ) Hanc videtur Plato in Lachete pro vera fortitudine describere, legendus est Plutarchus in Agide.

Παρ' οἷς οἱ δειλοὶ) Nestor Iliad. O.

Ὦ φίλοι ἀνέρες ἐστὲ καὶ αἰδῶ θέσθ' ἐνὶ θυμῷ
Ἄλλων ἀνθρώπων.

Ὥσπερ ὁ Ἕκτωρ) Homer. Iliad. O.

Ἕκτωρ δὲ Τρώεσσιν ἐκέκλετο μακρὸν ἀΰσας
Ὃν δ' ἂν ἐγὼν ἀπάνευθε νεῶν ἑτέρωθι νοήσω,
Αὐτοῦ οἱ θάνατον μητίσομαι· οὐδένυ τόνγε
Γνωτοί τε, γνωταί τε πυρὸς λελάχωσι θανόντα,
Ἀλλὰ κύνες ἐρύουσι πρὸ ἄστεος ἡμετέροιο·

At Agamemnon Iliad. β.

Ὃν δέ κ' ἐγὼν ἀπάνευθε μάχης ἐθέλοντα νοήσω
Μιμνάζειν παρὰ νηυσὶ κορωνίσιν, οὔ οἱ ἔπειτα
Ἄρκιον ἐσσεῖται φυγέειν κύνας ἠδ' οἰωνούς.

Haec ipsa citat tertio politicorum sub persona quidem Agamemnonis, sed diminuta, & addit de suo illud, πὰρ γὰρ ἐμοὶ θάνατος.

Ὑπὸ τῶν ἀρχόντων) ut Persae ad Thermopylas.

Οἱ πρὸς τῶν τάφρων) τειχῶν, v. l. v. & interp. & Argyr.

Δοκεῖ δὲ] Veget lib. 2. *Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit*. οἱ στρατιῶται ἀνδρεῖοι φαίνονται οὐ διὰ τὸ εἰδέναι τὰ δεινὰ, ὡς σωκράτης ἔλεγεν, ἀλλὰ διὰ τὸ εἰδέναι τὰς βοηθείας τῶν δεινῶν. lib. Γ. τῶν μεγάλων ἠθικῶν. Tacitus de Caecina lib. 1. *Quadragesimum id stipendium Caecina parendi, aut imperitandi habebat, secundarum antiquarumque rerum sciens, eoque interritus*.

Πολλὰ κενὰ) Thucyd. lib. 3. Polyb. apud Suidam cum luna defecisset, temporibus Persei Macedonum Regis, vulgo rumor increbuit, regis interitum significari, eaque res pariter, & Romanis addidit animos, & Macedonas consternavit, addit, οὕτως ἀληθὲς ἐστὶ τὸ περιφερόμενον, ὅτι πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου. Cicero ad Atticum. *Scis esse quaedam πανικὰ, dici item τινὰ, κενὰ τοῦ πολέμου*. Plutarch. περὶ τοῦ ἀκούειν: ὡς γὰρ πολέμου καὶ ἀκροάσεως πολλὰ κενά ἐστιν. Curtius lib. 3. *Fama bella stare, & eum qui recedat, fugere credi*. Idem lib. 5. *Fama maximum in bello momentum*.

tum. lib. 7. *Ea res, ſicuti pleraque belli vana, & inania, barbarorum deditionem traxit*. lib. 8. *Fama bella conſtant, & ſaepe etiam, quod falſo creditum eſt veri vicem obtinuit.*

Διὰ τὰ προειρημένα διὰ τὸ καλὸν ὃ προαιροῦνται.

Horat. *Spes iubet eſſe ratas.*

Idem. *Spes donare novas Largus, &c.*

Ὥσπερ οἱ ἀργεῖοι) Xenoph. 6. ἑλληνικῶν.

Ὑπομένει) legendum ὑπομένει. ex lib. M. S.

IN CAPUT X.

Μετὰ δὲ ταύτην) Explicata fortitudinis natura ſequi ait, ut de temperantia diſſeratur, ut ea virtute patefacta, quae praeſtat ne admotae dolorum faces, neu propoſitus mortis metus animum labefactare, aut concutere poſſit, quaſique de gradu deiicere, evolvatur, & excutiatur ea, cuius munus eſt efficere, ne blanda conciliatrix ſui, eademque facillima imitatrix boni voluptas hominem enervet, ac molliat., & a recto itinere abductum, ad nequitiam, & ad libidinem, & ad omne flagitium adducat. Magnum hoc quoque virtutis munus, & ſingulari quadam cum difficultate coniunctum. Multos enim quos non debilitarat dolor, ſuperavit voluptas; quique ſine ullo metu pericula adierant, labores pertulerant, vulnera exceperant, mortem ipſam, qua nihil terribilius eſt, pro nihilo putaverant, iidem appetiti voluptatis illecebris, non potuerunt eam rectis oculis contueri. Ultro etiam induerunt ſeſe in illius retia, ſeque molliſſimis illius vinculis devinciendos, ac conſtringendos praebuerunt. Quem umquam, vel in fabulis fortiorem Hercule accepimus? At ille Iovis ut poetae loquuntur, ſatu editus, ille monſtrorum domitor, ille purgator orbis, in quem nihil umquam virium habuerat dolor, a volu-

ptate devictus est, & in Omphales gremio cubans, iisdem illis manibus, quibus infans inusitatae magnitudinis angues extinxerat, quibus postea, delapso e luna leoni fauces eliserat, crescentem damnis, & vires ex ipsa sua caede ducentem hydram confecerat, pervigilem draconem in aeternum soporem collocaverat, pro corona populea mitellam, aut calanticam capite gestans, pro leonis pelle, crocotam indutus, pro clava, & arcu colum, & calathos tractans, non tantum virtutis, verum etiam sexus sui oblitus, ad arbitrium dominae pensa carpebat. Nullum umquam haec Urbs hostem Hannibale infensiorem habuisse memoratur. At illum, quem non Pyrenaeorum montium asperitas, non Rhodani fluvii impetus, non obiectus a natura ad tutandam, ab incursibus exterarum gentium Italiam Alpium vallus retardaverat, cuius imbutum usque a pueritia capitali Romani nominis odio, animum, non fames, non frigus, non ulla denique mali vis domare potuerat, qui tot ad Thrasymenum lacum, tot ad Cannas Romanorum millia caeciderat, qui Romam ipsam capere noluerat magis, quam non potuerat, Campanus luxus, ac deliciae perdiderunt, ut vere a clarissimis scriptoribus dictum sit, Capuam Hannibali Cannas fuisse. Neque aliam ob caussam apud divinum poetam Homerum Ulixes, qui quasi perfectum quoddam absolutae prudentiae exemplar nobis proponitur, praeter Sirenum insulam navigaturus, iubet se, tamquam prudentiae suae diffidens, ad malum navis alligari, nisi ut ex eo intelligamus, nihil esse difficilius homini, quantalibet prudentia peaedito, quam voluptatis blanditias aspernari, neque earum suavitate irretitum, atque illaqueatum, ab instituto itinere averti. Quae igitur virtus earum cupiditati modum adhibet, neque auferri nos ab ea si se audiamus, patitur, eius nobis vis, atque natura hodierno die ex Aristotele explicanda est.

Δοκοῦσι

Δοκοῦσι γὰρ) Caussam reddit cur harum virtutum tractationem coniunxerit, ac continuaverit: esse enim eas coniunctas, atque affines inter se, cum partium animae ratione carentium propriae esse videantur. Est autem annotandum magis id eum ex ea, quae tum a Platone profecta probabatur plurimis, quam ex sua sententia dicere. Plato enim tres animi partes fecerat. Unam, in qua inesset ratio, quam vocabat *τὸ λογικὸν*, eamque in capite esse dicebat. Duas rationis expertes, *τὸ θυμοειδὲς*, cuius sedes esset cor. & *τὸ ἐπιθυμητικὸν*, quod in iecore situm esset. Aiebat autem *τοῦ θυμοειδοῦς* propriam virtutem esse fortitudinem, *τοῦ ἐπιθυμητικοῦ* Temperantiam.

Τῶν ἀλόγων μερῶν) Plutarch. *ἐν τῷ περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, ἡ μὲν οὖν σωφροσύνη βραχύτης τίς ἐστιν ἐπιθυμιῶν, καὶ τάξις, ἀναιροῦσα μὲν τὰς ἐπεισάκτους, καὶ περιττὰς, καιρῷ δὲ καὶ μετριότητι κοσμοῦσα τὰς ἀναγκαίας.*

Ὅτι μὲν οὖν) Primum redigit in memoriam id, quod libro secundo de temperantia dixerat, eam videlicet moderationem quandam esse, quae in voluptatibus cerneretur, deinde incipit subtilius exquirere, quae materia illi proprie proposita sit, quoque in genere voluptatum vis illius eluceat. Eandem autem rationem, etiam in fortitudine tenuerat. Non est autem omittendum *σωφροσύνης* nomen duobus modis accipi, interdum pro modestia, & moderatione quadam, quae per omnes vitae partes permanat, ac pertinet, ut saepe apud Platonem. Interdum angustius pro ea virtute, quae corporeis voluptatibus adhibet modum, ut in hac disputatione. Dicta est autem *σωφροσύνη*, quasi *σώζουσα τὴν φρόνησιν*, ut docet Plato in Cratylo, & Aristoteles sexto Ethicorum. Nihil enim est prudentiae, tam inimicum, aut adversarium, quam intemperantia, & libido.

Ἧττον γὰρ) Ut fortitudo cum versetur, *καὶ περὶ τὰ φοβερὰ, καὶ περὶ*

καὶ περὶ τὰ θαῤῥαλέα: minus tamen cernitur, ἐν τοῖς θαῤῥαλέοις: sic temperantia περὶ ἡδονάς τε ἐστὶ καὶ λύπας; minus tamen versatur περὶ τὰς λύπας. Ea enim tantum ratione in molestiis versari dicitur, quod aufert, & eripit ex animis eas molestias, quas plerique capiunt, cum iis rebus, quae voluptatem afferunt, frui non queunt.

Ἐν τούτοις δὲ) Semper enim quibus in rebus cernitur virtus, in iisdem cernuntur vitia quae ei virtuti adversantur.

Περὶ ποίας οὖν) Cum igitur multa, eaque magnopere inter se diversa sint voluptatum genera, statuamus, ac definiamus, inquit, in quibus earum versetur temperantia.

Διῃρήσθωσαν δὲ) Quatuor quasi membris haec tota disputatio continetur. Primo, cum voluptates aliae sint animi, aliae corporis, ad has tantum pertinet temperantia. Secundo, ne in his quidem omnibus cernitur, sed in eis tantum, quae tactu, aut gustatu sentiuntur. Tertio, minusque in iis quae gustatu, quam in iis, quae tactu. Quarto, earum etiam ipsarum, quae tangendo percipiuntur, quaedam sunt ingenuae ac liberales, quibus oblectari etiam supra modum non est intemperantis. Primum igitur, quod attinet ad eam, quae proposita est, voluptatum divisionem, intelligendum est omnem voluptatem animo percipi. Recte enim Epicharmus: Νοῦς ὁρᾷ, καὶ νοῦς ἀκούει. τὰ ἄλλα κωφὰ, καὶ τυφλά. *Mens videt, mens audit, caetera surda, caeca sunt.* Sed cum aliae ipsius animi propriae sint, ita ut nullo modo ad corpus pertineant, aliae item sentiantur animo, ut afficiant etiam corpus, illas ψυχικὰς, has σωματικὰς Aristoteles vocat. Itaque haec divisio eumdem habet sensum, quem illa, quae posita est a Xenephonte, principio Hieronis: δοκεῖ μὲν οὖν ὅτε δι' αὐτῆς τῆς ψυχῆς μοι δοκοῦμ' ἥδεσθαι, ὅτε δ' αὖ λυπεῖσθαι, δοκεῖ δ' ὅτε κοινῇ καὶ διὰ τῆς ψυχῆς καὶ διὰ τοῦ σώματος.

Οἷον

Οἷον φιλοτιμία, καὶ φιλομάθεια) Exemplum retulit non ad id membrum, quod proxime cohaerebat, ſed ad ſuperius. Amorem autem, ac ſtudium pro voluptate poſuit; quia quod quiſque amat, id ei voluptati eſt 5.6. ἑκάστῳ δὲ ἐστὶν ἡδὺ πρὸς ὃ λέγεται φιλοτοιοῦτος. Cum igitur multi gloriam ament, neque ulla ex re maiorem voluptatem capiant, quam cum ſe coli, laudari, honore affici vident (ut Themiſtocles dicebat, eum a ſe muſicum libentiſſime audiri, a quo ipſe optime laudaretur) non tamen aut temperans dicitur, qui ea re moderate gaudeat, aut qui immodice, intemperans, ſed aliis quibuſdam nominibus notabuntur. Maxima, maximeque naturalis eſt diſcendi voluptas: vere enim ait Ariſtoteles omnes homines naturali quadam cognitionis, & ſcientiae cupiditate duci. Et alio loco; nihil eſſe ſuavius, quam citiſſime diſcere. Si quis igitur in eo immodicus ſit, non eum propterea intemperantem eſſe dicemus. Archimedem accepimus ita delectatum eſſe ſtudio ſuo, ut prae illius ſuavitate, eorum, quae ad corporis curam pertinebant, obliviſceretur; itaque ſaepe ſolitum ex ancillis quaerere, numquid pranſus, numquid lotus eſſet, quod idem etiam de Nicia pictore narrat Plutarch. Solonem aiunt etiam morientem aliquid diſcere voluiſſe. Eudoxus optare ſolitus erat παραστὰς τῷ ἡλίῳ, καὶ καταμαθὼν τὸ σχῆμα τοῦ ἄστρου, καὶ τὸ μέγεθος, καὶ τὸ εἶδος, ὡς ὁ φαέθων καταφλεγῆναι. Plutarch. in opuſ. Ne ſuaviter quidem vivi poſſe ſecundum Epicuri decreta. Et notum eſt Iuriſconſulti cuiuſdam veteris dictum, qui ſe aiebat etiam ſi alterum pedem haberet in tumulo, ſemper tamen ad aliquid diſcendum paratum fore. Notum eſt, quid Euclides, quid Cleanthes, quid alii propemodum innumerabiles admirabili quadam diſcendi cupiditate incenſi fecerint, quorum multi, ut eam ſitim explerent, rem familiarem, nonnulli etiam vitam ipſam neglexiſſe memorantur.

rantur. Quis eos propterea intemperantiae accusandos duxerit? *Mori videbamus in studio dimetiendi poene coeli, atque terrae Gallum familiarem Patris tui Scipio*: ait apud Ciceronem Cato, & addit. *Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum coepisset mane? quam delectabatur cum defectiones solis, & lunae multo ante nobis praediceret?* Haec Cato. Num quisquam igitur eo nomine Gallum illum, ut intemperantem culpaverit? Atqui & ipse, & ii, quos antea nominavimus voluptati cuidam suae aliis omnibus rebus relictis, toto pectore indulgebant. Ut si quicunque plurimum operae, ac studii in consectanda aliqua voluptate ponunt, cuius ea cumque tandem generis sit, habendi sint intemperantes, praestantissimis omnium aetatum viris eam notam inurere, eosque in illum numerum includere necesse sit. Sed nimirum, cum in moderandis voluptatibus dicimus positum esse temperantiae munus, id non de voluptatibus animi, sed de corporeis tantum intelligendum est.

Ἑκάτερος γὰρ τούτων) Relatio est ad sensum non ad vocem.

Τῆς διανοίας) *τὴν διάνοιαν ἀντὶ τῆς ψυχῆς κοινότερον ἔλεξε.*

Ὁμοίως δ' οὐδ' οἱ περὶ τὰς ἄλλας] Non tantum generosiores illae, ut ita dixerim, & excelsi, atque ingenui animi propriae voluptates cuiusmodi sunt gloriae studium, aut discendi cupiditas, intemperantem hominem non efficiunt: sed ne aliae quidem humiliores, & abiectiores, quae modo ad corpus nihil pertineant, nihilque cum illo commune habeant. Exempli caussa. Multos videas, qui fabulando, ac garriendo, & longas de rebus nihili narrationes contexendo alienas aures onerent, ex eoque mirificam quandam hauriant voluptatem ita ut totos dies loquendo consumant, quidam etiam auditores sibi corrogent, ac libenter, si facultates suppetant, prandio excipiant aliquem, qui

aures

aures patientes habeat, tantum ut audiantur, quo vitio senes multi, & mulierculae laborant: usque eo, ut si soli sint, tamen secum loquantur, ut in Graecorum commentariis relatum est de muliere quadam, cui nomen erat Acco, quae ita erat silentii impatiens, ut si quando neminem haberet, cui aures loquacitate sua obtunderet, domi tamen sederet ad speculum, & totum diem, cum imagine sua, tanquam cum alia quapiam muliere loqueretur. Quid multa? ut Aristophanes ait, *barbaros quotidie biduum bibere*, ita dici potest eos, qui hoc morbo laborant, *quotidie biduum loqui*: sed ne plura dicendo eos ipsos quos reprehendimus, imitemur, quantumlibet garrulus, loquaxque sit aliquis, non tamen eo nomine illum intemperantem vocabimus, sed nugatorem potius, aut ut Gellius locutos esse veteres ait, *linguacem*, *blaterionem*, *locutuleium*, &c.

Τοὺς γὰρ φιλομύθους) φιλομύθους duobus modis dicitur, interdum is, qui delectatur audiendis fabulis, ut in primo maiore τῶν μετὰ τὰ φυσικά. Διὸ καὶ φιλόμυθος ὁ φιλόσοφός πως ἐστίν. ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων. Interdum autem is, qui ipse libenter fabulatur, ut hoc loco, qualem Homerus ait fuisse Thersiten: quem vocat ἀμετροεπῆ καὶ ἀκριτόμυθον.

Ἀδολέσχους) ἀδολέσχης, aut ἀδόλεσχος, dictus videtur a nomine ἄδος, quod est satietas, & a nomine λέσχη, quod facilem quandam loquacitatem significat.

Ἀκολάστους δὲ οὐ λέγομεν) Eos tamen, qui commissa sibi secreta, reticere non possunt dicimus habere linguam ἀκόλαστον, ut Euripides de Tantalo. Ἀκόλαστον ἔσχε γλῶσσαν αἰσχίστην νόσον.

Οὐδὲ τοὺς λυπουμένους ἐπὶ χρήμασιν ἢ φίλοις) Ut non omnis dolor, ita neque omnis molestia ad temperantiam pertinet: non enim si quis amissa pecunia nimis angatur animo, eamque ob rem se immodice affligtet, propterea

rea habebitur intemperans: neque si quis moderari non possit ei dolori, quem ex amicorum morte, adversisve rebus capiat.

Περὶ δὲ τὰς σωματικάς, &c.) Docuit temperantiam non consistere in voluptatibus animi: nunc docet eam versari in voluptatibus corporis: non omnibus tamen; sed iis tantum, quae nobis communes sunt cum belluis.

Τοῖς διὰ τῆς ὄψεως) Voluptates quae capiuntur oculis; etiam si quis eas avidius, quam par est consectetur, intemperantiae notam non inurunt. Ut si quis verno tempore gemmea pratorum viriditate oculos pascat, si agros bene consitos, si *uda*, ut ait, Horatius, *mollibus rivis pomaria*, si herbescentem segetem, si directas in quincuncem arbores tum primum se in novum florem induentes, libenter spectet: si figuras geometricas scite descriptas; si tabulas, aut signa egregii operis immodice amet, non tamen ob id intemperans habebitur.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ τὴν ἀκοήν) Eadem ratio est earum voluptatum, quae percipiuntur auditu, ut audiendis melicis aut comoedis; eiusdemque generis artificibus: earum quoque quae percipiuntur odoratu.

Ὅλως κατὰ συμβεβηκός] Etsi haec exceptio ab Aristotele videri potest relata tantum ad eas voluptates, quae percipiuntur odoratu; intelligendum tamen est etiam oculorum, & aurium voluptates ex consecutione quadam posse cum intemperantia esse coniunctas. Quoties enim aliquid aut aspicitur, aut auditur, eiusmodi, quod inhonestae alicuius voluptatis aut memoriam renovet, aut imaginem subiiciat animo, aut cupiditatem accendat, quicunque ea re spectanda, audiendave gaudet, aperte intemperantem se esse profitetur. Itaque quanquam paulo supra diximus, nullam in eo intemperantiam esse, si quis pictis tabulis aut signis

pluf-

plusquam satis est, oblectaretur, si quis tamen obscoenas tabellas ex Elephantidos libellis, aut similibus libenter aspiciat, is quin libidinosus, intemperansque sit, caussam dicere nullam potest. Movetur enim animus pictura, & aut in memoriam redit talium flagitiorum, aut ad ea suscipienda incitatur. Tiberio Caesari quidam testamento legaverat Parrhasii tabulam, in qua picta erat Atalanta cum Meleagro id libidinis genus exercens, quo nullum foedius, aut flagitiosius cogitari potest. Addita conditione, ut si tam turpi argumento offenderetur, decies HS. pro ea tabula acciperet: at ille tabulam non tantum pecuniae praetulit, verum etiam in cubiculo dedicavit: nimirum cuius oculi tantae turpitudinis aspectu pascebantur, eum mirum non est ea postea in Capreensi secessu, quae hodie ne legi quidem sine horrore possunt, perpetrasse. Legite si lubet quae apud Senecam in extremo primo Naturalium quaestionum de Hostii cuiusdam impuritate referuntur: intelligetis quasdam oculorum voluptates turpitudinis, & intemperantiae plenissimas esse. Nam qui rebus turpibus aut narrandis, aut audiendis voluptatem capiunt, eosdem constat ne a rerum quidem turpitudine abhorrere. Praeclare Isocrates iunior, ὁποία ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸν λόγον εἶναι. Ideoque praeclarum olim fuit Persarum institutum, apud quos, ut scribit Herodotus, ὁπόσα ποιέειν οὐκ ἔξεστι, ταῦτα οὐδὲ λέγειν ἔξεστι. Meritoque Aegyptios commendat Plato apud quos & picturarum, & musicorum licentia legibus coercebatur, quod permagni interesse iudicarent, ut adolescentes a teneris annis honestis picturis, & honestis cantibus assuefierent. Quaedam igitur oculorum, & aurium voluptates κατὰ συμβεβηκὸς ad intemperantiam pertinent, quod idem verum esse in iis, quae capiuntur ex odoribus, Aristoteles declarat his verbis: τοὺς γὰρ χαίροντας μήλων, &c.

Θυμια-

Θυμιαμάτων) Ita proprie vocabantur ea, quae adolebantur in sacris, suffimenta.

Μύρων καὶ ὄψων) Unguentis perfusi, ac delibuti veteres accumbebant, ubi se largius, ac liberalius invitare constituerant: itemque cum Veneris operam daturi erant. Quorum utrumque e multis poetarum locis facile intelligi potest. Horatius:

Huc vina, & unguenta, & nimium breves
Flores amoenae ferre iube rosae. Idem:
Cur non sub alta, vel platano, vel hac
Pinu iacentes, sic temere, & rosae
Canos odorati capillos
Dum licet, Assyriaque nardo
Potamus uncti.

Martialis:

Unguentum fateor bonum dedisti
Convivis here, sed nihil scidisti,
Res salsa est bene olere & esurire,
Qui non coenat, & ungitur Fabulle,
Is vero mihi mortuus videtur.

Horatius:

Quis multa gracilis te puer in rosa.
Perfusus liquidis urget odoribus

Catullus:

Nam te non viduas iacere noctes.
Sertis & Syrio fragans olivo.

Obsoniorum autem odore duci eorum tantum est, qui gulae, ac ventri, & abdomini serviunt.

Ἴδοι δ᾽ ἄν τις) Non quicunque obsoniorum odore delectatur, statim intemperans est; nemo est enim qui dum esurit, odore illo non oblectetur: at intemperantes etiam cum fames non urget.

Τούτων γὰρ) τούτῳ γὰρ, ut & vetus interpres: & Argyr.

Οὐκ ἔστι γὰρ οὐδὲ τοῖς ἄλλοις ζώοις) Diligenter animadvertendum est, quod hoc loco Aristoteles ait, cetera prae-

ter

ter hominem animalia duobus tantum sensibus voluptatem percipere, tactu,& gustatu : caeteris aut omnino oblectari, aut ex consecutione tantum quadam, & propter aliquid, quod ad duos illos pertineat. Atque id docet exemplis. Quanquam enim canes ubi leporem odorati sunt, gestiunt, suumque gaudium & crebro latratu, & exultatioue quadam significant, non tamen ipso per se odore gaudent, sed quia se, quod edant, nactos vident. Sic leo audito bovis mugitu laetatur, non quod ex illa voce, tanquam nos ex musico aliquo solemus, voluptatem capiat, sed quia prope adesse intelligit, quod voret. Eodemque modo, ubi cervum, aut capream videt, gaudio perfunditur, non quod per se suavis ei sit animalium illorum aspectus: sed quia adesse praedam dentibus suis sentit; iccircoque oculorum, aurium, nariumque propriae voluptates ad temperantiam,intemperantiamue non pertinent, quod illae in iis tantum cernuntur, quae communes sunt homini cum belluis, quales sunt, quae gustatu capiuntur, quaeque tactu. Quod ipsum tradit etiam in problematis sect. 27. his verbis : ὅσων δὲ τῶν αἰσθήσεων πέντε, τὰ ἄλλα ζῶα ἀπὸ δύο μόνον τῶν προειρημένων ἥδεται. nonominarat autem (ἁφὴν καὶ γεῦσιν) κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἢ ὅλως οὐχ ἥδεται ἢ κατὰ συμβεβηκὸς τοῦτο πάσχει. quae verba eo recitavi, ut emendarem; nam in pervulgatis exemplaribus mirifice depravata sunt. Totum autem illum Aristotelis locum diserte sane in latinum convertit A Gell. cap. 1. lib. 16. Item etiam docetur lib. 3. τῶν εὐδημειῶν Dubitationem tamen haec res aliquam habere adhuc potest. Neque vero illa nunc repetam, quae Poetae tradiderunt de Orpheo, cuius Lyra leonum, & tygrium rabiem mollire potuit, mulierum non potuit, nec mirum: insigni enim eas, & non ferenda iniuria affecerat. Sed enim quae nobilissimus historiarum scriptor Herodotus de Arione narrat, si vera sunt, ostendunt

P pisces,

pisces cum vocales ipsi non sint, mire tamen affici suavitate vocum, & ut Graeci loquuntur, κηλεῖσθαι. Sed illa quidem, & eiusdem generis alia aut voluptatis caussa ficta sunt, aut pro monstris, & prodigiis habenda. Et ad ea respiciens Aristoteles in Eudemeis scripsit, οὐδὲν ὅτι καὶ ἄξιον λόγου πάσχειν τὰ θηρία αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ τῶν καλῶν, ἢ τῇ ἀκροάσει τῶν δι' ἁρμόστων, εἰ μή τί που συμβέβηκε τερατῶδες. Quid igitur ad ea respondebimus, quae vere, ac serio tradita sunt ab iis, qui animalium naturas, & ingenia posteris prodiderunt? *Cervi*, ait Plinius, *mulcentur fistula pastorali, & cantu*, quomodo si nullam auribus voluptatem capiunt? *Delphinus*, ait idem, *non homini tantum amicum animal, verum & musicae arti, mulcetur symphoniae cantu, & praecipue hydrauli sono*, qui potest, si nisi gustatu, & tactu voluptatem percipere nullam potest? Gotthicarum rerum scriptores narrant regionem illam ursis abundare, qui saepe in pastores impetum faciant, eosque devorent, cuius tam gravis periculi effugiendi caussa solere eos secum assidue tibias circumferre, quas inflant, simul atque ab urso aliquo peti se vident. Feram autem cantu illo captam subsistere, ac ubi se aliquantisper oblectavit, alio se ad pastum quaerendum convertere. Haec & alia eiusdem generis argumenta fecerunt ut Plutarchus ab Aristotele dissenserit, eumque quodammodo hac in parte reprehenderit. Ita enim apud eum lib. 7. συμποσιακῶν loquens inducitur Callistratus: δοκεῖ δέ μοι μηδὲ Ἀριστοτέλης αἰτίᾳ δικαίᾳ τὰς περὶ θέαν, καὶ ἀκρόασιν εὐπαθείας ἀπολύειν ἀκρασίας, ὡς μόνον ἀνθρωπικὰς οὔσας. ταῖς δὲ ἄλλαις καὶ τὰ θηρία φύσιν ἔχοντα χρῆσθαι, καὶ κοινωνεῖν. ὁρῶμεν γὰρ ὅτι καὶ μουσικῇ πολλὰ κηλεῖται τῶν ἀλόγων, ὥσπερ ἔλαφοι σύριγξιν· ἵπποις δὲ μιγνυμέναις ἐπᾴδεται νόμος, ὃν ἱππόθορον ὀνομάζουσιν. ὁ δὲ Πίνδαρός φησι κεκινῆσθαι πρὸς ᾠδὴν ἁλίου δελφῖνος ὑπόκρισιν. καὶ τὸν μὲν ἀκύμονος ἐν πόντου πελάγει αὐλῶν ἐκίνησ' ἐρατὸν μέλος. ὀρχούμενοι δὲ τοὺς αἶγας χαίροντας τῇ ὄψει, καὶ μιμητικῶς ἅμα δεῦρο κἀκεῖσε τοὺς ὤμους συνδιαφέροντας.

Ita

Ita enim totum illum locum, qui vulgo depravatus ita eſt, ut intelligi non poſſit emendandum puto. Idem etiam confirmat in commentario, quo diſputat utra animalia prudentiora ſint, quae in terra, an quae in aquis degunt, ubi ita ſcribit: ἡδονῆς δὲ τῆς μὲν δι' ὤτων ὄνομα κήλησις, ὅτι τῆς δὲ δι' ὀνομάτων γοητεία. χρῶνται δ' ἑκατέροις ἐπὶ τὰ θηρία. κηλοῦνται μὲν ἔλαφοι, καὶ ἵπποι σύριγξι, καὶ αὐλοῖς, καὶ τοὺς παγούρους ἐκ τῶν χηράμων ἀνακαλοῦνται βιαζόμενοι ταῖς φώτιγξι, καὶ τὴν θρίσσαν ᾀδόντων καὶ κροτούντων ἀναδύεσθαι, καὶ προϊέναι λέγουσιν, ὁ δὲ ὦτος αὖ πάλιν ἁλίσκεται γοητευόμενος ὀρχουμένων ἐν ὄψει μεθ' ἡδονῆς ἅμα ῥυθμῷ γλιχόμενος τοὺς ὤμους εὖ διαφέρειν. Ariſtoteles quoque ipſe non diffitetur beſtias quaſdam cantibus oblectari. Itaque & Polit. ait adoleſcentes ingenuos uſque ad eum finem debere muſicam diſcere, μέχρι περ ἂν δύνωνται χαίρειν τοῖς καλοῖς μέλεσι, καὶ ῥυθμοῖς, καὶ μὴ μόνον τῷ κοινῷ τῆς μουσικῆς, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἔνια ζώων, ἔτι δὲ καὶ πλῆθος ἀνδραπόδων. καὶ παιδίων. Sed quas voluptates percipiunt homines ex aſpectu pulchrarum rerum, id eſt, quarum partes inter ſe cum quodam lepore conſentiunt, earum negat ſenſum eſſe in belvis: neque enim illae intelligere poſſunt illam partium convenientiam, & ut graeci loquuntur, συμμετρίαν, in qua ſita eſt pulchritudo, ideoque neque quid formoſum, neque quid deforme ſit, iudicare ullo modo poſſunt. Quod Cicero ita expreſſit lib.1. de officiis; *eorum, quae aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem convenientiam partium ſentit*: eademque ceterorum ratio. Non enim ſentiunt animalia in vocibus, ac cantibus quid εὔρυθμον ἢ εὐάρμοστον: quid contra ἄρυθμον καὶ ἀνάρμοστον, ut illo oblectentur, hoc offendantur: neque iis, quae ſuavem ſpirant odorem oblectantur: ab iis autem, quae taetrum abhorrent: ideoque ait Philoſophus ea expertia eſſe voluptatum, ac moleſtiarum, quae ſunt illorum ſenſuum propria.

Περὶ τὰς τοιαύτας) Versantur igitur temperantia, & Intemperantia iis in voluptatibus, quae communes sunt homini cum caeteris animantibus, quae ob id serviles, & ferinae videntur. Sunt autem eae, quae gustatu capiuntur, quae tactu. Porro serviles esse eas, vel ex comoediis constat, in quibus servi, & parasiti abiectissimum hominum genus inducuntur ventris caussa omnia patientes: Ex iisdem etiam cognoscere est, eos, qui meretriciis amoribus intricati sunt, ad alienum nutum dicere, ac facere omnia, & servire durissimam, atque acerbissimam servitutem. Constat autem easdem, & acerbissimas, & omnium maxime noxias esse. Nam & corpus, & animum insigniter laedunt, & totas saepenumero labefactant civitates. Corpori quantum noceat cibi, & potus intemperantia, constat ex eo, quod nobilissimi medicorum affirmant *τὴν ὀλιγοσιτίαν, καὶ ὀλιγοποσίαν τῆς ὑγιείας μητέρα εἶναι*. Plutarchus nominat *πλησμοσύνην πηγὴν νοσημάτων*. Ac plane si consideremus omnes morbos, quibus hominum genus expositum est, longe maximam eorum partem immoderatione cibi, & potionis gigni reperiemus. Illinc cruditates, gravedines, destillationes. Illinc sensuum omnium debilitatio: illinc nervorum interdum contractio, interdum resolutio: illinc anginae, articulorum dolores; illinc foedissimae vermium, & pediculorum toto corpore eruptiones, tanquam ex quodam perenni malorum omnium fonte manant. Itaque Persae, quos negat Xenophon, quidquam ad panem adhibere solitos praeter nasturtium, & optima valetudine utebantur, & diutissime vivebant. At istos, qui sibi omne bonum in ventre, ac visceribus condiderunt, semper sudantes, semper ructantes, qui in mensam vomunt, qui de conviviis auferuntur, qui se crudi postridie rursus ingurgitant, & gravissimis, ac periculosissimis morbis conflictari videmus, & vix unquam

ad

ad senectutem pervenire, vereque Theognis ingluvie multo plures ait perire, quam fame.

Πολλῷ τε πλέονεις λιμοῦ κόρος ὤλεσεν ἤδη.

Cum contra frugalitatem, & continentiam in victu siccitas, & integritas valetudinis consequatur. Recte igitur Timotheus Atheniensis Platonicas coenas etiam postridie iucundas esse. At coenae asotorum saepe in totam vitam sunt iniucundae. Eleganter, ut solet Horatius:

Accipe nunc, inquit, *victus tenuis quae commoda secum*
Afferat, in primis valeas bene; nam variae res
Ut noceant homini, credas, memor illius escae,
Quae simplex olim tibi sederit. At simul assis
Miscueris elixa, simul conchilia turdis,
Dulcia se in bilem vertent, stomachoque tumultum
Lenta feret pituita, vides ut pallidus omnis
Coena desurgit dubia?

Et ut intelligamus talem coenam animo quoque, non tantum corpori nocere, statim addit:

Quin corpus onustum
Hesternis vitiis, animum quoque praegravat una
Atque affligit humo divinae particulam aurae.

Neque sane recta mente uti queunt, quorum corpus cibo, & potione completum est. Unde veteres ebrietatem, *voluntariam insaniam* esse dixerunt. De ebrietate vide Plinium cap. 22. lib. 14. Vinum enim ut vere cecinit Hesiodus *ἐν ἠρωΐναις*.

Σύντε πόδας χεῖράς τε δέει γλῶσσάν τε νόοντε
Δεσμοῖς ἀφράστοις.

Et Theognis:

Ὃς δ' ἂν ὑπερβάλλῃ πόσιος μέτρον, οὐκέτ' ἐκεῖνος
Τῆς αὐτοῦ γνώμης καρτερὸς, οὐδὲ νόου.

Et citatur Stheneli poetae versus:

Οἶνος καὶ φρονέοντας ἐς ἀφροσύνας ἀναβάλλει.

Exemplo esse potest Alexander, tum cognomine, tum

tum rerum gestarum praestantia, magnus, qui quos carissimos habebat, eos per ebrietatem interfecisse perhibetur. Quare & veterum legumlatorum alii ab aetate aliqua, alii ab aliquo sexu, alii ab ordine aliquo, vinum amovendum censuerunt. Plato adolescentibus usque ad annum duodevicesimum vini usu interdicit. Apud veteres Romanos mulieribus vinum gustare nefas erat, ita ut quidam, qui uxorem, quod vinum bibisset, fuste percussam interemerat, non accusatore tantum, sed & reprehensore caruisse dicatur. Apud Carthaginenses autem lege cautum erat. Primum, ne ullus omnino in exercitu vinum attingeret, sed dum bellum gererent, aquae potu omnes contenti essent. Deinde ne in urbe servus, neve serva vino unquam uteretur. Praeterea ne praetor eo anno, quo, ut dicturus erat, tum ut neque gubernator, neque iudex, quamdiu eo munere fungerentur. Ne is quidem, quicumque in senatum, ubi quippiam alicuius momenti agebetur, venturus esset. Postremo ut interdiu quidem vinum sumere nemini liceret, nisi forte corporeae alicuius exercitationis, aut morbi caussa: noctu liceret, dum vir, & uxor, qua nocte liberis operam daturi erant, vino se penitus abstinerent. Quas leges vehementer commendat Plato lib. 2. de legibus. Huius urbis fundatorem Romulum alii abstemium fuisse, alii parce admodum vino uti solitum esse tradunt. Quid iam ea commomorem, quae de Curii, quae de Fabricii, quae de ceterorum, qui temporibus illis fuerunt, frugalitate ac parsimonia scriptis omnium celebrata sunt? Tamdiu stetit res Romana, quamdiu eos mores coluit, & tamdiu imperavit Roma exteris gentibus, quamdiu suis voluptatibus imperavit. Simul ac remissa est prisca illa severitas,in deterius ferri coeperunt omnia. Victa Asia, victores suos perdidit: quosque neque Cimbrorum, neque Gallorum, neque

Car-

Carthaginensium arma superare potuerant, eos illatae in urbem Asiaticae delitiae perdiderunt.

Ex iis, quae a me hactenus disputata sunt, puto utcunque intelligi posse quanto opere & privatim, & publice noceat intemperantia cibi & potus. Idem etiam de rebus Venereis dici potest; quarum usus immodicus, quantum corpori noceat, vel illud argumento est, quod Clinias Pythagoreus interrogatus, quando eis opera danda esset, *cum homo*, inquit, *seipso deterior fieri volet*. Et Pythagoras admonere solitus erat, μὴ πυκνὰ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τ ἀνθρώπου, raro Venere utendum significans. Epicurus quoque ausus est dicere, nullum earum usum salubrem esse, qua in re, quanquam a Galeno reprehenditur qui cum in libro qui inscribitur, *ars parva*, eam suo tempore utilem, tum in lib. 6. de locis affectis quibusdam etiam necessariam esse confirmat: hoc tamen Galenus ipse non diffitetur, immodico, & intempestivo Veneris usu, nihil bonae valetudini magis adversarium esse. Neque vero aliter sentire poterat, nisi ab eo, quem prope, ut Deum quendam veneratur, Hippocrate dissentire voluisset. Is enim prior affirmaverat coitum partem quandam esse taeterrimi morbi, quem Graeci ἐπιληψίαν, Latini, comitialem, nominarunt. Neque vero animo Venus minus insigniter, quam corpori nocet, nulla enim res aut ingenii aciem magis retundit, aut memoriam magis debilitat, aut mentem denique ipsam a sublimium, divinarumque rerum cognitione, & intelligentia magis avertit. Quod si veterem historiam excutere libeat, a libidinis intemperantia gravissima bella exorta, turbulentissimas seditiones concitatas, potentissima Imperia subversa, florentissimas respublicas ad interitum redactas videbimus. Troianum bellum, quod ut antiquissimum, ita nobilissimum est, excitavit, Europamque cum Asia commisit libido, iisdemque fa-

cibus intemperantis adolescentuli pectus, & urbs eo tempore omnium potentissima, & opulentissima deflagravit. Annos ducentos & quadraginta, & eo amplius Roma sub regibus fuerat. Quid igitur caussae fuit, cur assuefactus iam regni Imperio populus aliam reip. formam deposceret? effrenata, & praeceps unius adolescentis libido. Quid, cum plebs Aventinum occupavit, neque se inde prius deduci passa est quam decemviri magistratu se abdicarent, quae res tam periculosae seditioni caussam dederat? Appii Claudii X-viri libido. Semper enim qui libidini suae imperare non poterant, indigni habiti sunt, qui aliis imperarent. Persecutus sum olim adolescens, elegia quadam, mala, quae ex Venere enascerentur, neque verebor ex ea recitare hoc loco versus aliquot, qui mihi nunc in mentem veniunt, qui si invenusti, ut sunt, videbuntur, vos tamen aequum erit ignoscere, non enim mirum est, si Venerem non habent, quae adversus Venerem scripta sunt. Cum igitur in Venerem, multa alia maledicta cumulassem, ac congessissem, hoc quoque me subiungere memini.

Illa suis fraudat resolutos viribus artus
Illa veternosos, invalidosque facit.
Quid loquar, ut podagram Veneris commercia ducant?
Ante suum canos accelerentque diem?
Quod multos, nitidae medio sub flore Iuventae
Elumbes dubiis passibus ire vides.
Tardosque fractosque, & nullis usibus aptos,
Languorem hunc miseris attulit una Venus:
Sed levia hoc aliquis, quamvis sunt magna, putarit,
Quantum animo noceat si Venus ipsa, notet.
Ingenium Veneris, repetito obtunditur usu
Et fit hebes sensim, quod prius acre fuit.
Relligio, integritas, probitas, pietasque, fidesque,
Cumque sua ingenuus simplicitate pudor.

Haec

Haec simul oppressa potitur iam mente libido
Ut Boreae nubes flatibus acta, cadunt.
Ipsa Venus, prolis maculavit sanguine matrem
Armavitque feras in sua damna manus.
Illa patri natas incesto foedere iunxit
Unius ut genitrix Myrrha, sororque foret.
Illa & Pasiphaen docuit succumbere tauro,
Armenti pellex esset ut ipsa sui.
Quid memorem Alcidem furia haec ut adegerit ipsum
Mollia robusta carpere pensa manu?
Quique peragratum monstris purgaverat orbem
Imbellis Dominae mollia iussa pati?
Nam urbes, ut totas ima ab radice revellat
Materies vatum Troia docere potest.

Plura neque memini, neque si meminissem, referrem, ne frigidam per se anni tempestatem, frigidissimorum versuum recitatio magis etiam refrigeraret. Et alioqui satius est, quando diu iam evagati sumus, ad Aristotelem reverti. Qui cum duos sensus esse dixisset, quibus immodice oblectarentur intemperantes, gustatum, & tactum, nunc addit gustatu eos, aut non admodum, aut nihil omnino uti, tantum tactu voluptatem percipere. φαίνονται δὲ, inquit, καὶ τῇ γεύσει ἐπὶ μικρὸν, ἢ οὐδὲν χρῆσθαι, quod ipsum lib. 3. ad Eudemum his verbis complexus est: οὐδὲ περὶ ἅπαντα τὰ ἡδέα ὁ σώφρων ἐστὶν, ἀλλὰ τῇ μὲν δόξῃ περὶ δύο τῶν αἰσθητῶν, περί τε τὸ γευστὸν, καὶ τὸ ἁπτὸν, τῇ δὲ ἀληθείᾳ περὶ τὸ ἁπτόν. Et constat sane eos, qui se vino obruunt, & ingurgitant, qui tota in se dolia invergunt, qui infundunt, quod statim effundant, tanquam ad percolanda vina nati, non posse de sapore vini subtiliter, & exquisite iudicare. Ne illi quidem ciborum suavitatem sentiunt, qui inexplebili quadam aviditate quantum plurimum, & quam citissime possunt, in ventrem tamquam in saccum congerunt, non aliter quam si id modo operis habeant,

beant, & eum referciant, ac distendant, quos etiam videmus, ubi quid in mensam allatum est, nihil tam male metuentes, quam ne alius occupet, atque antevertat, ferventia iura exsorbere, ferventia obsonia deglutire, ac devorare. Et tamen illo immodico fervore necesse est, & obtundi, & hebetari, & ut Horatius loquitur, *exsurdari* palatum, ut nullo modo saporum discrimina sentire possint. Est tamen aliud quoddam intemperantium genus, quos graeci λιχνοὺς vocant, mundos, lautos, elegantes optimis coquis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, qui optimae notae vina, qui ciborum cupedias summo studio persequuntur, qui omnium condimentorum rationem tenent, qui bibentes pitissant, edentes liguriunt, quales erant, qui olim primo statim gustu lupum Tiberinum inter duos pontes captum ab eo, qui captus esset in alto, diiudicabant, quales P. Gallionem Gurgitem, Q. Hortensium, L. Lucullum M. Apicium fuisse accepimus, qualem quendam elegantissime describit Horatius Sat. 4. lib. 2. quales nimium multos hodie quoque novimus, iis quin palatus sapiat, negari non potest. Sed Aristoteles hoc loco de iis proprie loquitur, quos ipse paulo post vocat γαστριμάργους. vide quae scripsim. lib. 4. var. cap. 8.

Τῆς γὰρ γεύσεώς ἐστιν ἡ κρίσις τῶν χυλῶν) Gustatus enim proprium est iudicare de saporibus, quod ii faciunt, qui vina praegustant, ut iudicent, quod dulce sit, quod austerum, quod lene, ut illa apud Terentium meretrix, de qua ita conqueritur senex, *pitissando modo mihi quid vini absumpsit? si hoc dicens asperum Pater est; hoc aliud lenius sodes vide;* itemque coqui, & qui optime obsonia, & pulmenta condiunt, hos enim uocat τοὺς τὰ ὄψα ἀρτύοντας, quorum etiam ars ὀψαρτικὴ vocatur. Quam multi veterum, & Graecorum & Latinorum suis scriptis complexi sunt, cui muneri apud

eum-

eumdem Terentium Syrus se praepositum esse significat, cum se ait conservis ita praecipere, *hoc falsum est, hoc adustum est, hoc lautum est parum, illud recte, iterum sic memento*. Non admodum autem, aut nihil omnino gaudent huiusmodi rebus intemperantes, neque voluptatem capiunt explorando, ac praegustando vino, ciboque, sed utroque plane, atque arbitratu suo frui poscunt: quod totum & in cibis, & in potu, & in rebus Venereis positum est in tactu.

Διὸ καὶ ηὔξατό τις ὀψοφάγος ὤν) Confirmat hoc, quod dixerat, helluonis cuiusdam voto, qui collum sibi dari optabat longius collo gruis, ut diutius ciborum voluptate frueretur. Hoc autem turpissimo voto aperte ostendebat, se tactu delectari, non gustu, non enim collo gustamus, sed lingua, aut palato. Plinius lib. 11. cap. 37. Intellectus saporum est caeteris in prima lingua, homini & in palato, quam linguam ob id Plutarchus, ἐν τῷ περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, ait τοῦ γλυκέος, καὶ δριμέος καὶ αὐστηροῦ γνώμονα εἶναί τε καὶ λέγεσθαι. Magis id etiam ostendebat Pithyllus quidam cognomento, τένθης, id est, helluo, quem traditum est, cum ad convivia itaret, non tantum manus armasse digitalibus: verum etiam linguam, membrana quadam obvoluere solitum esse, ut calida, & prope ardentia obsonia sine ullo impedimento devorare posset. Hunc autem satis constat lingua ita involuta nihil gustare potuisse. Sed eum de quo hic agit Aristoteles, hoc quidem loco non nominat, etsi in quibusdam depravatis libris nomen eius ipsum quoque depravatum legitur, quod & Argyropylo imposuit, & olim mihi: in Eudemeis autem vocat eum Philoxenum Eryxidis filium. Διὸ, inquit, οἱ ὀψοφάγοι οὐκ εὔχονται τὴν γλῶτταν ἔχειν μακρὰν, ἀλλὰ τὸν φάρυγγα γεράνου, ὥσπερ φιλόξενος ὁ ἐρύξιδος. De quo libet mihi commemorare ea, quae alibi legi. Fuit igitur hic Philoxenus genere Cytherius,

Poe-

Poeta, dithyrambos, & poema, quod inscripsit δεῖπνον, quo lauta edulia & instruendi, apparandique convivii rationem exposuit. Hunc narrant non tantum ipsum studiosum fuisse laute, opipareque vivendi, verum etiam curam adhibuisse, ut Cives sui bene conditis epulis vescerentur. Itaque eius rei caussa quotidie cum lavisset, urbem circuibat comitantibus pueris, vinum, oleum, acetum, aliaque ad cibos condiendos necessaria ferentibus, & singulorum domos ingrediens inspiciebat. quid cuique in coenam paratum esset, ac si quid minus recte conditum erat, ipse de suo condiebat. Tum ita lustrata urbe, domum reversus epulabatur. Hic cum aliquando Ephesum venisset, ac forum cupedinarium vacuum offendisset, perconatus quid esset rei, cum accepisset, quidquid erat obsoniorum, in aedes cuiusdam, qui nuptias celebrabat, delatum esse, ipse quoque quanquam & hospes, & invocatus, eodem ad prandium profectus est, & cum ceteris accubuit Cumque dominus epuli, eius ingenio delectatus dixisset: *Philoxene, nunquid, cras quoque nobiscum epulaturus es? etiam*, inquit, *si, ut hodie, nihil erit in macello*. Adhibitus ad mensam aliquando a Dionysio Tyranno, cum ipsi quidem Dionysio ingentem mullum, sibi autem multo minorem appositum videret, suum a patina sublatum ad aurem admovit, simulavitque quasi quiddam ex eo percontaretur. Quaerenti caussam Dionysio, *ego*, jnquit, *o Rex poema quoddam de Galatea scribo, quare quaerebam ex hoc pisce, quiddam de Nereidibus, quo poema meum exornarem, sed ipse iuniorem se captum ait, quam ut illa per aetatem cognoscere potuerit; e grandiore illo, qui tibi appositus est si quaeram, illum mihi facile, ea quae volo, explicaturum*. Conversus in risum Dionysius, piscem, qui sibi appositus erat, ad Philoxenum misit. Ab hoc tamen ipso Tyranno, coniectus est in latomias, cuius rei haec caus-

caussa a Plutarcho traditur libro de Fortuna, & virtute Alexandri. Dionysius, ipse quoque poemata scribebat, eaque cum inconcinna, & illepida essent, optima videri volebat. Cum igitur tragoediam quandam scripsisset, eam Philoxeno inspiciendam dedit, ut corrigeret, si quid forte corrigendum videretur. Ille vero una litura totam emendavit. Indignatus Dionysius compegit eum in illum carcerem, quem modo nominavi. Unde tamen postea liberatus, cum iterum Dionysium audiret sua poemata recitantem, adulantibus, & plaudentibus caeteris, exurgens ipse, *mitte me*, inquit, *denuo in latomias, illic enim aetatem degerere satius est, quam tam mala poemata audire*. Atheneus paulo aliter. Narrat enim, ea poena affectum, quod deprehensus fuisset, cum Galatea tibicina, quam Dionysius ipse amabat. Quin etiam in ipso carcere conscripsisse poemation in Galateam, in quo se quidem Ulissem faceret, Dionysium autem Cyclopa. Solebat hic in balneis non modo manus in aquam ferventem demittere, & sic assuefacere se ad perferendum immoderatum illum calorem, verum etiam eadem aqua os sibi proluere, & ut Graeci dicunt, γαργαρίζειν, ut postea in mensa, cum ad rem gerendam ventum esset, facilius, & contrectare, & deglutire calidissima quaeque posset. Quin etiam orabat coquos ut omnia ferventia in mensam inferrent, ut caeteris calorem illum reformidantibus, ipse bulgam arbitratu suo impleret. Narrat Plutarchus foedius etiam, & tetrius quiddam, quod legentibus prope nauseam moveat. Spuere eum ait, solitum, & emungere se in patinas, ut caeteris a tanta foeditate abhorrentibus, solus ipse impleretur, idem & Gnathonem quendam Siculum factitasse. Hoc autem votum ipsius, cuius hic mentio est, refertur etiam apud Athenaeum lib. 1. & 8 Narratur & mors, ipsius vitae consentanea. Emerat Syracu-

racufis polypum bicubitalem, eiufque praeter caput nihil reliqui fecerat. Ex cruditate igitur ita laborare coepit, ut nulla fpes falutis effet. Quare cum admonitus effet a medico, ut ordinaret fuprema fua, fibi enim ante horam feptimam effe moriendum. *De caeteris*, inquit, *non magnopere laboro, fed quando moriendum eft, afferte mihi hic polypi caput, ut id quoque comedam antequam oculos claudam.*

Ηὔξατό τις) Non eft quidem dubium quin Philoxenum intelligat, fed tamen idem votum Melanthio cuidam tribuit apud Athenaeum Clearchus his verbis: Τιθωνοῦ μελάνθιος ἔοικε βουλεύσασθαι βέλτιον. ὁ μὲν γὰρ ἀθανασίας ἐπιθυμήσας ἐν θαλάμῳ κρέμαται πάντων ὑπὸ γήρως ἐστερημένος τῶν ἡδέων, Μελάνθιος δὲ τῶν ἀπολαύσεων ἐρῶν ηὔξατο τῆς μακραύχενος ὄρνιθος τὸν τράχηλον ἕξειν, ἵν᾽ ὅτι πλεῖστον τοῖς ἡδίσιν ἐνδιατρίβῃ.

Τὸν φάρυγγα) Videtur φάρυγγα pofuiffe ἀντὶ τοῦ οἰσοφάγου. Nam φάρυγξ eft proprie canalis ille a faucibus ad pulmones pertinens, per quem fpiritum ducimus, & emittimus, quem medici τραχεῖαν ἀρτηρίαν vocant, latini *gutturem*, *aut guttur*, idque manifefto docet Ariftoteles ipfe, lib. 3. de partibus animalium his verbis: ὑπὸ δὲ τὴν κεφαλὴν ὁ αὐχὴν πέφυκεν ἐπὶ τοῖς ἔχουσιν αὐχένα τῶν ζώων. οὐ γὰρ πάντα τοῦτο τὸ μόριον ἔχει, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔχοντα ὧν χάριν ὁ αὐχὴν πέφυκε, ταῦτα δ᾽ ἐστιν, ὅ τε φάρυγξ, καὶ ὁ καλούμενος οἰσοφάγος. ὁ μὲν οὖν φάρυγξ τοῦ πνεύματος ἕνεκα πέφυκε, διὰ τούτου γὰρ εἰσάγεται τὰ ζῶα τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκπέμπει ἀναπνέοντα. διὰ τοῦτο τὰ μὴ ἔχοντα πνεύματα, οὐκ ἔχουσιν οὐδ᾽ αὐχένα, οἷον τῶν τὸ ἰχθύων γένος. ὁ δὲ οἰσοφάγος ἐστὶ, δι᾽ οὗ ἡ τροφὴ πορεύεται εἰς τὴν κοιλίαν. Galenus quoque lib. 6. de ufu partium corporis humani manifefto accipit Pharynga pro arteria afpera, ubi difputat, quod artificio naturae factum fit, ut aer non attrahatur a corde ftatim, διὰ τῆς φάρυγγος, fed pulmonibus interiectis. Et libro 2. de placitis Hippocratis, & Platonis, aperte ait afperam arteriam alio nomine vocari Parynga. Paulus enim Aegineta

ta libro 3. Parynga vocat non totam arteriam aſperam, ſed ſummam illius partem, ut videlicet idem ſit in arteria Pharynξ, quod in οἰσοφάγῳ ſtomachus. Sed Philoxenus fortaſſis reſpiciebat ad eam voluptatem, quae bibendo capitur, veteres enim putabant potum accipi ab arteria aſpera, & ad pulmones pervenire. Unde eſt illud celebre Alcei, τέγγε πνεύμονας οἴνῳ, τὸ γὰρ ἄστρον περιτέλλεται. Et apud Eupolin quidam iubet alium bibere, ut πρὸ τοῦ κυνὸς τὸν πνεύμον' ἐκλυρὸν φορῇ. Et citatur Eratoſthenis verſus καὶ βαθὺν ἀκρήτῳ πνεύμονα τεγγόμενος, & ex Euripide οἶνος περάσας πνευμόνων διαῤῥοάς. Atque hanc opinionem Plato in Timaeo aperte confirmat, ſed Ariſtoteles libro 3. de partibus eam & reprehendit, & ut fatuam, & deliram exagitat. Inter medicos non convenit. Eraſiſtratus in Platonem invectus eſt, multiſque argumentis docere conatus eſt cibum, & & potum Oeſophago, ſpiritum autem ſolum arteria accipi, neque ad pulmones praeter ſpiritum quicquam pervenire. E veteribus autem non deerant, qui Platonem defenderent. Nam & Philiſtion Locrenſis, & Dioxippus ab eo erant, & A. Gellius ait, eius ſententiae, quae Platoni placuit, Hippocratem ipſum auctorem fuiſſe. Galenus lib. 8. de placitis Hippocratis, & Platonis mediam quandam viam ſequitur; non negat enim eodem canali excipi, & cibum & potum, idque ipſum Platonem ſenſiſſe contendit; ſed tamen exiguam quandam partem eius quod bibitur, pervenire per arteriam aſperam, roris in modum ad pulmones, eoſque irrigare, idque ipſum eſſe, quod dixerit Plato, eiuſque rei hoc argumentum affert. Quod ſi animali ſitienti aquam, aut caeruleo colore infectam, aut miniatam bibendam dederis, idque ſtatim iugulatum aperueris, pulmones eodem colore tinctos deprehendas.

das. Sed hanc sententiam, hocque ipsum argumentum sumpsit ex Hippocrate in lib. περὶ καρδίης prope totidem verbis. Fortassis etiam prisci illi Pharynga vocabant non asperam arteriam, sed gulam ipsam. Homerus certe cum Cyclopem ebrium, ac vomentem describeret, ait ex eius Pharynge & vinum, & frustra carnis humanae erupisse. Et Cyclopi apud Eurypidem ita interroganti, ἄριστόν ἐστι εὖ παρεσκευασμένον, respondet Silenus, πάρεστιν ὁ φάρυγξ δ' ἀρετῆς, ἔσω, μόνον. Et Chorus. ὑγρᾶς φάρυγγος, ὦ κύκλωψ, ἀνάστομον τὸ χεῖλος. & multis aliis eadem famula locis, & apud Aristoph. saepe. Nisi forte Cyclops ut unicum oculum pro duobus habuit, ita unicum etiam canalem, per quem, & cibus, & potus, & spiritus mearet. Sed haec medicis, quorum propria sunt, relinquamus.

Μακρότερον γεράνου) Trium cubitorum, ut ait Machon comoediarum scriptor.

Φιλόξενός ποθ', ὥς φασι, κυθήριος.
Ηὔξατο τριῶν ἔξειν λάρυγγα πηχέων.

Huic voto simile est illud Catulli:

Quod tu cum olfacias, deos rogabis,
Totum ut te faciant Fabulle nasum.

Et illud Platonis. εἴθε γενοίμην οὐρανός, &c. apud Gellium,

Κοινοτάτη δὲ) Nam caeteris sensibus genera quaedam animalium carent: tactu nullum, ut docetur in libris de anima.

Καὶ γὰρ αἱ ἐλευθεριώταται) Ne omnes quidem voluptates tactus ad temperantiam, & intemperantiam pertinent: sunt enim quaedam ingenuae, & liberales, ut ea, quae in gymnasiis capiuntur ex frictione caloris, admotione, ac concitatione. Caetera per se satis facilia videntur.

IN

IN CAPUT XI.

Ἢ μὴ, ὡς δὲ) Illud μὴ, puto eſſe μᾶλλον ἢ compendium aliquod ſcribendi, hinc errori cauſſam dedit, cum una littera μ. addito aliquo ſignificet μᾶλλον:

Ὥστε ἀντὶ τῶν ἄλλων) leg. eſt καλῶν, etſi Graecus Scholiaſt. aperte legit καλῶν.

Finis Commentariorum in lib. 3. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI IN LIBRUM QUARTUM ETHICORUM ARISTOTELIS COMMENTARIUS.

IN CAPUT PRIMUM.

Αἱ δὲ κατ' ἀρετὴν) Hesiodus:

Δὼς ἀγαθὴ, ἅρπαξ δὲ κακὴ θανάτοιο δότειρα.
Ὃς μὲν γὰρ κεν ἀνὴρ ἐθέλων ὅγε, κἂν μέγα δῴη,
Χαίρει τῷ δώρῳ, καὶ τέρπεται ὃν κατὰ θυμόν.

Ὅθεν μὴ δεῖ) Neque Vespasiano assentietur, dicenti

Ὀσμὴ δὲ κέρδους ἐστὶν ἐκ παντὸς καλή.

Sed Hesiodum potius audiret praecipientem.

Μὴ κακὰ κερδαίνειν· κακὰ κέρδεα ἶσα ἄτῃσιν.

Ne male lucretis, mala lucra aequalia damnis.

Ὑπερβάλλειν) non ὑπερβάλλει τὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου μέτρον. Sed exsuperat, si consideres id, quod sibi retinet, paucis enim contentus est, at multis gratificari cupit.

Ἐλευθεριώτεροι δὲ εἶναι δοκοῦσιν) Plato 1. πολιτειῶν. Πότερον δὲ, ἦν δ' ἐγὼ, ὦ Κέφαλε, ὧν κέκτησαι τὰ πλείω παρέλαβες ἢ ἐπεκτήσω; Ποῖ' ἐπεκτησάμην, ἔφη, ὦ Σώκρατες, μέσος γάρ τις γέγονα χρηματιστὴς τοῦ, τε πάππου, καὶ τοῦ πατρός. ὁ μὲν γὰρ πάππος τε, καὶ ὁμώνυμος ἐμοὶ, σχεδόν τι ὅσην ἐγὼ νῦν οὐσίαν κέκτημαι παραλαβὼν, πολλάκις τοσαύτην ἐποίησε. Λυσανίας δὲ ὁ πατὴρ ἔτι ἐλάττω αὐτὴν ἐποίησε τῆς νῦν οὔσης. ἐγὼ δὲ ἀγαπῶ, ἐὰν μὴ ἐλάττω καταλίπω τουτοισὶ,

ἀλλὰ βραχεῖ γέ τινι πλείω ἢ παρέλαβον. τούτου ἕνεκα ἠρόμην, ἦν δ' ἐγώ, ὅτι μοι ἔδοξας οὐ σφόδρα ἀγαπᾶν τὰ χρήματα. τοῦτο δὲ ποιοῦσιν, ὡς τὸ πολύ, οἳ ἂν μὴ αὐτοὶ κτήσωνται, οἱ δὲ κτησάμενοι διπλῇ ἢ οἱ ἄλλοι ἀσπάζονται αὐτά. ὥσπερ γὰρ οἱ ποιηταὶ τὰ αὑτῶν ποιήματα, καὶ οἱ πατέρες τοὺς παῖδας ἀγαπῶσι, ταύτῃ τε δὴ καὶ οἱ χρηματισάμενοι περὶ τὰ χρήματα σπουδάζουσιν, ὡς ἔργον ἑαυτῶν, καὶ κατὰ τὴν χρείαν ᾗπερ οἱ ἄλλοι. Vide quae notavi apud Catullum in epigrammate in Fufenum.

Διὸ καὶ ἐγκαλεῖται) Vulgus antiquorum opes a fortuna dari, adimique credebat; quod autem plerumque contingit, ut qui opibus dignissimi sint, egeant, contraque improbissimi, & iniustissimi abundent, coecam, & rationis expertem Fortunam esse dicebant, quod bonos quidem egestate premi sineret, flagitiosos autem, facinorososque ditaret. Quidam autem negabant eam esse coecam, eiusque rei acutam rationem adferebant, quod si coeca esset, nunquam posset ita certo bonos a malis internoscere, atque illos quidem premere, hos vero fovere. Sed Aristoteles ait frustra accusari fortunam, vanasque atque inanes esse, quae vulgo in eam iactantur, querelas. Manifestam enim caussam esse, cur liberales vix umquam ad magnas divitias pervenire possint: nam neque in eis parandis, neque in conservandis, augendisve magnum studium ponunt, & facile largiuntur. Inepte autem Lambinus, hoc loco legendum esse ait, ἐγκαλεῖται ἡ τύχη. qui, si quid tale Perionio excidisset, dii boni, quomodo eum exciperet?

Ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων) in eruditione, bona valetudine, omnibus iis denique, quae diligentia, studio, cura, comparantur, ac conservantur.

Καὶ τῷ Σιμωνίδῃ) Plutarchus περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων Σιμωνίδης ἔλεγε παίζων τὴν τῆς ἀργυρίου κιβωτὸν εὑρίσκειν ἀεὶ πλήρη, τὴν δὲ τῶν χαρίτων κενήν. Stobaeus, λόγῳ η΄. Σιμωνίδης, παρακαλοῦντός τινος ἐγκώμιον ποιῆσαι, καὶ χάριν ἕξειν

λέγοντος, ἀργύριον δὲ μὴ διδόντος, δύο, εἶπεν, ἃ ἔτος, ἔχω κιβωτούς. τὴν μὲν χαρίτων, τὴν δὲ ἀργυρίου, καὶ πρὸς τὰς χρείας τὴν μὲν τῶν χαρίτων κενὴν εὑρίσκω, ὅταν ἀνοίξω, τὴν δὲ χρησίμην μόνην. Idem: Σιμωνίδης ἐρωτηθεὶς διὰ τί ἐσχάτῳ γήρως ὢν, φιλάργυρος εἴη, ὅτι, εἶπε, βουλοίμην ἂν ἀποθανὼν τοῖς ἐχθροῖς μᾶλλον ἀπολιπεῖν, ἢ ζῶν δεῖσθαι τῶν φίλων. Athenaeus lib.14. ὄντως δὲ ἦν ὡς ἀληθῶς κίμβιξ, ὁ Σιμωνίδης, καὶ αἰσχροκερδὴς ὡς Χαμαιλέων φησίν. ἐν Συρακούσαις γοῦν τοῦ Ἱέρωνος ἀποστέλλοντος αὐτῷ τὰ καθ' ἡμέραν λαμπρῶς, πωλῶν τὰ πλείω ὁ Σιμωνίδης τῶν παρ' ἐκείνου πεμπομένων, ἑαυτῷ μικρὸν μέρος ἀπετίθετο, ἐρομένου δέ τινος τὴν αἰτίαν, ὅπως εἶπεν ἵν', τε Ἱέρωνος μεγαλοπρέπεια καταφανὴς ᾖ, καὶ ἡ ἐμὴ κοσμιότης.

Πλὴν ἐπὶ μικροῖς) Soli ex interpretibus Latinis Arretinus, & Argyropylus intellexerunt hoc πλὴν, quorum ille reddidit, *verum in parvis*, hic, *in parvis tamen*. Recte autem exponit Scholiastes graecus particula, *tamen*; *nisi*, interdum apud Latinos eam vim habet.

Ἐπεὶ γε τοιοῦτος) deleo illud ἐπεὶ, & pro γε lego ὁ δέ.

Καθάπερ εἴρηται) Nusquam hoc dixit, sed significavit subobscure, cum tradidit, τὰ τῆς ἀσωτίας οὐ πάνυ συνδυάζεται.

Ἡ δὲ ἀνελευθερία ἀνίατός ἐστι) Id est, Avaritia autem insatiabilis est, & insanabilis: nam & senectus, & omnis impotentia avaros efficere videtur. Est praeterea magis innata hominum generi, quam effusio: plerique enim ad amandas potius, quam ad largiendas pecunias sunt propensi. Et vero late admodum pertinet multiplexque est: multi enim esse illiberalitatis modi videntur: nam cum duabus in rebus sita sit, parum dando, & nimium accipiendo, non in omnibus tota inest, sed distrahitur interdum, ac dividitur. Atque alii quidem accipiendo modum transeunt, alii minus dant quam oporteret: nam quos parcos, strictos

ſtrictos, ſordidos dicimus, ii omnes minus, quam par eſt largiuntur, caeteroqui aliena non appetunt, neque accipiendi ſtudio ducuntur; partim quidem bonitate quadam, & rerum turpium cautione: videntur enim quidam, (dicunt quidem certe) ſe ob id cuſtodire ſua, ne quando turpe aliquid facere adigantur. Horum autem eſt & is, qui cumini ſector dicitur, & quicumque talis eſt. Nomen autem invenit inde, quod ſupra modum obſtinatus eſt in eo, ut nemini quidquam largiatur.

De avaritia diſſerere incipit, quae, *omnium malorum radix*, in ſacris literis nominatur, *quae* (ut ait Saluſtius) *fidem, probitatem, caeteraſque artes bonas ſubvertit: pro his ſuperbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere edocuit, & quaſi malis venenis imbuta, corpus, animumque virilem effeminat, ſemper infinita, & inſatiabilis eſt, neque copia, neque inopia minuitur*. Eam ait inſanabilem eſſe: non enim ſanatur copia, & affluentia rerum. Recte enim Solon:

Πλέτȣ δ' οὐδὶν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.
Οἳ γὰρ νῦν ἡμέων πλεῖϛον ἔχȣσι βίον,
Διπλασίως σπεύδȣσι. Et Iuvenalis,

Creſcit amor nummi, quantum ipſa pecunia creſcit.

Et Horat. epiſt. 2. lib. 2.

Si tibi nulla ſitim finiret copia lymphae,
Narrares medicis; quod quanto plura paraſti,
Tanto plura cupis: nulli ne faterier audes, &c.

ex dicto Ariſtippi Plutoni τῆς φιλοπλȣτίας. Et idem: Semper avarus eget. Ut enim iis, qui aqua intercutem laborant,

Quo plus ſunt potae plus plus ſitiuntur aquae:

ita avari, quo plus habent, eo plus concupiſcunt. De quo idem Horatius:

Creſcit indulgens ſibi durus hydrops, &c.

Itaque dici poteſt Pluto.

> Τὸ φάρμακόν σου τὴν νόσον μείζω ποιεῖ.
> Ὅταν δὲ τὸ ὕδωρ πνίγῃ τί δεῖ πιεῖν;

Καὶ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῷ) ſuſpicabar legendum, καὶ ἐπὶ μικρῷ, καὶ ἐπὶ πολλῷ: nunc video ita & veterem Interpretem legere. Igitur ſive parvo, ſive magno foenore pecuniam ſuam locet aliquis ſordidus, & turpis lucri cupidus habendus eſt.

IN CAPUT II.

Δόξαι δ᾽ ἂν ἀκόλυθον εἶναι καὶ περὶ μεγαλοπρεπείας) Id eſt, videtur autem ſequi, ut de magnificentia breviter differamus: nam haec quoque videtur virtus quaedam eſſe, quae in pecuniis cernitur. Non tamen ut liberalitas ad quaslibet actiones, in quibus pecunia intercedit, pertinet: ſed ad ea tantum, in quibus magni faciendi ſunt ſumptus. Ut enim ipſo graeco nomine indicatur, decorus ſumptus eſt in rebus magnis.

Περὶ τὰς δαπανηράς) forte, τὰ δαπανηρὰ praecipue, cum addat in τούτοις.

Nullius virtutis opera aut ſplendidiora, aut ſolidiora, & potentiora ad propagandam memoriam ſui, quam magnificentiae videntur. Illa enim templa, theatra, Baſilicae, arcus, aquaeductus, porticus, thermae, fornices, pyramides, obeliſci, columnae, quarum ruinas, fragmenta, veſtigia, quae temporis edacitati, & barbararum, atque immanium gentium, effrenato furori ſuperfuerunt, tot ſaeculis poſt, per hanc urbem magna cum admiratione ſpectamus, nihil nobis aliud loquuntur, quam veteres illos Romanos, ut aliis virtutibus, ita magnificentia, longe caeteris omnibus populis, ac generibus praeſtitiſſe. De qua virtu-

te

te antequam explicare ingrediar ea quae ab Ariſtotele diſputata ſunt, pauca dicam neceſſe eſt, de quaeſtione quadam magnis olim inter homines doctiſſimos contentionibus agitata. Quaeſitum eſt enim, *ſitne magnificentia certa quaedam virtus diſtincta tum a ceteris, tum a liberalitate, an potius pars quidem liberalitatis, quae ſub ea, tanquam ſub aliquo genere contineatur*. Ac ii quidem, quibus placet, eam eſſe partem quandam liberalitatis, his fere argumentis moventur. Primum, quod eadem utrique materia propoſita ſit; utraque enim verſatur in uſu pecuniarum. Deinde, quod Ariſtoteles ipſe aperte ait liberalitatem quidem late patere, ac pertinere ad omnes actiones, in quibus pecunia intercedit: magnificentiam autem non: ſed ad aliquas tantum, nimirum ad eas, quae magnos ſumptus requirunt. Si ergo liberalitas ad omnes pertinet, magnificentia ad aliquas tantum, quam rationem habet genus ad ſpeciem, eamdem videtur liberalitas ad magnificentiam obtinere. Tertio, quod idem Ariſtoteles ait: omnem quidem Magnificum neceſſario eſſe liberalem, ſed non contra, id autem tale videtur, ut cum dicimus, omnem temperantiam eſſe virtutem, ſed non contra: aut omnem hominem eſſe animal, ſed non contra. Quarto, quod quamvis liberalitas in parvis, aut mediocribus ſumptibus, magnificentia autem in magnis verſari, cernique dicatur, tamen id ſatis non eſt, ut ſpecie differant. Magis enim & minus, ut vulgo in ſcholis loqui ſolemus non conſtituunt diverſam ſpeciem, quod facile multis exemplis oſtendi poteſt. Poſtremo quod ſi in uſu pecuniae duas virtutes eſſe ſtatuimus, diſtinctas & ſeparatas, unam in parva, mediocrive pecunia, alteram in magna, eadem ratione duas virtutes in voluptatibus conſtituere oportebit, in parvis, & moderatis unam, alteram in magnis & vehementibus: & unam in parvis periculis, alte-

ram in magnis, quae si absurda sunt, ut unam temperantiam in omnibus voluptatibus, unam fortitudinem in omnibus periculis; ita in omni usu pecuniarum, unam versari liberalitatem necesse est, sed eius eam partem, quae in magnis sumptibus honesti, & decori rationem habet; proprio quodam nomine magnificentiam vocari.

Quae cum ita sint, mihi tamen hoc tempore probabilior eorum sententia videtur, qui eas duas esse virtutes existimant, magna quidem inter se, tanquam affinitate devinctas, sed distinctas tamen, ac separatas. Primum, quod Aristoteles ipse de eis separatim disseruit, neque usquam docuit magnificentiam, esse partem liberalitatis. Deinde quod si magnificentia esset pars liberalitatis, sequeretur, ut ea quoque vitia quorum in medio sita magnificentia est, partes essent eorum, quae liberalitati adversantur, ita ut *βαναυσία* esset pars effusionis, *μικροπρέπεια* autem avaritiae, quod tamen a vero abhorrere satis e sequentibus intelligetur. Habent omnino inter se magnam similitudinem, sed tamen qui acuti, perspicacesque sunt, earum inter se discrimen facile, ut spero suis locis videbunt. Tertio, quod quarum virtutum fines diversi sunt (de proximis, ac propriis cuiusque finibus loquor, scio enim communem omnium virtutum esse honestatem) eas quoque diversas esse oportet. At alium sibi finem proponit Magnificus, alium liberalis. Nam liberalis quidem hoc unum spectat, ut prosit, atque opituletur iis singulis, quos & egere, & dignos esse, qui subleventur, videt. At magnificus, ut ipsum nomen indicat, magnitudinem, amplitudinem, pulchritudinem, splendorem, admirabilitatem operum sibi proponit, & aut iis elaborat in rebus, quae neque privatim, neque publice prosunt, sed tantum ad ornamentum, & pulchritudinem civitatis pertinent, aut

uti-

utiles sunt non huic, aut illi, sed publice: aut etiam si cui proprie prodest, non tamen in agendo illius commodum spectat, sed eo tantum dirigit omnia, ut opibus suis aliquid amplum, memorabile, illustre, & in suo quodque genere singulare perficiat. Postremo, ut multa liberaliter fiunt, in quibus tamen nulla inest magnificentia, ita multa fiunt magnificentissime, in quibus nihil loci liberalitas habet. Divus Augustus moriens gloriatus est, *se urbem marmoream relinquere, quam lateritiam accepisset*. Qui si ea in re honestatem secutus est, quod equidem de eo facile adducor, ut putem, vere magnificus fuit. Num igitur illum eo nomine, ut liberalem commendabimus? Aliis quidem rebus fieri potest, ut liberalis fuerit, neque ego ei liberalitatis laudem adimo, neque id nunc agitur, sed in urbe magnificis aedificiis exornanda, nulla liberalitas fuit. Nisi forte illud audiendum, atque accipiendum putamus, quod saepe a quibusdam dicitur, qui cum neque magnifici sint, neque liberales, utramque tamen laudem falso sibi vendicare conantur. Infinita, inquiunt, vis est in urbe hominum egentium, fossorum, fabrorum, architectorum, caeterorumque id genus artificum, qui nisi nos aedificaremus, esurirent. Nonne igitur liberales sumus, cum eis alioqui cessaturis, & esurituris damus, ubi se exerceant, & alios egerenda, alios aggerenda humo, alios caedenda materia, alios lapidibus convehendis, caedendis, complanandis, quadrandis, collocandi, alios metandis, ac describendis aedificiis, alios denique, aliis rebus ita occupatos tenemus, ut interea lucrentur, unde sibi, unde uxoribus, unde parvis liberis, unde parentibus aetate fessis ea, quae ad victum necessaria sunt, suppeditent? Mitto nunc id, quod verissime respondere possem totam illam orationem vanitatis, & mendacii plenissimam esse: nihil enim facilius est, quam doce-

re

re istos, cum, ut ait Horatius, *diruunt*, *aedificant*, *mutant quadrata rotundis*, nihil minus spectare, aut cogitare, quam, ut egenos homines in opere contineant, & pascant, id tantum habere propositum, ut animum suum expleant, eique obsequantur. Sed hoc ut dixi omitto; illud aio, si maxime haec essent, aut etiam si isti vere essent magnifici, & in illis substructionibus suis nihil aliud, quam amplitudinem, & honestatem spectarent, liberales tamen propterea non fore. Non enim qui alii reddit, quod debet, sed qui de suo aliquid dat, liberalis est: neque qui eum, cuius operam conduxit, debita mercede non fraudat, munificus est, sed qui fraudat, iniustus. Nam mercedem persolvere, & quasi mutuum reddere, ut non in eo faciendo benignitas sit; sed in non faciendo iniustitia, & crudelitas. Liberam esse liberalitatem nomen ipsum indicio est; ita ut id tantum liberaliter dari dicatur, quod liberum est, etiam non dare. At operarum merces, si leges, & iudicia valent etiam ab invito exigi potest. Nihil igitur vetat, quin actio aliqua magnifica sit, quae tamen liberalitatis laude careat. Ac videte ne quis forte vestrum secus hoc accipiat, quam a me dicitur. Non enim dico fieri posse, ut magnificus sit aliquis, qui non sit liberalis; quod si dicerem, Aristoteli ipsi adversarer, sed actionem aliquam posse esse magnificam, quae tamen nihil pertineat ad liberalitatem. Theatrum Marcelli, Theatrum Augusti, templum illud pulcherrimum a M. Agrippa conditum, quod etiam hodie intuentes admiramur, arx Hadriani, Thermae Diocletiani, partim fuerunt partim etiam sunt eiusmodi opera, ut eorum magnificentiam neque qui non viderit, mente concipere, neque qui viderit verbis exprimere posse videatur. At in eis nihil sibi vendicare liberalitas potest. Oportebat autem si magnificentia liberalitatis pars esset,

set, nullum posse esse opus magnificum a liberalitate seiunctum. Sunt igitur hae duae virtutes vicinae quidem, & cohaerentes inter se, sed tamen duae, quarum & utraque alteri propinqua est, & neutra tamen sub altera continetur.

Neque vero difficile est ad ea, quae superius adversus hanc sententiam allata sunt, respondere. Primum enim non si utraque in pecuniis versatur, continuo efficitur aut eamdem esse, aut alteram sub altera contineri. Nam ea ratione in artibus quidem valet. Consideratur corpus a Geometra, consideratur, & Physico; sed ab hoc, ut mobile est, ab illo ut quantum est, utque infinite dividi potest. Et politicus hominem considerat, & medicus; sed hic quatenus & bene valere potest, & aegrotare: ille quatenus ad societatem civilem aptus est, & felicitatis, ac miseriae capax. Sic pecuniam tractat, & liberalis, & magnificus; sed ille ut instrumentum benigne faciendi iis, qui & egent, & indigni sunt, qui egeant: hic ut instrumentum ad perficienda magna, & clara opera, & quorum memoria in omnem posteritatem duratura videatur: Quod autem afferebatur ex Aristotele liberalitatem ad omnes actiones, in quibus pecunia intercedit, pertinere, id ita intelligendum est, & in acquirenda, & in accipienda, & in conservanda, & in donanda, & in consumenda pecunia consistere & liberalitatem, & vitia, quae cum ea pugnant: saepe enim diximus, qua in re cernitur aliqua virtus, in eadem cerni, & vitia quae illi adversantur. Quare & in accipienda pecunia, quaerendave, potest aliquis esse avarus, si unde, aut quomodo eam paret, nihil pensi habeat: & prodigus si eam ne honestis quidem artibus parare, aut unde honestum est, accipere velit, & liberalis, si modum teneat. Eadem dici possunt in ratione conservandae, donandaeve pecuniae, & sumptuum

ptuum faciendorum. Sunt autem haec quinque genera τῶν περὶ τὰ χρήματα πράξεων. At magnificentia in donis tantum, & in sumptibus cernitur, neque iis quibuslibet; sed magnis, & ad quos ne adspiret quidem liberalitas. Vere enim Aristoteles hoc loco ait eam ἀριστᾶναι τῶν μεγάλων. περὶ δὲ τὰ μέτρια, καὶ τὰ μικρὰ ἡμᾶς ὡς δεῖ διατίθεσθαι. Praetereaque alium finem sibi liberalitas, alium magnificentia proponit, ut iam diximus. Iam illud alterum, quod afferebatur, ex Aristotele, omnem magnificum esse necessario liberalem, sed non contra, cum eo ventum erit, explicabitur a nobis, ita ut omnes intellecturi sint, nullo modo ex eo effici, ut liberalitas eamdem rationem habeat ad magnificentiam, quam ad speciem genus. Quartum argumentum ita demum aliquid concluderet, si nihil aliud inter has virtutes interesset; sed docuimus inter fines ipsos interesse. Ne postremum quidem quidquam necessario efficit: non enim temperans est, qui leves & exiguas voluptates contemnens, a magnis, & vehementibus auferri se sinit, neque fortis, qui levia pericula despicit, gravia reformidat: at liberalis etiam in parvae pecuniae usu cerni potest, cum magnificus nisi in magnis opibus elucere non possit.

Positum sit igitur magnificentiam esse virtutem quandam per se, & a liberalitate distinctam. Nunc quid Aristoteles, de ea disserat, audiamus.

Τὸ δὲ μέγεθος πρός τι) ut latius docetur in Categoriis. Magnus igitur dicetur sumptus, habita ratione eius, a quo fit, & rei, in qua fit.

Τριηράρχῳ, καὶ ἀρχιθεώρῳ) Imo vero maior sumptus faciendus est τῷ τριηράρχῳ. Legem tulerat Solon, ut quotannis deligerentur trecenti ex populo opulentissimi, qui ea munera publica obirent, in quibus maximi sumptus necessario faciendi erant. Hi trierarchi vocabantur, quod triremes ad patriae defensionem, gerendum-

dumve bellum omnibus rebus necessariis, & hominibus instructas, privatis sumptibus totum illum annum habere cogerentur. Quia vero evenire poterat, ut qui cuipiam e civibus incommodare, eumque ad paupertatem redigere vellent, eum suffragiis suis trierarchum crearent, (ita enim quidam senex apud Aristophanem alii minans inducitur. ἐγώ σε ποίησω τριηραρχεῖν) ita huic rei occurrerat Solon. Quicunque creatus erat ex trecentis, si alios opulentiores praeteritos esse existimabat, poterat, quemcumque volebat, e civibus in iudicium vocare, ab eoque petere, ut aut ipse munus illud susciperet, aut secum bona omnia permutaret. Qui autem provocatus erat, alterum facere cogebatur. Haec omnia constant ex orationibus Isocratis περὶ ἀντιδόσεως. Demost. κατὰ μειδίου περὶ ἀντιδόσεως. περὶ τῶν ἐπιτριηραρχήματος, περὶ τῶν στεφάνου τῆς τριηραρχίας. Θεωροὶ autem dicebantur, tum qui mittebantur publice ad oraculum, aut ad panegyrin aliquam, tum qui sacra publica curabant, tum qui praerant ludis, & spectaculis. Horum princeps ἀρχιθέωρος dicebatur. Cum his habebant quiddam simile Romae, *aediles curules*.

Ἐν ᾧ, καὶ περὶ ἃ) Aspasius legit περὶ ὃ; ait haec duo, ἐκ παραλλήλου, dicta esse ἐν ᾧ καὶ περὶ ὅ. cui assentior.

Πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ) Ulyxis apud Homerum verba sunt Odyss. ρ.

Καί γὰρ ἐγώ ποτε οἶκον εἰ ἀνθρώποισιν ἔναιον,
Ολβιος ἀφνειὸν καὶ πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ
Τοίῳ ὁποῖος ἔοι καὶ ὅτευ κεχρημένος ἔλθοι.

Ἀλήτας Cicero vocat in Philippicis eos qui vagam, inopemque vitam persequuntur.

Ὁ μὲν γὰρ μεγαλοπρεπὴς] In Topicis docetur, cui inest quod maius est, in eo etiam inesse, quod minus; quare qui maximos sumptus facit honestatis caussa, quod est magnificentiae, multo magis exiguos, aut mediocres faciet, quod est liberalitatis, non tamen contra.

Et

Et annota posse aliquem unam virtutem habere, qui non omnes alias habeat, cum tamen Aristoteles credatur auctor esse illius sententiae, quam postea tantopere adamarunt Stoici, non posse unam virtutem habere, qui non habeat omnes. Sed hac de re disputandum erit lib. 6. Sunt autem quidam, qui, quod in aedificando, & in luxuriosis conviviis ingentem vim pecuniarum consumunt, vulgo persuadere conantur, se magnificos esse, & quamvis in ceteris rebus, ita sunt avari, ac tenaces, ut non tantum bonos viros, & honestarum artium cognitione praestantes egere patiantur, verum etiam multis persolvere nolunt ea, quae debent: tamen putant a se facere hunc Aristotelis locum, & quantum in se est, conantur hominibus oculos eruere, atque efficere, ut quos avarissimos vident, eos liberales esse fateantur. Quicunque magnificus est, inquiunt, liberalis est, sit ita sane. Nos magnifici sumus. Qua tandem re id ostenditis? Multum aedificamus, & mensam quotidie plurimis, & exquisitissimis epularum generibus oneramus. Quid ex eo? Liberales igitur sumus. Vos vero liberalitatem ne pictam quidem unquam vidistis. Quod, ni ita est, dicite, quantum quotannis in homines eruditos, in eos, qui nullo suo vitio pauperes facti sunt, in adolescentes studiosos, quorum studiis sola paupertas impedimento est, fovendos, ornandos, adiuvandos insumatis. Producite aliquos, a quibus virtutis, aut doctrinae nomine paupertas vestris beneficiis depulsa sit. Proferte diaria vestra: inspiciamus quantum his nominibus expensum ferre possitis. Sin horum nihil, neque fecistis unquam, neque facturi estis, patimini eam, qua usi estis argumentationem paulo aliter conformatam in vos retorqueri. Quicunque magnificus est, liberalis est. Vos liberales non estis: igitur ne magnifici quidem. Illae autem insanae substructiones, illae

illae Saliares mensae, ad ostentandas opes vestras, & ad inanem quandam popularis gloriae sitim diriguntur. De honestate ne per somnium quidem unquam cogitastis. Non quicunque multum aedificat, magnificus est. Sunt viva, & spirantia exempla, ex quibus intelligi possit, nihil prohibere, quin iidem & maximi aedificatores sint, & maximi bonorum omnium extortores, legum omnium contortores. Graecum proverbium est.

Πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε βάκχοι. Ita multi sumptuosi sunt, pauci magnifici.

Τῆς τοιαύτης δ' ἕξεως) Neque *μικροπρέπεια*, neque *βαναυσία* latine nominari potest. Quare pluribus verbis utriusque vis explicanda est. Sunt igitur *μικροπρεπεῖς* qui suscipiunt quidem, & aggrediuntur res magnas, & illustres, sed sumptus, pro earum magnitudine non faciunt, lenti, cunctatores, procrastinatores, semper verentes ne nimium magnam vim pecuniae consumant magisque solliciti de minuendo sumptu, quam de augenda operis dignitate. Differunt autem ab avaris, quod avari talia ne aggrediuntur quidem. Dicti autem videntur, quod saepe *μικροῦ τινος ἕνεκα τὸ πρέπον τοῦ ἔργου ἀπολλύουσι.*

Βάναυσοι sunt sordidi opifices, ii proprie, qui ad caminum opera sua elaborant. *βαῦνος* enim caminus est: *αὔω* uro. Et hoc nomen videtur expressisse Horatius, cum dixit,

dum graves Cyclopum,
Vulcanus ardens urit officinas.

Significavit enim Deum illum esse *βάναυσον, ἤτοι αὔοντα τὰς βαύνους τῶν κυκλώπων.* Quoniam autem eiusmodi homines si quando volunt, aut magnificum aliquod convivium exstruere, aut aliquid aliud suscipere, in quo magni faciendi sint sumptus, quia iudicio carent, & in talibus rebus inexercitati sunt, consumunt quidem

dem magnam vim pecuniae, sed sine ullo iudicio, ita ut plurimum insumant in res nihili, omittant autem ea, quae praecipue procuranda erant. Idcirco omnes, qui idem faciunt, βάναυσοι vocantur. Idem vocantur ἀπειρόκαλοι, quod non teneant; quid sit in sumptu faciendo vere pulchrum, quid contra leve, ac nugatorium.

Καὶ ὅσαι τοιαῦται) ἕξεις ἢ κακίαι.

Λαμπρυνόμεναι) iactantes, ostentantesque se, & inanem splendoris speciem captantes.

Ὥσπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν) Cuius disputationis in principio, aut ubi hoc omnino in superioribus dixerit, non sane memini. Sunt etiam libri veteres, in quibus pro, ἐν ἀρχῇ legatur ἔναγχος. Ac mihi de talibus locis nonnunquam venit in mentem subvereri, ne mutila in his libris multa sint, quae non advertuntur, dum satis esse credimus quoquo modo sententiam eruere, aut exprimere potius, & extorquere, ex iis, quae scripta reperimus. Quod quidem hic traditur, videtur habere hanc sententiam. Habitum omnem definite cognosci ex iis actionibus, quas edit, & ex iis rebus, in quibus versatur.

Αἱ δὴ τοῦ μεγαλοπρεποῦς) Non refero articulum αἱ, ad nomen, δαπάναι, ut ceteri omnes faciunt, sed ad id, quod antecessit ἐνέργειαι, ut significet proprios magnifici ἐνεργείας esse sumptus magnos, & decoros.

Ἢ καὶ ὑπερβάλλειν) ut in regia Solis apud Ovidium.

Materiam superabat opus.

Καὶ ἔτι ἡδέως καὶ προετικῶς) hoc est facile, cum quadam ad largiendum facilitate, prolixe.

Ἡ γὰρ ἀκριβολογία μικροπρεπὲς) Id est angusti, & pusilli animi est, τὸ ἀκριβῶς ἔχειν τινὰ μικρολογίαν, καὶ ἐπὶ τῶν συμβολαίων, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων. ad finem primi minoris, τῶν μετὰ τὰ φυσικά

Περὶ ταῦτα τῆς) puto legendum περὶ ταῦτα δὴ, & mecum facit Bernard. Felicianus.

Οἷον

Οἷον χρυσὸς) Pindar. 1. ode Olymp. ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ, &c.

Καὶ ἔστιν ἀρετὴ ἔργου μεγαλοπρέπεια) illud μεγαλοπρέπεια puto redundat; ut enim dixit: ἀρετὴν κτήματος εἶναι ἐν τῇ τιμῇ, οὕτω καὶ νῦν λέγει τὴν τοῦ ἔργου ἀρετὴν εἶναι ἐν μεγέθει.

Τὰ περὶ τοὺς θεοὺς ἀναθήματα) distinguendum est post vocem θεοὺς, neque enim satis emendate diceretur, τὰ ἀναθήματα τὰ περὶ τοὺς θεοὺς, sed τὰ περὶ τοὺς θεοὺς. Vocat omnia, quae ad Deos colendos pertinent, deinde enumerat tria eorum genera, ἀναθήματα, κατασκευὰς, θυσίας. Ἀνατίθεσθαι dicuntur ea, quae Diis dicantur, atque ita reponuntur in templis, ut ab omnibus humanis, ac profanis usibus penitus abdicentur. Latini ἀναθεῖναι dicunt, *ponere*, aut *suspendere*, quod talia plerumque ex arboribus, aut e tholis, aut e parietibus templorum suspenderentur. Tibul.

Et quodcunque mihi pomum novus educat annus
Libatum agricolas ponitur ante Deos.

Horatius:

Vixi puellis nuper idoneus, &c.

Idem:

Me tabula sacer votiva, &c.
Suspendisse potenti
Vestimenta maris Deo.

Virgilius:

Et tibi multa sacra pendebit fistula pinu.

Talia igitur vocabantur ἀναθήματα. Nam ἀναθέματα quidem nusquam legi nisi in sacris literis. Interdum etiam porticus, & Basilicae vocantur ἀναθήματα. Plutarchus in Catone Uticen: ἡ δὲ καλουμένη πορκία βασιλικὴ τιμητικὸν ἦν ἀνάθημα τοῦ παλαιοῦ κάτωνος.

Κατασκευαὶ) Arretinus pro ἀναθήματα, κατασκευαὶ videtur legisse ἀναθήματα καὶ τὰ σκεύη, aut ἀναθηματικὰ σκεύη quod si reciperemus, interpretaremur lebetas, tripodas, pateras, aliaque vasa sacris ministeriis dicata: sed eam

R scriptu-

scripturam non probamus; accipimusque κατασκευὰς extructiones templorum & talium. Nonnunquam tamen κατασκευὴ significat etiam supellectilem, & vasa. Θυσίαι autem sunt sacrificia, sive ut veteres latini loquebantur *supplicia*, & hecatombae.

Περὶ πᾶν τὸ δαιμόνιον) Id est ad omnem cultum deorum, & quaecunque in Remp. honestae gloriae studio conferuntur.

Χορηγεῖν] id est ludos facere aut praebere; quid sit χορηγεῖν docet Libanius in argum. orationis κατὰ μειδίου.

Διὸ πένης μὲν οὐκ ἂν εἴη μεγαλοπρεπής) exemplum peti potest ex Plutarch. de Themistocle & Cimone; non enim videbantur tam magni sumptus decere Themistoclem, qui non erat ortus tam nobili genere.

Ἢ ὧν αὐτοῖς) aut per eos, quos ipsi aliqua necessitudine attingunt, Argyropylus videtur legisse δι' οὓς αὐτοῖς.

Τὰ τοιαῦτα) Lambinus, & D. Thomas exponunt *tales opes*, ego malo sequi Aspasium, & Acciaiolum, qui exponunt, *talia opera*, *tales sumptus*. Docent igitur eos, qui aut ipsi iam talia quaedam fecerint, aut ipsorum maiores, aut propinqui liberales esse debere, non enim oportet eos degenerare aut a seipsis, aut a suis.

Ξένων) non quoslibet hospites intelligit, sed magnos, & potentes, ut reges, & dynastas, qui quoquo veniunt magna pompa, magnoque & splendido apparatu publice excipi advenientes, & abeuntes deduci solent.

Καὶ δωρεὰς, καὶ ἀντιδωρεὰς) Hoc quoque ad hospitalia munera pertinet, solebant enim & qui veniebant ad aliquem hospitem adventu suo ei dona quaedam offerre, & ii, qui a se hospites dimittebant, aliis quibusdam eos remunerari. Exempla apud Homerum, & Virgil. crebra sunt, sic Menelaus Odyss. Δ Telemachum alloquens.

Καὶ

Καὶ τότε, inquit, σ' εὖ πέμψω, δώσω δέ τοι ἀγλαὰ δῶρα
Τρεῖς ἵππους καὶ δίφρον ἐΰξοον, αὐτὰρ ἔπειτα
Δώσω καλὸν ἄλεισον, ἵνα σπένδῃσθα θεοῖσιν.
Ἀθανάτοις ἐμέθεν μεμνημένος ἤματα πάντα.

Et Telemacho illa dona sibi inutilia fore dicente, aliis eum prosequitur. Sic & apud eundem Phaeaces abeuntem Ulyssem & deducunt splendide, & pulcherrimis muneribus donant. Apud Virgilium autem Aeneas ad Didonem veniens, cum arcessi Ascanium iussisset:

Munera praeterea Iliacis erepta ruinis
Ferre iubet pallam signis, auroque rigentem
Et circumtextum croceo velamen acantho.
Ornatus Argivae Helenae; quos illa Mycaenis
Pergama cum peteret, inconcessosque hymeneos,
Extulerat, matris Ledae mirabile donum:
Praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim
Maxima natarum Priami, colliqueque monile
Baccatum, & duplicem gemmis, auroque coronam.

Et in 3. Helenus cum discessurum Aeneam multa monuisset:

Dona dehinc auro gravia, sectoque Elephanto,
Imperat ad naves ferri; stipatque carinis,
Ingens argentum, dodonaeosque lebetes,
Loricam consertam hamis, auroque trilicem,
Et conum insignis galeae, cristasque comantes,
Arma Neoptolemi; sunt & sua dona parenti.
Addit equos; additque duces.
Nec minus Andromache digressu moesta supremo,
Fert picturatas auri subtemina vestes,
Et Phrygiam Ascanio chlamydem:

Et in 7. Ilioneus ad Regem latinum ab Aenea missus orator:

Dat tibi praeterea, inquit, *fortunae parva prioris*
Munera reliquias Troia ex ardente receptas:

R 2 *Hoc*

Hoc pater Anchises auro libabat ad aras,
Hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
More dabat populis, sceptrumque, sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes.

Neque minus regiae Latini ἀντιδωρεαὶ

Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Instratos ostro alipedes, pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent.
Tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum.

Τοῖς ἀναθήμασιν ἐστι γὰρ ἡ φιάλη, ἡ ξενίη Διὸς ὡσανεὶ ἀναθήματα.

Μεγαλοπρεποῦς δὲ καὶ οἶκον) Cicer. 1. de off. *Et quoniam omnia prosequimur (volumus quidem certe) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est usus, ad quem accommodanda est aedificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisque diligentia. Cn. Octavio qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclaram aedificasset in palatio, & plenam dignitatis domum, quae cum vulgo viseretur, suffragata domino novo homini ad consulatum putabatur.*

Κατασκευάσασθαι) non tantum ad aedificium pertinet, verum etiam ad instrumentum domesticum & supellectilem, eam enim Graeci κατασκευὴν vocant.

Καὶ ἐπὶ) lego ἐπεὶ, ut & Felicianus, pendet autem oratio, usque ad illum locum διὰ τοῦτο.

Ἐρανισταῖς) de his plura dicentur lib. 7. Cetera partim satis aperta sunt, partim diligenter, & accurate ab Aspasio exponuntur.

Καὶ ἐπὶ τῶν δαπανημάτων) Felicianus legit ἐπεὶ, recte omnino, at Argyropylus ἐπὶ quod non placet.

IN

IN CAPUT III.

H' δ' μεγαλοψυχία) Μεγαλοψυχίαν possumus verbum de verbo *magnanimitatem* interpretari, ea enim voce Cicero in iis, quae extant, semel usus est, in extremo primo de officiis. Saepius tamen *magnitudinem*, aut *altitudinem*, aut *excelsitatem animi* dicit, aut *magnum animum*, & *excelsum*. Aristoteles 2. ὑστέρων ἀναλυτικῶν, subindicat duas esse species μεγαλοψυχίας, unam ἐν τῷ μὴ ἀνέχεσθαι ὑβριζομένους, quomodo magnanimos fuisse dicimus Alcibiadem, Achillem, Aiacem. Alteram ἐν τῷ ἀδιαφόρους εἶναι εὐτυχοῦντας, καὶ ἀτυχοῦντας, qualis fuit in Lysandro, & Socrate. Sed illa prior magis ex populari consuetudine, quam ex veritate hoc nomine affici videtur: posterior pars quaedam eius virtutis, de qua hic disseritur. Haec autem virtus vix videtur tota in hominem Christianum convenire, quem semper summisse de se, & abiecte sentire oportet, ut scriptum est, *cum omnia feceritis dicite vos servos inutiles esse*. Quaedam tamen magnanimi conditiones, quae ab Aristotele proponuntur, mirifice in hominem Christianum conveniunt, ut e sequentibus intelligetis.

Δοκεῖ δὲ μεγαλόψυχος εἶναι ὁ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν] ut Socrates se dignum iudicavit, qui aleretur in Prytaneo, qui honos olympionicis tribuebatur, maximusque habebatur. Ut Iphicrates, cuius sunt illa, ex oratione de statua, sibi ab Atheniensibus posita adversus Harmodium, *ut quisque virtute praestat, ita nobilissimus habendus est*, *&c.* quae scripsi lib. 8. var. lection. cap. 22.

O γὰρ μικρῶν ἄξιος, καὶ τούτων ἀξιῶν σεαυτὸν, σώφρων) Σώφρων hic est, moderatus, modestus. Sic Plato in Rivalibus dicit hoc praecepto γνῶθι σεαυτὸν, praecipi σω-

 φρο-

φροσύνην καὶ δικαιοσύνην, & σωφρονίζειν est castigare & compescere.

Ἐν μεγέθει γὰρ ἡ μεγαλοψυχία) τὸ γὰρ καλὸν ἐν μεγέθει, καὶ τάξει, ait ἐν τῷ περὶ ποιητικῆς, quem locum omnino vide, & in primo Politicorum. τὸ καλὸν ἐν πλήθει καὶ μεγέθει εἴωθε γίνεσθαι.

Χαῦνος) inde est cavum, quod solidum non est, sed inane, ut,

Cavo sub robore condunt,

Et:

Nox atra cava circumvolat umbra,

Et:

Ni doceat volitare cava sub imagine formas.

Et:

Ille cavum conversa cuspide montem.

Inde etiam *vanum*, quod idem est, detracta prima litera, & duabus sequentibus per methathesin transpositis. Quare χαύνους interpretatur, *vanos & inanes homines*, & χαυνότητα *inanitatem*, *aut vanitatem*. Horatius:

Inanes hoc iuvat.

Persius:

O quantum est in rebus inane!

Cic. in Bruto: N*ihil est inane* (id est: χαῦνον) *neque enim debet, sed tamen omnium ordinum consensus, gratiarum actio, gratulatioque me commovet, propterea quod popularem me esse in populi salute praeclarum est*. Salustius: *Huic homini non minor inerat vanitas, quam audacia*. Sic Livius: *vanum ingenio* χαῦνον. Tacitus in vita Agricolae: *Nec Agricola prosperitate rerum in vanitatem usus*. Et lib. I. de Libone Druso: *Improvidum iuvenem, & inanibus laetum*.

Παρασείσαντι) Victorius cap. 2. lib. 22. *dimissis manibus*. Plautus in Epidico. Noster, de progressu animan-

mantium. καὶ οἱ θέοντες θᾶττον θέουσι. παρασείοντες τὰς χεῖρας. Machon, apud Athenaeum lib. 6. ἵνα μὴ παρασείων, καὶ μακρὰν ἑκάστοτε ὁδὸν βαδίζων τὰς γνάθους διαςρέφῃς.

Τοῖς ἀγαθοῖς) τῷ ἀγαθῷ vetus interp. legit.

IN CAPUT V.

Πρᾳότης δ' ἐστὶ) Dicturo περὶ πρᾳότητος, prius περὶ ὀργῆς disputandum videtur. Tenebo autem hunc ordinem, ut primum dicam, quid sit ira. Secundo, quam foeda, turpisque sit. Tertio quam late pateat. Quarto quibus de caussis excitetur. Quinto quam multorum malorum caussa sit. Sexto sitne tollenda an moderanda. Septimo docebo idem videri Stoicos, & Peripateticos dicere, sed non eodem modo. Postremo proponam aliquot remedia adversus iram.

I. Quid est ira? Non tractabo hoc loco finitionem illam Physicorum, qui aiunt: *Iram esse fervorem sanguinis circa cor*, sed sequar eam, quae convenientior est huic instituto, dicamque. *Iram esse cupiditatem ultionis*. Utraque traditur ab Aristotele primo περὶ ψυχῆς. At libro 2. Rhet. iram ita definit. ἔστω δὲ ἡ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης, διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν τῶν εἰς αὐτὸν, ἢ εἰς αὐτοῦ τινα μὴ προσηκόντως. Cicero: *Ira est libido puniendi eius, qui videatur laesisse iniuria*. Stoici: ὀργὴ ἐστὶν ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι, οὐ προσηκόντως.

II. De illius deformitate ita Seneca. *Ut autem scias insanos esse, quos ira possedit, ipsum illorum habitum intuere. Nam ut furentium certa indicia sunt, audax, & minax vultus, tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietae manus, color versus, crebra, vehementius acta suspira, ita irascentium eadem signa sunt. Flagrant, & micant oculi, multus ore toto rubor*

bor, exaestuante ab imis praecordiis sanguine, labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent, ac subriguntur capilli, spirtuis coactus, ac stridens, articulorum seipsos torquentium sonus, gemitus, mugitusque, & parum explanatis vocibus praeruptus sermo, & complosae saepius manus, & pulsata humus pedibus, & totum concitum corpus, magnasque irae minas agens, foeda visu, & horrenda facies depravantium se, atque intumescentium. Nescias utrum magis detestabile vitium sit, an deforme. Ut igitur Hippocrates ait gravissimum esse morbum, qui aegrotantis faciem maxime mutat; ita sciamus licet, gravissime aegrotare animum, cum in corpore tanta sit commutatio.

III. Haec prava animi affectio latissime diffunditur. Non omnes metuimus: non enim imbecilliores; non omnibus invidemus, at omnibus irascimur notis, ignotis, inimicis, amicis, superioribus, paribus, inferioribus, liberis, servis, senibus, pueris, viris, mulieribus, fratribus, uxori, patri, liberis, bestiis, rebus inanimis, Deo denique ipsi. Caeterarum rerum exempla quotidiana sunt, in oculos incurrunt. Bestiis autem irasci nos fatebitur, si quis secum cogitet, quam saepe iratus fuerit equo, aut mulo, quo vehebatur, quam saepe cani, aut feli, aut praetervolantibus muscis. Itaque dictum Socratis. *An si equus, aut mulus me calce perculisset, ei irascerer?* non in omnes valet. Quid? non saepe scripturi, aut calamo irascimur, aut atramento? Xerxes dicitur mare iratus verberasse, & compedes, quasi eis Neptunum vincire posset, in aquam demisisse. Misit etiam ad montem Athonem litteras, quibus ei, si se impediret, minabatur. Ἄθω δαιμόνιε οὐρανόμηκες μὴ ποιεῖν ἐμοῖς ἔργοις λίθους μεγάλους, καὶ δυσκατεργάστους. εἰ δὲ μὴ, τεμὼν ῥίψω σεαυτὸν, εἰς τὴν θάλασσαν. Iratus Iovi Caligula clamabat: ἤμ' ἀνάειρε, ἢ ἐγώ σε. &

Ζεῦ

Ζεῦ πάτερ οὔτις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος. Obſidente Tyrum Alexandro, Tyrii Apollini Deo ſuo irati, ſimulacrum illius aurea catena devinxere, araeque Herculis cuius numini urbem dicaverant, inſeruere vinculum, quaſi illo Deo Apollinem retenturi. Curtius lib. 4.

IV. Δειλὰ τὰ κινητικὰ τῆς ὀργῆς τὰ μὲν ἐντὸς, τὰ δὲ ἐκτὸς. τὰ ἐντὸς τρία, ἡ κρᾶσις, ut qui ſunt calidi, & ſicci natura, & bilioſi, facile iraſcuntur, & ebrii, & qui eſuriunt, aut ſitiunt, aut diu vigilarunt: ἡ ἀσθένεια, ut pueri, mulieres, ſenes, aegroti, convaleſcentes. τὸ ἔθος, quod maximam vim habet. Horat.

animum rege, qui niſi paret
Imperat, hunc frenis, hunc tu compeſce catenis.

Τὰ ἐκτὸς τρία, opinio iniuriae. Ariſtoteles libro 5. *Opinione iniuſtitiae ira commovetur*, opinio contemptus. Καὶ τὸ ἄλλως συμβαίνειν ἐκεῖνα περὶ ἃ σπουδάζομεν, ἢ ὡς βουλόμεθα, ut qui currere vult, irraſcitur equo tardo, qui dormire, muſcis, qui legere, libro minutioribus literis ſcripto. Et Plutarch. Διὸ καὶ γυναῖκες ἀνδρῶν ὀργιλώτεραι, καὶ νοσοῦντες ὑγιαινόντων, καὶ γέροντες ἀκμαζόντων, καὶ κακῶς πράττοντες εὐτυχούντων, ὀργιλώτατος γὰρ ὁ φιλάργυρος πρὸς τὸν οἰκονόμον, ὁ γαστρίμαργος πρὸς τὸν ὀψοποιὸν, ὁ ζηλότυπος πρὸς τὸ γύναιον, ὁ κενόδοξος κακῶς ἀκούσας, &c. Nero qui ſe canente diſcederent, aut dormitarent, in eos erat implacabilis. Alexander, quod erat gloriae cupidus, cum legerentur illa Homerica,

Ζεῦ πάτερ ἢ Αἴαντα λαχεῖν ἢ Τυδέος υἱὸν
Ἢ αὐτὸν βασιλῆα πολυχρύσοιο Μυκήνης.

Occidiſſem, inquit, *&c.* non adulantes ſibi Clytum, & Calliſthenem interfecit.

V. Ira

V. Ira plurimorum, & gravissimorum malorum caussa est. Horat.

Irae Thyesten exitio gravi
Stravere, &c.

Seneca cap. 2. lib. 1. de Ira. *Iam vero; si effectus eius, damnaque intueri velis, nulla pestis humano generi pluris stetit. Videbis caedes, ac venena, & reorum mutuas sordes, & urbium clades, & totarum exitia gentium, & principum sub Civili hasta capita venalia, & subiectas tectis faces, nec intra moenia coercitos ignes, sed ingentia spatia regionum hostili flamma relucentia. Aspice nobilissimarum civitatum fundamenta vix notabilia. Haec ira deiecit. Aspice solitudines per multa milliaria sine habitatione desertas; has ira exhausit. Aspice tot memoria proditos duces, mali exempla fati. Alium ira in cubili suo confodit, alium intra sacra mensae ira percussit, alium inter leges, celebrisque spectacula fori lancinavit, alium filii parricidio dare sanguinem iussit, alium servili manu regium aperire iugulum, alium in cruces membra dividere. Adhuc singulorum supplicia narro. Quin tibi si libuerit, relictis, in quos ira viritim exarsit, aspice caesas gladio conciones, & plebem immisso milite contrucidatam, & in perniciem promiscuam tot populos capitis damna passos.*

VI. VII. De sexto & septimo iam in libro secundo disservi.

VIII. Remedia vero haec esse poterunt. Socrates speculum esse dicebat. Ac sane monet quemque aspectus sui.

Primo, Exemplum in Minerva abiiciente tibias neminem fugit. Sed qui potest eo animo in speculum inspicere, iam non videtur iratus.

Secundo, Utilius est, quam saepissime de irae turpitudine cum pacato animo sumus, cogitare.

Tertio, Considerare levitatem caussarum. Seneca,

Fri-

Frivolis turbamur, & inanibus, aurum color rubicundus excitat, ad umbras aspis exurgit, ursos, leonesque mappa proritat. Omnia quae natura fera, ac rabida sunt, conconsternuntur ad minima. Idem inquietis, ac stolidis ingeniis evenit, rerum suspicione feriuntur.

Quarto, Num quid ipsi quoque tale fecerimus, aut iterum possimus facere.

Quinto, Fugere occasiones. Augustus vasa vitrea comminui iussit. Fugiendi, qui incitare nos ad iram possint. Vide de Caelio oratore apud Senec lib. 1. de Ira, cap. 8.

Sexto, Mora. Consilium ab Athenodoro Philosopho ipsi Augusto datum, de Alphabeto Graeco. Est autem turpe non posse rationem in nobis, quod in stultissimis valet mora.

Septimo, Considerare quam saepe utilius sit dissimulare, quam ulcisci; nec est semper verum illud, veterem ferendo iniuriam irritas novam.

Octavo, Exempla magnorum virorum, & sapientum sententiae. Exempla. Catoni caussam agenti Lentulus in os, mediamque frontem, quantum potuit, attracta pingui saliva inspuit. Plutarchus, Demochares parrhesiastes Philippo, Senec. libro 3. de Irac. cap. 23. Tum Philippus, *ite*, inquit, *annunciate Atheniensibus, multo superbiores esse, qui ista dicant, quam qui impune dicta audiunt*. Antigonus, ducibus, militibus, manipularibus, *Longe discedite, ne vos rex audiat*. Idem, *maledicite Antigono, sed bene precamini ei, qui vos audivit*. Caesar Catullo ignovit, Augustus Timageni. Lycurgus, qualis in eum extiterit, qui oculum ipsi effoderat, narrat Plutarchus:

Sententiae, ut Philaemon.

Ὡς οὐδὲν ἥδιον οὐδὲ μουσικώτερον
Ἢν ἢ τὸ δύνασθαι λοιδορούμενον φέρειν.

Ὁ λοι

Ὁ λοιδορῶν, ἐὰν ὁ λοιδορούμενος
Μὴ προσποιῆται, λοιδορεῖται λοιδορῶν.

Euripides.

Δυοῖν λεγόντοιν θατέρου θυμουμένου,
Ὁ μὴ ἀντιτείνων τοῖς λόγοις, σοφώτερος.

Menander.

Ἅπανθ' ὅς ὀργιζόμενος ἄνθρωπος ποιεῖ,
Ταῦθ' ὕστερον λάβοις ἂν ἡμαρτημένα,

Et similia quae passim occurrunt.

Finis Commentariorum in lib. 4. Ethicorum Aristotelis.

M. AN-

M. ANTONII MURETI

IN

QUINCTUM LIBRUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

COMMENTARIUS.

DE Iuſtitia autem , & iniuſtitia) Cum contraria , qua ratione contraria ſunt , inter ſe conferantur , eorum autem , quorum vis , & natura in contentione , ac comparatione ad alterum ſita eſt , unum ſine altero definite cognoſci non queat, ita ut utrumque , aut neutrum ignorari oporteat , neceſſario fit , ut omnibus in rebus contrariorum tractatio , & cognitio ad eundem artificem pertineat . Sic paris, & imparis cognitio arithmethicorum eſt, recti , & curui geometrarum , ſic quid conſonum , quid diſſonum ſit , muſicus , quid ſalubre , quid inſalubre , medicus iudicat : ſic denique haec noſtra philoſophia, & eius alumna Iuriſprudentia non iuſti modo, ſed etiam iniuſti cognitionem complecti ſe ſe , ac tradere profitetur. Haec cauſſa eſt cur , & Ariſtoteles de iuſtitia, & iniuſtitia quaerendum eſſe dixerit , & L. iuſtitia Dig. de iuſt. & iure . Ulpianus iuriſprudentiam definiens non iuſti modo eam , verum etiam iniuſti ſcientiam vocaverit . Cum autem paullo poſt tradituri ſimus, iuſtitiam , iniuſtitiamque duobus modis dici , interdum enim iuſtitiae nomine totam virtutem , iniuſtitiae totam vitioſitatem intelligi , interdum iuſtitiam certam

quan-

quandam virtutem, iniustitiam certum quoddam vitium vocari, non est ignorandum, hoc posteriori modo utrumque nomen hic accipi. Quaerendum igitur esse ait: *Tum cuiusmodi in actionibus sitae sint*, omnes enim virtutes morales, & quae eis adversantur vitia in agendo cernuntur: ut temperantia, & intemperantia in capiundis, praetermittendisque voluptatibus: fortitudo, & ignavia in subeundis, refugiendisque periculis: liberalitas, & avaritia in dandis, accipiendisque pecuniis: eademque caeterarum ratio. Actiones autem in quibus iustitia versantur, sunt *διανομαὶ καὶ συναλλάγματα*, id est, distributiones, & negotia, quae inter homines contrahuntur, ut e sequentibus magis intelligetur. *Tum cuiusmodi mediocritas, iustitia, & ius, quarum rerum medium sit*. Non enim eodem modo mediocritas est iustitia quo caeterae virtutes, de quibus antea disputatum est. Primum quod in illis non spectatur mediocritas ex rebus ipsis, sed ex animo eius, qui agit. Non enim qui mediocria pericula subit, fortis est, neque qui mediocri voluptate fruitur, temperans: sed qui in maximis periculis, maximisque voluptatibus moderationem animi retinet, neque illa supra modum extimescit, neque has immodicas concupiscit. At iustitia rerum ipsarum medium inquirit, modo geometrica ratione, modo arithmetica, ut suo loco docebimus. Deinde eae quarum naturam hactenus pertractavimus, medium quodammodo locum inter duo extrema vitiosa, quorum unum ab altero distinctum est, obtinent: ut fortitudo inter audaciam, & timiditatem, liberalitas inter effusionem, & avaritiam: at iustitiae una adversatur iniustitia. Postremo in caeteris quicunque a medio abest, in vitio est, sive medium non attingat, sive transeat; huius alio ratio: non enim qui minus consequitur quam par est iniustus est, sed is qui

sibi

ſibi plus occupat, quique alium fraudat. *Ius* autem *Medium eſt*, inter plus & minus, qui enim neque plus, neque minus aut tribuit, aut conſequitur, quam oportet, is ius ſuum cuique tribuere, & ius ſuum obtinere dicitur: atque ita accipitur nomen iuris in definitione Iuſtitiae apud Iuriſperitos.

In his autem rebus exquirendis) Nimirum ut non accuratas, exquiſitaſque rationes conſectemur, quas harum rerum tractatio non capit, ſed probabilius nitamur, eiſque contenti ſimus. Itaque cum ea vel maxime probabilia ſint, quae videntur omnibus, apte admodum, & convenienter inſtituto ſuo, exorditur a communi quadam omnium hominum opinione de Iuſtitia, hoc modo:

Videmus igitur omnes) Eſt autem haec quaedam nominis ipſius interpretatio potius, quam rei definitio; neque obſcurum eſt ex analyticis, prius aut intelligendum, aut explicandum eſſe τὸ τί ἐστι τοῦ ὀνόματος, quam intelligi axplicarive poſſit τὸ τί ἐστι τοῦ πράγματος. Iuſtitiam igitur vocant omnes, non impetum quendam animi, neque ſuſceptam ad tempus voluntatem agendi ea quae iuſta ſunt, ſed *Habitum quo homines propenſi ſunt*, & ſuapte ſponte inclinantur ac feruntur *ad agenda*, *&c.* Neque tantum eo propendent: ſed etiam, cum omnis virtutis laus in actione conſiſtat, ea quoties datur occaſio, *&, agunt*, *& volunt*. Quod poſtremum eo additum eſt, quia voluntas in hac virtute praecipue ſpectatur; eiuſque maior etiam, quam ipſarum actionum, habetur ratio. Multis enim modis evenire poteſt, ut etiam homo iniuſtiſſimus multa faciat, quae iuſtitiae conſentanea ſint: ut ſimulate, ut pro errorem, ut infamiae, aut ſupplicii metu. Poteſt etiam evenire ut homo iuſtiſſimus, aut iuſtum aliquid non faciat: ut ſi caſu aliquo ad inopiam redactus, non reddat mutuum: aut etiam iniuſtum aliquid

quid faciat: ut si praetor falsas testamentis tabulas secutus, adversus quas nihil satis firmi ab eo, qui eas impugnat allatum sit, secundum eas bonorum possessionem dederit, & haereditatem a legitimo haerede abiudicatam alii addixerit. Et horum tamen neuter erit iniustus; dum & ille eo animo sit, ut velit, si quo modo possit, creditori satisfacere: & hic nihil aliud spectare, quam, ut Ulpianus loquitur, l. Illicitus Dig. de off. praesidis: *fidem eorum quae probantur*. Ideoque praeclare idem Iurisconsultus, *iustitiam esse*, ait, *constantem. & perpetuam voluntatem ius suum cuique tribuendi*. Non enim satis est ad iustitiae laudem, ut quis suum cuique tribuat: nisi id & facere velit, & constanter, ac perpetuo, & ut Aristot. ἀφ' ἕξεως velit. Atque haec constans, & perpetua voluntas iustitia est, etiam si quis casu aliquo impeditus suum cuique tribuere non possit, dum in eo nulla ipsius culpa sit. Quanquam autem, ut hoc praeteriens admoneam, in illa Ulpiani definitione verbum *tribuendi*, magis videtur exprimere τὸ διανεμητικὸν, pertinet tamen etiam πρὸς τὸ διορθωτικὸν. nam is quoque, qui mutuum, commodatum, depositum reddit, qui pro re empta pretium soluit, suum ius alteri tribuere videtur. Sed, ut ad institutum redeam, ea, quae ante dixi, cogitantes veteres illos puto interdum legibus, edictisque cavisse, non, ne quis quid faceret: videbant enim fieri posse ab invitis: & invite factis veniam dandam esse: neque etiam, ne quis quid facere vellet: voluntas enim legibus alligari non potest, & nudae voluntatis, sive ut Ulpianus loquitur, l. cogitationis Dig. de poenis, *cogitationis poenam nemo patitur*: *sed ne quis fecisse vellet*. Quo loquendi genere significabant voluntatem, quae foras erupisset, seque iam actione aliqua prodidisset. Eius quod dico, exempla haec sunt. Livius lib. 39. *Edixerunt deinde, ne quis quid fugae caussa vendidisse*,

neve

neve emisse vellet. Macrobius lib. 2. Saturnaliorum. *Lapidatus a populo Vatinius, cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam, nisi pomum, misisse, vellet*. Et ex illa consuetudine dictum est ab Horatio:

Ne quis humasse velit Aiacem, Atrida vetas cur?

quod tamen usque adhuc a nullo eorum, qui commentarios in illum poetam scripserunt, animadversum est, & a Catone in tradendis villici officiis. *Ne quid emisse velit insciente domino, neu quid dominum celavisse velit*. Et mox: *Haruspicem, augurem, hariolum, chaldaeum ne quem consulisse velit*. C. Graccus in oratione de legibus promulgatis (citat Gellius cap 3. lib. 10.) *Caleni ubi audierunt, edixerunt, ne quis in balneis lavisse vellet cum magistratus Romanus ibi esset*. Terentius Hecyra:

Interdico, ne extulisse extra aedes puerum usquam velis.

Superfunt etiam pauca quaedam, quae in his Aristotelis verbis consideremus, primum illud, hanc iustitiae, ut Michael Ephesius eam vocat, ὑπογραφὴν, tum in eam iustitiam, quae omnem virtutem complectitur, tum in eam, quae pars virtutis est, communiter convenire. In illis autem verbis exprimendis, ἀφ᾽ ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσὶ, non Lambinus modo, & Perionius, sed ipse quod magis mirum est, Argyropylus lapsus est: ita enim vertit: *quo homines apti sunt ad res iustas agendas*. At non iustitia, sed natura ipsa homines ad res iustas agendas aptos, & idoneos efficit, & iniustissimi quoque apti sunt ad agenda ea quae iusta sunt: alioqui ne iniusti quidem esse possent. Sed vox πρακτικοὶ hoc loco significat propensionem quandam, &, ut praeclare interpretatus est S. Thomas, *inclinationem ad opus iustitiae*. sic lib. 4. ληπτικὸς, φυλακτικὸς, προετικὸς, θαυμαστικὸς, ἐπαινετικὸς, dicitur non qui aptus, & idoneus, sed qui propensius est ad accipiendum, ad custodiendum cetera.

S Ha-

Habere autem dubitationem aliquam poteſt, cur Ariſtoteles ad explicandam iuſtitiam, & iniuſtitiam, *iuſti* & *iniuſti* nomina adhibuerit, quae videntur nihilo notiora & clariora eſſe iis, ad quae illuſtranda, & patefacienda afferuntur: cum coniugata ſint. Sed hoc facile diſſolvemus, ſi revocabimus in memoriam id quod in categoriis, ubi de qualitate agitur, doceri ſolet, multo nobis notiora eſſe concreta, & compoſita ſimplicibus, &, ut vulgo vocantur, abſtractis: & ut Graeci expeditius, & ſignificantius dicunt, τὰ μετέχοντα τῶν μετεχομένων.

Neque enim eodem modo) Quoniam iuſtitiam ad ea, quae iuſta, iniuſtitiam ad ea, quae iniuſta ſunt, propenſos efficere homines dixerat, docet nunc, aliam ſcientiae, & facultatis, aliam habitus eſſe rationem. Nam eadem eſt facultas, ſeu poteſtas contrariorum, ut idem ſenſus albi, & nigri, idem calidi, & frigidi, idem dulcis, & amari: eadem etiam ſcientia contrariorum: ut Galenus principio Artis parvae ait, medicinam eſſe ſcientiam ſalubrium, inſalubrium, & neutrorum; at non etiam idem habitus contrariorum, ſed contrarius; non enim eadem corporis conſtitutio, aut quatuor humorum, ex quibus conſtamus temperatio efficit, & integritatem, ac firmitatem ſenſuum, & eorumdem imbecillitatem, & facilem cibi concoctionem, & cruditatem: & ut partes corporis ſuum quaeque munus ſine ulla difficultate obeant, & ut in eo obeundo laborent: immo vero ut haec inter ſe contraria ſunt, ita efficiuntur ab habitibus contrariis: partim a bona valetudine, partim a mala. Itaque quem incedere videmus erecto corpore, firmis paſſibus, non anhelantem, non inſiſtentem niſi cum libet, eum valenter ambulare dicimus: at quem tremebundum, lapſantem, aegre trahentem veſtigia, tertio quoque paſſu recipiendae animae cauſſa, interquieſcentem: nunquam

quam

quam eum valenter ambulare dicemus. Atque haec ut videtur, horum Aristotelis verborum sententia est: sed in eis quaedam praeterea diligentius excutienda, & examinanda sunt.

Primum igitur non iniuria suspicetur aliquis, haec in Platonem dirigi, cuius in disputationibus *scientia*, *facultas*, & *virtus* non satis accurate interdum distingui videntur. Itaque in extremo Hippia minore, Socratis verba sunt. *Responde mihi denuo; nonne iustitia facultas quaedam est, aut scientia, aut horum utrumque? an non necesse est, unum certe aliquod eorum esse iustitiam?* cui quidem interrogationi hoc loco ita respondere Aristoteles videtur. Illa vero neque scientia est, neque facultas, nam si eorum alterutrum esset, contrariorum esset, & actionum tum iustarum, tum iniustarum efficiens: quod secus est, iustae enim actiones, ut dixi, a iustitia manant. Quod autem ἐπιστήμας *scientias* verti, ut fere ceteri solent, scio esse qui non probent, contendantque *scientiam* latine dici, *scientias* non dici. Ego autem non sum nescius, eas etiam, quae a nobis *scientiae* dicuntur, a latinis scriptoribus adeoque Cicerone ipso saepissime *artes* vocari; neque mihi peccare visus essem hoc quidem loco, si eo vocabulo usus essem. Praesertim cum hic non habeatur ratio discriminis illius, quod alibi constituitur inter ἐπιστήμην & τέχνην: immo vero utraque ut saepe alias, eodem nomine comprehendantur. Sed in iis disputationibus, quibus Philosophi τὰς ἐπιστήμας, καὶ τὰς τέχνας, tam accurate distinguunt, quaeso quomodo me, latine loquens, explicabo, nisi *artes* & *scientias* dixero? Nam quod id negant ab bonis latinitatis auctoribus unquam factum esse, videlicet fugit eos, ita scriptum esse in Catone maiore. *Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria praeteritorum, futurorum prudentia, tot artes, tot scientiae, tot inventa.*

non posse eam naturam, quae eas res continet esse mortalem; ita enim legitur in optimae notae libris, non, ut in vulgatis, *tot artes, tantae scientiae*, & ita legisse constat eruditissimum virum Theodorum Gazam, qui ita interpretatus est: τοσαῦται τέχναι τοσαῦται ἐπιστῆμαι. Sed haec fortassis alicui γραμματικώτερα videantur: quae tamen praetermittenda non erant. Nunc ad rerum explicationem revertamur.

Quod dicitur *eandem esse scientiam contrariorum*, ita verum est, ut sit tamen quaedam adhibenda distinctio. Nam cum contrariorum neutrum altero melius aut praestantius est, tum aeque utrumque ab eodem artifice consideratur; ut par, & impar ab arithmetico: cum eorum alterum bonum est, alterum malum, tum ars illud per se considerat, hoc autem non nisi κατὰ συμβεβηκὸς, ut in salubri, & noxio, in iusto, & iniusto videri potest. Est etiam cum cura inspiciendum, ac distinguendum quod hic dicitur: *eandem esse facultatem, seu potestatem contrariorum*. Primum enim *potestas* alia est efficiendi, alia accipiendi quasique patiendi. *Potestas patiendi, sive accipiendi* eadem est contrariorum: & hoc est quod saepe a philosophis dicitur, contraria γίνεσθαι περὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον. Exempli caussa, quod potest bene valere, potest & aegrotare. Idem enim est ὑποκείμενον & bonae & malae valetutinis, nempe corpus animalis. Idem virtutis, & vitii, animus humanus. Et hoc est, quod docetur in categoriis, *substantiam, cum una eademque numero sit, vicissim excipere contrarias qualitates*; sic in materia prima inest potestas excipiendi formam ignis, & formam aquae. Quare si de hac potestate intelligamus, recte, & vere dicitur, eandem esse potestatem contrariorum; id est in quocunque inest vis, ac potestas excipiendi unum e contrariis, in eodem esse etiam potestatem accipiendi alterum. Sin de potestate efficiendi sermo sit, distin-

ſtinguendum eſt. Earum enim aliae ſunt logicae, aliae alogi: id eſt aliae cum ratione coniunctae, aliae rationis expertes. Quibus nihil cum ratione commune eſt, eae agunt quadam neceſſitate naturae, & ſi ſit in quod agant, neque quicquam impediat, neceſſario agunt; ut ignis ſi paratum ſit in quod agat, neque impediatur, neceſſario agit: tales autem poteſtates non continent in ſe efficientiam utriuſque contrarii: ſed alterius tantum. Ut ignis non poteſt & calefacere, & refrigerare, ſed tantum calefacere. At eae quae cum ratione coniunctae ſunt, cohibent in ſe efficientiam utriuſque contrarii, ut grammaticus poteſt & emendate, & vitioſe loqui: medicus & quo levetur morbus dare, & quo intendatur. Quibus de rebus Ariſtotelis haec verba ſunt ex octavo τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, qui latine nonus eſt. Conſtat etiam *poteſtatum* alias eſſe cum ratione coniunctas, alias quae cum ea nihil commune habeant. Atque eae quidem quae cum ratione coniunctae ſunt, omnes ſunt eaedem contrariorum; quae autem ſine ratione ſunt, una unius: ut calidum habet tantum vim calefaciendi: at ars medendi, eadem eſt & morbi, & bonae valetudinis. Alia quaedam quae puto ad hanc totam rem intelligendam non inutilia eſſe, iam pridem diſputata ſunt a me capite ſeptimo libri octavi Variarum lectionum.

Sed quaerendum eſt, quomodo haec inter ſe conveniant, eſſe eandem ſcientiam contrariorum, & tamen non eſſe eundem habitum contrariorum. Nam ſi ſcientia eſt habitus, ut eſt, & eadem eſt ſcientia contrariorum: ſequitur ut & idem ſit habitus contrariorum. Hoc vulgo ita diſſolvunt, ut dicant nomine habitus hic intelligi ſolum habitus practicos, non autem eos, qui ſunt cognitionis & intelligentiae, qualis eſt ſcientia. Sed mihi magis probatur alia ſolutio: qua docetur, nullum omnino habitum, ne ſcientiam quidem

ipſam, ea ratione qua habitus eſt, eſſe contrariorum. Nam ſcientia duobus modis conſiderari poteſt, qua ratione refertur ad ea, quae ſciri poſſunt, & qua ad ipſam ſcientiam, relata ad ea quae ſciri poſſunt, ſcientia eſt: & ſic eſt eadem contrariorum: percipit enim contraria, ut iam docuimus. Relata ad ipſum ſcientem eſt habitus, id eſt certa quaedam qualitas acquiſita, ac comparata, quae firmiter in illius animo inhaeret: & hoc modo non eſt contrariorum, id eſt non efficit contraria. Ut enim bona valetudo non efficit in corpore ea, quae malam valetudinem comitari ſolent, ſed ea tantum, quae ſibi convenientia ſunt: ita ſcientia non efficit in animo ea quae inſcientiae & ignorationi coniuncta ſunt, ut errorem, ut impotentiam docendi, ut inſtabilitatem & inconſtantiam opinionum: ſed ea tantum, quae ſibi propria ſunt: id eſt liberat animum erroribus, eum in quo eſt aptum ad docendum facit, ſtabile & firmum de iis, quæ ſciuntur iudicium efficit: ita ut ſemper de iiſdem eadem, & dicat & ſentiat, quemadmodum ait Socrates in Gorgia. Scientiae igitur, quatenus eſt praeceptio quarundam rerum ſibi propoſitarum, eſt eadem contrariorum: at quatenus eſt certa quaedam animi conformatio, & firme inhaerens affectio, non eſt contrariorum, id eſt non efficit in eo contraria: τῶν ἐναντίων ἡ αὐτὴ λέγεται ἐπιστήμη, 2. Topicorum.

Reſtat; ut exponam, quae me cauſſa commoverit, ut hoc loco ab omnibus aliis interpretibus diſcedere auſus ſim, etiamque graeca ipſe aliter legerim, quam in omnibus pervulgatis libris leguntur. Cum enim eorum nullus ſit in quo non ita legatur ἕξις δ᾽ ἡ ἐναντία τῶν ἐναντίων οὔ. eamque ſcripturam omnes interpretes ſequantur: ego pro ἡ ἐναντία legendum cenſeo ἡ αὐτή: idque in interpretando ſum ſecutus. Movit me primum ipſa orationis conſecutio & ἀκολουθία, quae, ſi quis dili-

diligenter inſpiciat, poſtulat, ut ἡ αὐτὴ, non ἡ ἐναντία legatur; deinde ſententia ipſa, quae quamvis eadem quam nos volumus e vulgata quoque ſcriptura utcunque elici poteſt, multo tamen planius multoque ut ita dixerim, rotundius exprimitur ea quam nos ſequimur. Immo vero ut recte & vere dicitur ἐναντία ἐναντίων ἰήματα, Hippocr. ἐν τῷ περὶ φυσῶν, ita vere dici poteſt, ἐναντίαι εἰσὶ ἕξιν τῶν ἐναντίων. Exempli cauſſa, contrariae actiones a contrariis habitibus proficiſcuntur. Itaque principio ſuſpicabar, legendum eſſe, ἕξις δ' ἡ ἐναντία τῶν ἐναντίων, deleta tantum particula, quae negandi vim habet. Ut hoc diceret Ariſtoteles, non modo non eſſe eundem habitum contrariorum, ſed eſſe contrarium. Sed cum poſtea reperiſſem in margine unius eorum librorum quibus utor; notatum hominis erudititiſſimi manu, in quibuſdam veteribus libris legi ἡ ἀντὶ τῶν ἐναντίων, non habui dubium, quin ex αὐτὶ factum eſſet ἀντὶ, librariorum errore propter characterum & ſoni vicinitatem: deinde ex ἀντὶ, cum vox illa hoc loco nullam idoneam ſententiam efficeret, ἐναντία, duabus litteris principio, una ad finem addita. Duo praeterea fuerunt, quae me ita in hac ſententia confirmarunt, ut omnem dubitationem ſuſtulerint: unum, quod Michaelem quoque Epheſium ita legiſſe probabili argumento adducor ut credam; hunc enim locum tractans, his verbis utitur: ὅτι δὲ αἱ ἀρεταὶ ἕξεις λεγόμεναι οὐκ εἰσὶ τῶν ἐναντίων αἱ αὐταὶ, ἔδειξε σαφῶς ἐπὶ τῆς ὑγιείας ἀρετὰς οὔσης σώματος. profecto enim, ſi ita legiſſet, ut nunc vulgo legitur, non dixiſſet αἱ αὐταὶ, ſed potius ἐναντίαι. Alterum quod cum liber quartus moralium ad Eudemum cum hoc noſtro unus idemque ſit, is qui eum olim interpretatus eſt, Leonardus Aretinus manifeſte oſtendit, ſe in libro ſuo ſcriptum habuiſſe ἡ αὐτὴ, non, ut vulgo nunc legitur, ἡ ἐναντία. Huius emendationis meae approbatorem, atque adſtipulatorem habeo Ioan-

nem Antonium Lucatellum, acutissimo hominem ingenio, & in Philosophiae studio diligentissime exercitatum. In illo autem Aristotelis quod paulo post sequitur. *Valenter ambulare*, est ita ambulare, ut ipsa ambulatio significationem bonae, ac firmae valetudinis habeat.

Saepe igitur contrarii) Quoniam ex eo quod iniustitia multis modis dicitur, demonstraturus est, iustitiam quoque multis modis dici, & earum utriusque naturam *e subiecto*, id est iusto, iniustoque, explicaturus, ne cui forte ea docendi ratio absurda, & aliena videatur, prius admonet, eam & aptam, & usitatam esse. Saepe enim evenit, ut duorum contrariorum habituum unus altero aut notior sit, aut facilior cognitu. ac tum commoda docendi via est, ex eo quod notius est, ad id quod minus notum progredi; neque dubium est, quin ea in quibus habitus insunt, quae vulgo *subiecta* dicuntur, quam vocem ne nos quidem in docendo refugiemus, notiora habitibus ipsis, aut certe ad cognoscendum faciliora sint; igitur ex eis quoque ad ipsorum habituum cognitionem pervenitur. Atque illud in omnibus fere iis contrariis, quorum alterum bonum est, alterum malum, animadverti potest, maiorem & acriorem esse sensum mali, quam boni: meliusque sentire bonum ab iis, qui malum quoque senserunt; ut magis sentiunt pacis commoda qui experti sunt belli calamitates: meliusque intelligunt quantum boni sit in bona valetudine, qui aliquando aegrotarunt. Quod M. Tullius in oratione ad Quirites post reditum, copiosissime, & ornatissime, ut solet expressit his verbis: *Et si homini nihil est magis optandum, quam prospera, aequabilis, perpetuaque fortuna, secundo vitae, sine ulla offensione, cursu: tamen, si mihi tranquilla & placata omnia fuissent, incredibili quadam, & pene divina, qua nunc vestro beneficio fruor, laetitiae*

volu-

voluptate caruissem. Cumque enumerasset magnam partem eorum, quae in vita iucundissima sunt, addit: *Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. Sed tanquam bona valetudo iucundior est eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui nunquam aegro corpore fuerunt, sic ea omnia desiderata magis, quam assidue percepta, delectant*. Cui loco alterum ex eodem oratore geminum citat Ammianus Marcellinus lib.15. quem ipsum quoque lubet adscribere. *Et quamquam optatissimum est perpetuo fortunam quam florentissimam permanere: illa tamen aequalitas vitae non tantum habet sensum, quantum cum ex saevis, & perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur*.

Nam &, si bona) Quod dixerat, ostendit exemplis: proponit enim duo contraria, bonam corporis habitudinem, & malam: quarum qui utramlibet noverit, ambas noverit, utraque etiam e corporibus ipsis agnosci potest; ac vicissim qui, quid bona habitudo sit, tenet, is etiam quae sint bene habita corpora intelligat. Ex uno autem contrariorum alterum intelligi posse, docent etiam Iurisconsulti, ut Caius lib.1. Dig. de iis qui sunt sui, vel alieni iuris. *Videamus*, inquit, *de iis personis, quae alieno iuri subiectae sunt; nam si cognoverimus quae istae personae sunt, simul intelligemus, quae sui iuris sunt*.

Evexian, quo verbo hic Aristoteles utitur, malui interpraetari ut Argyropylus *bonam corporis habitudinem*, quam ut alii, *bonam constitutionem*. Propterea quod bona corporis constitutio videtur potius esse ὑγίεια at longe aliud est evexia; etenim bona corporis constitutio potest esse etiam in iis qui gracili, ac tenui sunt corpore, neque multa carne, neque admodum densa, atque compacta, at tales nunquam dicemus evecticos. Sed eos qui carnem habent multam, & solidam, ut neque ab aere laedi facile possint, neque a

cete-

ceteris rebus externis. Talem evexiam olim sibi, miserrimum hominum genus, athletae plurimo cibo, plurimisque laboriosissimis exercitationibus comparabant, ut postea spectante populo gravissimos ictus, quibus se mutuo contundebant, facilius excipere, ac perferre possent. Itaque Hippocrates aphorismo tertio primae partis pronuntiat evexiam, cum ad summum pervenerit, summe periculosam esse. Extat & libellus Galeni περὶ εὐεξίας, quem qui legerit, sciet aliud esse evexian, *aliud bonam corporis constitutionem*. Docet autem Galenus duplicem esse evexian: unam quae simpliciter, & absolute dicitur, alteram athleticam: quarum illa quidem est optima corporis constitutio, & ut ipse loquitur ἐπίτασίς τις τῆς ὑγιείας, altera posita est in copia, & firmitate carnis, & de hac posteriore Aristotelem loqui constat. Hanc latini interdum *corpulentiam* vocant. Plinius: *Somno concoquere corpulentiae utilius quam firmitati*. Et evecticos homines, corpulentos. Plautus Epidico.

Euge corpulentior videre, atque agilior.

Talem quandam corporis affectionem significat Cicero in Antonio, cum in secunda Philippica ait eum esse *gladiatoria totius corporis firmitate*. Plautus in eadem, quam modo citavi fabula.

Quid herilis noster filia valet?
Pugilice, atque athletice.

Interdum habitudinem. Terentius:

Viden me ex eodem ortum loco?
Qui color, nitor vestitus, quae habitudo est corporis.

Habitudinem dixit evexian. & in eadem fabula.

Haud similis
Virgo est Virginum nostrarum, quas matres student
Demissis humeris esse, vincto pectore, ut gracilas fient.

Si

Si qua est habitior paulo, pugilem esse aiunt, deducunt cibum.

Tametsi bona est natura, reddunt curatura iunceas.

Habitiorem dixit εὐεκτικωτέραν. quod ipse statim ita expressit.

Quid tua isthaec? nova figura oris, papae.
Color versus; corpus solidum & succi plenum.

Eodemque modo Lucillius:

Hic corpus solidum invenies, hic stare papillas
Pectore marmoreo.

Itaque hoc nos secuti, diximus πυκνότατα σαρκὸς, *carnis soliditatem*: quam alioqui Pliniano verbo usi, *spissitatem*, aut *spissitudinem* dicere poteramus. *Sabinus Massurius lib. 7. memorabilium* (citat Gellius lib. 4. c. 20. *Censores P. Scipio Nasica & M. Pompilius cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum, & male habitum, sed equitem eius uberrimum, & habitissimum viderunt. Et cur*, inquiunt, *ita est, ut tu sis, quam equus curatior? Quoniam*, inquit, *ego me curo: equum Statius*. Male habitum equum dixit macilentum, & tenuem, equitem autem habitissimum, εὐεκτικώτατον, id est, pinguem, & nitidum & bene curata cute, ut alicubi de se loquitur Horatius. Duobus etiam modis dicitur *cachexia*, uno modo, ut hic Aristoteles loquitur, quaedam raritas carnis, & assimilis spongiis mollitudo quae in quibus est, delicati sunt, & ad omnem coeli ac ceterarum externarum rerum accipiendam iniuriam paratiores. Altero modo genus quoddam tabis quod differt a phthisi & ab atrophia: eo quod *phthisis* quidem est, cum a capite in pulmones descendens destillatio eos exulcerat; *atrophia* quoties corpus non alitur, descendentibus semper aliquibus, nullis vero in eorum locum succedentibus. Quo malo affectos Plinius vocat *qui cibum non sentiunt*. *Cachexia* vero, cum malus corporis habitus est: ideoque omnia alimenta corrum-

pun-

puntur. Quod fere fit, cum longo morbo vitiata corpora, etiam si illo carent, refici tamen, & recipere pristinum robur non queunt. Quem malum corporis habitum principium esse subeuntium cutem aquarum, Paulus Aegineta testatus est; ut doctissime disseruit Marcellus Virgilius lib. 1. Commentariorum in Dioscoridem, ex quo haec prope ad verbum descripta sunt. *Evectica* interpretor corpora ipsa bene habita, non autem caussas efficientes τῆς εὐεξίας, ut alios accipere, & interpretari scio. Nam quamvis illa quoque dicuntur evectica quae valent ad evexian comparandam, ut exercitationes corporis, ut certa quaedam vivendi ratio: tamen hoc quidem loco ita hoc verbum accipere non possumus. Illa enim nullo modo dici possunt ὑποκείμενα τῆς εὐεξίας, at tale aliquid requirunt ea, quae ab Aristotele proposita sunt paullo supra. Dixit enim, *interdum e contrario contrarium cognosci, interdum habitum e rebus subiectis*. Prioris exemplum posuit in bona habitudine, & in mala. Posterioris hoc exemplum esse voluit, quod ipsa evexia cognoscitur ἐκ τῶν εὐεκτικῶν. Oportet igitur τὸ εὐεκτικὸν ἐστὶ ὑποκείμενον τῆς εὐεξίας. id aliud esse non potest, quam corpus in quo ipsa evexia est tanquam in subiecto; & si autem puto notius esse eam vocem apud graecos hoc quoque modo accipi, quam ut id accuratius docere necesse sit, unum tamen locum Platonis proferam, in quo ita accipitur; est autem lib. 3. de legibus, his verbis: τὸ δέ γ' ἐστὶν ἀγαπητὸν πολλάκις, εἴ καί τις μετὰ λύπης μὴ μεγάλης δύναιτο εὐεκτικά τε καὶ ὑγιῆ σώματα ἀπεργάζεσθαι. Quod si quis putet hanc interpretationem ab Aristotele ipso refelli, cum subiungit: *evecticon esse id, quod habet vim efficiendae soliditatis in carne*: cogitet id demum esse bene habitum corpus, quod habet in se vim insitam & internam efficiendi assidue in se ipso carnis soliditatem. Ita quidem ut ego accipio, sine dubio accepit vetus interpres,

qui

qui evecticon interpretatus est *bene habent*: & e posterioribus homo accuratus, & eruditus Ioan. Bernardus Felicianus. Sed & is, quem supra nominavi, Ioan. Antonius Lucatellus, cum de hac tota re, rogatu meo, diligenter cogitasset, in eadem se quoque sententia esse respondit.

Consequitur autem plerumque) Hoc quoque praeceptum dialecticum est, & primo Topicorum accurate tractatur; exempla nota sunt, & obvia. Sed tamen docendi caussa aliqua proponamus. *Grave* multis modis dicitur; nam *grave corpus* dicitur, quod suapte natura inferiorem locum petit; at *gravem hominem* vocamus in quo inest autoritas & fides, sic & *leve* quidem *corpus* dicetur, quod sursum fertur: *levis* autem *homo*, abiectus, & nulla auctoritate perditus. *Acutum* aliter de ferro, aliter de ingenio dicitur; eadem igitur ratio erit *obtusi*. Sed cur addidit Aristoteles, *plerumque?* quia hoc etsi in plurimis verum est, non est tamen in omnibus. Etenim *volo & nolo*, ut latino utamur exemplo, contraria sunt: (contraria enim hoc loco dicimus, quae quomodocunque opponuntur) & tamen alterum eorum multis modis dicitur, alterum non item. *Volo* enim aliter dicit qui vult, aliter qui volat; non eadem alterius ratio; volatui enim nihil est contrarium. Primo topicorum hoc exemplum adhibetur, cuius vim, Latini sua lingua assequi non queunt. *φιλεῖν* & *μισεῖν* contraria sunt; eorum tamen prius duobus modis dicitur posterius uno tantum; nam *φιλεῖν* est *amare*, est etiam *osculari*. Unde *φίλημα*, *osculum*; & nomen scorti apud Plautum, *Philemation*, quasi tu basiolum dicas & in epigrammatis,

Εἴ με φιλεῖς ὦ φίλε, μή με φίλει.

Adversatur autem amori odium, osculationi nihil. Haec ergo caussa est, cur addiderit *plerumque*. Sed quid est, quod *altera* dixit, non, ut alii interpretati

sunt

sunt, *alterum*? Duo cum duobus comparantur; & contrarium ipsum per se cum altero contrario: & subiecta ipsa contrarie affecta, id est, ut in eodem exemplo insistamus, *iniustitia*, & *iniustum*, cum *iustitia* & *iusto*. Aristoteles enim in libro περὶ ἀντικειμένων, qui non extat, sed citatur a Simplicio, tradidit, iustitiam quidem & iniustitiam contraria esse: iustum autem & iniustum non satis proprie dici contraria, sed contrarie affecta. Ait igitur, si altera, id est iniustitia & iniustum dicuntur pluribus modis, sequi, ut & altera, id est, iustitia & iustum, & si autem in redditione satis esse duxit, subiecta ipsa ponere: iustum, & iniustum; mox tamen subiunxit *iustitiam* & *iniustitiam*, dicens:

Videtur autem multis modis dici) Homonyma sunt, ut in Categoris docetur, quae vocantur quidem eodem nomine: sed ita tamen ut id nomen eis non eadem ratione tribuatur, ut homo verus, & homo pictus. Cum enim uterque *homo* dicatur, longe tamen alia unius, alia alterius ratio; nam homo verus eo homo dicitur, quod animal est consilii particeps; at pictus, quod imago quaedam veri hominis, & adumbrata similitudo. *Homonyma* autem quaedam ita distant, & dissimilia sunt, ut ipsorum homonymia cuivis perspicua sit, neque ita sit quisquam retuso ingenio, ut non intelligat ea non eadem ratione eodem nomine affici, ut aliter dici *pedem* animalis, aliter *pedem* lecti, aliter *pedem* veli, aliter *pedem* carminis; aliter *linguam* animalis, aliter *linguam* quae excurrit in mare, aliter *linguam* graecam, aut latinam. Aliter *oculum* in homine, aliter in vitibus. Aliter *manum* hominis, aliter *manum* militum, aliter in illo Ciceronis: *Manum Alexidis amabam*. Aliter *canem* marinum, aliter venaticum, aliter sydus; aliter *taurum* in illo Tibulli:

Quantus & intonsos Taurus alat Cilicas:

Ali-

Aliter in illo Virgilii :

Depreſſo incipiat iam tum mihi taurus aratro
Ingemere :

Aliter in illo Manilii :

At quos prima creant naſcentis ſidera tauri .

At quaedam homonyma quidem ſunt , ſed ita vicina & finitima , ut homonymia ipſorum , non tam facile cognoſci queat . Ut *ens* dicitur homonymos, id eſt, ut vulgo loquntur, *aequivoce*, de ſubſtantia & accidente : neque tamen id quivis facile intelligit ; *motus ſive mutatio* homonymos dicitur de ortu , interitu , incremento , imminutione, commutatione , quam *alterationem* , & mutatione loci , quam *lationem* vocant . Sed eam latentem homonymiam pervidere non cuiuſlibet ingenii eſt . *Bonum* aliter dicitur quod honeſtum eſt , aliter quod iucundum , aliter quod utile ; ea quoque obſcura homonymia eſt . Sic ait Ariſtoteles duobus modis dici iuſtitiam & iniuſtitiam . Sed quia utraque iuſtitia, & utraque iniuſtitia valde alteri vicina eſt, magnamque cum eo ſimilitudinem habet, fieri , ut homonymia illa minus pateat , neque ita facile percipi poſſit , ut in iis quae cum eodem nomine vocentur, magna tamen eis inter ſe eſt diſſimilitudo . Cum igitur homonyma , niſi principio diſtincta, & declarata ſint , obſcuritatem , & confuſionem in diſputando parere ſoleant , recte , atque ordine , antequam in rem ipſam ingrederetur , utramque ſibi diſtinguendam eſſe duxit . Sed cum exemplo oſtendere vellet , qualia eſſent homonyma ea , quorum homonymia facile cernitur, id exemplum poſuit , quod in latina oratione uſui eſſe non poteſt . Quare de eo mihi pauca dicenda ſunt : ne quid non ſatis explicatum omittatur .

Graeci ſua lingua vocant *clein* , quem latini *iugulum* , id eſt os , quod a ſummo humero ad imum col-

lum

lum pertinet: & eodem nomine vocant *clavim*. Unde iocus elegans Philippi Macedonum regis, cui cum laesus in bello iugulus esset, medico a quo curabatur, assidue nummorum aliquid poscenti: *At tu*, inquit, *quantumvis sume: habes enim in manu tua meam clavim*, hoc latine friget: quia latini ad significandum *iugulum*, *clavis* nomine non utuntur: Graece autem propter illam nominis ambiguitatem elegantissime dicitur. Omisi hoc loco quasdam voces Aristoteli graece loquenti necessarias in latina oratione, ut opinor, supervacaneas: ἥ τε ὑπὸ τὸν αὐχένα τῶν ζώων, καὶ ἣ τὰς θύρας κλείουσι. Nam latini neque clavem vocant eam, quae subest collo animalium, neque iugulum, quo claudunt fores. Sed haec ut re distincta sunt, ita etiam nominibus distinguunt. Talia sunt in primo Topicorum ὄνος, quo nomine & asinus, & lapis molaris indicatur: & apud Alexandrum, & Simplicium κόραξ.

Sumptum igitur, ac positum sit) Sumi dicuntur ea quae non probantur, sed tanquam certa, & indubitata ponuntur. Ut hic non probatur duobus modis dici iniustum: sed ex usitata loquendi consuetudine, tanquam omnibus notum sumitur. Saepe autem apud Demosthenem, & alios ἀδικεῖν, & παρανομεῖν pro eodem ponuntur, & apud Xenophontem primo commentariorum, ubi legitur, ἀδικεῖ Σωκράτης οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων. ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων: ἀδικεῖν non est plus sibi aut pecuniae, aut honoris, aut talium vel sumere, vel deposcere: sed simpliciter adversus leges facere. Est igitur iniustitia quaedam quae complectitur quicquid adversus leges: & contra, iustitia quaedam quae est obtemperatio legibus, non in eo tantum, ne tibi aliive plus aut minus tribuas quam par est, sed in iis omnibus, quae legibus sancita sunt, & ab hac iustitia Aristides praeclarum illud *iusti* cognomen invenit. Est etiam alia *in-*

iusti-

iustitia, quae in eo proprie cernitur, si plus tibi sumas quam par est, aut quo alio modo non serves proportionem; & ei quoque adversatur alia quaedam *iustitia*, quae posita est in conservanda ac retinenda aequalitate. Unde τὸ ἴσον καὶ τὸ δίκαιον saepe numero apud eosdem coniunguntur. Ut κατὰ μειδίου. Demosthenes τῶν ἴσων, καὶ τῶν δικαίων ἕκαστος ἡγεῖται ἑαυτῷ μετεῖναι, ἐν δημοκρατίᾳ.

Quando igitur iniustus) Pluris aviditas in rebus malis non dicitur: nemo enim sibi deposcit plus mali. Cum malum ipsum nemo, qua ratione malum est, appetat. Iniustus igitur, cum pluris avidus sit, in bonis quibusdam cernatur, necesse est. Non tamen in omnibus; neque enim si quis cupiat doctior esse aliis, aut fortior, aut temperantior,& in id vires omnes contendat, ut iis rebus caeteros vincat, iniustus propterea habendus erit: imo eo vir melior, quo maius studium ponet, in quam maxima copia eius generis bonorum comparanda. Neque etiam si quis forma studeat anteire caeteros, aut bona valetudine, aut celeritate, aut denique aliis corporis bonis. Sed si quis plus eorum bonorum, in quibus prospera adversaque fortuna locum habet, ut pecuniae, honoris: auctoritatis, potentiae sumere quam par est, atque occupare conetur, aut etiam in iisdem rebus inter alios dividendis ac distribuendis ab aequalitate discedat, is demum iniustus habendus est.

Quare sunt illa quidem simpliciter) Stoici ea bona quae a fortuna tribui, & auferri possunt, negabant bona esse: neque ea, quae iis adversarentur mala Sed illa quidem *proegmena* vocabant, id est, *producta* sive *praeposita*, haec *apoproegmena*, id est, reiecta. Bonum etiam nihil esse, quod eum in quo esset, meliorem non faceret: quodque etiam malus consequi posset. Itaque praeter animi bonum nihil esse dicebant. Alia est Aristotelis sententia; Nam ea quoque simpliciter,

& per se bona ait esse: sed interdum hominum vitio fieri mala; quam sententiam, Terentius in Heautontimorumeno optime, & elegantissime expressit:

Quid reliqui est, quin habeat, quae quidem in homine dicuntur bona?
Parentem, patriam incolumen, amicos, genus, cognatos, divitias.
Atque haec perinde sunt, ut illius animus qui ea possidet.
Qui uti scit, ei bona: illi qui non utitur recte, mala.

Hoc ipsum est, quod ait Aristoteles: ea simpliciter, & per se semper bona esse: sed huic aut illi non semper; ut enim lib. 1. dictum est, multis opes, multis forma, multis corporis vires exitio fuerunt.

Homines autem ea & optant) Aureola παρέκβασις, qua hominum stultitia notatur, qui ea sibi optent, eaque omni studio persequantur, quae bona sibi, an minus, futura sint, nesciunt. Simulque docetur, quid a Deo petere, & quibus in rebus consequendis studium collocare oporteat. Optandum enim, & a Deo petendum est, non ut tribuat nobis opes, honores, liberorum copiam, & similia: quibus saepe quanquam per se bona sunt, carere tamen melius quam abundare. Tum aliis de caussis, tum quia haec omnia, nisi iusti ac boni viri simus, nobis nihil aliud sunt, quam iniustitiae instrumenta: ut is qui a virtute alienus est, eo miserior, atque infelicior sit, quo in maiore talium bonorum copia affluentiaque versatur. Ut praeclare scriptum est a Platone lib. 7. de legibus: τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν πολλῶν λεγόμενα ἀγαθὰ, οὐκ ὀρθῶς λέγεται. λέγεται γὰρ ὡς ἄριστον μὲν ὑγιαίνειν, δεύτερον δὲ κάλλος, τρίτον δὲ ἰσχὺς, τέταρτον δὲ πλοῦτος. μυρία δ' ἄλλα ἀγαθὰ λέγεται. καὶ γὰρ ὀξὺ ὁρᾶν καὶ ἀκούειν, καὶ πάντα ὅσα ἔχεται τῶν αἰσθήσεων εὐαισθήτως ἔχειν. ἔτι δὲ καὶ τὸ ποιεῖν τυραννοῦντα ὅ, τι ἂν ἐπιθυμῇ, καὶ τὸ δὴ τέλος ἁπάσης μακαριότητος, τὸ πάντα ταῦτα κεκτημένον, ἀθάνατον εἶναι, γενόμενον ὅτι τάχιστα. ὑμεῖς δὲ καὶ ἐγώπα τάδε λέγομεν, ὡς ταῦ-

τὰ ὅτι ξύμπαντα, δικαίοις μὲν καὶ ὁσίοις ἀνδράσιν ἄριστα κτήματα, ἀδίκοις δὲ κάκιστα ξύμπαντα, ἀρξαμένῳ ἀπὸ τῆς ὑγιείας. καὶ δὴ καὶ τὸ ὁρᾶν, καὶ τὸ ἀκούειν, καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι, καὶ τὸ παράπαν ζῆν, μέγιστον μὲν κακὸν, τὸν ξύμπαντα χρόνον ἀθάνατον, καὶ κεκτημένον πάντα τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ, πλὴν δικαιοσύνης τε καὶ ἀρετῆς ἁπάσης. ἔλαττον δὲ, ἂν ὡς ὀλίγιστον ὁ τοιοῦτος χρόνον ἐπιζώῃ Non haec igitur optanda ſunt; ſed optandum ut haec cum bona ſint ſuapte natura, nobis quoque bona ſint. Ea autem optanda,& ſequenda ſimpliciter quae nobis ſunt bona, quaeque ita bona ſunt, ut nemini mala eſſe poſſint, quod idem Plato divine, ut ſolet, concluſit paucis verbis libro tertio de legibus: *Optandum eſt*, inquit, *non ut ea omnia quae nos volumus eveniant; ſed ut ea velimus quae velle debemus*. Sic Iuvenal.

——Nocitura petentes
Militiae, nocitura domi——
Evertere domos totas optantibus ipſis
Dii faciles, &c.

Qua de re fuſius etiam diſputatur in Alcibiade ſecundo, ſive ille Platonis, ſive Xenophontis eſt: ubi merito laudatur haec precandi formula.

Ζεῦ βασιλεῦ τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις, καὶ ἀνευκτοῖς
Ἄμμι δίδου, τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπάλεξον.

At iniuſtus non ſemper) Obiicere poterat aliquis, iniuſtum nihilo magis πλεονέκτην eſſe, quam μειονέκτην, Ut enim in bonis quod plus eſt ſequitur, ita in malis quod minus. Ut ſi conferendum ſit tributum ad uſus reipub. ſi ſumptus faciendus e communibus pecuniis, ſi navis aliqua communis abſorpta ſit, minus ſe iacturae facere, quam caeteros, volet. Sed id diſſoluit Ariſtoteles: atque eum tum quoque videri ſibi plus boni depoſcere, cum mali minus perferre vult. Nam minus malum cum maiori comparatum, bonum quodammodo videtur.

Eſt autem iniquus) Oſtendit, quibus nominibus

vocari possit ad omnem ambiguitatem tollendam, potest igitur vocari ἄνισος, id est, *iniquus*, sive *inaequalis*. Quod quidem nomen commune est, complectiturque & plus, & minus; nam sive plus, sive minus sibi aliquis aut sumat, aut deposcat, ab aequalitate discedit. potest etiam vocari παράνομος. quo nomine significatur apud Graecos quicumque quomodocumque adversus leges aliquid facit. Cum autem scripsisset Aristoteles: ἔστι δ' ἄνισος· τοῦτο γὰρ περιέχει, καὶ κοινόν ἐστι. καὶ παράνομος. Quidam qui videret, verba illa interiecta habere aliquid obscuritatis, addidit ad ea brevem declarationem, supplens orationem, additis iis, quae praeterea intelligi debere opinabatur. Hoc modo τοῦτο γάρ. ἡ παρανομία, ἤτοι ἡ ἀνισότης. περιέχει· πᾶσαν ἀδικίαν. καὶ κοινόν ἐστι. πάσης ἀδικίας. Atque haec postea ita recepta sunt a plerisque omnibus, quasi ab Aristotele ipso scripta essent. Cum tamen & declarationem tantum quandam verborum Aristotelis contineant: & eam non satis accuratam. Neque enim ad verbum περιέχει, addendum est supplendae orationis caussa, πᾶσαν ἀδικίαν, sed τὸ πλέον, καὶ τὸ ἔλαττον, ut cohaereat cum eo quod proxime dictum est. Quomodo etiam Michael Ephesius interpretatur. Ea igitur resecuimus idque iam pridem testati sumus, cap. 8. libro 6. variarum lectionum. Veteres libri Aldini magis etiam hoc confirmant, habent enim & aliud hoc ipso loco scholion insertum textui.

Quando autem qui contra legem facit) Argumentum est a casibus. sed eius vis in latina oratione non aeque, atque in Graeca perspicitur; nam Graeci vocant νόμιμον, id est, *legitimum*, eum qui legibus paret. Cum igitur omnis *legitimus* (ita enim nobis semel loqui liceat) iustus sit, sequitur ut & omnia legitima quodammodo iusta sint. Cur autem addiderit illud *quodammodo*, alia ratio redditur a Michaele

Ephesio,

Ephesio, alia a Divo Thoma. Ille eo id factum esse ait, quod quaedam quae aliarum virtutum sunt propria, quatenus legibus iubentur, iusta dicuntur. Exempli caussa qui alienis uxoribus se abstinet, omnemque illicitum veneris usum refugit, quatenus id facit temperans est: quatenus in eo legibus obtemperat, iustus. Qui fortiter pro patria dimicat, neque abiicit arma, neque ordinem in acie deserit, proprie, ac per se fortis est; sed quatenus in eo legis praescriptum sequitur, iustus. Divus Thomas hoc alio trahit; putat enim additam esse particulam, *quodammodo*, quia in quibusdam rebus publicis quaedam iusta sunt, cum legibus comprehensa ac sancita sint, quae tamen simpliciter, & absolute iusta non sunt. Ut in statu populari iustum est, omnium, qui liberi sint, aequam esse auctoritatem; quod tamen pro se ac simpliciter iustum non est. Utraque interpretatio defendi potest. Atque ego quidem utroque respexisse Aristotelem puto.

Nam & ea) Occurrere videtur dubitationi cuidam, quae ex iis, quae modo dicta sunt, existere posse videbatur. Nam si omnia quae legibus continentur legitima sunt, & omnia legitima iusta, sequitur ut omnia, quae legibus contineantur iusta sint. Quo posito videtur nihil esse tam taetrum, tam horribile, tam nefarium, quod non iustum effici possit, si tyrannus id aliquis, aut stultus populus iusserit. Qua de re ita Cicero primo de legibus: *Iam vero illud stultissimum existimare omnia iusta esse, quae scita sint populorum institutis, aut legibus. Etiamne si quae leges essent tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco ea legis iussa haberentur? Nihilo credo magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator quem vellet civium, indicta caussa, impune posset occidere.* Et paullo infra: *Quod si*

populorum iuſſis , ſi principum decretis , ſi ſententiis Iudicum , iura conſtituerentur , ius eſſet latrocinari , ius adulterari , ius teſtamenta falſa ſupponere, ſi haec ſuffragiis, aut ſcitis multitudinis probarentur, Quae ſi tanta poteſtas eſt ſtultorum ſententiis atque iuſſis , ut eorum ſuffragiis rerum natura vertatur , cur non ſanciunt , ut quae mala pernicioſaque ſunt , habeantur pro bonis & ſalutaribus ? aut cur, cum ius ex iniuria lex facere poſſit , bonum eadem facere non poſſit ex malo ? Ait igitur ſe ea demum legitima & iuſta dicere, quae a ferendarum legum ſcientia definita ſunt . Nam ut non continuo ſalubre eſt , ſi quis quid medicinae imperitus imperaverit : ita nec legitimum , ſi quis quid legibus ſanxerit, ad libidinem ſuam : ſed ita demum, ſi id quod conſtitutum eſt, apte ac ſcienter conſtitutum ſit .

Leges autem omnibus) Paullatim eo progreditur, ut manifeſte doceat , in ea iuſtitia , quae eſt obtemperatio legibus omnem virtutem quodammodo contineri. Nam cum dixerit omnia quae legibus ſcita ſunt iuſta quodammodo eſſe , ait nunc , nullum eſſe boni viri officium , nullum virtutis munus, de quo non leges aliquid ſtatuant , ac definiant . Quod enim ait , *omnibus de rebus*, intelligendum eſt de omnibus officiis vitae , περὶ πάντων τῶν πρακτῶν . At quod ſcriptum eſt in libris noſtris *publice loquuntur* , ita enim interpretatus ſum , ἀγορεύουσιν , in quibuſdam legitur ὁρίζουσιν , id eſt , *definiunt* : neque deſunt , quibus ea vera ſcriptura videatur , & melius cohaereat cum eo , quod paulo ante dixit , τὰ ὡρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς . hanc autem alteram putant fluxiſſe e ſcholiis Michaelis , qui ita ſcribit in hunc locum : ἀλλὰ μὴν περὶ πάντων οἱ νόμοι ὁρίζουσι τῶν κατὰ τὰς ἀρετάς , καὶ πῶς ἀγορεύουσι . Sed utrum ſit , conſtat ſyllogiſmum ita inſtitui poſſe : *Quaecunque legibus comprehenduntur , quodammodo iuſta ſunt : omnia autem virtutis officia legibus comprehenduntur ; omnia igitur vir-*

virtutis officia quodammodo iusta sunt. Ostendit etiam qui sit finis legum: Cum ait eas spectare, aut id quod communiter omnibus utile est, aut id quod optimatibus, aut iis qui principatum in civitate obtinent, seu propter virtutem, seu quo alio tali modo. In quo non videtur multum abesse a sententia Thrasymachi qui apud Platonem primo de rep. pronuntiat iustum esse in quaque civitate id quod utile est potentiori. Non enim dubium est ferri leges ab iis, qui plus possunt. Ubi igitur summa rerum penes populum est, ibi leges ad utilitatem populi diriguntur, ubi penes paucos, ad utilitatem paucorum: ubi penes unum, ad utilitatem illius. Itaque putabat Thrasymachus principes, rectoresque populorum in sciscendis legibus nihil aliud spectare, aut propositum habere, quam commodum suum: neque curare commoda eorum quibus praesunt nisi quatenus ex eis aliquid etiam commodi ad ipsos redundat. Atque in eam sententiam accipiebat id quod ab Homero multis locis dictum est, reges esse *populorum pastores*. Ut enim pastor studet oves suas, quam optime pascere, a furibus, lupisque defendere, ab eis frigus imbrem, aestum, caeterasque coeli iniurias propulsare, easque quam maxime potest curatas, & nitidas habere, non quod eis bene cupiat, sed ut ex earum lacte, lana, foetibus, carnibus ipse quam maximum lucrum capiat: ita Reges, caeterosque qui imperarent, curare quidem, ut bene sit populis suis, non tamen ipsorum populorum caussa: sed quoniam intelligunt in eo sitam esse potentiam suam; quoque populus copiosior, & abundantior est, eo plus ab eo tributorum, ac vectigalium exigi posse. Sed eam orationem Socrates diligenter refellit, ostenditque omnem qui in quacunque re imperat, si officio suo fungi velit, alienam in eo utilitatem spectare, non suam. Medicus cum imperat pharmaca aegrotis, non suam,

ſed illorum utilitatem reſpicit ; quod etiam ſi mercedem aliquam ex eo conſequitur, non tamen poteſt lucrum illud ſpectare ea ratione qua medicus eſt, ſed ea tantum, qua artifex eſt cogendae, ac conciliandae pecuniae, & quidem ut Graeci loquuntur, χρηματιστής Nauta in regenda navi, non ſuam, ſed vectorum ſalutem propoſitam habet: & quamvis ipſe quoque cum eis ſervetur, portumque attingit, id tamen evenit, non qua ratione regendae navis peritus eſt, ſed qua ipſe quoque unus ex iis qui vehuntur. Paſtor, quatenus paſtoris munus exequitur, id tantum ſpectat ut oves ſaluberrimas, pinguiſſimas, nitidiſſimas habeat. Quod ſi ea res cum ipſius utilitate lucroque coniuncta eſt, quoniam ita demum ipſe quoque ex eis maximam pecuniam facit: at quatenus lucrum illud facit, non iam amplius paſtor, ſed quidam quaſi mercator eſt. Ipſum quidem paſtoris munus nuſquam alio, quam ad ovium ipſarum ſalutem refertur. Pervenit autem ad eum quoque utilitas, quia earum non tantum paſtor eſt, ſed etiam dominus. Sic & Princeps, rectorque civitatis, *cui populi,* ut ait Homerus, *commiſſi, ac concrediti ſunt*, ſi vult is eſſe qui dicitur, in ferendis legibus debet, non quid ſibi, ſed quid in quos regit, utile ſit, intueri. In hanc fere ſententiam Socrates. Ariſtoteles autem videtur hoc loco non abhorrere a ſententia Thraſymachi, ſi verba tantum leviter inſpicias: ſiquidem ut ille iuſtum eſſe ait, quod utile eſt ei qui in civitate plus poteſt, ita hic leges ad utilitatem potentioris referri, ac dirigi, eumque finem ſibi propoſitum habere. Sed ſi ſententiam ipſam Ariſtotelis bene penitus inſpiciamus, longe aliud eum, aliud Thraſymachum ſentire intelligemus. Nam Thraſymachi ſententia tyrannica, & inhumana eſt; cum qui ſe aliorum rectorem profiteatur, in eo munere obeundo ſervire utilitati ſuae, negligere alienam:
niſi

nisi quatenus ea sibi quoque fructuosa est. Quid igitur est cur magistratus tantam venerationem habeant? cur tanto opere colantur? cur prope in Deorum loco, ac numero habentur? Quis ei magnum ullum habere honorem potest, quem sibi tantum servire, ac consulere, cogitare nihil aliud nisi de commodis suis, & omnia sua caussa facere arbitretur? An quisquam eum consulem esse ducat, qui sibi, non reipublicae consulat? Immo vero ii semper in civitatibus clari, ac praestantes viri habiti sunt, qui cum ad reipub. gubernacula admoti essent, in illius praeclari muneris procuratione commodorum suorum obliti de utilitate publica toto, ut dicitur pectore cogitarunt. Qui autem ita imperat, ut non de publica, sed de sua utilitate laboret, ac solicitus sit, ut populorum, quos regit, domos exinaniat, facultates exhauriat, sanguinem, & medullam ipsam, si potest exugat & exsorbeat, ut non pro populo excubet, sed populo incubet, ut in legibus ferendis non ad dignitatem, & ad id quod publice expedit, sed ad fiscum, & ad praedam suam, oculos intentos habeat: eum nos non rectorem, sed raptorem: non pastorem, sed lupum: non Regem, sed Tyrannum: non hominem, sed importunissimam, & taeterrimam belluam, sed pestem ac perniciem civitatis esse dicemus. Recte enim dicebat optimus Imperator Traianus, idem esse in republica Fiscum, quod in corpore lienem. Non posse eum supra modum crescere, quin caetera membra contabescant. Longe igitur abest Aristoteles ab hac tam turpi, immanique sententia. Neque cum dicit leges spectare id quod utile est iis qui in civitate imperant, eam utilitatem dicit, quae cum caeterorum damno ac detrimento coniuncta sit: sed eam potius, qua totius civitatis salus continetur. Quod ut magis perspiciatur, utar similitudine & perspicua, & valde,

de, nisi me fallit animus, ad id quod docere institui, accomodata.

Cogitemus rempub. aut civitatem similem esse corporum nostrorum, & singulos cives singularum corporis partium rationem obtinere. Vt igitur non omnium corporis partium eadem est dignitas, ita neque civium. In corpore nostro quædam sunt non magni momenti, ut pili, ut ungues, ut dentes. Itaque capillum tondemus; ungues resecamus, dentes ipsos, si quando aut computruerunt, aut vehementius condoluerunt, eximi, evellique patimur. Tales sunt quidam etiam in republica cives. Aliae quædam partes sunt magni illæ quidem momenti, quasque nemo sanu s non carissimas habet: sed tales tamen, ut sine eis vivi possit: cuius generis sunt, aures, oculi, nares, manus, pedes. Itaque hæc quanquam valde amamus tamen, & dolorem sæpe aliquem eis afferri patimur, & eorum quaedam interdum, salutis nostrae caussa, aequo animo amittimus. Aliae sunt in quibus vitae ac salutis, quasi domicilium constitutum est: ita ut eis noceri sine manifesto interitus periculo non queat, tale sunt cerebrum, cor, pulmones, iecur. Ac quod sunt haec in corpore hoc sunt principes, ac rectores in republica. Quae illis in corpore partibus utilia, ac salutaria sunt, ea talia toti corpori censenda sunt. Sic & quicquid utile est bono principi, idem etiam toti reipub. utile est. Quod si casus aliquis partium utilitatem separet ac distrahat: ut aliquid exempli caussa, utile sit oculis, aut cruribus, sed cordi, aut pulmonibus noceat, nemo dubitat, quin iis sit potius, in quibus plus momenti ad vitam est, consulendum. Sic & in reipublicae procuratione ea potissimum quaerenda sunt, quae vere utilia sint iis, a quibus ea gubernantur. Ex eis enim caeterorum quoque salus, & incolumitas pendet. Neque pugnant quae a Socrate dispu-

disputantur, cum iis, quae hoc loco Aristoteles tradit, dum utraque recte intelligantur. Sed Aristoteles, quasi aliud agens, tetigit tria genera rerumpublicarum, statum popularem, gubernationem optimatum, & imperium unius, de quibus singulis alio loco dicendum erit. Cum autem ait, *seu propter virtutem, seu quo tali modo*, ostendit, non unam esse rationem eorum populorum qui ab uno reguntur. Quidam enim sunt, apud quos qui virtute caeteris aut antecellit, aut certe antecellere putatur, ei aut populi, aut certorum quibus eligendi ius est, suffragiis summa omnium rerum potestas permittitur; ut fit in Pontificibus maximis, & ut aiunt fieri apud Polonos, & fortassis ita creantur Imperatores. Apud alios Imperium haereditarium est, & cuicuimodi sit, is qui mortuo principi suus, ac legitimus haeres est, imperat, ut fit in Gallia, & Hispania, & in plerisque Italiae civitatibus. Et apud Lacedaemonios quamvis Reges suffragiis deligebantur, tamen erant semper ex genere Heraclidarum. Narrat etiam Aristoteles, quosdam Indorum populos in mandandis Imperiis olim formae pulchritudinem, & corporis proceritatem solitos sequi.

Quare uno quidem modo) Vel ex hoc perspici potest ea demum dici utilia principibus, quae publice utilia sunt, sive, ut ipse hoc loquitur, *civili societati*. Felicitatis autem partes quas dicat ex nullo melius, quam ex ipso cognosci potest. Cuius e primo libro rhetorices haec verba sunt: Εἰ δή ἐστιν ἡ εὐδαιμονία τοιοῦτον, ἀνάγκη αὐτῆς εἶναι μέρη, εὐγένειαν, πολυφιλίαν, χρηστοφιλίαν, πλοῦτον, εὐτεκνίαν, πολυτεκνίαν, εὐγηρίαν, ἔτι τὰς τοῦ σώματος ἀρετάς, οἷον ὑγίειαν, κάλλος, ἰσχύν, μέγεθος, δύναμιν ἀγωνιστικήν, δόξαν, τιμήν, εὐτυχίαν, ἀρετήν, ἢ καὶ τὰ μέρη αὐτῆς, φρόνησιν, ἀνδρείαν, δικαιοσύνην, σωφροσύνην, quamquam enim illae partes felicitatis magis singulos attingere viden-

videntur, non obscurum tamen est easdem esse partes felicitatis publicae: & leges id spectare, ut haec omnia, quoad eius fieri potest, aut in quamplurimis civibus reperiantur. Ac primum videre est, quasdam leges pertinere ad conservandam nobilitatem civium. Ut olim Romae cautum erat, ne patribus cum plebe ius connubii esset, quamquam id postea sublatum est; & postea lege Iulia senatoribus libertinas, aut infames uxores ducere non licebat. L. lege Iulia Dig. de rit. nupt. Apud Venetos quoque non quascunque uxores hodie fas est nobilibus ducere, & ignominia quaedam inuritur, si quis parum se dignam duxerit. Ad amicitias parandas, & conservandas pertinent leges omnes quae de collegiis licitis latae sunt. Ad divitias, omnia in quibus census, & facultatum ratio habetur. Ut apud Athenienses ii qui pauperrimi erant quos *thetas* vocabant nullum magistratum gerere poterant. Et in hac urbe prima classis erat opulentissimorum, & senator ex censu legebatur, eques ex censu; & decoctoribus in quatuordecim primis theatri gradibus sedere non licebat. Quae omnia excitare videntur civium animos ad rem familiarem honestis artibus parandam, conservandam, amplificandam. Ad bonos liberos, illa lex Solonis, qua cavebatur, ne filius eum parentem, qui ipsum nulla arte imbuendum curasset, alere cogeretur. Ad eorum copiam poena τῆς ἀγαμίας apud Lacedaemonios, in hac urbe leges de maritandis ordinibus, lex Papea poppea, immunitates quae tribuuntur iis, qui tres, aut plures liberos habent. Ad corporis virtutes, leges publicorum certaminum, ac ludicrorum. Et apud Lacedaemonios leges περὶ τῆς σωμασκίας, & illa quae olim fuit apud Gallos, qua multabatur is cui venter supra modum excrevisset. Idem in caeteris facile videri p[illegible]st; neque nos omnia persequi, sed tantum rem ipsam [illegible]positis aliquot exemplis illustrare voluimus.

Im-

Imperat autem lex) Distinctius & enucleatius explicat id quod antea universe dixit, leges omnia virtutum officia praescribere. Proponit enim aliquot virtutes, ostenditque ea quae cum illis coniuncta sunt legibus imperari. Atque in iis proponendis, quae fortis viri esse ait, non iniuria suspicetur aliquis eum respexisse ad sacramentum quo olim Athenis ephebi adigebantur; eius enim hoc principium erat: οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερὰ, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτῳ ἂν στοιχήσω. Caeterum deserere ordinem, quod Graeci aut λιπεῖν τὴν τάξιν dicunt, ut hic, aut etiam uno verbo iuncto λειποτακτεῖν, duobus modis dicitur: nam & in acie, qui ordines turbat, locumque suum non obtinet, dicitur λειποτακτεῖν, & is qui munus aliquod publicum deserit ac subterfugit cum suae partes sunt illius obeundi. Ulpianus in Olynthiacam tertiam: λειποτάκτης, ὁ παρὰ τὴν μάχην καὶ τὸ στρατόπεδον τὴν τάξιν καὶ τοὺς συνασπιστὰς ἀπολιπών. Plato in Symposio: ἐρῶν γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ παιδικῶν ὀφθῆναι, ἢ λιπὼν τάξιν, ἢ ὅπλα ἀποβαλὼν ἧττον ἂν δήπου δέξαιτο, ἢ ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων. Posterioris significationis exempla aliquot sunt in oratione κατὰ μειδίου, vide etiam orationem Lysiae κατ' ἀλκιβιάδου λειποταξίου. Prioris generis λειποτακτῶν poena erat, ut interficerentur, & abiicerentur insepulti, quemadmodum Eustathius tradit in ô Iliados; posterioris generis pro muneris quod subterfugerant magnitudine poenam infligi solitam puto. Militiae quidem desertores varie puniri solitos e iurisconsultorum libris cognosci potest. L. non omnes desertores Dig. de re milit. De iis autem qui se in fugam dedissent, ita proditum est: eum qui in acie prior fugam fecit, spectantibus militibus, propter exemplum, capite puniendum esse. Fugit tamen aliquando Demosthenes, defenditque se illo notissimo versu:

Ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται.

Qui

Qui fugerit pugnabit etiam denuo.

Arma autem non tantum abiici, ſed ne amitti quidem, aut alienari honeſte poſſe, vel ex Modeſtino iuriſconſulto intelligitur, a quo ſcriptum eſt, militem, qui in bello arma amiſit, vel alienavit, ſi ſummo iure cum eo agat Imperator, capite puniri, ſin humanius, militiam mutare. L. deſertorem Dig. cod. tit. Immo vero cum caetera fere quae in hoſtium poteſtatem venerunt, iure poſtliminii reverti, ac recuperari poſſint, id in armis non obtinet. Conſuerunt enim ea non ſine flagitio amitti. L. 2. de capt. poſtlim. & red. ab hoſt. Ac puto apud Lacedaemonios, praecipue obſervatas eſſe ſumma diligentia eas leges, quae ad fortitudinem pertinebant. Eorum enim tota reipublicae ratio ad virtutem bellicam potiſſimum dirigebatur: ut eſt apud Platonem 1. de legibus. Itaque multas mulieres Lacedaemonias legimus, cum filios ſuos abiectis armis e bello redeuntes vidiſſent, lanceas eis per pectora exegiſſe, eoſque manibus ſuis confodiſſe. Quarum etiam una filio in bellum proficiſcenti clypeum tradens: *Fili*, inquit, ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τᾶς. id eſt, *aut hunc ad me facito referas, aut in hoc ad me referare*. Ergo hac diſciplina imbuti trecenti ad Thermopylas cum ſe infinitae Perſarum multitudini certi mortis oppoſuiſſent, diuque cum illis conflixiſſent, ad poſtremum non victi, ſed vincendo fatigati, ipſis interfectoribus ſuis terribiles occiderunt. In quos Simonides:

Dic hoſpes Spartae nos te hic vidiſſe iacentes:
Dum ſanctis patriae legibus obſequimur,

Leges igitur invictam illam, & cedendi neſciam in eis animi fortitudinem effecerunt. Sed ea omnium Graecorum, Latinorumque monumentis ſatis ſuperque celebrata eſt; noſque de ea plura & diximus alias, & dicturi ſumus.

Im-

Imperant etiam leges ea quae ſunt temperantis : ut non facere adulterium , id autem qui feciſſent, aliter olim apud alios puniebantur . Apud Locrenſes ei qui adulterii convictus eſſet , eruebantur oculi , conditore eius legis Zaleuco : de quo illud memoriae proditum eſt, cum eam legem tuliſſet, primum qui adverſus eam commiſerit , fuiſſe filium ipſius . In quem cum pater , ut lege ageretur, imperaſſet, populus ipſe miſericordia motus , pro filio patrem deprecatus eſt . Ille ulterius inflecti non potuit , quam ut iuberet , unum oculum filio erui , alterum ſibi . Ita unum ex oculis filii populo , unum ex ſuis legi dedit : & paterna caritate patefacta , ſeveritatem tamen in obſervanda lege retinuit . Demonaſſa Cypriorum Regina lege ſanxerat , ut mulier adulterii convicta , tonderetur, & in lupanari ad omnium libidinem proſtitueretur . Huius quoque filia prima maternae legis poenam tulit . Gortynii adulterum convictum reliquo vitae tempore lana coronatum infamiae cauſſa incedere iubebant : neque ei ad publicos honores patebat aditus . Lepraei adulteros triduo vinctos per civitatem ducebant : mulieres autem undecim diebus in foro diſcinctas , & veſte amictas pellucida ſtare cogebant , & utroſque notabant infamia . Apud Arabas & Oſroenos non tantum adulterii convictae occidebantur : ſed ne impune quidem ferebant quae aliquam ſuſpicionem adulterii dediſſent . Euſebius lib. 6. περὶ προπαρασκ. Athenienſium legibus adulterum deprehenſum interficere fas erat , ut e Plutarcho in vita Solonis , & Lyſia in oratione de caede Eratoſthenis conſtat ; id quod ita demum intelligendum eſt , ſi deprehenſus eſſet ἐν ἔργῳ , L. Quod ait lex. Dig. ad l. Iul. de adult. creſc. ſeu ut ait iocans Lucianus , ἄρθρα ἐν ἄρθροις ἔχων . Alias poenas videre poteris apud Horatium Sat. 2. lib. 1. & Scholiaſten Ariſtophan . εἰς νεφέλας. Lacedaemonio-

rum

rum autem leges in hac parte mihi quidem absurdae, ac ridiculae videntur. Nam cum filios optimos, & robustissimos habere cuperent, intelligerent autem id fieri non posse, si aut uterque, aut alter parentum vel aetate confectus, vel alioqui imbecillo corpore esset, hanc rationem, quam dicam tenebant. Si quis apud eos senex, aut alioqui parum validus uxorem formosam ac florentem habebat, permittebant ei ut iuvenem aliquem honestum, ac formosum deligeret, cui faceret copiam sui, ipsemet si aliquem nactus erat ex animi sui sententia ducebat eum ad uxorem, hortabaturque eos ad commiscenda corpora, idque in beneficii loco habebat: Eodem modo is, cui uxor erat honesta & formosa, interdum eam utendam dabat amicis, quibus uxores aut deformes, aut steriles essent, ad liberos ex ea procreandos. Ita natos alebant, & educebant pro suis. Neque talia, aut ab alio petere, aut alii gratificari turpe ducebant. Quinetiam Lycurgum aiunt hac in re solitum irridere stultitiam aliorum hominum: qui si equam aut canem generosam habeant, omni studio quaerunt canem aut equum optimum, ex quo illa gravida fiat: in uxoribus idem non faciunt. Cum tamen multo pluris intersit valentes, ac robustos liberos, quam canes, aut equos habere. Iis moribus cum uterentur, nullum adulterio supplicium proposuerant. Quin etiam Geradas quidam Lacedaemonius interrogatus a quodam hospite quonam apud ipsos supplicio afficerentur adulteri: *ne sunt quidem*, inquit, *ulli apud nos adulteri*. Tum ille, *quid si quis existeret? Cogeretur*, inquit Geradas, *taurum pendere eius magnitudinis, ut capite supra Taygetum montem exerto, posset ex Eurota fluvio bibere*. Miranti, & quaerenti quomodo ullus ea corporis vastitate reperiri posset: *Aeque facile*, inquit, *atque Lacedaemone ullus adulter esset*. Apud Romanos patri ius erat occidendi adulterum

rum cum filia, quam in potestate haberet : marito autem non quemlibet . L. patri & l. marito Dig. ad l. Iul. de adul. caes. Sed quid hac in re Romani observarint, melius e pandectarum libris cognosci potest. Damnatae quidem adulterii Romuli lege a viro, & cognatis ipsorum arbitratu necari poterant ; quod qui lege Iulia confirmatum esse tradunt , errant . Posterioribus autem temporibus cogebantur togam induere, & prostare ; togam enim e mulieribus eae tantum gerebant , quae impudicitiam profitebantur , unde est illud e secunda Philippica , *sumpsisti virilem , quam statim muliebrem togam reddidisti* , & quae a me in scholiis in eum locum iam pridem notata sunt. Verbo autem *ὑβρίζειν* , quod ego interpretatus sum , *alienae pudicitiae illudere*, stupra & alias nefarias libidines intelligit, de quibus plura dicere non est animus . Ita autem *illudendi* verbo utuntur optimi latinitatis auctores .

In eos qui percussissent alium , eive maledixissent , dabatur iure civili Romanorum *actio iniuriarum* ; & apud alios populos alia quae ei responderet : ut *ὕβρεως*, aut *κακηγορίας* .

Quod ait Aristoteles, legem alia quidem iubere , alia autem prohibere : iurisconsulti quoque aiunt , legis virtutem esse , *imperare , vetare , permittere , punire* : L. legis virtus Dig. de leg. & senatusc. & Chrysippus apud Marcianum ait *νόμον εἶναι προσακτικὸν μὲν . ὧν ποιητέον. ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον* . Ex eiusque & Zenonis sententia Cic. 1. de legibus, & 1 de natura Deorum , ait, *legem esse rationem summam infinitam in natura, quae iubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria* .

Haec igitur iustitia) Haec , inquit , iustitia, quae est obtemperatio legibus , virtus perfecta , & omni ex parte absoluta est : cum leges, ut diximus, omnis virtutis praecepta contineant, non tamen simpliciter, sed quatenus ad tuendam , & conservandam civilem societa-

tem refertur. Perfecta virtus tribus modis dicitur; uno modo, quae rudis, & inchoata non est, quales sunt quas naturales virtutes dicimus: ut cum dicimus in hoc, aut illo esse naturalem quandam fortitudinem, aut liberalitatem, sed confirmata consuetudine, & ad summum perducta; altero modo perfectam virtutem vocamus cumulum virtutum omnium. Postremo virtutem perfectam vocamus legitimam illam iustitiam, de qua hic differitur: quæ est quidem quodammodo eadem cum illa secunda: sed hoc tantum differt, quod illa consideratur per se, hæc in quadam ad alium relatione.

Ac neque hesperus) Haec iustitiae commodatio poeticum quiddam olet. Sidus Veneris omnium pulcherrimum est, solis & lunae, ut Plinius ait, aemulum. Id & mane, & vespere cernitur. Mane vocatur *phosphorus*, *lucifer*, *matuta*. Vespere, *hesperus*, *noctifer*, *vesper*, *vesperugo*. Eius pulchritudinem minorem esse ait, quam pulchritudinem iustitiae. *Virtus*, ait Plato, *si oculis cerneretur, mirabiles excitaret amores sui*; & in proverbio est:

Iustitia in sese virtutem amplectitur omnem.
Iustitiæ virtus cumulatim est omnis in una:

Hic versus a Theophrasto modo Theognidi modo Phocylidi tribuitur; in Graeco autem legendum est metri causa πᾶσ' ἀρετή 'στι, ut in Aldinis libris, non, ut in Florentinis, πᾶσ' ἀρετή δ' ἔτι.

Et eo maxime perfecta virtus) Perfecta virtus usu cernitur, ac diiudicatur: estque usus quiddam quasi γνώρισμα quo perfectam virtutem cognoscimus, itaque quo latius patet virtutis usus, eo ipsa perfectior censenda est. Inde igitur iustitiae perfectio maxima intelligitur, quod eius usus ad totam civilem societatem pertinet. Nam multos reperias qui in suis, ac domesticis rebus, satis commode se gerunt, ut cum uxore,

cum

cum liberis, caeterísque domesticis: in aliis quia rerum usum non habent, idem praestare non possunt. At is, qui hac iustitia de qua loquimur praeditus est, non tantum cum domesticis suis, sed etiam cum omnibus civibus ita se gerit, ut oportet: scit enim quid cuique debeatur, idque in tota vivendi ratione sequitur.

Et propterea recte a Biante) De hoc dicto ita scriptum est in proverbiis græcis.

Ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δείκνυσιν.

Ἐπὶ τῶν πρὸ μὲν τῆς ἀρχῆς ἐπιεικῶν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀρχῇ βιαίων γινομένων. σόλωνος δὲ εἶναί φασιν αὐτὸ ἀπόφθεγμα. ἀριστοτέλης δὲ καὶ θεόφραστος, βίαντος. Creon apud Sophoclem in Antigone. Ἀμήχανον δὲ παντὸς ἀνδρὸς ἐκμαθεῖν ψυχήν τε καὶ φρόνημα, καὶ γνώμην. πρὶν ἂν ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν ἐντριβὴς φανῇ. quem locum explicans scholiastes, οἳ μὲν, inquit, σόλωνι τιθέασι τὴν γνώμην, οἱ δὲ βίαντι, ὅτι

Ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δείκνυσιν.

Melius autem legatur: δείκνυσιν, an ut in libris Florentinis scriptum est, & ut ego interpretatus sum, δείξει, non facile dixerim. neque ad sententiam interest, illo modo est dimeter acatalecticus, hoc catalecticus, quales sunt plerique Anacreontis. Sed ad sententiam ipsam quod attinet, quod ille pater Terentianus ait, se non potuisse ingenium filii sui noscere,

Dum aetas, metus, magister prohibebant: neque
Denique, donec liberius vivendi fuit potestas,

Id in hominum vita latius patet, neque enim potest cuiusquam hominis ingenium plene perfecteque cognosci dum privatus est, neque eam facultatem habet, ut omnia more, ac modo suo facere audeat. Multorum enim libidines in privata vita legum, ac iudiciorum metus domitas, ac compressas tenet: quae postea in magistratu, atque imperio licentiam nactae, erumpunt, produntque se, & quasi solutae vinculis, huc

illuc & in suam, & in aliorum perniciem ruunt. Multi etiam fuerunt in omni aetate, qui diuturna virtutis, innocentiae, frugalitatis simulatione, viam sibi ad amplissimos, maximosque honores munierunt, quos consecuti, retexerunt naturam suam, & quasi exuta persona, omnibusque involucris & integumentis nequitiae abiectis, ac repudiatis pro modestia superbiam, & arrogantiam, pro contemptu pecuniae avaritiam, & rapacitatem, pro continentia libidinem, pro clementia crudelitatem prodiderunt. Itaque qui dum ad illum honoris gradum affectarent viam, ultro omnes obvios salutabant, iidem quod volebant consecuti, neminem agnoscunt, quos amplectebantur, vix eis obsculandam manum porrigunt, quos sibi fratrum loco semper fore iurabant, eos vix in mancipiorum numero habere dignantur: quodque omnium turpissimum est, quarum artium opinione illo conscenderunt, eas ipsas in aliis despicunt, ac fastidiunt. Neque usquam magis verum est, quod alicubi ait Plautus:

Fere maxima pars morem hunc homines habent:
Quod sibi volunt, dum id impetrant boni sunt.
Sed id ubi iam penes sese habent,
Ex bonis pessimi, & fraudulentissimi sunt.

M. Cato ille Censorius in oratione, quam in censura de vestitu, & vehiculis habuit, cum alia multa sapienter, ac graviter dixit, tum illud in primis: *Periurium est*, inquit, *cum mihi ob eos mores, quos prius habui, honos detur, ubi datus est, tamen uti eos mutem, atque alii modi sim*. Non ita multi qui mutata veste, ac fortuna, ita repente alii fiunt, ut honorum accessione mores mutari factum iam sit tritum consuetudine proverbium. Plerique enim usque eo se dignos honoribus praebent, dum eos adipiscantur: adepti ita se gerunt, ut illud honoris insigne Circeum aliquod poculum fuisse videatur. Qualia mihi non nunquam intuenti,

venit

venit in mentem clamare, o Bias, Bias. Merito es & apud aetatis tuae homines, & postea in omni posteritate opinionem magnae cuiusdam, ac singularis sapientiae consecutus. Tu praeclare intelligebas, multas esse in hominum animis latebras, multos recessus: multos reperiri, qui luxuriose, intemperanter flagitiose vivere, superbiam, iniustitiam, crudelitatem exercere non tam nollent, quam aut non possent, aut non auderent: eos versare, & regere naturam suam ad tempus: ubi ad honores, & ad potentiam pervenissent, alios fieri: itaque de nullius natura, ingenio, moribus, satis certo iudicari posse dicebat, quamdiu privatus esset, ut aurum igne aut lydio lapide, sic hominum ingenia, magistratibus, potestatibus, imperiis, explorari, & patefieri. Nam ut non attingamus exempla aetatis nostrae, orationemque abducamus ab iis, quae quo plures sciunt in se dici posse, eo plures in se dicta suspicari queunt, Tiberium Caesarem ita mutatum esse adepto imperio, accepimus, ut dictum sit ab historicis, *eo neque meliorem servum, neque deteriorem dominum unquam fuisse*. At contra Cimon Atheniensis cum in adolescentia stupidius, & excors habitus esset, populi suffragiis ad munera publica evectus, multa dedisse, & virtutis, & prudentiae documenta dicitur. Ita in utramque partem verum est quod a Biante dictum esse Aristoteles ait, magistratus, & imperia eam vim habere, ut neque vitia, neque virtutes, eorum a quibus geruntur, atque obtinentur, occultas esse patiantur.

Atque ob eam ipsam caussam) Capitalis, & pestifera olim multorum animos occupaverat opinio, iustitiam stultitiam quandam esse, iniustitiam autem, quae modo cum consilio ac calliditate coniuncta esset, prudentiam vel maximam; quod qui defendebant, aiebant hominem iustum, negligere utilitatem suam,

aliorum, commoda procurare, iniustum autem sibi prospicere, & ex aliorum simplicitate, ac stultitia commodum suum comparare. Hanc sententiam ita exprimit Iolaus apud Euripidem principio Heraclidarum:

Πάλαι ποτ' ἐστὶ τοῦτ' ἐμοὶ δεδογμένον.
Ὁ μὲν δίκαιος τοῖς πέλας πέφυκ' ἀνήρ,
Ὁ δ' εἰς τὸ κέρδος λῆμ' ἔχων ἀνειμένον,
Πόλει τ' ἄχρηστος, καὶ συναλλάσσειν βαρὺς,
Αὐτῷ δ' ἄριστος. id est,

Iam pridem ego hoc apud animum statui meum,
Iustum virum aliis esse natum, non sibi,
At cuius animus fertur omnis ad lucrum,
Inutilis ille civibus quidem est suis,
Et contrahendis asper in negotiis,
Sibi sed ipsi optimus, & utilissimus.

Itaque multa Thrasymachus apud Platonem 1. de repub. in eam sententiam disputat: ὅτι ἡ μὲν δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον ἀλλότριον ἀγαθὸν τῷ ὄντι, τοῦ κρείττονος καὶ ἄρχοντός τε ξυμφέρον, οἰκεία δὲ τοῦ πειθομένου τε καὶ ὑπηρετοῦντος βλάβη. ἡ δ' ἀδικία τοὐναντίον, καὶ ἄρχει τῶν ὡς ἀληθῶς εὐηθικῶν τε καὶ δικαίων. οἱ δὲ ἀρχόμενοι ποιοῦσι τὸ ἐκείνου ξυμφέρον κρείττονος ὄντος, καὶ εὐδαίμονα ἐκεῖνον ποιοῦσιν. Addit argumenta, quibus impiam illam, & sceleratam sententiam confirmet: quae ex eo reperire non difficile est. Glauco etiam secundo eorum librorum ulterius progreditur, ac contendit omnes homines, & si sedulo dissimulant, tamen ita sentire, neque se alia re, quam metu ab iniustitia abstinere, neminemque esse qui si talem aliquem annulum habeat, qualem Giges habuisse dicitur, aut alio quo modo prorsus impune iniustus esse possit, non dicturus sit iustitiae multam salutem, seque totum iniustitiae, ut rei optimae atque utilissimae traditurus. Haec omnia Socrates copiosissime, & accuratissime refutat: neque aliud fere in eis dialogis Platonis propositum est, quam ut per Socratis personam

do-

doceat, meliore semper conditione esse iustum, quam iniustum: & iustitiam cum omnibus multum, tum possessoribus suis plurimum prodesse. Ex iniustitia autem ad nullum plura aut graviora mala, quam ad ipsum iniustum pervenire. Sed Aristoteles ex eo natam esse illam opinionem docet, quod iustitia ea facit, quae aliis potius, quam ei, in quo est prodesse videantur. Quod & Cicero ita expressit lib. 2. de repub. *Iustitia foras spectat, & proiecta tota est, atque eminet.* Et in eodem libro: *Quae virtus praeter caeteras totam se ad alienas utilitates porrigit, atque explicat.*

Ergo pessimus quidem ille) Non est dubium quin ut quisque agit in ea, in quae agere difficilius est, ita maiore quadam vi in quoque genere praeditum iudicetur; exempli caussa, si e duobus gladiis unus ligna modo scindat, & dividat, alter etiam ferrum: maiorem in hoc, quam in illo scindendi, penetrandique vim esse statuemus, & cum audimus sublatum ab ab Aenea saxum tantae magnitudinis, ut vix illud:

bis sex lecti cervice tulissent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.

Ex eo intelligimus multo maius in eo robur, quam in posteris aetatis hominibus, fuisse. Ac ne in re perspicua sim longior, difficultas eius quod efficitur, vim eius a quo efficitur arguit. Cum igitur vix quisquam usque eo improbus reperiri posse videatur, ut in eo improbitas vincat eam quae cuique a natura indita est in suos benevolentiam & caritatem, si quis existat eiusmodi, pessimum eum esse, & singulari quadam improbitate praeditum iudicamus:

Qui fallere, ait Terentius, *insuerit patrem,*
Aut audebit, tanto magis audebit caeteros.

Ita qui in uxorem, aut in patrem, aut in liberos, in fratres, in amicos erit iniurius, multo se minus ab imponenda iis, quibus nullo tali vinculo coniunctus

est, iniuria abstinebit. Sed non ut ex maxima quaedam iniustitiae vis cognoscitur, si in eos quoque grassetur, quos carissimos habere debet, ita & ea maxima, & perfectissima iustitia habenda est, si quis se in suos iustum praebeat; immo vero is iustissimus qui non tantum in suos; sed etiam in alienos talis est; id enim difficile est, & qui iustus est etiam in alienos, multo magis talis erit in suos. Sed quid est, quod ait Aristoteles. IN SE IPSUM, cum ut infra docebitur, nemo in se ipsum neque iustus, neque iniurius esse possit? An eo loquendi genere eos qui quodammodo idem nobiscum esse videntur intelligit? Tales autem sunt parentes: eorum enim ipsi pars sumus liberi: sunt enim pars nostri, uxor, efficitur enim unum, & idem cum viro, fratres, ab eodem enim semine oriundi sunt, & sunt quibus videatur frater dictus esse, quasi *fere alter*: (quod tamen lepidum, & acute excogitatum potius videtur esse, quam verum) amici, scitum est enim illud Pythagorae, ὁ φίλος ἕτερος ἐγώ: ut quod eis quisque boni, aut mali facit, id ipse sibi facere videatur. Aristotelis graeca leviter depravata esse arbitror; quod enim vulgo legitur: τοῦτο γὰρ ἔργον χαλεπὸν, puto, mucosum, ut ita dixerim, esse, deberique ἀπομύττεσθαι, abstersa illa voce χαλεπὸν, quam glossam esse ostendunt libri quidam, in quibus scriptum est, τοῦτο γὰρ ἔργον τοῦτ' ἐστὶ χαλεπὸν. Ἔργον autem saepe idem valere quod ἐργῶδες aut χαλεπὸν, ita notum est, ut putidum sit in eo probando velle operam sumere, & ita quoque a Latino poeta dictum est:

Hoc opus, hic labor est.

Haec igitur iustitia non pars) Quae hic dicuntur, satis per se aperta, & perspicua sunt: nisi quis sibi forte id apertius ostendi postulet, quod in extremo dicitur esse quaedam, quare eadem sint, sed ratione differant, in quo tamen nihil obscuritatis est. Idem homo est, & filius, & pater: non tamen eadem ratione:

sed

sed huius filius, illius pater. Cum medicus seipsum curat, idem est qui curat, & qui curatur: non tamen eadem ratione, curat enim ut Medicus; curatur ut aegrotus. Sic eadem animi conformatio, vocatur & virtus simpliciter, & iustitia legitima non eadem tamen ratione: sed quatenus refertur ad alium iustitia, quatenus est talis quidam habitus, virtus.

Quaerimus autem eam iustitiam) Nunc demum ingreditur in id, quod sibi proprie, ac praecipue in hoc libro proposuit, ut differat de ea iustitia, quae certa quaedam sive pars, sive species virtutis est, deque ea iniustitia, quae ei adversatur. Nomen autem *generis* aut *totius*, interdum proprie ad aliquam partem accommodari, neque novum, neque inusitatum est. In Categoriis *diathesis*, id est, affectio, dividitur in affectionem proprie dictam, & habitum. *Adoptionem* iurisconsulti dividunt in eam, quae proprie adoptio dicitur, & in arrogationem l. 1. Dig. de adopt. Iidem cognatorum eos qui per virilis sexus cognationem coniunguntur, *agnatos* vocant, eos, qui per foeminas nullo proprio nomine afficiunt, sed cognatos vocant; l. iurisconsultus Dig. de grad. & ad finibus. Ita *genus*, & certam quamdam generis partem eodem vocabulo notant. Nos quoque *iustitiam*, & commune quoddam nomen esse dicimus, quo omnis virtus continetur, & certam tamen quandam virtutem eodem nomine adficimus. Michael Ephesius hoc ipsum alio quodam simili illustrat. Ait etenim ita proprium esse huius virtutis id nomen, quod caeterarum quoque commune est, ut olim nomen *hominis*, quod omnibus hominibus commune est, cuiusdam olympionicae proprium fuit. Id male a quibusdam accipitur, qui putant eum, qui vicisset olympia, quocunque tamen nomine vocaretur, cum victor pronuntiaretur a praecone, non suo proprio, sed communi omnium nomine hominem vocari

vocari solitum esse. In quo errore versatus est etiam vir clarissimus & ornatissimus Franciscus Connanus, cap. 2. lib. 1. commentariorum iuris civilis. Quod tamen a me quasi vituperandi ipsius caussa dictum accipi nolim; non enim mirum est, si homini in gravissimarum rerum tractatione occupato, quas ita persequebatur, ut quemadmodum Apellis Venerem nemo repertus est qui auderet absolvere, ita iis, quae ille inchoata immatura morte praereptus reliquit, nemo unquam ultimam manum impositurus esse videatur, aliquid excidit, quod olim puer in grammaticorum commentariis legerat, in aliis, qui hoc litterarum genere praecipue censentur, idem minus ferendum est. Nam vel ex verbis Michaelis ipsius intelligere poterant, eum non de omnibus olympionicis, sed de certo alio quo loqui: cum ait: *ἐκεῖνος ὁ ὀλυμπιονίκης*. quod ipsum satis ostendunt verba Aristotelis e septimo ethicorum, ubi de hoc ipso ita loquitur: *ὥσπερ Ἄνθρωπος ὁ τὰ ὀλύμπια νενικηκώς. ἐκείνῳ γὰρ ὁ κοινὸς λόγος τοῦ ἰδίου μικρῷ διέφερεν, ἀλλ᾽ ὅμως ἕτερος ἦν*. Omnem autem dubitationem tollit Eustathius in Iliados λ., cuius haec verba sunt, *ὀλυμπιονίκης τὶς κατὰ κυριωνυμίαν ἐκλήθη Ἄνθρωπος*. Sed nos ad institutum revertamur.

Esse autem, id argumento est) Disputaturus de ea iustitia, quae pars virtutis est, primum ostendit eam esse, id enim in omni disputatione primum esse, docet ipse in posterioribus Analyticis. Esse autem ostendit ex eo, quod est quaedam iniustitia, quae certum quoddam vitium est. Unde fit, ut sit & iustitia quaedam, quae ad virtutem eodem modo affecta sit, ut illa ad vitium. Atque ad hanc rationem docendi ipse sibi viam munivit, cum principio huius libri docuit, *ex uno contrariorum alterum saepe cognosci*. Esse autem talem quandam iniustitiam, probat tribus argumentis, quae ordine explicaturi sumus. Eorum igitur hoc primum

est

est in secunda figura. Nullus eorum qui agit aliquid eorum,quae ad caetera vitia pertinet, πλεονεκτεῖ, aliquis iniuste faciens πλεονεκτεῖ, aliquis igitur iniuste faciens, nihil agit eorum,quae ad caetera vitia pertinent. Aut igitur omni se iniustitia contaminat, aut certa aliqua iniustitiae parte, cui idem quod toti nomen est, non est autem primum; secundum igitur, primam illam sumptionem probat tribus exemplis: quorum in primo illud non indignum est, quod notetur, summam olim infamiam fuisse eorum, qui clypeum abiecissent, quos contumeliae caussa ῥιψάσπιδας vocabant. Plutarchus in Pelopida: οἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων νομοθέται τὸν ῥίψασπιν κολάζουσιν, οὐ τὸν ξίφος οὐδὲ λόγχην προέμενον, διδάσκοντες ὅτι τοῦ μὴ παθεῖν κακῶς πρότερον, ἢ τοῦ ποιῆσαι τοὺς πολεμίους ἑκάστῳ μέλειν προσήκει) χαλεπότητα malui vertere *asperitatem*, quam, ut alii *iracundiam*. Nam iracundiam puto esse ὀργιλότητα. & ita hoc nomine Horatium usum censeo in illo versu,

Asperitatis, & invidiae corrector & irae.

Illud quoque animadversione dignum est, eum qui illiberalitate ab ope alii ferenda retardatur, videri iniuste facere, & adversus leges. Quamvis enim nulla eius rei actio legibus prodita est, non obscurum tamen est eum facere adversus legem naturae, quae omnibus hominibus inter se quandam, ut Iurisconsulti aiunt, cognationem constituit, l. ut vim Dig. de iust. & iur. Quin etiam id Charondas Cataneus in legibus suis posuerat; in quibus haec leguntur. Επαινείσθωσαν δὲ καὶ εὐδοκιμείσθωσαν ὅσοι ἂν ὄντες εὔποροι τοῖς ἐνδεεστέροις ἐπαρκῶσιν, ὡς τέκνα καὶ ἀμύντορας σώζοντες τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. ἐπαρκείτωσαν δὲ τοῖς διὰ τύχην πενομένοις, καὶ μὴ διὰ βίον ἀργὸν καὶ ἀκρατῆ. ἡ μὲν γὰρ τύχη πᾶσι κοινὸν, ὁ δὲ ἀργὸς, καὶ ἀκρατὴς βίος κακοῖς ἀνθρώποις ἴδιος. id est. *Laudentur autem, & bona eximatione sint quicunque ex divitibus tenuiorum inopiam sustentant, ut qui patriae suae filios propugnatoresque servent;*

sup-

suppeditent autem iis, qui fortuna ad inopiam redacti sint, non iis, qui ignavo, & luxurioso vivendi genere. Nam fortuna quidem omnibus communis est: ignavia autem, & luxuriosa vita malorum hominum propria.

Praeterea si duorum) Aliud argumentum quo idem probat. Videtur autem ita esse perspicuum, ut in eo declarando opera sumenda non sit. Tertium autem hoc est.

Praeterea omnia alia) Praeter iniustitiam illam universam.

At si lucrum fecit) Lucrum dicit illicitum & inhonestum:

Unde constat) Quomodo quam antea homonymam dixerat, nunc, quasi mutata sententia, synonymam esse dicit? Intelligendum est, inter ea, quae plane homonyma sunt, & ea, quae plane synonyma, esse quaedam, quae mediam quodammodo naturam obtinent; ea modo synonyma modo homonyma dicuntur: quatenus enim communis quaedam eorum ratio, & natura est, synonyma dicuntur: rursus quatenus non prorsus eadem, homonyma. Ut iustitia universa, & ea, quae pars virtutis est, synonymae sunt, quatenus earum utraque virtus quaedam est, quae refertur ad alium; at quatenus illa latius patet, haec angustior, & adstrictior est, homonymae.

Sed haec quidem in honore) Salutis nomine hoc loco intelliguntur omnia quae ad vitam tuendam necessaria sunt: sive, ut simus, sive ut bene & commode simus. Quod autem addit, *& voluptatem, quae capitur ex lucro*, eo pertinet, quod omnis virtus moralis versatur, περὶ ἡδονὰς, καὶ λύπας: ut dictum est lib. 2.

Non unam igitur esse iustitiam) Haec ita perspicua sunt e superioribus, ut nulla declaratione indigere videantur.

Cum igitur iniustum) In quadam admirabili exempla-

plarium tum veterum, tum recentium varietate secutus sum eam scripturam, quae mihi visa est optima, est autem haec: ἐπεὶ δὲ τὸ ἄνισον, καὶ τὸ παράνομον οὐ ταυτὸν, ἀλλ᾽ ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον (τὸ μὲν γὰρ ἄνισον ἅπαν παράνομον, τὸ δὲ παράνομον οὐ πᾶν ἄνισον) καὶ τὸ ἄδικον, καὶ ἡ ἀδικία, &c. quae scriptura, ut mihi quidem videtur, & veram, & perspicuam sententiam continet. Quae ab aliis interiiciuntur de comparatione τοῦ πλέονος καὶ τοῦ ἀνίσου, vera quidem sunt, sed nihil, ut arbitror, faciunt ad id quod hic docetur.

Ergo iustitia illa quidem) Quod vulgo legitur ἡ μὲν οὖν κατὰ τὴν ὅλην ἀρετὴν τεταγμένη, malo legere, ut in aliis libris scriptum reperio, τεταμένη. In his autem declarandis opera abutendum non puto: cum ea tantum ipsa breviter repetantur, de quibus supra satis fuse disputatum est.

Totius autem virtutis) Primum admonebo me hic legere περὶ παιδείας τῆς πρὸς τὸ κοινὸν, non ut vulgo περὶ παιδείαν τὴν πρὸς τὸ κοινόν.

Antiqui legumlatores multa legibus sanciebant, de ratione adolescentum educandorum: eamque vel plurimum momenti habere ad salutem reipub. iudicabant, cum enim ea firmissime in animo haerere soleant, quae a teneris annis imbibuntur, qualiscunque tandem prima illa educatio fuerit, tales etiam in omnem vitam mores, taliaque studia consequi constat. Aetas autem succedit aetati: deficientibusque iis qui nunc rempublicam administrant, alios in eorum locum substitui, ac succedere necesse est. Qui si apte, & accommodate ad eam rempublicam, in qua nati sunt, educati erunt, non temere quicquam in ea novarum rerum molientur, sed eam, qualem acceperunt a maioribus, talem studebunt etiam posteris tradere: neque quorum una, eademque in pueritia fuerit omnium institutio, valde umquam eorum in tractandis publicis

cis negotiis sententiae discrepabunt. Sin, ea tota re neglectui habita, alii aliis moribus imbuti, atque instituti ad rempubl. accedent, dum quo sua quemque natura ducet, eo etiam civitatis formam inflectere conabitur, non mediocre periculum est, ne variis discordantium, ac diffidentium opinionum, quasi flatibus agitata, in uno eodemque statu diutius permanere non possit. Itaque apud Platonem in Euthyphrone Socrates, primam in civitate curam instituendae iuventutis esse debere pronuntiat: & libro septimo de legibus Atheniensis ille hospes, sive ille Plato, sive quis alius est, ait: *Si iuvenes, ut oportet, educati sint, atque educentur, bene ac prospere successura omnia: sin minus, ea eventura, quae ipse ne dicere quidem vult, ne ei quam instituit civitati videatur male om'nari.* Aristoteles quoque principio libri octavi politicorum, & hac de re idem sentit quod Magister, & magnopere commendat Lacedaemonios, quod in instituendis publice pueris plurimam operam collocarent. Quod quidem de Lacedaemoniis, & ex Plutarcho in vita Licurgi, & melius etiam e Xenophonte in commentario, quem de ipsorum republica scripsit, cognosci potest. Pro variis autem reipub. generibus variam quoque esse instituendi rationem oportet. Ubi enim aequo omnes iure utuntur, ita assuefaciendi sunt, ut olim alternis vicibus & parere, & imperare possint: ut neque ipsi plus posse se quam caeteros velint, neque quantum in ipsis erit, quemquam alium ad eam potentiam, ut unus caeteris imperet pervenire patiantur. Ubi optimatum consilio omnia gubernantur, ita ut ab eorum qui praesunt voluntate, ac iussis pendeant, eos observent, eis pareant, quod ipsi sciverint, ab eo discedere nefas putent. Ubi unus rerum potitur, ut ei omnibus in rebus obtemperent, ut ipsius iussa, non hominis iussa, sed Dei propemodum alicuius oracula esse existiment,

neque

neque quod ipsi placuerit id iustum nec ne sit dubitare fas ducant. Atque in iis quidem civitatibus ubi communis imperandi, & parendi vicissitudo est, communis quaedam omnium institutio esse debet: ubi alii semper imperant, alii semper imperio parent, aliter illos institui, atque educari consentaneum est. Illa igitur publica institutio quae ad ipsum reip. genus dirigitur, & accommodatur, effectrix est totius virtutis, id est, iustitiae illius universae de qua tam multa iam diximus. Ingenerat enim in animis amorem quendam patriarum legum talem, ac tantum, ut suas quisque optimas putet, neque eas nullo modo mutari velit. Itaque qui in regno educati sunt, unius imperio parere optimum ducunt: qui in populari republica ab unius auctoritate pendere, mortis instar putant. Tantum educatio virium habet. Sed illa quidem publica bonos cives efficit, & amantes earum legum, quibus patria sua utitur. Est alia quaedam privata, & respiciens ad ea tantum, quae simpliciter, & absolute pulchra, atque honesta sunt. Haec viros bonos efficit, neque ut illa superior, pro rerum publicarum varietate alia, atque alia est, sed omnibus locis eadem. Nullus est enim locus, in quo non eos qui viri boni futuri sunt ad iustitiam, ad fortitudinem, ad temperantiam, ad liberalitatem, ad omnem denique honestatem institui oporteat. Neque haec alia sunt in regno, alia ubi praesunt optimates, alia ubi populus: sed eadem ubicunque terrarum, natura enim constant. De hac privata cuiusque disciplina ait Aristoteles fore ut posterius disputetur, nunquid ea ad civilem facultatem an ad aliam quandam pertineat. Nam in perfecta quidem, & optime temperata repub. eiusdem facultatis est bonos cives efficere, & bonos viros. Illic enim is demum bonus civis est, qui vir bonus. At in vitioso, & depravato reipub. statu aliud est bonum virum

rum esse, aliud civem bonum. Nam bonus civis est qui praesentem repub. statum maxime amat, eumque modis omnibus conservare conatur. At ea quae vitiosa sunt, viro bono placere non possunt. Itaque Dio Syracusanus eo quidem ingenio, ac moribus fuit, ut neminem ex omni vetere historia eo meliorem, atque omni virtute ornatiorem virum proferri posse arbitrer. Idemque in repub. bene temperata optimus, ac praestantissimus civis fuisset. Sed Syracusis cum omnia unius impuri, atque impotentis adolescentuli libidine gererentur, bonus civis esse non poterat. Non facile dixeris, cum haec urbs olim innumerabiles viros omni virtutis laude cumulatos extulerit, quem eorum M. Catoni anteponere debeamus. Is & semper vir optimus, & dum stetit respub. optimus civis fuit. In regno, aut tyrannide nunquam vivere potuisset. Itaque vitam proiecit, ne Caesarem regnantem videret. Selgam Lacedaemoniorum in Pisidia Coloniam fuisse accepimus, cuius omnes cives erant viri boni. Id si verum est, (aliter enim ab aliis traditum est) oportet eundem ibi fuisse & optimum virum, & optimum civem. Contra Philippus Macedonum Rex oppidum quoddam in Thracia condidisse dicitur, in quod omnes, quos improbissimos cognoverat, congregabat. Idque ex re poneropolim, id est, improborum civitatem nominavit. Eo si casu vir bonus aliquis deductus esset, nunquam sane in illa taeterrimorum hominum colluvione bonus civis esse potuisset. Hoc igitur est, quod Aristoteles ait non idem esse bonum virum, & bonum civem *πάντῃ*, id est, ut ego interpretatus sum, *quocunque in loco*. Sed ea de re plura lib. 3.

Iustitiae autem illius) Dividit eam iustitiam, quae certa quaedam virtus est in duo genera, quorum unum cernitur in distributione honoris, pecuniarum, & similium inter cives alterum in iis negotiis, quae homines

mines inter se contrahunt, ad aequalitatem dirigendis. In illo habenda est ratio personarum: ut tantum cuique tribuatur, quantum pro dignitate debetur. In hoc non spectatur personarum dignitas: sed tantum res ipsae, exempli caussa, in emptione, ac venditione non laboramus qua dignitate sit is, qui emit, aut qui vendit: sed tantum quanti res ipsa sit, ut cum ea pretium adaequetur. Sed de his agetur postea. Nomen συναλλάγματος, quo hic Aristoteles utitur, latius hic patet, quam apud iurisperitos. Illi enim συνάλλαγμα *contractum* modo vocant, id est, ubi ultro citroque obligatio est, ut venditionem, locationem, & similia. l. Iuris gentium. Dig. de pactis. l. labeo. Dig. de verb. significat. Itaque subtiliter distinguunt eas obligationes, quae nascuntur ex contractu, aut quasi contractu, ab iis, quae ex maleficio, aut ex quasi maleficio. At Aristoteles ea omnia uno συναλλάγματος nomine comprehendit. Ut constat ex ea divisione, quae proxime sequitur.

Huius autem partes) Ea iustitia, quae in synallagmasin ad aequalitatem dirigendis cernitur duplex est. Nam synallagmatum alia sponte fiunt, quae dicuntur ἑκούσια, alia invite, quae ἀκούσια. ἑκούσια sunt, quibus consensus utriusque contrahentium principium dedit: ut quae hic enumerantur, quorum singillatim naturam attingere fortassis non ab re erit. *Venditio* igitur est cum ut res accipiatur datur pecunia. l. Naturalis Dig. de praescrip. verb. l. 1. Dig. de oblig. & act. Hanc sponte institui constat. Vendere enim rem suam invitus cogitur nemo. l. Non enim aequum est. Dig. de act. rer. amot. Quod ostendit & Terentius in Adelphis, his verbis.

Quid si ego illam nolo vendere, coges me?

Eademque ratio emptionis. *Mutuum* est, cum alienum rei nostrae, earum quae functionem in suo genere reci-

piunt, dominium in alium transferimus, ea conditione, ut nobis aut eadem, aut eiusdem generis alia aeque bona reddatur. l. 2. & l. 3. Dig. si cer. petitur. *Fideiussio* quid sit, ita explicat Caius lib. 2. aureorum. l. 1. Dig. de oblig. & act. Aut proprio nomine quisque obligatur, aut alieno. Qui autem alieno nomine obligatur, fideiussor vocatur: & plerumque ab eo quem proprio nomine obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione teneantur, dum curamus, ut quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur. *Commodamus* quod utendum damus, itaque Graeci commodatum χρῆσιν vocant. Neque quicquam interest commodare, & utendum dare, nisi quod illud in rebus tantum mobilibus dicitur, hoc etiam in reb. soli. l. 1. Dig. commod. *Depositum* est, quod custodiendum datum est. l. 1. Dig. Dep. *Locatio & conductio* uno μισθώσεως nomine a Graecis comprehenditur. Locamus autem cum pro rei nostrae usu, aut pro opera nostra de mercede, quam exigere debeamus, convenimus. Quod autem dicunt, interdum non eum qui locat, sed eum qui conducit, mercedem accipere, inane est. Nam qui opus faciendum conducit, operas suas locat. Haec autem ἑκούσια, dicuntur, quod principio liberum est contrahentibus utrum velint facere: & si postea multa sunt, quae facere coguntur etiam inviti; ut venditor rem tradere, emptor pretium solvere, ut illud Chilonis dictum etiam consecratum fuerit: ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα itidemque in caeteris. Sed ut dixi, principii ratio habetur.

Eorum autem quae fiunt invite) Huic omnia iurisconsulti non synallagmata, sed maleficia, aut crimina vocarent. Aristoteles autem synallagmata, sed *acusia*, id est, invite facta, quoniam praeter alterius eorum, quorum res agitur voluntatem. Itaque cum dictum sit libro tertio invitum aliud esse per ignorantiam

tiam

tiam, aliud per vim, horum quoque in aliis ignorantiam, in aliis vim intercedere videmus. Non erit autem alienum, ut in superioribus fecimus, ita in his quoque uniuscuiusque naturam breviter, & strictim attingere. *Furtum* ait Paulus l. 1. Dig. de furtis; est contrectatio fraudulosa lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus eius possessionisve. *Adulterium* proprie in nuptam committitur, ut *stuprum* in Virginem, aut in viduam. l. inter liberas Dig. ad l. Iul. de adult. servum alienum corrumpit, qui dolo malo tale aliquid persuadet, quo eum deteriorem faciat. l. 1. Dig. de ser. corr. Venefici, homicidae, falsi testes in crimine capitali, iure Romano, lege Cornelia de sicariis coercentur, toto tit. Dig. ad l. Cornel. de sic. Sed quid vocat Aristoteles *lenocinium*? si enim id quod vulgo, habere mulieres prostitutas ad omnium libidinem, ex quibus quaestum faciat, clandestinum id esse non potest. Sed potius dicere videtur solicitationem alienae uxoris ad adulterium, inscio marito. In violentis mortem cum numerat, *mortis* nomine caedem intelligit. προπαλακισμὸν verti *contumeliam*; ea aut in re posita est, aut in verbis, in re ut cum Demosthenes ait: ὑβρισμαι μὲν ἐγὼ καὶ προπεπηλάκισαι τὸ σῶμα τοὐμόν. significans colaphum sibi a Midia impactum: in verbis ut apud Sophoclem in Oedipo Tyranno.

> Πρὸς ταῦτα καὶ Κρέοντα, καὶ τοὐμὸν στόμα
> Προπηλάκιζε.

Utroque modo apud Romanos dabatur *actio de iniuriis*.

Quando autem & iniustus) Ostendit iustum aequale esse: argumento a contrariis ducto: quod videlicet iniustum sit inaequale. Vis autem huius argumenti pendet ab eo loco, qui traditur primo Topicorum, *Contraria de contrariis dicta probabilia esse*.

 Cum

Cum autem aequale) Syllogiſmus eſt in prima figura, quo probat iuſtum medium quoddam eſſe.

Quoniam autem, quae ſtatim ſequuntur eo pertinent, ut oſtendatur iuſtum in quadam analogia ſitum eſſe, idcirco mihi priuſquam ea explicare ingrediar, de Analogia, quid ſit, quotuplex quam ſit, quantum ad haec tractanda ſatis, & breviter diſſerendum eſt. *Analogia* eſt quatuor numerorum inter ſe cum quadam aequalitate comparatio. Eam & ſi poteram latine *proportionem* dicere, malui tamen retinere vocem graecam.

* * *

Hanc de Analogia diſputationem deſiderari doleo. Erat enim magnus hic hiatus, ſive nondum auctor limaſſet, ſive per negocia deſcribere non vacavit. Itaqae petendam cenſeo, quando aliud non licet, e Michaelis Epheſii, Divi Thomae, Donati, Acciaioli, Petri Victorii, & aliorum commentariis.

Videtur autem quibuſdam) Examinat opinionem Pythagoreorum de iuſtitia, oſtenditque tum quid in ea inſit vitii, tum etiam quomodo intellecta vera eſſe poſſit. Illi igitur cenſebant abſolute, ac ſimpliciter ius eſſe talionem: id eſt, ut quod quiſque alii feciſſet, idem ipſe pateretur. Habet haec ſententia primo aſpectu magnam probabilitatis ſpeciem, eſtque ut quodam loco Ariſtoteles loquitur δι' ὀφθαλμοῦ ἀκοῦσαι. Videtur enim ſummam aequalitatem efficere. Itaque multis auctoritatibus nititur. Primum enim communi hominum ſententia comprobari videtur: multaque dicta in ore ſunt omnibus, quae tale quiddam ſignificant: ut,

Ab alio expectes alteri quod feceris:

Et, *ut ſementem feceris, ita metes*. & apud Iuriſconſultos celebre eſt, *quod quiſque iuris in alium ſtatuerit, eo ut ipſe utatur*, quo in Edicto ſummam ait Ulpianus eſſe aequitatem. Deinde divinarum quoque literarum au-

auctoritate ius hoc confirmari videtur, in quibus ita scriptum est: *Oculum pro oculo, dentem pro dente, manu pro manu, pedem pro pede, adustionem pro adustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore*. Exod. 21. & alibi. *Qui irrogaverit maculam cuilibet civium suorum, sicut fecit, sic fiet ei. Fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente restituet; qualem inflixerit maculam, talem sustinere cogetur*. Levit. 24. Deut. 19. Ergo hoc senserunt Pythagorei: & Rhadamanthyos quoque, quem iustissimum fuisse aiunt, eamdem in iudicando rationem fuisse accepimus, quae hoc versu Hesiodio continetur:

Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη τ' ἰθεῖα γένοιτο.

Et lege 12. tabul. videtur idem ius constitutum fuisse; ita enim in eis scriptum erat, SI MEMBRUM RUPIT MEUM, E PACTO TALIO ESTO. Sed & Locrenses Epizephyrii eod. iure utebantur: & si postea id correxerunt, quod qua occasione factum sit, non est ab hoc loco alienum recensere.

Locrensibus leges tulerat Zaleucus, qui cum intelligeret nihil tam periculosum esse in republica, quam abrogatis vetustis legibus, novas ferre, statuit, ut qui novam legem rogare vellet, collo in laqueum inserto id faceret, & si quidem lex iusta & honesta ab eo ferri videretur, id illi impune esset, sin minus, fracta laqueo gula interiret. Rem totam graviter, & luculenter narrat Demosthenes orat. adversus Timocratem, his verbis, ut ea quidem Germanus interpres latine reddidit. *Narrabo vobis Iudices, quo pacto Locris leges ferre soleant, nihil enim vobis nocuerit exemplum tale aliquod audivisse, tale praesertim, quo laudata Resp. utitur. Nam illi, usque adeo censent veteribus legibus utendum, & instituta patria ornanda esse, non ad cuiusvis libidinem, & iniuriarum impunitatem leges ferendas, ut si quis legem novam rogare velit, collo in laqueum inserto, id*

facere cogatur. Quae lex si honesta, & utilis videtur: auctor eius vivit & abit: sin minus, perit, constrictus laqueo. proinde novas rogare leges non audent: sed veteribus religiose utuntur, ac longissimo tempore, Iudices, una lex apud eos nova perlata esse fertur. Nam cum ibi receptum esset, si quis excussisset alteri oculum, ut & ipsi oculus excuteretur, nec id supplicium ulla redimi pecunia posset, quidam comminatus fertur inimicus inimico, unum oculum habenti, se illi eum unum oculum excussurum. Eas minas luscus ille aegre ferens, cum sibi in coecitate vitam morte acerbiorem fore putaret, fertur ausus esse ferre legem: Si quis oculum lusco excusserit, illi contra, utrumque eripiendum, ut pari calamitate, utrique conflictentur, & hanc solam legem sanxisse feruntur Locrenses, amplius, quam ducentis annis. Est & apud eundem oratorem, de legibus non temere antiquandis, novisque condendis locus insignis in ea, adversus Leptinem. Sed hoc agamus. Illi igitur ita cognoverunt evenire posse ut in ratione iniustitia inesset.

Multis autem argumentis intelligi potest, quod hoc loco ait Aristoteles, talionem neque ad id ius, quod in distribuendo, neque ad id, quod in corrigendo situm est; & idem semper pro eodem reddi neque posse, neque debere. Horatius Cocles solus in ponte sublicio irruentum in urbem hostium vim sustinuit. Si iustum esse statuas idem ipsi fieri, quod ipse fecit quomodo tandem id consequeris? C. Mucius manum suam combussit, & admiratione virtutis suae, Regem illis temporibus potentissimum, & infensissimum populo Romano pacem facere coegit; quid ei facies, si talionem ius esse statuas? Quid Codro, quid Deciis, quid caeteris, qui se pro patria devoverunt? liberavit te aliquis letali morbo laborantem: alius a piratis redemit; ut iustus in utrumque sis, hac quidem ratione oportebit illum quidem aegrotare, te vero medicum

fieri

fieri; & qua ipse fortuna in te curando usus est, eandem in ipso curando experiri: hunc autem in piratarum manus, ac potestatem venire. Pater te genuit, & educavit: nunquid ut in eum iustus sis idem te illi facere oportebit? est qui alienam uxorem corruperit; hanc quisquam iustitiam esse dicat, ut eius uxor vicissim ab eo, cui haec imposita iniuria est, adulteretur? Quid autem si qui adulterium fecit, uxorem non habeat? Caesari in Hispania siti confecto cum ad fontem potissimum accedere non posset, miles quidam aquam periculo salutis suae petitam in galea attulit. Huic videlicet Caesar si in eum iustus esse vellet, plenam aquae galeam reddidisset. Dario in fuga esurienti cibarius panis datus est; debuitne, si ad meliorem fortunam pervenisset, ei a quo eum acceperat, tandundem panis reddere? Piget plura congerere: cum innumerabilia nullo negotio congeri possint. Sed mihi venit in mentem illud Aristotelis e tertio de partibus animalium: εὐηθές ἐστι τὸ τοὺς ἀληθεῖς τῶν λόγων λίαν ἐξετάζειν. Hoc quoque loco acciderant multa, ita enim in quibusdam libris legitur: τὸ δ᾽ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικόν. πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δ᾽ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτε ἐπὶ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον, οὔτε ἐπὶ τὸ διορθωτικόν. quod silentio praetermisissem (etenim iampridem ab aliis purgatus erat hic locus) nisi ex hoc, & similibus locis existimari vellem, quae quorundam hominum in hoc libro depravando, aut arrogantia, & impudentia, aut stupiditas & inscitia fuerit. Lege. περὶ ῥαδαμάνθυος. quae apud Poetas & Historicos pervulgata sunt.

Multis enim locis) Aliquot exemplis ostendit multa evenire in quibus talio manifestam iniustitiam contineat. Cum Ulysses apud Homerum Iliad. β. Graecos huc illuc fugientes partim verbis castigat, partim etiam percutit, non fuisset aequum eum ab iis quos

percutiebat, viciſſim percutiet cum ephori Lacedaemoniorum eos quos nequiter aliquid agentes deprehenderant, verberabant, iniuſtum fuiſſet, ipſos quoque viciſſim verberare. Et ſi quis magiſtratum percutiat, is non percuti modo, ſed etiam ſuplicio affici debet, qua de re multa graviter, & copioſe dicuntur a Demoſthene, κατὰ μειδίου.

Praeterea multum intereſt) Aliud argumentum, quod ita explicatur a Gellio cap. 1. lib. 20. Ictus fortuitus, & conſultus non cadunt ſub eiuſdem talionis ſimilitudinem. Demoſthenes κατὰ μειδίου. τῷ δράσαντι δὲ οὐκ ἴσην τὴν ὀργὴν ἄν θ' ἑκὼν ἄν τ' ἄκων, ἔταξεν ὁ νόμος. ἔπειθ' οἱ φονικοὶ τοὺς μὲν ἐκ προνοίας ἀποκτείναντας θανάτῳ, καὶ ἀειφυγίᾳ, καὶ δημεύσει τῶν ὑπαρχόντων ζημιοῦσι, τοὺς δ' ἀκουσίως αἰδέσεως καὶ φιλανθρωπίας πολλῆς ἠξίωσαν. Cicero 1. de officiis. *Sed in omni iniuſtitia per multum intereſt, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat iniuria. Leviora enim ſunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea quae meditata, & praeparata inferuntur.*

Sed in communitatibus) Poſtea quam oſtendit quid vitii inſit in ſententia Pythagoreorum, docet nunc, quomodo accepta, vera eſſe poſſit. Atque in diſtributionibus quidem talioni locus omnino nullus eſt. Sed in communitationibus dici poteſt, iuſtam eſſe talionem, ſi modo ad proportionem, non ad aequalitatem exigatur; id eſt ut non ſemper idem fiat cuique, quod quiſque fecit: ſed aliquid, quod ei pro portione reſpondeat. Idque tum in beneficiis, tum in iniuriis intelligendum eſt; exempli cauſſa, ſi quis me aut artem aliquam docuerit, aut morbo affectum ſanaverit, ut ei gratiam referam, & paria cum eo faciam, non opus erit eum viciſſim a me aut doceri, aut ſanari: ſed aliquid aliud ei tribui, quo ipſius opera compenſetur. Itemque ſi quis mihi colaphum impegerit, non

iube-

iubebit Iudex ei viciſſim a me colaphum impingi: ſed eum fortaſſis tantae pecuniae damnabit mihi, quanta ad illam improbitatem coercendam, & ad factam mihi contumeliam aliqua ratione compenſandam ſatis eſſe videatur. Tali viciſſitudine civitatum coniunctio continetur. Aequum eſt enim, ut & ulciſcatur ſe is cui impoſita iniuria eſt; alioqui ſervitus videtur, cum accipienda, & muſſitanda eſt iniuria; &, ut qui ab alio boni aliquid accepit, aliquid ei viciſſim tribuat; neque enim quiſquam facile reperietur, qui ſocietatem ſibi ullam intercedere cum quoquam velit ea lege, ut ſuæ ſemper ſint partes tribuendi beneficii, nunquam recipiendi. Notum eſt illud Epicharmi, *χεὶρ χεῖρα νίπτει· δός τι καὶ λάβε τι* & illud Heſiodi:

Καὶ δόμεν ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῷ:

Et ſimilia, quibus indicatur utilitatum communicatione, hominum ſocietatem contineri. Hic quoque aliter lego, quam ut eſt in vulgatis exemplaribus. In eis enim legitur *ἢ γὰρ τὸ κακῶς ζητοῦσιν, εἰ δὲ μὴ, δουλεία δοκεῖ εἶναι, εἰ μὴ ἀντιποιήσει, ἢ τὸ εὖ, εἰ δὲ μὴ, μετάδοσις οὐ γίνεται.* Ego autem illud, *εἰ μὴ ἀντιποιήσει* deleo: ut inculcatum ab aliquo, qui declarare voluerit illud Ariſtotelis, *εἰ δὲ μὴ.* Abeſt autem etiam a quibuſdam veteribus libris.

Quocirca & Gratiarum) Officiorum viciſſitudinem inter cives eſſe debere docuerunt ii, qui primis *gratias* retulerunt in Deorum numerum, eiſque templa poſuerunt; etenim nihil eſt tam proprium gratiæ, quam officium pro officio reddere: idque, ut ait Heſiodus.

Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον, αἴ κε δύνηαι.

Atque hoc ipſum ſignificat Ariſtoteles, cum ei, qui beneficium accepit, primum quidem faciendum eſſe, ut viciſſim demereatur officio aliquo eum qui gratificatus eſt: deinde ut eum etiam novo aliquo officio provocet. Imitari enim debemus agros fertiles, qui id, quod acceperunt, reddunt cum foenore.

Eſt

Est autem hoc loco mihi dicendum aliquid de *gratiis* : ne quid, quantum in me est, praetermittatur, quod ad Aristotelem intelligendum pertineat. Eas igitur quidam duas fecerunt Hegemona & Auxo, cum significarent, ei, qui beneficium accepisset, omni ope conandum, ut illud auctius, cumulatiusque rependeret ei, qui princeps fuisset ad bemerendum. Alii tres, unam quae bene meretur, duas quae beneficium referunt, idque propter eam ipsam, quam modo dixi, caussam eas pingebant aut nudas, aut solutis ac pellucentibus tunicis, quod beneficia aperta esse debent, ridentes, quod hilari animo dandum est, iuvenes, & ut Homerus loquitur ὁπλοτέρας, quia nunquam debet beneficiorum memoria senescere. Consertis manibus, quod continuari debent beneficia, & ad dantem redire. Nomina earum Hesiodus haec prodidit, Aeglen, Euphrosynen, Thalian. At Homerus Iliados ξ earum unam vocat Pasithean. Neque de parentibus eorum convenit; sed subtiliorem harum rerum pervestigationem grammaticis, quorum propria est, relinquentes, alia persequamur.

Efficit autem) Rursus id quod docere vult geometrarum more, oculis subiicit, est autem tota res facilis, si quis intelligat, id quod nemini paulum modo in litteris versato ignotum est, diametron vocari lineam, quae quadratam dividit in duo trigona aequalia; qualis est in proposita descriptione ea, quae ab A, ad D, aut a B, ad C porrigitur, ac pertinet.

Ergo si primum exaequata) id est, erit iusta permutatio, & qua neuter se laesum conqueri, possit. Lego autem graece τὸ ἐκείνου ἔργον, non ut alii, τοῦ ἐκείνου ἔργου & paulo post, τὸ αὐτοῦ, non τοῦ αὐτοῦ. *Sin minus*, id id est, sin autem non exaequentur, sed simpliciter alterum altero mutetur *Non aequm est, neque consistere potest*; alter enim iacturam, alter lucrum iniuste facit.

Nihil

Nihil enim prohibet praestantius esse unius opus opere alterius; ut domus multo pluris est quam calceus. *Oportet igitur haec exaequari*; antequam fiat permutatio. *Hoc autem*, quod in architecto, & sutore ostendimus. *Locum habet etiam in aliis artibus*, *tollantur enim funditus*, *nisi & is qui facit*; qui opus artifici suo effectum cum alio permutat. *Faciat tantum*, *& tale*, quantum & quale est id, quod pro eo accepturus est: *Et is qui accipit*, *accipiat & tantum*, *& tale*. Quantum videlicet, & quale est id quod pro eo persolvit. Atque his verbis, quae hic optimae quadrant, superius non suo loco posita totam sententiam perturbabant, nihil aliud significatur, quam perituras artes, nisi artificum operibus pretium pro cuiusque dignitate statuatur. Sed in illis ἔπαχε τοῦτο καὶ τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον, illud τοῦτο redundare arbitror. Iam cum Aristoteles graece dixerit τὸ πάχον, καὶ τὸ ποιοῦν, ego tamen, ut sententia facilius perciperetur, genera mutare veritus sum, quod mihi aequos harum rerum aestimatores facile ignoturos esse confido.

Non enim ex duobus) Si societas constaret tantum ex hominibus eiusdem artis, fieri posset ut sine ullo discrimine talioni inter eos locus esset, traderent enim inter se operas mutuas; neque quisquam in eo laudaretur, si tanti esset opus opera unius, quanti alterius. Nunc plerumque constituuntur societates e diversis artificibus iisque inter se minime aequalibus: ut, exempli caussa, ex medico, & agricola. Immo vere civitas, quae praecipua est omnium societatum, aliter constitui, quam ex diversis artificibus non potest. Oportet igitur aliqua ratione exaequari opera eorum, antequam permutatio fiat.

Quare oportet) Fieri non potest ut exaequentur res, nisi inter se contendantur ac comparentur; omnia autem quorum permutatio est, exaequanda sunt, omnia

igi-

igitur comparabilia esse opertet. Atque huius rei caussa homines nummi usum excogitarunt: ut quoniam res ipsae non semper commode comparari poterant, nummo, tanquam communi quadam mensura, ad dimetiendum omnium rerum aestimationem uterentur, nulloque negotio cognoscerent, quanto quaeque res pluris, aut minoris altera esset, & quot res unius generis ad unam alius generis adaequandam requirerentur. Si enim par calceorum duobus denariis, constat pro uno frumenti modio, ut permutatio iusta sit, danda esse decem paria calceorum. Quod autem Graece legimus ἐφ᾽ ᾧ τὸ νόμισμ᾽ ἐλήλυθε, καὶ γίνεταί πως μέσον. malo ut in aliis libris est pro ἐφ᾽ ὃ legere ἐφ᾽ ᾧ, & pro μέσον, μέτρον; & si non nego illa quoque ferri posse, sed in discrepantia librorum libera, ut opinor, iudicia esse debent.

Oportet igitur) Oportet igitur quam rationem habet architectus ad sutorem, id est, quo plus laboris, temporis, pecuniae consumit in faciendo opere suo, quam sutor, aut etiam quo praestantius opus efficit, tot calceos ei pro opere suo dari. Sed cum architectum tantum nominasset, postea subiunxit, *cum domo*, *aut alimento*, quasi dixisset, *quam rationem habet architectus, aut agricola ad sutorem;* quod puto de industria factum esse, ut ostendat, nihil interesse cuiusmodi artifices sint, in omnibus enim eandem tenendam esse rationem. Id enim nisi fiat, id est, nisi exaequentur eorum opera, non erit permutatio, saltem iusta, neque communitas; statim enim is cuius opus pluris est, a tali communitate abhorrebit. Id autem non erit, id est, nunquam exaequabuntur, nisi quodammodo, id est, vi, & potestate, aequalia sint. Quare oportet unum aliquid esse, quo utamur in omnibus rebus dimetiendis, ut ante dictum est.

Ea autem est) Communis mensura omnium rerum,

quae

quae permutantur, duplex est: naturalis una, altera hominum ingenio excogitata. Naturalis mensura est, *indigentia*: quae quo maior, minorve est, eo quaeque res pluris, minorisve habet. Ut si frumento egeamus, vino abundemus: multum vini dabimus pro pauco frumento, sin contra, multum frumentum pauco vino mutabimus. Ita igitur quaeque res pluris, minorisve est, prout ea magis, minusve indigemus. Eius rei hoc argumentum esse vult Aristoteles, quod si homines aut nullius rei indigeant, aut non similiter indigeant, futurum est, ut aut nihil inter se permutent, aut non eodem modo permutent, quo, si indigerent. Sint duo, quorum utrique nihil desit eorum, quae habet alter, constat inter hos nullam permutationem fore; caussa enim permutandi est, ut quo tu abundas, ego egeo, id abs te accipiam, aliquidque tibi pro eo rependam. Fac, egere quidem utcunque, sed non similiter egere. Nempe oportebit eum, qui maiore inopia premitur, descendere ad conditiones eius, qui ita eget, ut tamen carere possit: itaque longe alia futura permutatio est, quam si uterque altero aeque egeret. Ex quo intelligitur, veram, & naturalem mensuram omnium rerum, quae permutantur, esse indigentiam. Cui quidem praeclaram sane laudem tribuit Aristoteles cum ait ea omnia contineri. Si enim singulis hominibus omnia quae ad bene, beateque vivendum requiruntur, ex se ipsis suppeterent, ita ut nullus ab alio neque utilitatem ullam, aut commodum, neque fructum ullum jucunditatis percipere posset, nulla plane inter eos esset vitae societas, nulla communio. Nunc natura quae eos inter se vellet necessitudine quadam implicatos, ac colligatos teneri, ita totam rem temperavit, ut neque quisquam ita copiosus, locuplesque sit; qui tenuiorum utilitatibus carere, neque quisquam ita nudus, & egenus, qui non ali-

aliquem sui usum praebere etiam abundantissimis possit. Ita summos cum infimis, opulentissimos cum pauperrimis mutua utilitatum perceptione copulavit. Ut non immerito apud facetissimum veteris comediae scriptorem Aristophanem in Pluto gloriari videatur paupertas, se hominibus bonorum omnium caussam esse.

Successit autem) Fieri semper non poterat, ut cum ego abs te aliquid consequi vellem, haberem aliud, quo tu similiter indigeres. Ne igitur ea res commutationibus impedimento esset, excogitarunt homines nummum, eumque quasi communi quodam consensu, ac conventione substituerunt, ac suffecerunt in indigentiae locum. Ita ut si mihi quidem opus sit aliqua re tua, neque ullam habeam, qua tibi vicissim sit opus, non tamen idcirco oporteat te a contractu mecum ineundo retardari. Possum enim tibi pro re tua dare aliquid eiusmodi, quod tibi quacunque tandem re, aut nunc, aut postea egeas, ad eam parandam usui esse possit. Haec est altera illa communis omnium rerum, quae sub permutationem cadunt, mensura, quam hominum ingenio excogitatam diximus. Nummum autem quis primus percusserit, scire si quis auet, legat Agricolam in libro *de pretio metallorum*, *& monetis*, qui omnia ad hanc rem pertinentia diligentissime persecutus est.

Ob idque vocatur) Nummi ipsius graeca appellatio ostendit eum, non natura, sed hominum instituto valere; vocatur enim *νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ*. Itaque possunt homines illius usum mutare. Ut aureos nummos videmus aut edicto principum, aut etiam tacito populi consensu modo pluris, modo minoris esse, possunt etiam nummum plane inutilem reddere; ut multorum usus, aut vetustate, aut principum constitutionibus sublatus est; & Licurgus aureos, & argen-

teos

teos nummos Lacedaemoniis prorsus inutiles reddidit, cum instituit, ut ferreo tantum nummo uterentur. Non igitur naturalis est vis, ac potestas nummi; nam quae naturalia sunt, hominum voluntate neque tolli, neque mutari queunt.

Erit autem mutua) Ut si agricola duplam rationem habet ad sutorem, etiam in permutando opus sutoris habeatur tantum pro dimidia operis agricolae. Fuisset autem hoc modo apertior oratio, si dixisset: ut quam rationem habet agricola ad sutorem, eandem habeat opus agricolae ad opus sutoris, sed tamen nihil interest, revera enim cum duo inter se comparantur, unica tantum est proportio inter illa: & si duobus nominibus afficitur. Ut inter duo, & quatuor, est unica tantum proportio; sed quae eadem cum sit, vocatur dimidia, si a duobus incipias; dupla si a quatuor, eodem plane modo, quo idem est actio, & acceptio sive perpessio: ascensus & descensus, iter Athenis Thebas, & Thebis Athenas.

In figuram autem) De sententia huius loci inter omnes convenit: quamvis quidam legant δεῖ ἄγειν, quidam οὐ δεῖ ἄγειν, in qua librorum, & opinionum discrepantia, malui eos sequi qui particulam οὐ delent. Hoc igitur ait, ducendos esse in figuram analogiae, id est, comparandos inter se artifices, & eorum opera, antequam permutent: alioqui fore ut alterum, aut potius utrumque extremum (valde enim vereor, ne ubi legitur ἕτερον legendum sit ἑκάτερον) id est, uterque permutantium habeat utramque exsuperantiam, id est & plus & minus. Alter enim plus dabit minus accipiet; alter plus accipiet, minus dabit.

Sed cum sua habeat) Sed cum ad haec quisque suum habet, ante videlicet, quam permutent, sic tamen sunt aequales, non quidem re, & ut vulgo loquuntur, actu, sed potestate; possunt enim ad aequalitatem redigi.

Sub-

Sublata autem) Nihil enim eam magis continet, quam mutua illa utilitatum perceptio:

Indigentia autem) Illud, ac si unum quiddam sit, videtur aut ad indigentiam, aut etiam ad societatem hominum referri posse; caetera per se satis plana sunt.

In permutationem) Si ego eo quod tu habes egeam, tu eo quod ego habeo, in praesentia non egeas: do tibi nummum quasi sponsorem: ut certo scias, si quando usus venerit, ut tu quoque egeas meo, te id a me, eodem illo dato sponsore consecuturum.

Id autem accidit) Quemadmodum indigentia certa, ac stabilis mensura esse non potest: propterea quod eadem re alius eget, alius non eget, & idem eadem re modo eget, modo non eget, aut etiam aliquando magis ea indiget, aliquando minus: ita nummus quoque videtur incertus, & instabilis esse. Iactatur enim frequenter, & modo pluris est, modo minoris; sed tamen stabilior videtur, ideoque eo potius utimur.

Quare oportet). Quarum rerum certa, & definita pretia sunt, earum facillima permutatio est; neque enim ambigitur, quantum unius pro altera dandum sit, at ubi pretium incertum est, discordiae ac dissensiones existunt: cum fere homines permutaturi, sua pluris, aliena minoris aestimare soleant. Ut igitur permutandi ratio facilis, & expedita sit, oportet omnibus rebus, quoad eius fieri potest, pretia publice constituta esse.

Nummus igitur) Symmetra dicuntur, quacunque eadem mensura metiri possumus. Asymetra autem quorum nulla communis mensura reperiri potest: ut diametros, & latus quadrati. Euclides lib. 10. Nummus igitur symmetra omnia efficit quoniam eo metimur, quanti quaeque res sit. *Symmetra & symmetrian* etiam latine loquens dixi, quia latinas voces quibus illae exprimantur, nullas esse arbitror, nisi forte quis sym-

symmetrian *commensum* vocet, in quo habebit auctorem Vitruvium; neque me quidem piguisset eum sequi, si potuissem aeque commode dicere *symmetra*. Quidam hoc loco interpretantur symmetrian aptam quandam rerum compositionem & convenientiam; quam interpretationem neque probo, neque refellendam esse duco.

Neque enim communicatio) Sententia per se aperta est; sed adnotanda est orationis concinnitas, quae in graeco magis etiam apparet. Rhetores *gradationem* vocant; cuius hoc ex Caluo afferunt nobile exemplum. *Non ergo magis pecuniarum repetendarum quam maiestatis, neque maiestatis magis quam Plautiae legis, neque Plautiae legis magis quam ambitus, neque ambitus magis quam omnium legum iudicia perierunt.*

Revera igitur) Graeca quibusdam in libris ita leguntur. Οἰκία ἐφ' ἧς α. μναῖ β' κλίνη γ' τὸ δὴ α τῶν β' ἥμισυ, εἰ πέντε μνῶν ἀξία ἡ οἰκία ἢ ἴσον. ἡ δὲ κλίνη ἡ δέκατον μέρος τὸ γ' τῶν β' δῆλον τοίνυν πόσαι κλίναι ἴσον οἰκίᾳ, ὅτι πέντε. In aliis brevius, & ni fallor, dilucidius, hoc modo: Οἰκία ἐφ' ᾧ α. μνῶν πέντε. κλίνη ἐφ' ᾧ β' μνᾶς ἀξία. κλίνη δὴ πέμπτον μέρος οἰκίας ἔσται, δῆλον πένω, &c. quae scriptura & veteri interpreti magis placuit, & mihi.

Hanc autem) Quod hic dicit Aristoteles, id ab eo acceptum, his verbis Paullus iurisconsultus exponit. L. 1. Dig. de contra empt. *Origo emendi, vendendique a permutationibus coepit, olim enim non ita erat nummus; neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem rerum ac temporum utilibus utilia permutabat; quando plerunque evenit, ut quod alteri superest, alteri desit; sed quia non semper nec facile concurrebat, ut cum tu haberes, quae ego desiderarem, invicem ego haberem, quod tu accipere velles, electa materia est, cuius publica, ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequa-*

litate quantitatis subveniret. Et paulo post ad eam rem citat versus Homeri ex Iliad. H.

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι. *quos ita interpretemur licet*.
Inde parant igitur Graeci sibi vina comantes,
Aere alii, ferro autem alii, pars terga boum, pars,
Ipsas laeta boves Bacchi pro munere mutat,
Pars etiam captos bello.

Atque hac in re illud observatione non indignum est, veteres illos, cum aliis quoque rebus nummorum loco uti solerent, nulla tamen re saepius quam pecoribus usos esse. Ergo & Homerus cum quanti essent Glauci & Diomedis arma, significare vellet, illa quidem vocavit ἑκατόμβοια, haec vero ἐννεάβοια. Et cum viri uxoribus, non ut nunc fit, uxores viris dotem dare solerent, Alphesibaean vocarunt puellam ea forma praeditam, ut inveniret, qui sibi multos boves dotis nomine dare vellent, cuius generis etiam nomina sunt πολυμήλη, πολύβοια. Et verba quibus Graeci in emendo & vendendo utuntur, fere a pecore ducta sunt. πωλεῖν, *vendere*, ἀπὸ τῶν πώλων, id est, a pullis equinis. ὠνεῖσθαι, *emere* ἀπὸ τῶν ὄνων, mutata litera brevi in longam. ἀρνυσθαι *redimere*. ἀπὸ τῶν ἀρνῶν, id est ab agnis. *Mulcta*, ait Varro, *etiam nunc bubus & ovibus dicitur*. Et eadem de re Plinius: *Multa*, inquit, *non nisi ovium, boumque impendio dicebatur*. Non omittenda priscarum legum benevolentia. Cautum quippe est, ne bovem priusquam ovem nominaret, qui diceret multam. Festus: *Ante aes, aut argentum signatum ob delicta poena gravissima erat duarum ovium, & triginta boum;* eam legem sanxerunt T. Meneinius Lanatus, & Sex. Capitolinus Consules, quae pecudes, quam aere signato uti coepit populus Rom. Tarpeia lege cautum est, ut

bos

bos centusibus, ovis decussibus aestimaretur. Gellius cap. 1. lib. 11. *Coniectare autem eodem eamdem caussam possumus, quod Italia tunc esset armentatissima, multam, quae appellatur suprema, institutam in singulos dies duarum ovium, triginta boum, pro copia scilicet boum, pro que ovium penuria. Sed cum eiusmodi multa pecoris, armentique a magistratibus dicta erat, adigebantur boves, ovesque alias pretii pauci, alias maioris: eaque res faciebat inaequalem multae punitionem, Idcirco postea lege Ateria constituti sunt in oves singulas aeris deni, in boves centeni. Minima autem multa est ovis unius. Suprema multa est eius numeri, cuius diximus: ultra quem multam dicere in dies singulos ius non est: & propterea* SVPREMA *appellatur, id est summa, & maxima. Quando igitur nunc quoque a magistratibus populi Rom. more maiorum multa dicitur vel minima, vel suprema observari solet, ut oves genere virili appellentur. Atque ita M. Varro verba haec legitima, quibus minima multa diceretur, concepit:* M. TERENTIO QVANDO CITATVS NEQVE RESPONDIT, NEQVE EXCVSATVS EST, EGO EI VNVM OVEM MVLTAM DICO, *ac nisi eo genere diceretur, negaverunt iustam videri multam*. Haec Gellius. Ego autem iis rebus omnibus hanc subesse caussam puto quod priscorum hominum divitiae maxima in parte in pecoribus sitae erant, eorumque *illustrissimus quisque*, ut ait Varro, *pastor erat*, Unde & *πολυβότας*, *πολύβους*, *εὐμήλους*, *πολυμήλους*, *πολύαρνας* vocabant, quos divites volebant intelligi. Populus Rom. diu admodum nulla vectigalia percipiebat, nisi e pascuis. Unde etiam postea aucta repub. propagatoque Imperio, cum multis ex aliis rebus vectigalia caperentur, omnia tamen, ex quibus populus reditus habebat in censorum tabulis *pascua* vocabantur. Neque aut ovis illa aureo vellere, ad quam rapiendam profecti sunt Argonautae, aut aurea Hesperidum mala, quae rapuisse Hercules dicitur, quicquam

quam aliud significant, quam summam illis temporibus pecudum caritatem. Ea ipsa caussa fuit, cur & *a pecore Pecuniam* dixerint, & primos nummos ovium, boumque effigie signaverint. Bovem quidem apud Athenienses, & apud Delios nummi genus quoddam fuisse constat: unde & bovem in lingua habere dicebantur, qui pecunia corrupti tacebant.

Ne illud quidem praetermittendum est: permutationis nomen commune esse multis contractibus, nam & in locatione usus rei, & pretium, aut opera, permutationem numerari a iurisconsultis inter contractus innominatos, l. Iuris gentium. Dig. de pactis, nihil enim interest inter contractum, *do ut des*, & permutationem, nisi quod permutatio latius etiam patet: nam etiam cum emimus, aut vendimus, rem pretio mutamus, & cum locamus, aut conducimus, usus rei mutatur itidem pretio; & in plerique aliis contractibus idem perspici potest. Itaque in permutatione solo consensu non contrahitur obligatio. l. 1. Dig. de rerum permut.

Quaesitum est autem ab hominibus eruditis, utrum magis e re humani generis fuerit, durare veterem illam permutandarum rerum consuetudinem, an conflari ac percuti nummos. Plinius aperte pronuntiat aetatem illam sibi feliciorem videri, qua res rebus permutabantur,nummusque,qui postea factus est omnium scelerum, omniumque flagitiorum interpres quasi quidam, & sequester ignorabatur. Verior tamen eorum sententia videtur, qui negant nummis adscribenda esse hominum vitia, neque propterea deterrentur quominus usum nummorum antiqua illa permutatione commodiorem esse pronuntient, quam sententiam vir doctissimus Agricola tribus argumentis confirmat. Primum quod nummus longe est ad pretia rerum adaequanda ipsis rebus accommodatior. Deinde, quod mi-

minoribus plerumque impensis pecuniae paucae, & parvae portari, & vehi possint, quam multae, magnaeque merces. Postremo, quod nonnullae gentes nostris rebus non indigent, quarum tamen rebus nos indigemus. Neque tamen obstat moneta quo minus etiam nunc mercatores si velint, res rebus mutare possint. Sed satis iam, ut opinor, hac de re disputatum est.

Quid igitur iniustum) In omnibus, quos ego quidem viderim libris ita tantum legitur: Τὶ μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τὶ τὸ δίκαιον, ὄστιν εἴρηται. Sed cum constet hic demum concludi totam disputationem περὶ τοῦ ἀντιπεπονθότος, neque postea de eo verbum ullum fieri, censeo verba illa, quae aliquando post leguntur, πῶς μὲν οὖν ἔχει τὸ ἀντιπεπονθὸς πρὸς τὸ δίκαιον εἴρηται πρότερον, loco suo mota, ac deiecta esse, & in eum restituenda; quare illinc quidem deleo, hoc autem loco lego: Τὶ μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τὶ τὸ δίκαιον ἐστι, καὶ πῶς ἔχει τὸ ἀντιπεπονθὸς πρὸς τὸ δίκαιον, εἴρηται: Nimis me audacem fortasse aliquis iudicabit. Sed suus cuique sensus: mihi quidem ipsa rerum coniunctio, & continuatio aliter constare non videtur. In iis autem quae proxime sequuntur, quasi summam quamdam facit eorum, quae hactenus disputata sunt, & addit alia quaedam eis consentanea cum ait:

His autem definitis) Medium autem inter plus & minus, est analogum, id est, quod cuique proportione debetur, quod quidem iustum esse docuimus.

Non eodem modo) Haec quoque ab aliis praetermissa adieci.

Ceterae sunt inter duo extrema distincta, hic iniustitia utrumque extremum occupat. Nam Iudex sive plus, sive minus aliis tribuat, quam oportet iniustus est. In contrahendis tamen negotiis non & qui plus, & qui minus aut petit, aut obtinet, iniustus est: sed is tantum, qui iniuriam facit, non etiam qui accipit.

Et iustitia quidem) Ex iis quae hactenus disputata sunt colligit finitionem quandam iustitiae, & iniustitiae, in quarum utraque nihil inest obscuritatis, si quis ea quae antecesserunt cognoverit.

Eodem modo) id est, semper a proportione discedens.

Discedit autem) Quoniam modo huic, modo illi, modo plus, modo minus tribuit.

Iniuriae autem) Qui minus consequitur eo, quod sibi debetur, iniuriam accipit, qui plus sibi sumit; iniuriam facit.

De iustitia igitur) Hac ἀνακεφαλαιώσει utitur, ut postea transeat ad alias quasdam quaestiones, quae ipsae quoque ad iustitiae, iniustiaeque naturam perfecte cognoscendam pertinent explicandas.

Quando autem fieri) Absoluta iustitiae, & iniustitiae tractatione, differit de aliquot quaestionibus mirifice pertinentibus ad utriusque naturam penitus pervidendam. Earum prima haec est. Quando non omnes iniustae actiones habent eam vim, ut eas, qui suscipit, propterea iniustus esse dicatur, quae tandem eae sunt, quae hominem in unoquoque genere iniustum efficiunt, ut furem, adulterum, latronem? Non enim quicunque rem alienam invito domino contrectat, fur est: neque adulter quisquis corpus cum aliena uxore commiscet: nec quisquis alium spoliat, latro. Haec igitur est quaestio, quae hic proponitur. Quam ne quis sit admiratus, sciendum est, non statim explicari. Multa enim alia interiecit Aristoteles, antequam eam dissolveret; neque eam dissolvit, nisi eo demum loco, ubi scriptum est: *Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur*, &c. Quare nos quoque in eum locum illius explicationem reiiciemus.

An si quidem nihil) Multos locos antea in hoc libro indicavi, quibus aliquid accrevisset, hunc contra-

ria

ria quadam ratione corruptum existimo: veterum enim librariorum culpa omissae hic aliquot voces videntur. Atque idem ut opinor, sentiet, quisquis consideraverit, primum particulae, μὲν, nihil postea subiici quod respondeat: quod tamen ut notum est, contra fieri solet. Quod si quis dicat, & apud alios Graecos Scriptores; & apud hunc ipsum reperiri eo modo quaedam ἀνανταπόδοτα, cum hoc ei concessero, petam ab eo, ut totius loci sententia diligenter inspecta statuat, num hic quoque tale quiddam ab Aristotele factum, an potius, ut dixi, a librariis aliud agentibus aliquid omissum esse videatur. Certe quidem verba illa: *Nam & fieri potest*, & quae sequuntur, non ostendunt nihil interesse, immo potius aliquid interesse inter ea, quae capto prius laedendi consilio, & ea quae repentino aliquo motu animi, aut sine ulla laedendi alterius voluntate fiunt. Ea caussa est, cur eam notam apposuerim, qua vulgo iam notare mutilos, aut alioqui depravatos locos solemus. Iam cum gravissimi scriptores medicinam esse dicant πρόθεσιν, καὶ ἀφαίρεσιν vellem, ut quaedam in superioribus a me detractione percurata esse confido, ita hic aeque facile divinare quid intercciderit, eoque add... hanc lacunam explere possem. Quod cum optare magis quam sperare liceat, indicabo tamen, & quid librariis errorem obiecisse, & cuiusmodi quiddam ab eis omissum esse suspicor. Vix igitur existimo ullo in genere saepius ab eis peccatum esse, quam cum unam, eandemque vocem haud ita longo intervallo bis saepiusve positam reperiebant. Facile enim tum eveniebat, ut properantes, & operi suo non satis intenti, modo voces, modo versus, interdum etiam paginas totas transilirent. Innumerabiles propemodum locos, si opus sit, proferre possum ex Hippocrate, Platone, Aristotele, Polybio, Plutarcho, Athenaeo, Galeno, Laertio, & aliis optimae notae

ſcriptoribus, in quibus per eiuſmodi oculorum errorem factae ſunt maxime, ac foediſſimae labes. Tale quiddam etiam hic contigiſſe arbitror. Cur enim, ni fallor, dixiſſet Ariſtoteles, ſi quis actiones tantum ipſas, nulla adhibita diſtinctione, & ut Michael loquitur δίχα προσδιορισμοῦ proponeret, nihil intereſſe, ſin finem etiam ipſum conſideraret, intereſſe: hoc fortaſſis aut his, aut non valde diſſimilibus verbis expreſſerat, ἢ, οὕτω μὲν οὐδὲν διοίσει, ἐπιβλέποντι δὲ εἰς τὸ οὗ ἕνεκα, διοίσει; id eſt: *An ſic quidem nihil intererit, ſi quis autem finem, ad quem quaeque actio refertur inſpiciat, intererit.* Bis igitur poſita vox διοίσει, fraudi, ut opinor, librario fuit. Iam, ut qui amant, etiam cum ab amico longiſſime abſunt, quocunque tamen convertunt oculos, ſibi eius imaginem cernere videntur, (quod de ſe ait paſtor quidam apud Theocritum) ita fieri poteſt, ut ego, quia meam hanc opinionem amo, eius imaginem mihi, etiam ubi non eſt cernere videar. Sed tamen aut vehementer fallor, aut quoddam illius in ſcholiis Michaelis veſtigium eſt; explicans enim verba illa, ἢ οὕτω μὲν οὐδὲν διοίσει, ita loquitur ἔστι δὲ ὃ λέγει οὕτω μὲν δίχα προσδιορισμοῦ λεγόμενον δόξειεν ἂν μηδεμίαν ἔχειν διαφορὰν, ἀλλὰ πάντα τὸν ἄδικόν τι πράττοντα, δῆλον ὅτι καὶ ἄδικον εἶναι. εἰ δέ τις ἐπιβλέποι εἰς τὸ τέλος, καὶ οὗ ἕνεκα ποιεῖ τὸ ἄδικον, εὑρήσει πολλοὺς ἄδικα μὲν πράττοντας, ἀδίκους δὲ μὴ ὄντας. Hanc ſententiam ex verbis Ariſtotelis nunquam profecto elicere potuiſſet, niſi aliquid amplius in exemplari ſuo, quam nos in noſtris habemus, habuiſſet. Hoc igitur ait Ariſtoteles, fieri poſſe ut quis iniuſtum aliquid faciat, neque tamen ſit iniuſtus, ut exempli cauſſa, ſi repentino aliquo libidinis ardore incitatus, alienam mulierem a libidine ſua non abhorrentem praeſto habens, quam ipſe, neque donis neque pollicitationibus, neque blanditiis flexerit, cuius denique pudicitiae nullas omnino inſidias fecerit, cum ea commiſceatur. Non enim id

id facit aut ἐφ' ἕξεως, aut ἐκ προαιρέσεως, sed subito quodam animi motu, qui nonnunquam ita vehementer urget, ut superari vix queat. Ita neque fur est quicunque furatur, non enim si quis furenti, & aut se aut alium interficere paranti, gladium subtrahat. Neque adulterum vocabimus, si quis, ut patriam liberet, cum aliter ad tyrannum interficiendum pervenire non possit, corrumpit uxorem illius & ita in tyranni cubiculum perducitur, eumque obtruncat. Adulter enim lididinis, & intemperantiae nomen est, quam ab hoc abesse constat. Atque haec eo pertinent, ut intelligatur, quaestionem illam, quam paullo ante proposuit, non sine caussa propositam fuisse.

Non est autem ignorandum) Non statim dissolvit propositam quaestionem, ut iam ante admonui: sed multa interiicit, & ad eam, & ad illas, quae postea proponentur, explicandas, necessaria. Ac primum cum ius multis modis dicatur, commonefacit nos, se in hac tota disputatione loqui de eo iure, quod simpliciter, & proprie, & sine ulla dilectione ius dicitur, id est, de iure Civili. Sunt enim alia quaedam iura, minus proprie, & cum quadam adiectione *iura* dicuntur, ut ius patris in liberos, domini in servos, viri in uxorem: de quibus paulo post quaedam dicentur. Quid autem iuris civilis nomine intelligat; ipse explicat his verbis.

Id autem est) Aliter hic accipitur ius civile, quam in iurisconsultorum libris; illi enim ius civile vocant, quod unaquaeque civitas sibi proprie constituit, idque distinguunt ab eo, quod omnium gentium commune est. Ita enim Caius scriptum reliquit: *Omnes populi, qui legibus, & moribus reguntur, partim communi omnium hominum iure utuntur*. L. omnes populi. Dig. de Iust. & iure. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis, vocaturque ius civile,

civile, quasi ius proprium ipsius civitatis, quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur: vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. At Aristoteles omne illud ius, quo omnes populi reguntur, sive commune omnium sit, sive alicuius civitatis proprium, *iuris civilis* appellatione complectitur. Itaque paulo infra dicturus est, ius civile aliud naturale esse, aliud legitimum. Ubicunque terrarum igitur coetus aliquis est hominum, qui civitatis nomine censeri possit, ac debeat, quo illi inter se iure utuntur, id ius civile ab Aristotele vocatur. Nam ius civile est, quo cives non huius, aut illius, sed cuiuscunque civitatis utuntur. Noluit autem uno verbo cives dicere, sed quod uno verbo dici poterat obscurius, id perspicuitatis caussa, in plura sparsit. *Eos*, inquit, *qui vitae societatem inierunt*, non tam ut unis, iisdemque moenibus septi essent, quam ut unis, iisdemque legibus uterentur. Nam sine moenibus esse civitas potest, ut Sparta, sine legibus non potest. Deinde ostendit cuius rei caussa initio congregati sint homines, & quam ob rem conditae, ac celebratae civitates: *πρὸς αὐτάρκειαν*, inquit, id est, ut quando unus homo omnia, quibus indiget, ipse ex se sibi suppeditare non potest, collecti, ac consociati, & suam quisque quasi symbolam conferentes, tradentesque operas mutuas, nulla re ad vivendum necessaria egerent. Quod si ab Homero dictum est, duos simul euntes facilius omnia perficere, & virtutem hominum etiam per se imbecillorum, tamen collectam, & conglobatam multum valere, quanto idem de Civitate dici verius, ac iustius poterit? Addit, *liberi*: ut intelligamus, servis non esse huius iuris communionem; qua de re non ita multo post accurratius disseremus. Addit etiam, *aequales*: ut intelligamus hoc ius aliud esse ab eo, quod est inter parentes, ac liberos,
inter

inter virum, & uxorem, quos natura ipſa aequales non eſſe conſtat. Sed *aequalitas*, ut ante diximus, duplex eſt; altera geometrica, quam hic vocat ad analogian, altera arithmetica, quam hic vocat, ad numerum. In quibuſdam civitatibus, ut quiſque virtuti, aut opibus, aut nobilitate praeſtat, ita ei plurimum tribuitur, ut in paucorum, aut optimatum gubernatione, In aliis aequa eſt omnium civium dignitas, ut in ſtatu populari. In illis cives ad analogian, in hoc ad numerum aequales eſſe dicuntur.

Quibus hoc non eſt) id eſt, inter quos non eſt illa aequalitas, eis inter ſe non eſt ius civile, ſed ius quoddam, ut δεσποτικὸν, πατρικὸν, οἰκονομικὸν, quod quidem non proprie, ſed ex quadam tantum ſimilitudine ita vocatum eſt.

Eſt enim ius) Brevia haec ſunt, ſed multis obſtructa difficultatibus. Quare attentione opus eſt, ut intelligantur. Probaturus, ius civile non eſſe inter patrem, & liberos, dominum, & ſervos, utitur hoc argumento, quod ius inter eos tantum ſit, quos inter etiam lex. Ex quo aperte intelligitur eum negare legem ullam inter eos eſſe, eſt enim ſyllogyſmus in ſecunda figura. cuius hic ponitur tantum concluſio, quae probanda eſt, & maior ſumptio. Concluſio eſt. Inter patrem, & liberos, dominum & ſervos non eſt ius civile. Maior ſumptio. Eſt enim ius inter eos, quos inter etiam lex. Sequenti igitur viam illam quae in primo Analyticorum tradita eſt, conſtat minorem ſumptionem non poſſe aliam eſſe, quam hanc. Inter patrem, & liberos, dominum, & ſervos nulla lex eſt. Eodemque modo oſtendi poteſt, ex iis, quae hoc loco ab Ariſtotele ponuntur, intelligi inter eos non eſſe locum iniuſtitiae: neque patrem in liberos, dominum in ſervos quicquam iniuſte facere poſſe: quae omnia multas, magnaſque dubitationes habent. Quare de eis

eis paullo accuratius differamus. Ac primum illud exquiramus, nullamne dominus servo iniuriam facere posse videatur. Certe enim videmus quandam servitutem iustam nominari, ita enim severe ille ex Andria libertum suum alloquitur.

Ego postquam te emi a parvulo, ut semper tibi
Iusta, & clemens fuerit servitus, scis.

Quod si iusta servitus est, in qua nihil iniustum imperatur, ex contrario intelligimus iniustam esse eam, in qua multa imperantur iniusta, & talem dominum in servos suos iniustum esse. Deinde cum res hominum incertae, instabilesque sint, neque quisquam sit ea virtute, nobilitate, opibus, potentia, qui non aliquo casu in servitutem redigi possit: immo vero saepe eveniat, ut deterior meliori serviat: absurdum videtur, si vilem quempiam, & abiectum hominem, propterea quod alium multo se praestantiorem bello fortasse captum, mercatus sit, eo pro sua libidine abuti, & nullam ipsi in eo iniuriam facere posse statuamus. Serviit sapientissimus ille fabularum scriptor Aesopus, serviit perfectissimum optimi animi in pessima fortuna exemplar Epictetus, serviit Diogenes Cynicus, serviit clarissimum illud doctrinarum omnium lumen Plato: digni omnes, qui non iis modo a quibus empti erant, sed qui populis, ac gentibus imperarent. Etiamne in tales viros dominis quicquid libuisset, sine iniuria licuisse dicemus? Qui quam non servili animo, atque ingenio fuerint, res ipsa declarat. Aesopus quidem cum emtus esset a Xanthippo: *Vide*, inquit, *si tibi bene esse vis, ut mihi pareas*; Nec iniuria. Ea enim erat sapientiae magnitudine, ut miser esse non posset, si quis eius praeceptis paruisset. Epictetus autem qua taeterrima, & foedissima servitute maior pars hominum praemitur, libidinum, & cupiditatum, ab ea, non tantum ipse

liber

liber fuit, verum etiam quomodo nos ad tam multa faecula liberi esse possemus, edocuit. Nam quid dicam de Diogene? qui cum in auctione venderetur, interrogarentque eum, qui eum emere volebant, quid facere sciret, *liberis*, inquit, *imperare*. De quo viro nobilis est illa vox Alexandri, *si Alexander non essem, Diogenes esse vellem*. Qui tamen si vere de se atque illo iudicare potuisset, multo Diogenem esse se quam Alexandrum maluisset. Non ebrietati, non irae, non ambitioni serviisset, non totos nonaginta dies perpotasset; non inter pocula Clytum suis manibus trucidasset, non Callisthenem, nares, auribusque amputatis, in cavea ferrea inclusum, tanquam saevitiae, ac rabiei suae quamplurimos testes colligens circumtulisset, non stultissima ambitione Iovis se filium haberi, praedicarique voluisset, non insatiabili, & ne mundi quidem contenta terminis imperandi cupiditate totum orbem terrarum sanguine, ac caedibus miscuisset. Sed ut institutum pertexamus, si dominus in servos saevus supra modum sit, si sine caussa eos verberibus laceret, si alimenta deneget, si in compedibus habeat, si ad impudentiam, aliave turpia, aut inhonesta adigat, nullam ne eis iniuriam facit? Haec ut explicentur, principio dicendum puto, non omnium servorum eandem esse rationem. Alia enim caussa est eorum, qui servi nati sunt, alia eorum, qui cum liberi essent, aut bello, aut praedonibus capti, aut quo alio modo in alienam potestatemt pervenerunt. De hoc posteriori servorum genere dubitandum non arbitror, quin eis iniuriae fieri possint. Neque enim fortuna ita potest naturae iura vertere, ut qui heri par tibi, aut etiam fortasse superior fuit, is hodie, quia a te captus est, ita vilis abiectusque sit, ut tibi in eum pro tua libidine illudere, aut saevire sine iniuria liceat, alioqui ne Carthaginenses quidem in M. Atilium Regulum iniusti

iusti fuissent, cum eum omni acerbissimorum suppliciorum diritate excarnificatum enecarunt, servus enim eorum erat iure belli, & tamen omnia secula huius fidem, ac iustitiam depraedicabunt, illorum iniustitiam, ac crudelitatem execrabuntur. Omninoque semper immanes, ac feri habiti sunt, qui in captos saevierunt. Quin etiam, qui bonis, ac claris parentibus nati sunt, ii ne bello quidem capti satis proprie servi vocari queunt. Non enim magnificentius quam verius apud Theodectem loquitur Helena.

Θεῖον δ' ἀπ' ἀμφοῖν ἐκγόνοιν ῥιζώμά τι
Τίς ἂν προσειπεῖν ἀξιώσειε λάτριν.

Satu Deorum stirpe ab utraque editam,
Quis quaeso servam me vocandam dixerit?

Tales igitur non solum qui tractant immitius, verum etiam qui ad sordida ministeria adigunt, iniuriam eis faciunt, quod qui ex eis maiori animo sunt, si aliter non possunt, morte effugiunt: ut puer quidam Lacedaemonius fecisse dicitur, cui cum recens empto de praedio dominus turpe quiddam imperaret, & verbera, nisi id faceret, comminaretur. *Quaere,* inquit, *alium, cui talia imperes. Lacedaemonii, cum volumus, liberi sumus.* Simulque cum capite parietem maximo impetu percussisset, a turpi dominatu se morte voluntaria vindicavit. In iis etiam, qui servi nati sunt duplex ratio est. Aut enim eos consideramus qua servi sunt, aut qua homines, si simpliciter eos consideramus ut servos, & summo iure agamus, nulla eis a domino iniuria fieri potest. Nam omnis iniuria, aut attingit existimationem, aut pecuniam, aut corpus. Existimatio servorum laedi non potest; nulla enim est. Ne in pecunia quidem iniuriam accipere servus a domino potest. Nam ipse quicquid acquirit, domino acquirit, & quamvis interdum domini permissu, servi peculii aliquid habebant, tamen domini arbitratu

suo

suo, & servo, & peculio uti poterant. Corpus quoque domini est; qua de rè apud Aristophanem ita quaeritur Cicero:

Τοῦ σώματος γὰρ οὐκ ἐᾷ τὸν κύριον
Κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον.

Nam corporis non quemque fors finit sui,
Dominum esse, sed illum qui pro eo nummos dedit.

Itaque verberibus, inedia, labore, laceret, absumat, enecet servum dominus: nemini in eo iniuriam facit. Nam servus, ut ait Aristoteles, κτῆμα quoddam est ipsius domini, & quicquid est, illius est. Ut igitur si equus, aut canis mihi generosus sit, etiam si aut pernicitate sua, aut viribus me a periculo mortis eripuerit, possum tamen eum, si mihi commodum sit, aut etiam si collibuerit, interficere, ita servis olim domini idem facere poterant, habebant enim in illos plenissimam vitae necisque potestatem. Quem autem animi caussa interficere licet, in eum quid non licet? Atque ut si quis vestem, aut etiam praedium suum animi caussa comburreret, ita si quis servum verberaret, vulneraret, occideret, nemini iniuriam facere putabatur. Tam enim suos servos esse ducebant, quam vestes, aut praedia: & eos non in hominum, sed in rerum quae possiderentur loco, ac numero habebant. Ideoque legibus servi cum pecudibus exaequantur; & si quis in alienos servos saevitiam immoderatam exerceret coercebatur, sin in suos, culpabatur tantum, non etiam coercebatur. Ita veteres illi in consuetudine, atque in legibus habuerunt. l. 2. Dig. ad l. Aquil. & l. si constante matrimonio Dig. sol. nat. Ut servos enim eos, non ut homines considerabant. Nam qui humanitatis ac naturae communis rationem habere voluerunt, multo mitiores ac molliores fuerunt. Qui mihi videntur primum cogitasse, saepe accidere id quod ait Euripides:

Πολ-

Πολλοῖσι δούλοις τ' οὔνομ' αἰσχρὸν, ἡ δὲ φρὴν
Τῶν οὐχὶ δούλων ἐστ' ἐλευθερωτέρα.

Deinde cuiusmodi essent, tamen homines esse, & inter illos, ac pecudes discrimen aliquod esse oportere. Itaque Claudius Imperador cum quidam servos aegrotos exponerent, omnes, qui exponerentur, liberos esse sanxit: nec si convaluissent, in domini dicionem redire, quod si quis necare mallet, quam exponere, caedis crimine teneri. D. Hadrianus Umbriciam quandam matronam in quinquennium relegasse dicitur, quod ex levissimis caussis ancillas atrocissime tractasset. Idem servos occidi noluit eosque iussit damnari per iudices si digni essent. l. 1. & l. 2. de iis qui sunt sui, vel alieni iuris. D. Severus inter caetera munera praefecti urbi hoc quoque esse voluit, ut audiret servos, qui ad statuas confugissent, non quidem si accusare vellent dominos: neque enim id eis permittendum esse, nisi ex caussis receptis: sed si verecunde expostularent, si saevitiam, si duritiam, si famam qua eos premerent, si obscoenitatem, ad quam eos compellerent. Atque id ei negotii dedit, ut tueretur mancipia, ne prostituerentur. l. 1. Dig. de off. praefec. urb. Extat & D. Antonini Pii epistola quaedam ad Aelium Marcianum procos. Africae eodem pertinens. Ex his quomodo servis iniuria fieri non possit, quomodo possit, intelligi puto. Eadem prope de parentibus, & liberis dici possunt. De qua patria potestate Iurisconsulti legendi, Romuli item leges, Sophocles, & Euthyphron.

Non sinimus) id est, non censemus utile, & repub. esse. *Rationem* autem vocat legem, quae neque gratia, neque odio, neque ira, neque misericordia flectitur, estque omnibus una, atque eadem. Cum homo etiam optimus tamen illis animi motibus carere non possit. Itaque ipse lib. 3. politicorum cum disputasset utrum

melius

melius sit regi ab optimo viro, an ab optimis legibus; multaque in utramque partem argumenta collegisset, ad postremum ita concludit: ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν, δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν ἡ τὸν θεὸν καὶ τοὺς νόμους. ὁ δ' ἄνθρωπον κελεύων, προστίθησι καὶ θηρίον. ἥ, τε γὰρ ἐπιθυμία τοιοῦτον, καὶ ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαστρέφει, καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας. Bias eam remp. optimam esse dicebat, in qua homines legem, tanquam tyrannum timerent: Νόμος πάντα κρατύνει, ait Polybius principio eius libri: περὶ γονῆς, qui Hippocrati tribuitur. Et Demosthenes νόμον vocat ψυχὴν πόλεως.

Est autem magistratus) Tyranno opponit verum, & legitimum magistratum, quem ait esse custodem iuris, unde & Plato νομοφύλακας vocat. Is igitur, non, ut tyrannus ad se trahit omnia, sed custodit aequalitatem. Ius enim aequale esse antea docuimus.

Quoniam autem nihil) Verus magistratus ex administratione ac rectione reipublic. non quaerit lucrum suum, neque ditari studet, neque sibi nummo uno plus sumit eo, quod sibi proportione debetur, quare constat eum laborare aliis, non sibi. Ea caussa est cur iustitiam quidam esse dicant ἀλλότριον μὲν ἀγαθὸν, οἰκείαν δὲ ζημίαν. qua de re antea diximus. Iam nihil negotii est repetitis exemplis e vetere historia docere, eos, qui olim in gubernandis civitatibus excelluerunt, pauperes fuisse, neque gerendis publicis muneribus domos suas collocupletasse. P. Valerius Poplicola ita angusta re familiari fuit, ut eo mortuo non tantum repertum sit domi, quantum opus esset adfaciendum funus. Qua de re ita Livius: *P. Valerius omnium consensu princeps belli, pacisque artibus, Agrippa Menenio P. Postumio consulibus moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset, de publico est elatus.* Ipsi Agrippae Menenio idem contigit, de quo idem Livius. *Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita, patribus pariter, ac plebi carus post se cessionem ca-*

tior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem, sumptus funeri defuit. Extulit eum plebs sextantibus collatis in capita. P. quoque Valerius Poplicolae F. ut virtutem paternam imitatus est, ita paupertatem retinuit, qui cum consul pro republ. pugnans interfectus esset, in eius, ait idem Livius, mortui domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, iactasse fertur. Neque se aliter gessit Epaminondas, de quo Plutarchus: Ἐπαμεινώνδαν οὖν Θηβαῖοι δημοσίᾳ διὰ πενίαν ἣν ἀπέλιπεν ὁ ἀνὴρ ἔθαψαν. Notum est qua paupertate fuisse dicatur Aristides, qua Cimon, qua Fabricius, qua Camillus, qua L. Aemilius Paullus, cui mortuo vix repertum est unde uxori dos solveretur: qua M. Cato ille Censorius, cuius illa sunt. *Neque mihi aedificatio, neque vasum, neque vestimentum ullum est in manu pretiosum, neque pretiosus servus, neque ancilla*; & paullo post: *Vitio vertunt, quia multa egeo: at ego illis quia nequeunt egere*. Gellius cap. 22. lib. 13. His, & similibus exemplis movebantur ii, qui iustitiam alienum bonum esse dicebant.

Danda igitur] Ostendit quam quasi mercedem petant veri, & legitimi magistratus ac principes; ea qui contenti non sunt, tyrannos esse pronuntiat. Hunc locum alii copiosius tractent. Ego neque necesse esse, neque expedire arbitror: omninoque hanc camarinam movere nolo.

Ius autem domini in servos) non enim sunt aequales, sed tamen sunt mutua quaedam inter eos officia.

Neque enim proprie dicitur) *Mancipium* verti κτῆμα cum autem in aliis libris legatur, ἕως ἂν ᾖ πηλίκον, ἢ χωρισθῇ, quos ego secutus sum, in aliis καὶ μὴ χωρισθῇ cui hoc placebit, vertet, *quamdiu certae cuiusdam aetatis est, neque a patre seiunctus*. Utroque autem modo

do eadem ſententia efficitur. Filium autem impuberem eſse quaſi partem patris, ex multis iuris locis intelligitur; ubi pater, & filius pro eadem perſona habentur. Itaque patris, & filii impuberis teſtamentum pro uno habetur. L. primis & filii Dig. de vulg. & pub.ſubſt.

Reliqua non eſt interpretatus, ſed tantum latine reddidit.

Finis Commentariorum in lib. 5. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

SEXTUM LIBRUM
ETHICORUM ARISTOTELIS
SCHOLIA.

IN CAPUT I.

Ἐπεὶ δὲ τυγχάνομεν) id eſt: *Quando autem in ſuperioribus diximus, medium perſequendum eſſe, non id quod nimium eſt, neque quod parum: medium autem eſt, ut recta ratio praeſcribit, hoc diſtinctius explicemus: ſimulque qui ſit terminus earum mediocritatum, quas eſſe dicimus inter nimium & parum, rectae rationi congruentes.*

Diſputaturus de prudentia, quae eſt recta ratio rerum agendarum, & de virtutibus ei adiunctis, oſtendit hanc diſputationem ad ea de quibus antea diſputatum eſt, plene intelligenda, neceſſariam eſſe. Nam cum libro ſecundo dictum ſit, medium in omni actione retinendum eſſe: medium autem intelligi, non ut in magnitudinibus, aut in numeris, ponderibuſve, ſed id quod a recta ratione dicendum eſt: ſimulque quos illa quaſi fines & terminos conſtituat actionibus noſtris, *ultra aut citra quos rectum conſiſtere*, ut ait Horatius, *nequeat.*

Ἐν πάσαις γὰρ) *Nam in iis omnibus habitibus, de quibus diximus, ut & in aliis, propoſitum quiddam eſt, quod ſpe-*

ſpectans is, qui eius rei rationem tenet, modo intendit, modo remittit.)

Omnes illi habitus de quibus antea diſputatum eſt; fortitudo, temperantia, caeteraeque virtutes habent aliquid quod ſpectant, quoque referuntur: Ipſam videlicet honeſtatem, καὶ αὐτὸ τὸ καλόν. Atque hunc quaſi σκοπὸν intuens, ad eumque, mentis oculos perpetuo dirigens, is qui non caſu, ac temere, ſed certa quadam ratione in agendo progreditur, modo vehementius agit & contentius, modo remiſſius: prout honeſtas ipſa expoſcere videtur. Idem autem etiam in aliis habitibus, ut in artibus, cerni poteſt. Medicus bonam valetudinem eius, quem curat, ſibi proponit, ad eamque refert omnia. Nempe igitur quid ea poſtulet intuens, interdum copioſius paſcit aegrotum, interdum de cibo aliquid detrahit: exercitationes corporis interdum plures & laborioſiores, interdum pauciores & moderatiores imperat. Gubernatori navis, ſecunda navigatio propoſita eſt. Eam igitur ſpectans, modo pandit & explicat, modo colligit ac complicat vela. Idem Muſici in cantu ac fidibus faciunt, ut quam ſibi propoſuerunt audientium oblectationem conſequantur. Haec eſt horum verborum ſententia in quibus ὁ τὸν λόγον ἔχων. Vocatur is qui certa quadam ratione agit, & cur quidque faciat, intelligit, ut in primo maiore τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπιτυγχάνοντας ὁρῶν μὲν τοὺς ἐμπείρους τῶν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας λόγον ἐχόντων. Quare non ſatis apte interpretati ſunt alii quidam, *is qui rationis eſt particeps*) ὅτι μὲν γὰρ ὡς λόγον ἔχειν πᾶς ἄνθρωπος λέγεται ἔστι δ' ἀσμένως ὁ τεχνίτης ἢ ἐπιστήμων.

Ἔστι δὲ τὸ μὲν) *Hoc autem vere quidem dicitur, ſed non perſpicue. Nam in aliis quoque ſtudiis & exercitationibus, in quibus ſcientia aliqua verſatur, hoc ipſum vere quidem dicitur, neque plus, neque minus aut laborandum eſſe, aut otio indulgendum? Sed moderate quidem & ut recta ra-*

tio imperat; at hoc qui solum sciat, nihilo plus sciat, quam qualia curando corpori adhiberi debeant, si quis sciat adhibenda esse quæcunque ars medendi iubet, & quomodo is, qui eius peritus est, iubet.

Non satis est ea dicere, quæ vera sint; etiam clare & perspicue dici oportet. Quæ autem ita universa dicuntur ut ad res dissimillimas, maximeque inter se differentes accommodari possint, etiamsi vera sint, obscura tamen & involuta sunt: Vt nisi distinctius & enodatius explicentur, eorum cognitio manca & inutilis futura sit. Tale autem est, quod hactenus dictum est, in omni actione eum modum esse retinendum, quem recta ratio praescribit. Nam idem ad quamlibet artem accommodari potest, ut in arte exercendorum corporum, quam Græci *Gymnasticen* vocant, vere dicitur neque plus iusto neque minus, aut laborandum esse, aut otio indulgendum. Sed moderate, & ut recta ratio præscribit. At hoc qui solum sciat, nihilo plus sciat, quam qui sciat, ita loquendum esse, ut Grammatica, & is qui eam artem tenet, præcipit: aut ea adhibenda ad curandum corpus, quæ iubet medicina, & eo modo quo iubet is, qui artis illius peritus est. Græca paulo aliter lego, quam vulgo leguntur: si cui vulgata scriptura melior videbitur, non impedio quo minus eam sequatur.

Διὸ δεῖ) *Quapropter & in habitibus animi non tantum id vere dici oportet, sed etiam distincte explicari, tum quæ sit recta ratio, tum quis eius terminus.)*

Postremis illis verbis; καὶ τοῦτο τίς ὁ ὅρος, sunt qui putent significari *definitionem*, alii eos terminos quos singulis actionibus nostris recta ratio constituit, quæ posterior opinio mihi magis probatur praesertim cum eandem magis probet Eustratius.

Τὰς δὲ τῆς ψυχῆς) *Virtutes igitur animi cum divideremus; alias quidem mores esse diximus, alias mentis, ac de morali*

ralibus quidem disputavimus: de reliquis autem, cum prius de animo dixerimus, ita demum differamus.

Redigit nobis in memoriam id quod de virtutum divisione libro primo in extremo dixerat, alias ipsarum esse ἠθικὰς, alias διανοητικάς, de quarum prioribus cumabunde dixerat in superioribus libris, dicturum se de alio eorum genere ait, si prius pauca quaedam de partibus animi ad hanc disputationem necessaria tradiderit.

Πρότερον μὲν οὖν] *Duas igitur antea dictum est esse animi partes, unam rationis participem, alteram expertem. Nunc autem da ea quae rationis est particeps eodem modo differendum est.*

Docuit ad finem libri primi duas esse humani animi partes, unam in qua inesset ratio, & vis cogitandi atque intelligendi alteram rationis expertem. Sed hanc rursus bipartitam esse: unam enim illius partem ita nihil habere cum ratione commune, ut ei ne parere quidem atque obtemperare possit: eam nimirum qua fit, ut alamur, & ut sentiamus, alteram quae quamvis per se ipsa ratione praedita non est, ad eam tamen dirigitur & eius praescriptum sequi potest, atque hanc esse quasi sedem ac domicilium earum virtutum, quae mortales nominantur. Nunc autem ait eodem modo dividendam esse eam partem, quae rationis est particeps, sed videntur deesse aliquot verba, quibus significaretur eam, quae ratione careret, divisam iam, & in duas partes distributam fuisse.

Καὶ ὑποκείσθω) *Atque hoc positum sit duas esse animi partes ratione praeditas, unam quidem, qua contemplamur eiusmodi res; quarum principia aliter se habere possunt; alteram autem qua incerta & fortuita.*

Ut haec, sive divisio siue partitio animi melius intelligatur, quaedam paulo altius repetenda sunt. Ac primum illud intelligendum est, partes animi non ita

dici, ut rerum tum naturalium, tum earum quae artificio constant duas partes οὐσιωδῶς esse dicimus, *materiam & formam* sive effectionem. Simplex enim & individua est animi natura, in qua concretum, ac compositum nihil reperiri potest. Cum animus ipse effectio quaedam, sive ut trito in scholis vocabulo utamur, forma sit, absurdissimum esset dicere eum quoque ipsum ex materia & effectione constare, resque eo modo, neque modum, neque finem unquam ullum inveniret. Neque vero ita dicuntur ut numeri, aut magnitudinis partes. Quam multa enim in eiusmodi partes conveniunt, quae in animo ne cogitari quidem possunt? Ne sunt quidem partes, ita ut partes generis. Qui enim nisi amens ac delirus dixerit, animum Socratis aut Platonis esse genus quoddam, quod ambitu suo complectatur tres species τὸ φυτικὸν, τὸ αἰσθητικὸν, καὶ τὸ λογικόν? Ostenderem & alia plurima & absurdissima, quae inde sequerentur, nisi ea putarem patere omnibus, & alioqui Aristoteles eos, qui in sententiis, quae apertam stultitiam continent, accurate refutandis operam sumunt, stulte facere ipsos ait.

Quid igitur significamus, cum animi partes dicimus, aut quid tandem ea oratione accipi volumus? Nam illud quidem verissimum & certissimum est, quod ante diximus, simplicissimam planeque unam esse animi nostri naturam, omnis omnino sectionis, omnis partitionis expertem. Quomodo igitur convenit, ut quod simplicissimum, maximeque unum est, eius tamen partes esse dicantur? Constat plures esse animi, easque valde interse diversas ac dissimiles facultates. Nam & quod alimur, quod crescimus, quod gignere aliud nobis simile possumus, debemus animo: & idem ipse est, qui efficit, ut videamus, audiamus, odoremur omninoque sentiamus: idem qui ut intelligamus, ut ratiocinemur, & cum aliis alia conferentes, ex ipsa col-

collatione aliquid aliud colligamus. Has facultates antiqui partes animi nominarunt. Philoſophi enim ut ſaepe iis de rebus quae ita in corporibus inhaerent, ut ſine eis eſſe non poſſint, perinde tamen diſputant, ac ſi ſeparari a corporibus, & per ſe cohaerere poſſent, ita nonnunquam ad vim & naturam rerum corporis expertium exprimendam iis vocabulis, quae corporum magis propria ſunt, abutuntur. Quod igitur alia pars eſt corporis qua videmus, alia qua guſtamus, alia qua odores, alia qua ſonos percipimus. Itidem in animo docendi cauſa aliam partem eſſe dixerunt, qua fiat ut alamur, aliam qua ut ſentiamus, aliam qua ut intelligamus. Rurſumque eas ipſas Principes partes diſtribuerunt in alias, ne quid omitterent, quod ad totam animi naturam diſtinctius enucleatiuſque tractandam pertineret. Poſitum ſit igitur partes animi, vocari *animi facultates*. Quae in animone haereant, an ſint ipſemet animus: non quaermus in praeſentia, quoniam ea quaeſtio & arduos ac difficiles explicatus habet, & ad moralem philoſophiam non pertinet.

Sed unde colligitur varietas ac multitudo poteſtatum? Ex varietate diſſimilitudinis τῶν ὑποκειμένων. Nam una quaeque poteſtas habet certum aliquod genus propoſitum, in quod exerceatur. Exempli cauſsa; non videmus & colorem, & ſonum, & odorem, ſed colorem quidem videmus, ſonum audimus, odorem olfacimus. Atque hoc in corporibus perſpicuum eſt: a quibus idem ad animos transferre debemus: & cogitare, cum neceſſarium & τὸ ἐνδεχόμενον multo longius diſſerant quam color, & ſonus, diverſas animi poteſtates ad ea referri ac pertinere. Nam ut colorem videmus, ſonum audimus, ita neceſſaria, & aeterna ſcimus aut intelligimus, de fortuitis & mutabilibus opinamur, aut deliberamus. Sed Ariſtoteles ipſe propterea quod haec nolebat hoc loco tractari accuratius, aut ſubtilius

de

de eis disputari, sed tanquam certa & indubitata poni, idcirco verbo Mathematicorum usus est, ὑποκείσθω. Et alioqui nemo est ita plumbeus, qui non per se facile videat, & eorum quae sunt, & eorum quae fiunt, alia necessario esse, aut fieri, alia fortuito, & *Enunciationum*, alias semper & necessario veras esse, alias interdum veras, interdum falsas esse posse. Coelum, sol, luna, eadem sunt quae semper fuerunt, & tota, & qualibet parte sui; at non iidem homines, qui abhinc centum annis. Elementa autem & eadem quodammodo, & non eadem, si spectes τὴν ὁλότητα non eadem si partes, quae assidue gignuntur & intereunt, ortus obitusque siderum, vicissitudines tempestatum anni, dierum & noctium incrementa, aut decrementa necessario, & semper eodem modo & statis temporibus fiunt: at in iis quae ab hominibus geruntur; atque administrantur, non eadem constantia & necessitas semper. Vere dictum est, vereque dicetur, *si ab aequalibus demantur aequalia, quae reliqua sunt, ipsa quoque aequalia esse*; & necessario verum est, hominem esse animal: at non semper, neque necessario verum est, Socratem disputare, aut Troianos a Graecis obsideri. Quod igitur per se perspicua esset haec necessariorum & incertorum dissimilitudo, hac quoque de caussa adhibuit verbum ὑποκείσθω.

In illis autem verbis, ὧν αἱ ἀρχαὶ μὴ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν, Tria potissimum notanda esse duco. Primum principiorum nomine intelligi caussas. Nam & in posterioribus Analyticis, & ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά, & saepe alibi docetur principia idem esse quod caussas.

Alterum ἀρχὰς hic intelligi duorum generum, τὰς τῆς ὑπάρξεως, καὶ τὰς τῆς γνώσεως Caussae τῆς ὑπάρξεως, quae quidem proprie dicuntur, sunt duae: *efficiens & finis*. Horum enim ab altero motus est, ad alterum tendit. *Materia* quae per se nihil agit, sed accipit tantum, ac

patitur, rectius συναίτιον dicitur quam αἴτιον: neque caussa dicitur nisi quatenus id quod fit, sine ea fieri non potest, *forma* aut ab efficiente in materiam inducitur, idque propter finem: aut ipsamet finis est, ut in generatione. At haec attigisse sit satis. Caussae τῆς γνώσεως sunt pronunciata illa ex quibus aliquid colligimus, ac concludimus. Non sunt autem semper eaedem caussae τῆς γνώσεως ὑπάρξεως. Saepe enim ea quae ex caussis effecta sunt, cognitionem caussarum in animis nostris efficiunt: ut cum ex fumo ignem alicubi esse cognoscimus: cum tamen non fumus, sed ignis fumum efficiat. ita ut quod est, αἰτία τῆς ἐν ὑπάρξει αἴτιον ἐν γνώσει.

Tertium eorum quae in his verbis mihi notanda videri dixeram, est naturam uniuscuiusque rei pendere ex caussis: ita ut qualis cuiusque rei caussa est, talis etiam ipsa sit, & quaecunque caussas certas & necessarias habent, ipsa quoque certa & immutabilia sint; quae incertas, & inconstantes, incerta, & mutabilia, sic etiam quaecunque cognoscuntur ex certis & necessariis principiis certa & necessario vera sunt: qualia sunt quae ab Arithmeticis, aut a geometris demonstrantur; atque principiis non necessariis nituntur, eorum etiam incerta cognitio est, cuius generis sunt pleraque medicorum & Politicorum. Atque hoc ipsum est quod in prioribus analyticis traditur: cum conclusio syllogismi efficiatur ex sumptionibus, si necessariae sint illae, hanc quoque necessariam fore, sin fortuitae; fortuitam; sed iam ea quae subiicit Aristoteles, persequamur.

Πρὸς γὰρ τὰ) *Nam ad ea quae genere differunt etiam particularum animi alia genere est, quae ap eorum utrumque seorsum accommodata est: si quidem similitudine quadam convenientiaque cognitio eis inest.*

I. Huius loci sententia haec est. Ea quae differunt genere, non possunt eadem animi parte cognosci τὰ ἀ-

παγκάια καὶ τὰ ἐνδεχόμενα differunt genere, ergo, &c.

II. Deinde probat maiorem hoc modo, omnis cognitio fit per similitudinem inter cognoscens, & cognitum. Eadem pars non potest similis esse differentibus genere, ergo, &c.

III, Haec accurate tractanda sunt; ac primum videmus, etiam in sensibus, ea quae genere conveniunt, uno eodemque sensu percipi: ut omnes colores visu, omnes sonos auditu; sed quae genere differunt, alio, ut non idem sensus percipit colorem & odorem, aut sonum, est ergo haec verisimilis quaedam confirmatio maioris, prioris syllogismi.

IV. Minor prioris syllogismi probatur ex 9. Metaph. qui latinis est decimus; ubi dicitur τὸ φθάρτον, καὶ τὸ ἄφθαρτον differre genere. Immo etiam plusquam genere differunt, nam alterum non potest non esse, alterum potest non esse.

V. Conclusio necessario sequitur. Nunc ad secundum syllogismum.

VI. Quod ait omnem γνῶσιν fieri per similitudinem, eadem fuit sententia Empedoclis, cuius versus citantur lib. 1. περὶ ψυχῆς.

> Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
> Αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον,
> Στοργῇ δὲ στοργὴν, νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ.

Eadem Platonis, qui ex elementis animum in Timeo constare dicit, ut possit elementa cognoscere. Quinetiam quidam antiquorum usi sunt hoc argumento, ut probarent quandam esse in animis nostris partem divinam & immortalem. Cognosci enim a nobis quae talia sunt; ex quo colligi esse inter animum nostrum, & illa similitudinem quandam.

Est ne verum quod ait Aristoteles: Ὅτι πρὸς τὰ τῷ γένει ἕτερα, &c. Ita ut partium animi alia sit, qua necessaria, alia qua contingentia cognoscimus. Item est ne

verum

verum, omnem cognitionem similitudine quadam fieri? Multa adversus utrumque dici possunt; ac primum adversus primum.

I. Aristoteles 3. περὶ ψυχῆς duplicem ait esse τὸν νοῦν, τὸν μὲν ἐνεργείᾳ, τὸν δὲ δυνάμει, καὶ τὸν μὲν πάντα ποιεῖν, τὸν δὲ πάντα γίνεσθαι. ergo idem νοῦς omnia intelligit.

II. Quo quaeque vis superior & perfectior est, eo latius patet, & ad plura pertinet. At ἡ τοῦ νοῦ δύναμις, perfectior est sensibus, latius igitur patet. Iam idem sensus apprehendit differentia genere. ut hominem & lapidem, atque etiam tum φθαρτὰ cum ἄφθαρτα, ut solem & lucernam, igitur multo magis eadem potestas τοῦ νοῦ percipiet καὶ τὰ ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα.

III. Non quaelibet diversitas generis in obiectis requirit diversas potentias, alioqui non eadem potentia videremus hominem, & lapidem, sed ea tantum quae respicit rationem formalem obiecti. Obiectum autem intellectus est ens. Ens est obiectum adaequatum mentis, itaque eadem mente cognoscimus substantiam & accidens, At ens complectitur & necessaria & contingentia. Igitur, &c.

IV. Quae ratio est materiae primae ad omnes formas materiales, eadem est intellectus possibilis ad omnes formas intelligibiles, at eadem materia est susceptiva omnium formarum, ergo & idem intellectus, &c.

V. Eadem est potentia contrariorum, ut dictum est lib. 5. Necessarium & contingens sunt contraria, ergo &c.

VI. Potentia discretiva duorum aut plurimum, est eorundem perceptiva, ut patet in sensu communi. At est aliqua vis animi, qua discernimus necessaria a contingentibus, ergo eadem una numero existens eorum utraque cognoscet.

CON-

CONCLVSIO.

Reipsa una eademque mens est, quae tum necessaria, tum contingentia apprehendit, ratione tamen sunt duae. Hoc posito argumenta facile solvi possunt.

Ad primum. Et intellectus agens & possibilis dividi potest in speculativum & practicum, quorum ille necessaria, hic ἐνδεχόμενα ὁ μὲν ποιεῖ, ὁ δὲ γίνεται.

Ad secundum. Prior conclusio concludenda est, ad secundam autem dicendum, sensum non apprehendere diversa genere, non enim visus apprehendit hominem ut hominem, neque lapidem ut lapidem, sed utrumque ut coloratum, Omnes autem colores eiusdem generis sunt. Nec percipit quidem luminis solaris activitatem, aut luminis lucernae mortalitatem, sed utrumque quatenus lucent.

Ad tertium. Eadem solutio quae primi. & inidem etiam pendet solutio quinti & sexti.

Ad quartum. Verum est de materia remota, sed non de propinqua,& sic potentia rationalis sumpta confuse, est capax utrorumque, distincta autem partim ad haec, partim ad illa accommodatur.

Fitne cognitio per similitudinem? Non videtur.

I. Nam Aristoteles lib. 1. de animo multis argumentis eam Empedoclis opinionem improbat. Vt quod oporteret hac ratione, non tantum elementa, verum etiam composita in animo esse, alioqui animus non cognosceret composita, sed tantum elementa. Exemplum in compositione orbis ex quatuor partibus terrae, duabus ignis, una aeris, & una aquae.

II. Sequetur animum esse omnia praedicamenta.

III. Simile a simili non patitur. Sentire autem & intelligere, & cognoscere est pati, ergo, &c.

IV. Ossa & nervi, & pili maxime sentirent terram, at nihil sentiunt.

V. In

V. In principiis erit magna admodum ignoratio, alia enim a se omnia ignorabunt.

VI. Deus erit ἀφρονέστατος. Solus enim ignorat τὸ νεῖκος.

Sunt & alia) Itaque Philoponus in tertium de anima, ἡμεῖς δὲ, inquit, ὁ συγχωροῦμεν τὴν ἐπιστήμην τῶν ὁμοίων γνῶσιν εἶ, διὰ συλλογισμοῦ τοῦτο ἀναιροῦντες· ἡ τὰ ἐναντία μία ἐπιστήμη ἐστὶ, τὰ δὲ ἐναντία ἀνόμοιά ἐστιν, οὐκ ἄρα τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ γινώσκεται. Duplex similitudo ἡ προϋπάρχουσα, καὶ ἡ ἑπομένη. Illa cum Aristotelis sententia pugnat, haec admitti potest; maxime cum intellectus sit ut tabula rasa, & sit locus formarum, & forma formarum, &c. Sed hic videtur loqui περὶ προϋπαρχούσης. Itaque puto eum loqui ex ea opinione, quae tum recepta erat, non ex sua. Sic in Categoriis γένεσιν & φθοράν, &c. cum tamen in Physicis aliter doceat, sic in eisdem τῶν πρός τι, interdum alterum altero prius esse; cum ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσ. &c. In Meteorologicis aliter de visu, quam ἐν τῷ περὶ ψυχῆς, καὶ ἐν τῷ περὶ αἰσθήσεως, καὶ αἰσθητοῦ. In his ipsis dividit animum, εἰς τὸ λογικὸν, καὶ τὸ ἄλογον, quem reprehendit lib. 3. περὶ ψυχῆς.

Λεγέσθω) Reprehendendi, qui in vertendo ponunt ἄντι ὀνομάτων, ut in quo inest vis sciendi, & in quo inest vis ratiocinandi, hoc enim non est vocare, aut nomina rebus imponere,& nulla res esset ἀνώνυμος, si haec ratio permitteretur, falsoque dixisset Aristoteles in quarto. Multas virtutes, & multas vitiositates esse ἀνωνύμους.

IN CAPUT II.

Τὰ κύρια) quae ad agendum, & ad veritatem cognoscendam praecipuam vim obtinent.

Αἴσθησιν μὲν) sensu quidem praedita sunt: actio autem in eas non convenit. Quaerere instituit quod sit ἔργον

ἔργον utriusque earum quas dixit partium. Sed proponit quaedam ad id facilius reperiendum necessaria. Cur non numerat sensum, quem statim ex hoc quasi albo expungit? quia convincte dixit πρᾶξιν καὶ ἀλήθειαν. etsi autem sensus non est principium ullius actionis, tamen deducit nos ad cognitionem veritatis. Omnis enim cognitio nostra ortum ducit a sensibus. Et nihil est in mente quod non prius fuerit in sensu. Itaque quicunque a natura sensu aliquo caret, is necessario etiam aliqua scientia caret.

Τὰ θηρία) Verbum πράττειν non convenit nisi in ea, in quibus inest προαίρεσις. Aristoteles 7. Phys. cap. 6. ὁπόσοις μὴ ἐνδέχεται πρᾶξαι οὐδὲ τὸ ἀπὸ τύχης τι ποιῆσαι καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἄψυχον οὐθὲν, οὔτε θηρίον, οὔτε παιδίον οὐθὲν ποιεῖ ἀπὸ τύχης. ὅτι οὐκ ἔχει προαίρεσιν.

Ἔστι δ' ὅπερ.) διάνοιαν accipit ἀντὶ τοῦ νοῦ, & solet saepe ita facere. Ait autem esse quandam proportionem inter verum, & bonum, falsum, & malum. Nam ut mens quod verum est affirmat, quod falsum negat: ita appetitio quod bonum persequitur, quod malum fugit.

Ὡς' ἐπειδὴ) Haec eo pertinent, ut paulatim concludat ac doceat proprium munus mentis practicae esse vere iudicare de rebus expetendis & fugiendis: eamque veritatem esse finem ac bonum ipsius. ἕξιν autem προαιρετικὴν vocat, qua fit, ut quis constanter, quae bona atque honesta sunt persequatur, eaque aliis omnibus consulto anteponat. Iam προαίρεσις non est quaelibet appetitio, sed ea demum quam deliberatio antecessit, ut docuit lib. 3.

Τὸν δὲ λόγον ἀληθῆ) λόγον vocat, aut mentem ipsam, aut certe illius κατάφασιν ἢ ἀπόφασιν περὶ τοῦ διωκτοῦ τε καὶ φευκτοῦ eam ait oportere veram esse; alioqui enim abducet in errorem, est autem ut ἐν τῷ λόγῳ τῷ προφορικῷ ὁ μὲν ἀληθὴς λόγος, ὁ δὲ ψευδὴς, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἐνδιαθέτῳ.

Καὶ

Καὶ τὰ αὐτὰ) ne eveniat quod in incontinente, qui aliud iudicat bonum, aliud sequitur.

Αὕτη μὲν οὖν) Illa videlicet, quae est de rebus expetendis & fugiendis. Vocat autem διάνοιαν πρακτικὴν, idem quod supra τὸ τ λόγον ἔχοντ⊕ λογιστικὸν ἢ βουλευτικόν: & ἡ πρακτικὴ ἀλήθεια est ἔργον & finis illius. Sunt ergo duo principia τῆς πράξεως ἡ διάνοια ἡ πρακτικὴ &, ἡ ὄρεξις Atque haec mirifice conveniunt cum iis quae traduntur cap. nono, & cap. decimo, libri tertii περὶ ψυχῆς: neque mentem per se, neque appetitionem per se dominam esse actionis. Sed haec duo. Nam non semper dominam esse mentem constat ex incontinenti; qui recte iudicat, sed pravae appetitioni paret: non semper dominari appetitionem, constat ex continenti, qui concupiscit quidem ea quae flagitiosa sunt, sed deterrenti, ac dissuadenti rationi tamen obtemperat. Ubi autem haec utraque consentiunt, si mens vere iudicat, rectae & laudabiles actiones consequuntur, sin contra vitiosae, & vituperandae.

Τῆς δ' θεωρητικῆς] Docet nunc quod sit ἔργον illius alterius partis, quae cognitione tantum, ac contemplatione cernitur: Τοῦτο γὰρ ἔργον παντός. Utraque pars posita est in veri falsique diiudicatione, ac ne quem hoc forte turbaret quaerentem, quid igitur inter eas interesset, addit.

Τοῦ δ' πρακτικοῦ) Ex quo facile discrimen ipsarum cognoscitur. Nam ἡ θεωρητικὴ nihil laborat quid fugiendum expetendumve sit ut scriptum est in tertio de animo, ὁ μὲν γὰρ θεωρητικὸς οὐθὲν νοεῖ πρακτὸν, οὐδὲ λέγει περὶ φευκτοῦ, καὶ διωκτοῦ οὐδέν, & paulo infra: ὥστε δ' εύλόγως δύο ταῦτα φαίνεται τὰ κινοῦντα, ὄρεξις καὶ διάνοια πρακτική.

Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις, ὅθεν ἡ κίνησις· ἀλλ' οὐχ οὗ ἕνεκα) quod additum est, ne quis falleretur, solet enim consuetudo principium actionis dicere id propter quod actio illa suscipitur. Id enim principio consideretur.

Προαιρέσεως δὲ ὄρεξις, καὶ λόγος ὁ ἕνεκά τινος) Duabus enim ex illis efficitur προαίρεσις, ut constat ex iis quae modo diximus: λόγον ἕνεκά τινος, aut paullo post loquitur, ἕνεκά τῳ vocat τὴν πρακτικὴν ἢ ποιητικὴν διάνοιαν.

Διὸ οὔτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὔτ' ἄνευ ἠθικῆς ἐστὶν ἕξεως ἡ προαίρεσις) νοῦ καὶ διανοίας dixit ἐκ παραλλήλου. quamvis enim haec distinguantur, ubi subtiliter loquimur: tamen saepe, ut iam dixi, confunduntur. Sed ubi vulgo legitur ἕξεως, ibi quidem nullo modo dubito quin legendum sit ὀρέξεως, ut scriptum reperi in multis partim manuscriptis, partim etiam impressis libris. Immo ipsum etiam Eustratium ita legisse contendo, & quod vulgo legitur in commentario ipsius: τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ἕξεως περὶ τῆς ὀρέξεως εἴρηται, ὅτι τῇ ὀρέξει τὸ ὀρθῶς ἐνεργεῖν ἢ μὴ ἐκ τοῦ ἤθους περιγίνεται, ὡς ἀγαθὸν ὄντος αὐτῇ ὀρθὴν εἶναι καὶ τὴν ὄρεξιν, πονηροῦ δὲ διάστροφον, ita legendum sensit. τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ὀρέξεως εἴρηται ὅτι. &c. ostendit enim cur Aristoteles addiderit illud ἠθικῆς, nempe, ut ostenderet se non loqui de appetitione naturali, cuiusmodi est fames & sitis, sed de ea, quae pro cuiusque moribus varia est, ut enim quisque moratus est, ita haec aut alia concupiscit. Ita autem, ut ego legendum puto, legit etiam Arretinus.

Εὐπραξία γὰρ καὶ τὸ ἐναντίον ἐν πράξει ἄνευ διανοίας καὶ ἤθους οὐκ ἔστι) Ea demum quae fiunt ἐκ προαιρέσεως, dicuntur, aut bene, aut male fieri, at neque bene, neque male agere potest quisquam, aut sine mente, aut sine appetitione. προαίρεσις igitur ex eorum utroque constat. Sed cur dixit τὸ ἐναντίον ἐν πράξει? quoniam nimis durum videbatur κακοπραξία. ἦθος autem, quod modo dixerat ἠθικὴν ὄρεξιν.

Διάνοια δ' αὕτη οὐθὲν κινεῖ, ἀλλ' ἡ ἕνεκά του καὶ πρακτική. αὕτη γὰρ καὶ τῆς ποιητικῆς ἄρχει) Mens autem ipsa per se (hoc enim est αὕτη, & errrat Lambinus, qui hoc putat mutandum in αὐτή) nihil movet, nam quicquid movetur

vetur

vetur, aut persequendi, aut fugiendi alicuius gratia movetur, at mens ipsa, ut diximus, nihil dicit, περὶ τοῦ διωκτοῦ, ἢ περὶ τοῦ φευκτοῦ. Sed ea tantum movet quae est ἕνεκά τυ, καὶ πρακτική. ea enim de bonis & malis iudicat, & appetitionem dirigit. Cur autem πρακτικὴν eam non etiam ποιητικὴν vocet, cum tamen & ἐν τῷ πράττειν, & ἐν τῷ ποιεῖν vis ipsius cernatur, indicat cum ait, αὕτη γὰρ, &c. ait enim se eam vocare ab eo quod praestantius est: Iam vero τὸ πράττειν praestantius est, quam τὸ ποιεῖν, ut constat ex iis quae sequuntur.

Ἕνεκα γάρ τυ ποιεῖ) Quae omnia tum per se, tum ex iis quae lib. 1. diximus, satis perspicua videntur. Nunc ex iis quae antecesserunt colligit duplicem quandam definitionem τῆς προαιρέσεως, aitque.

Διὸ ἢ ὀρεκτικὸς νοῦς) Non enim multum interest, utrum loco generis, utrum loco differentiae ponas, cum hic accuratae illae definiendi leges non observentur.

Καὶ ἡ τοιαύτη ἀρχὴ, ἄνθρωπος) significat προαίρεσιν, in solo homine convenire. Ceterorum enim alia sunt ὑπὲρ προαίρεσιν, alia eius capacia non sunt. Ostendit deinde, quaenam sint προαιρετὰ his verbis.

Οὐκ ἔστι δὲ προαιρετὸν οὐθὲν γεγονός. οἷον οὐθεὶς προαιρεῖται Ἴλιον πεπορθηκέναι. οὐδὲ γὰρ βουλεύεται περὶ τοῦ γεγονότος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐσομένου) neque tantum ἐσόμενον, non enim de eo quod necessario futurum est: ideo addit, ἐνδεχομένου, sed de hoc satis multa lib. 3. τὸ δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γενέσθαι, unde in libro περὶ ἑρμηνείας. dicitur omnes enunciationes de praeterito esse, aut necessarias, aut impossibiles

Διὸ ὀρθῶς Ἀγάθων.)
Μόνου αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται
Ἀγένητα ποιεῖν ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα.

Quos versus ita olim interpretatus sum in Commentario in Catullum.

Una hac enim re etiam Deus privatus est,
Infecta facere, facta quae sunt, ut queat.

De Agathone frequens mentio apud Platonem, & apud Aristotelem in Rhetoricis, & in poetica, & aliis. Historiam quandam de eo retuli in illud Terentii *Amantium irae*; in eum praecipuae videntur scripsisse Aristophanes: θεσμοφοριαζούσας.

IN CAPUT III.

Ἀρξάμενοι οὖν ἄνωθεν) al. πάλιν περὶ αὐτῆς λέγωμεν. Cur ait πάλιν, cum de iis antea verbum nullum fecerit? An illud περὶ αὐτῆς refertur πρὸς τὰ τῆς λογικῆς μόρια, de quibus rursum disserere videtur, cum ad ea, quae περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς disputavit, addit ea quae pertinent πρὸς τὰς περὶ αὐτῶν τεχνειότητας? An illud πάλιν, ut in quibusdam libris, pertinet ad verbum ἀρξάμενοι.

Ἔστω δὴ οἷς ἀληθεύει) Cur utitur crebro ἔστω? quia sumit hoc suo quasi iure, & sibi credi postulat: cur τῷ καταφάναι ἢ ἀποφάναι? Ut significet quaecunque ex his habitibus affirmantur, esse: quaecunque negantur, non esse. Probat autem neque plures, neque pauciores esse quam quinque: haec ab ipso primum Aristotele sunt distincta. Veteres enim haec confundebant, & posteriores etiam confuderunt. Ac ne Aristoteles quidem ipse semper his vocibus proprie utitur, sed interdum aliam pro alia ponit. Exempla. Plato ς΄ νόμων confundit. νοῦν, φρόνησιν, καὶ δόξαν τὴν τῆς ξυμπάσης ἡγεμόνα ἀρετῆς. φρόνησις δ' εἴη τοῦτο καὶ νοῦς, καὶ δόξα. Idem in Alcib. 2. profundit ἐπιστήμην καὶ φρόνησιν. hanc enim ἐπιστήμην τοῦ βελτίστου καὶ τοῦ ὠφελίμου. In Theage omnes artes vocat σοφίας. τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, & ipse, & Aristoteles innumerabilibus locis confundunt, σοφοὺς vocabant callidos, Euripid.

Σοφὴ σοφὴ σύ, κατθανεῖν δ' ὅμως σε δεῖ.

Et prudentes, ut,

Αἱ δεύτεραί πως φροντίδες σοφώτεραι.

Σοφίαν Plutarch. in Themistocle ait vocari, δεινότητα πολιτικὴν, καὶ συνέσιν δραστήριον. νουνέχοντες dicuntur prudentes. Prudentem vocat Tacitus peritum gubernandae civitatis. Stoici, & Cicero apud Latinos haec omnia confudere; sed plura, cum de singulis agetur.

Ὑπολήψει γὰρ καὶ δόξῃ) Sed nonne, & ars & prudentia, ut medicina, ut κυβερνητικὴ fallunrur? Saepe enim quae prudentissime cogitata sunt, pessime cadunt, & contra, unde dictum est,

Ταὐτόματον ἡμῶν κάλλιον βουλεύεται.

Et,

Τύχη θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

* * *

Ἐπιστήμη μὲν οὖν) Cur mutat ordinem? In enumerando orsus erat ἀπ' ἀτελεστάτου, nempe ab arte, ei statim subiunxerat, τὴν ἐπιστήμην propter affinitatem, & quia ea vocabula saepe confundantur: φρόνησιν, σοφίαν, νοῦν coniunxerat eodem de caussa, quod saepissime solet consuetudo ea confundere, & per gradus progressus erat ad id quod summum locum obtinet, nempe τὸν νοῦν. In tractando autem proponit scientiam arti, ut perfectiorem. Sed ratio ordinis in talibus non videtur admodum sollicite quaerenda.

Εἰ δεῖ ἀκριβ.) hoc eo dicit quia haec omnia magnam Inter se similituidinem habent:

Πάντες γὰρ ὑπολαμβάνομεν) Primum docet quorum sit scientia, deinde quomodo efficiatur. Postremo concludit qui l sit: ἐπιστητὰ proprie sunt conclusiones. Eas oportet esse necessarias, id est, tales, ut nunquam possint esse falsae, sed sint ἀΐδιοι, id est, semper verae, quare oportet eas esse de rebus universis quae non sint ortui, neque interitui obnoxiae, nam in iis quae sunt γεννητὰ καὶ φθαρτὰ, nulla talis stabilitas ac soliditas inveniri potest. Singularia igitur non cadunt sub scientiam, nisi quatenus sub universis, quae ἀγέννητα καὶ ἄφθαρτα sunt,

continentur. Ut non dicor scire Socratem esse γελαστικὸν nisi quatenus homo est, non enim semper verum est esse Socratem, esse γελαστικὸν, aut Socratem esse ζῶον λογιστικὸν, at utrumque de homine semper verum est.

Ἁπλῶς) hoc dicit: Ut excludat ea quae sunt tantùm necessaria ἐξ ὑποθέσεως, ut Socratem, cum currit moveri,

Ἔτι διδακτὴ) Docet nunc, quomodo paretur scientia, nempe ἐκ προγινωσκομένου, sunt autem duae praenotiones, esse, & quid nomine indicetur περὶ τοῦ γένους, τοῦ ὑποκειμένου, utrumque praenoscendum, τί σημαίνει τὸ ὄνομα, καὶ ὅ, τι ἐστι. περὶ τῶν παθῶν τῶν ἰδίων, τί σημαίνει τὸ ὄνομα. περὶ τῶν λημμάτων, ὅτι οὕτως ἔχει.

Ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς) Idem est igitur auctor Analyticorum, & horum librorum.

Ἀρχὴ δὲ καὶ τῶν καθόλου] Nonne illud καὶ redundat? Lego igitur ἀρχὴ δὲ καὶ πίστεως τῶν καθόλου, ut & Eustratius legit, & vetus interpres.

Ἡ μὲν ἄρα) Tradit definitionem scientiae, & reiicit nos ad libros τῶν ὑστέρων ἀναλυτικῶν.

Προδιηρισάμεθα) Et vetus interpres, & Arretinus, & Argyropylus legunt προσδιωρισάμεθα, idque melius videtur. Sed cur addit, καὶ ὅσα ἄλλα. Respondeo tum ob alia, tum quia est ἐπιστήμη quaedam etiam principiorum. Ut & ipse breviter admonet, dicens.

Ὅταν γὰρ πῶς πιστεύῃ) Oportet principia esse, notiora conclusione, nam propter quod unumquodque tale, &c.

IN CAPUT IV.

Capitis quarti summa.

Ars est habitus, quo vera certaque ratione facile aliquid possumus.

Haec

Haec Aristotelis de arte disputatio non caret obscuritate. Sed enitendum nobis est, ut quasi discussis ac depulsis tenebris veram illius intelligentiam essequamur, id autem ordo maxime videtur praestare posse. Tenebo igitur hunc ordinem. Primum, quanta maxima perspicuitate potero, declarabo Aristotelis verba; Deinde ea quae dubitationem afferre aliquam possunt, proponam, & quomodo dissolvenda videantur, indicabo.

Ait Aristoteles. τῶ δ' ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν, ἔστι τὶ καὶ ποιητὸν, καὶ πρακτὸν id est, *eorum autem quae aliter se habere possunt, quaedam habent eam naturam ut fieri, quaedam ut agi possint. Cadere sub affectionem, & cadere sub actionem*, quomodo alii loquuntur, inepte dicitur, & nullo veterum exemplo. Et sane summa est in his omnibus latine distinguendis difficultas. Sequitur.

Ἕτερον δ' ἐστὶ ποίησις καὶ πρᾶξις) id est. *Est autem aliud facere, aliud agere*. Cuperem dicere, *factionem & actionem*, sed horum prius, hoc quidem sensu, latini sermonis consuetudo repudiat. Hoc loco mihi quae ad vim vocabulorum pertineant, pauca quidem dicenda sunt.

Tria sunt apud Graecos vocabula ἐνέργεια, πρᾶξις, & ποίησις, quae magnum eis usum in loquendo praebent, aptissimaque sunt ad res distinguendas. Latini quae eis respondeant, non habent: ideoque latine loquentes, aut haeremus inopia vocum, aut quia desunt nomina, res ipsas confundere, aut barbare, & inusitate loqui cogimur. Si possemus latine dicere, *operationem, actionem, & factionem*, res expedita esset. Vos quaeso, date mihi hanc veniam, ut ad breve tempus, neglecta cura latinitatis, tantisper iis vocabulis utar, perinde ac si proba essent, dum id quod volo doceo.

Operari est facultatem aliquam exercere, ut exempli caussa, in nobis etiam cum claudimus oculos, aut dormimus, est potestas videndi: & dum tacemus

est tamen in nobis facultas, seu potestas, loquendi, neque tamen cum potestates illas exercemus, sed cum reipsa videmus, aut loquimur, tum secundum eas facultates (ut Scholastici loquuntur) operari dicimur. Operationum autem quaedam sunt, quae nullum opus post se relinquunt, ut cum quis videt, aut canit, aut ambulat. Eae proprio nomine dicuntur actiones. Aliae relinquunt aliquod opus, ut cum quis domum, aut vestem, aut gladium conficit, has vocant in scholis, *factiones*: non male si liceret vocabula fingere, aut in alium usum, quam quem a veteribus accepimus, detorquere. Etenim ut a legendo *lectio*, ab amando, *amatio* dicitur, sic a faciendo *factionem* dici, & analogia, & fortasse necessitas postulabat. Sed magnus Tyrannus est usus: isque cum multis aliis in rebus, tum praecipe in loquendo dominatur. Is ut postea ostendam, alio detorsit nomen factionis, sed ut ex iis, quae iam dixi, intelligere potestis, ἐνέργεια id est, operatio, genus est, eius partes sunt duae. Nam operatio aut relinquit, post se aliquod opus, & vocatur ποίησις, id est, ut ita dicam, factio, aut nullam, & vocatur, actio. Atque hoc est, quod Aristoteles dicit ἕτερον ἐστὶ ποίησιν, καὶ πρᾶξιν. Haec ita propemodum docentur ab Aristotele li. 9. ut latini numerant, τῶν μετὰ τὰ φυσικά & eius libri cap. 8. Varro quoque lib. 5. de lingua latina ita scribit. *Proprio nomine dicitur facere a facie, quod, rei quam facit, imponit faciem.* & paulo post: *Qui quid administrat, cuius opus non exstat, quod sub sensum veniat, ab agitatu, ut dixi, magis agere, quam facere putatur, sed quod hic magis promiscue, quam diligenter consuetudo est usa, tranlatitiis utimur verbis.* Nunc de iis nominibus, quibus ad docendum necessario usus sum, aliquid dicam, *operari* veteres latini dixerunt tantum pro eo: quod est sacra facere. Ut, *Lactis operatus in herbis.* *Pro quo etiam dixerunt facere.* Cum faciam vitula. Verbi, *operor*, nullum omnino

alium

alium usum apud veteres fuisse arbitror: *operationis* autem nomen priscis illis latini sermonis auctoribus, ignotum prorsus, quantum e scriptis eorum constat, & inauditum fuit. Putatur alicubi legi in epistolis ad Atticum: sed locus depravatus est. πράττειν agere, πρᾶξιν actionem recte interpretamur. ποιεῖν est facere, ποίησιν factionem qui dicat, non satis ex consuetudine latini sermonis loquatur; nam id nomen alio translatum est, idque hac causa. Qui olim multa in civitate facere possent, sive gratia, sive auctoritate, sive opibus, eos factiosos vocabant. Et quia magni concursus fiunt ad homines potentes, &, ut tum loquebantur *factiosos*, multique semper, qui eos affectentur, eisque studeant, reperiuntur, *factiones* initio *coitiones*, & *sodalitates* vocarunt, sic ait Festus, *factiones histrionum & quadrigariorum* dicta esse, eratque utrumque honestum nomen. Postea cum exortae essent partes & seditiones in Republica, factum est, ut eas tantum fere coitiones, quae adversus Remp. fierent, *factiones*, & qui earum Principes essent, eisve studerent, *factiosos* vocarent. Ita nomen quod latissime patere debeat, angustis quibusdam limitibus contractum est: ut nunquam fere usurpetur nisi pro sodalitate, & ea quidem inhonesta: nisi cum in paucis quibusdam *factionem* dicimus: ius potestatemve faciendi, ut *testamenti factionem*; *factus* autem nomen retinuerunt tantum in oleo: & cum factor dici deberet quicunque aliquid facit, eum tantum ita vocarunt, cuius opera in oleo faciundo uterentur. Graeci quoque ποίησιν & ποιητὰς & ποιήματα posuerunt illi quidem proprie in iis qui versus facerent, sed tamen ad alias quascunque res earundem vocum retinuerunt. Cicero ad Atticum. *Libet mihi facere in Arpinati*) lib. 1. epist. Plato in Lyside, Aristot. περὶ ποιητικῆς. Cur *effectio* non placeat? magis significat absolutionem quandam, ἀποτελεῖν. Qui iacit fundamenta domus, non-

dum

dum dicitur efficere domum εὖ ποιεῖν ἢ κακῶς ποιεῖν, non dicitur bene aut male efficere. Cicero ad Atticum: *Feci atque effeci, ut neuter quenquam omnia pluris quam me faceret*. Hinc, opinor constat, aliud esse *facere*, aliud *efficere*, neque nego Ciceronem saepe *efficentia* vocare ποιητικά, sed, &c. Et tamen effectionem inopia melioris vocabuli dixerim. Sequitur.

Πιστεύομεν δὲ καὶ περὶ αὐτῶν καὶ τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις) D. Thom. & alii eum secuti per *exotericos*, intelligunt, libros μετὰ τὰ φυσικά, idque si verum est adiuvat opinionem Sepulvedae. Dixi multa lib. I. sed Eustratius hoc loco ita exponit. Ἐξωτερικοὺς δ' ὀνομάζει λόγους οὓς ἔξω τῆς λογικῆς παραδόσεως κοινῶς τὰ πλήθη φασί. Cogita, fortassis enim verum est, nam si verus est Sepulveda, cur non etiam paullo dixit, ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς, ut significaret τὰ ἀναλυτικά? Lucianus: epist. Alexandri, Plutarchus, Gell. c. 4. l. 20. Galenus, Cicero, 5. de finibus, at ab eo ἐκ διαμέτρου dissentit Eustratius in primo. Et hic Simplicius in Categorias ex Alexandri Snial.

Ὥστε καὶ ἡ μετὰ λόγου) Argumentum est a coniugatis. Aliud est ποιητόν, aliud πρακτόν, aliud ποίησις, aliud πρᾶξις, ergo alia πρακτικὴ alia ποιητικὴ ἕξις. Addit, eas non ita affectas esse inter se, ut genus & speciem. Neutram enim sub altera contineri. Quod tamen intelligendum est ubi proprie loquimur. Interdum enim τὸ ποιεῖν latius accipitur, ita ut sub eo contineatur etiam τὸ πράττειν.

Τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν) deleo illud καί. Ubi enim docuit quid sit τέχνη, statim addit quid sit τεχνάζειν. etsi aliter alii. Ἀτεχνία duobus modis dicitur, ἁπλῶς, & κατὰ διάθεσιν, de posteriore hic loquitur.

Ἀπορία.

Rectene definitur τέχνη ἕξις ποιητική? Atque haec definitio angustior est eo; quod definitur. Nam apud Pla-

Platonem in Philebo, in Theaeto, in Politico, & saepe alibi artes dividuntur in θεωρητικὰς πρακτικὰς, & ποιητικάς. Galenus in libro περὶ συστάσεως ἰατρικῆς. ἐπειδὴ τῶν τεχνῶν ἔνιαι μὲν ἐν μέσῳ τῷ θεωρῆσαι τὴν φύσιν ὧν ἐπισκοποῦνται πραγμάτων ἔχουσι τὸ τέλος, ὡς ἀριθμητικὴ, καὶ ἀστρονομία, καὶ φυσιολογία. τινὲς δὲ πράττουσι μέν τινας πράξεις, ὡς ὀρχηστική τε, καὶ κηρυκτικὴ, δεῖξαι δ' οὐδὲν ἔργον ἑαυτῶν ἔχουσι τοῦ πράττειν παυσάμεναι. τινὲς δὲ ἔμπαλιν τούτων ἐπιδείκνυνται δημιουργήματα, καθάπερ οἰκοδομική τε καὶ τεκτονική. τινὲς δὲ οὐδὲν αὗται δημιουργοῦσι, ἔργον δ' αὐταῖς ἐστι καὶ σπούδασμα θηράσασθαι, καὶ κτήσασθαι τῶν ὄντων τι, καθάπερ ἥ τε ἁλιευτικὴ, καὶ κυνηγετικὴ, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ἡ θηρευτικὴ πᾶσα, &c. Basilius hom. 1. in Genesim. ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν τεχνῶν αἱ μὲν ποιητικαὶ λέγονται, αἱ δὲ πρακτικαὶ, αἱ δὲ θεωρητικαὶ, καὶ τῶν μὲν θεωρητικῶν τέλος ἐστὶν ἡ κατὰ νοῦν ἐνέργεια, τῶν δὲ πρακτικῶν αὕτη ἡ τοῦ σώματος κίνησις, ἧς παυσαμένης οὐδὲν ὑπέστη οὐδὲ παραμένει τοῖς ὁρῶσι. ὀρχήσεως γὰρ καὶ αὐλητικῆς τέλος οὐδὲν, ἀλλ' αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν ἐνέργεια καταλήγει. ἐπὶ δὲ τῶν ποιητικῶν τεχνῶν &c.

Quintilianus cap. 17. lib. 2. *Cum sint autem artium aliae positae in inspectione, id est, cognitione, & aestimatione rerum, qualis est astrologia; nullum exigens actum, sed ipso rei cuius studium habet, intellectu contenta, quae* θεωρητικὴ *vocatur: aliis in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur, nihilque post actum, operis relinquit, quae* πρακτικὴ *dicitur, qualis est saltatio: aliae in effectu, quae operis, quod oculis subiicitur consummatione finem accipiunt, quam* ποιητικὴν *appellamus, qualis est pictura, fere iudicandum est, Rhetoricen in actu consistere.* Cicero Academic. lib. 2. *Cumque artium aliud eiusmodi genus sit, ut tantummodo animo rem cernat, aliud ut moliatur aliquid & faciat, &c.*

Sed & Aristoteles ipse hoc probat principio horum librorum, & alibi vocat Rhetoricen artem, & poeticen artem, & artem canendi tibiis, aut lyra, ut in Politicis, quas constat non esse ποιητικὰς, &c.

Tri-

Triplex solutio.

Una quod πάρεργως hic disseratur de arte, ideoque non tam subtiliter agendum sit. Hoc enim tantum curavit Aristoteles ut eam a prudentia distingueret. Haec expedita est, sed videtur in Aristotelem ipsum contumeliosa esse.

Τὸ φαρμακόν σου τὴν νόσον μείζω ποιεῖ.

Itaque qui ita respondent

Πικρὰν χολὴν κλύζουσι φαρμάκῳ πικρῷ.

Et adhibent remedium gravius morbo.

Altera, τὰς πρακτικὰς τῶν τεχνῶν pertinere ad prudentiam. Et certe prudentem gubernatorem, Ducem, Architectum dicimus. Quid igitur? dicemus artem saltandi, aut canendi lyra, esse partem prudentiae? Etsi quis iis careat, non erit perfecta prudentia? Item fieri potest ut quis ex aliqua earum artium optime agat, qui tum agat imprudentissime, ut si senator, in foro artificiosissime saltet; dicamus eum, & optime saltasse, & imprudentissime egisse. Item nemo prudens est nisi vir bonus, & multi nequissimi homines talibus artibus excellunt. Item prudentia non respicit certum aliquem finem, ut ὑγίειαν aut robur, aut talia, sed id quod communiter utile est ad vitam.

Tertia, quod cum omnes artes dicantur ποιητικαὶ, verbum ποιεῖν latius patet quam in octavo τῶν μετὰ τὰ φυσικά. Ita ut & saltare, & canere fidibus, & ducere exercitum, & mederi, sit facere quatenus eae omnes res, aliaeque consimiles certis quibusdam praeceptis continentur, & quatenus earum τὸ εὖ spectatur ex ipsis, non ipso agente, hoc enim discrimen positum est ab ipso inter τέχνας & virtutes lib. 2. τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γιγνόμενα, τὸ εὖ ἔχει ἐν αὐτοῖς, ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι, τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γιγνόμενα οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων. Haec postrema est ἡ ἀρέσκουσα.

IN

IN CAPUT V.

Καὶ ποιήσεται) τῆς μὲν γὰρ ἡ ἀπραξία τέλος, λείπεται ἄρα, &c. καὶ κακά. Διὰ τοῦτο, &c. Ita collocanda haec puto ut cohaereant.

Ἔνθεν καὶ τὴν σωφροσύνην) Argumento quodam ducto a notatione τῆς σωφροσύνης probat prudentiam esse: περὶ τὰ πρακτά. Cum enim σωφροσύνη dicatur quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, quod etiam a Piatone positum est in Cratylo, id quod conservatur ὑπὸ τῆς σωφροσύνης prudentia est, servat autem illa rectum iudicium de rebus agendis, sed cur id tribuit τῇ σωφροσύνῃ potius quam fortitudini, aut Iustitiae? Primum sciendum est, τὰ πάθη esse ea, quae iudicium depravant: Recte enim ait Theocritus ὅτι τοῖς ἐρῶσι καὶ τὰ μὴ καλὰ, καλὰ πέφανται. & amorem propterea vocamus caecum, & iram caecam, & in primo Rhetoricorum docetur, aliter iudicare de rebus homines aut odio aut amore imbutos, aut iratos, aliter iis motibus animi carentes. Iustitiae igitur hic locus non est; quae non περὶ τὰ πάθη versatur, sed magis περὶ τὴν βούλησιν καὶ περὶ τὰς πράξεις. Hoc autem potius tributum est τῇ σωφροσύνῃ, quam fortitudini, quia facilius depravantur homines voluptate, quam ulla re alia, imitatur enim bonum: καὶ συντέθραπται ἡμῖν καὶ ἐγκεχρωσμένον διὰ πάθος τῷ βίῳ. Ac praeterea σωφροσύνην vocamus non tantum *temperantiam*, verum etiam moderationem quandam animi, quae constat ex cognitione sui, & ex moderatione omnium affectuum. Ea prudentiam conservat.

Αἱ μὲν γὰρ ἀρχαὶ) lego ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ) Addit nunc alia quaedam quibus proprie distinguat. τὴν φρόνησιν ἀπὸ τῆς τέχνης, atque: Ἀλλὰ μὴν τέχνης μέν ἐστιν ἀρετή. φρονήσεως δ' οὐκ ἔστι. Ἀρετὴ vocatur non tantum ea quae proprie dici-

dicitur virtus, verum etiam cuiuſcunque rei praeſtantia & bonitas. Sed in iis tantum rebus dicitur quarum aliae bonae ſunt, alia malae, ut quia non omnis regio fertilis eſt, ſed alia ſterilis, alia ferax, pinguedinem ſoli & feracitatem vocabimus ἀρετὴν χώρας, & quia equi alii veloces ſunt, alii tardi, idcirco ἀρετὴν ἵππου dicemus celeritatem curſus, ſic igitur quia cuiuslibet artis alii mali & imperiti, ſed artifices tamen, idcirco ait Ariſtoteles, eſſe quandam ἀρετὴν τέχνης; quaſi tu dicas bonitatem artis, qua fit ut alium bonum artificem vocemus, alium non item. At in prudentia nihil tale, neque enim ut alium bonum poetam dicimus, ut Homerum, alium malum, ut Choerilum, ita dicimus alium prudentem bonum & intelligentem, alium malum & imperitum. Ita hunc locum accipio. Euſtratius prope eodem modo, quamvis alii omnes aliter, ſed ſuum cuique. Sequitur.

Καὶ ἐν μὲν τέχνῃ) Plato in Hippia minore 358. Xenophon. lib. 4. ἀπομνημον. Ariſtoteles τῷ δ', τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ ſub finem: Διὸ ἐν τῷ Ἱππίᾳ λόγος παρακρούεται ὡς ὁ αὐτὸς ψευδὴς καὶ ἀληθής, τὸν δυνάμενον γὰρ ψεύδεσθαι λαμβάνει ψευδῆ. οὗτος δ' ὁ εἰδὼς καὶ ὁ φρόνιμος. ἔτι τὸν ἑκόντα φαῦλον, βελτίω. τοῦτο δὲ λαμβάνει διὰ τῆς ἐπαγωγῆς. ὁ γὰρ ἑκὼν χωλαίνων τοῦ ἄκοντος κρείττων, τὸ χωλαίνειν τὸ μιμεῖσθαι λέγων. ἐπεὶ εἴγε χωλὸς ἑκών, χείρων ἴσως, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ ἤθους καὶ τοῦτο. Seneca lib. 15. epiſtolarum: *Vis ſcire, quam diſſimilis ſit aliarum artium conditio & huius? In illis excuſatius eſt voluntate peccare, quam caſu; in hac maxima culpa eſt, ſponte delinquere. Quod dico tale eſt. Grammaticus non erubeſcit ſi ſoloeciſmum ſciens facit, erubeſcit ſi neſciens. Medicus ſi deficere aegrum non intelligit, quantum ad artem magis peccat, quam ſi ſe intelligere diſſimulat. At in hac arte vivendi, turpior volentium culpa eſt.*

Μετὰ λόγου μόνου) requirit enim praeterea ὀρθὴν ὄρεξιν, in quam oblivio nihil poteſt.

IN CAPUT VII.

Τὴν δὲ σοφίαν) Sophia antiquiſſimis temporibus non erat ullius certae virtutis facultatiſve nomen, ſed ita commune, ut quam quiſque artem exquiſite praeter ceteros calleret, in ea σοφὸς diceretur. Ipſumque σοφίας nomen omnibus etiam viliſſimorum opificum artibus tribueretur, quod vel ex Platonis Apologia, vel ex Theage conſtat, & idem confirmat Ariſtoteles hoc loco. Atque hoc ſenſu videlicet illud protulit,

Ἐπεὶ σοφὸς ἤραρε τέκτων.

Idemque Iliados o. fabrum, id eſt, ναυπηγὸν peritum deſcribens πᾶσαν σοφίαν ei tribuit, ut & Heſiodus cytharaedo Lino, & Heſiodus cum ſignificare vellet ſe nauticae rei prorſus imperitum eſſe. Οὔτέ τι ναυτιλίης, inquit σεσοφισμένος. ſed & Xenophon in Hierone cibos exquiſitus apparatos ac conditos σοφίσματα vocavit: σοφὸς igitur aut σοφιστὰς vocabant eos, qui quacunque in re multum operae ac ſtudii ponerent: τοὺς, ut ait Clemens in primo στρωμάτων περὶ ὁτιοῦν πολυπράγμονας: ut Euſtathius, ἅπαντας τοὺς τεχνίτας. Iccircoque Socrates cum Theaeteto diſputans innuere videtur, τὴν σοφίαν οὐ διαφέρειν τῆς ἐπιστήμης, & diſcere nihil eſſe aliud, quam περὶ ὃ μανθάνει τις, σοφώτερον γίνεσθαι

II. Peculiare autem aliquando hoc nomen muſicorum fuit, eos enim omnium eſſe eruditiſſimos putabant. Cicero 1. Tuſculanarum, *ſummam eruditionem Graeci ſitam cenſebant in nervorum vocumque cantibus*. Athenaeus lib. 14. τὸ δ' ὅλον ἔοικεν ἡ παλαιὰ τῶν ἑλλήνων σοφία τῇ μουσικῇ μάλιστα εἶναι δεδομένη. καὶ διὰ τοῦτο τῶν μὲν θεῶν Ἀπόλλωνα, τῶν δὲ ἡμιθέων ὀρφέα μουσικώτατον καὶ σοφώτατον ἔκρινον, καὶ πάντας τοὺς χρωμένους τῇ τέχνῃ ταύτῃ σοφιστὰς ἀπεκάλουν. Horatius *ſylveſtres homines*, &c. & paullo poſt:

—fuit haec ſapientia quondam
publica privatis, &c.

III.

III. Iam vero apud antiquos musici iidem erant & poetae. Cicero 3. de orat. *Namque haec duo musici, qui erant quondam iidem poetae machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum*. Cum ergo musici σοφοὶ sive σοφισταὶ dicerentur, poetae quoque eodem nominis honore afficiebantur, Laeritus lib. 1. οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἐκαλοῦντο, καὶ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ σοφισταί, καθὰ καὶ Κρατῖνος ἐν Ἀρχιλόχῳ τοὺς περὶ Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἐπαινῶν, οὕτως καλεῖ. Atque hinc videlicet Ἀνακρέων ὁ σοφὸς in Phadro, & poetae in Lyside sapientiae patres ac duces, & a Cicerone in Miloniana *homines sapientissimi* nominantur.

IV. Sapientes etiam vocabant eos, qui condendarum legum gubernandarumque civitatum rationem tenerent, Cuiusmodi sapientiam apud Platonem expetit Theages. Id putabant fecisse primos poetas, quod Horatiani versus paulo supra a me citati indicant, & eodem nomine vocabant leges & cantica, νόμους, & solebant apud quosdam populos leges includi versibus, & vulgo cani. Aristoteles in politicis auctor est. Sed hanc Aristoteles, ut videbimus, *prudentiam*, non *sapientiam* vocat.

V. Quoniam autem Rhetores contendebant, artem suam eam esse, qua regerentur civitates, sibique politicorum nomen vindicabant: factum, ut ipsis quoque sapientum appellatio tribueretur. Itaque eis ubi copiose & ornate in publico dixerant, acclamabatur, σοφῶς. Martialis.

Quod tam grande σοφῶς, &c.

VI. Σοφοὺς etiam vocabant callidos & astutos: quomodo Euripides, mulieres ad machinanda mala sapientissimas esse dicit.

VI At Aristoteles eos proprie sapientes vocat, qui in rebus divinis, & in iis quae in obscuritate naturae latent contemplandis occupati sunt, & lib. 1. τῶν μετὰ τὰ φυσικά, sapientiam vocat eam scientiam, quae primus rerum caus-

caussas, primaque principia considerat: quaeque non in huius, aut illius generis, sed in eius quod est ea ratione quae est cognitione ac contemplatione versatur.

Phidiae opus fuit Iuppiter Olympius ex ebore teste Plinio (coadiutore Celote quodam) Anno VC.CCC.& initio pistor fuit cuius statuae ad pedes adscriptum erat: φειδίας χαρμίδου ὑὸς Ἀθηναῖος μὲν ἐποίησε. Auctor Pausanias, cuius exemplum unde duxisset interrogatus, respondit hic se Homeri versibus, quasi magistro usum.

Ἦ, καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε κρονίων
Ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον.

Hoc simulachrum cum vidisset, L. Aemilius Paullus (auctor Polybius apud Suidam) obstupuisse dicitur, & dixisse: *Solus Phidias Homericum Iovem digne imitatus est*. Fecit & Athenis Minervam ex ebore & auro 26. cubitorum, mors illius est apud Plutarchum in Pericle. Polycletum nobilitavit Conon. Diadumenus, Astragalozoutes, &c. Consummasse hanc scientiam iudicatus est, & Toreuticen sic erudisse ut Phidias aperuisset.

Ἀρετὴ τέχνης) confirmat interpretationem meam.

Εἶναι δέ τινας) Duo proponit, sapientiam non esse idem quod πολιτικὴν, & non esse idem quod φρόνησιν, & addit commune argumentum ad probandum utrumque quod sapientia versatur περὶ τὰ τιμιώτατα, at talis non est homo, harum autem utraque respicit hominem, deinde utramque partem tractat sensim, sed ordine inverso, id est, omnes dixerint τὸ φρόνιμον εἶναι nihil esse aliud quam τι τὸ δ' θεωρεῖν περὶ αὐτὸ ἕκαστα, & si quis hoc praestare possit, ei potissimum singula commiserint ac gubernanda tradiderint.

Ἐν τῇ μαργείτῃ] Citat hunc & Basilius homilia ad Iuvenes, sed dubitat num hoc poema sit Homeri. Con-

 stat

ſtat ex iambicis & ex heroicis Ariſtotelis, περὶ ποιητικῆς, Archilochus, Cratinus, Callimachus, Haepheſtion, de ipſo Margite, vide quae apud Suidam & Ariſtophanem ἐν βατράχοις. Citat ex Margite Plato hunc verſum in Alcibiade 2.

Πόλλ' ἠπίστατο ἔργα, κακῶς δ' ἠπίστατο πάντα.

Ἄνθρωπός ἐστιν) haec de re paulo infra diſputabitur. Euſtratius haec ita exponit. Abſurdum autem eſt, ſi quis dicat politicam eſſe ſcientiam, non eſt enim. Cum ſit περὶ τὰ ἐνδεχόμενα eodemque modo, abſurdum eſt, ſi quis dicat prudentiam eſſe σπουδαιοτάτην, id eſt, ſapientiam, ſed haec expoſitio mihi quidem probari non poteſt. Melius D. Thomas, quem ſequor.

Εἰ δὴ ὑγιεινὸν) Conſtituitur hoc loco inſigne diſcrimen inter ſapientiam & prudentiam petitum, ex diſſimilitudine rerum in quibus earum utraque verſatur. Intelligendum eſt enim eorum, quae ſunt, quaedam qualia ſunt, talia ſemper eſſe, & talia dici ſuapte vi, & ſine ulla ad aliud relatione. Ut color qui habet vim aſpectus diſſipandi, ſemper eſt album; & recta ſemper eſt linea, quae breviſſima eſt inter duo puncta; neque id tantum: verum & quae iis affecta ſunt, ſemper talia ſunt, niſi mutentur, ut nix & ebur ſemper alba, niſi mutentur: & quamvis, arquatis, ut ait Varro, & veternoſis, quae lutea non ſunt, lutea videntur, non tamen mutant colorem, prout is qui ea intuetur affectus eſt. Non enim aſſentimur Democrito, qui ut eſt apud Galenum lib. 1. περὶ τῶν καθ' ἱπποκράτην στοιχείων, dicebat:

Νόμῳ χροιή, νόμῳ πικρόν, νόμῳ γλυκύ.

Cum ſignificaret, album, nigrum, amarum, dulce, nihil eſſe revera, ſed opinione tantum. Neque Protagorae, qui dicebat hominem omnium rerum eſſe menſuram. Ita ut tale quidque eſſet, quale ei videretur: neque Ariſtoni, & Pyrrhoni, quorum iampridem

merito

merito explosa sententia est. Neque remus in aqua rectus esse desinit, etiamsi inflexus videtur. Quaedam alia sunt, quae non dicuntur talia, nisi ex relatione quadam ad aliud, & sine ulla mutatione sui saepe talia esse desinunt, ut cibus, potus, somnus; ambulatio, gestatio, navigatio, non dicuntur salubria, bona aut mala, nisi quatenus ad aliud pertinent, neque aut omnibus uniusmodi sunt, aut iisdem semper. Aliud, ait Aristoteles, bonum ac salubre est hominibus, aliud piscibus; quin etiam hominum aliud alii, & eidem modo bonum ac salubre, modo contra. Eadem *sapientiae & prudentiae* divinctio est. Nam *sapientia* versatur iis in rebus, quae semper eodem se modo habent, neque usquam alio pertinent: at *prudentia* in eis quae pro temporum, locorum, ac personarum varietate mutantur. Itaque sapientiae decreto immutabilia sunt: at prudens saepe consilium mutat: *Nunquam*, ait Cicero, *praestantibus in Repub. gubernanda viris laudata est in una sententia perpetua permansio; sed ut in navigando tempestati obsequi artis est, etiamsi portum tenere non queas: cum vero id possis mutata velificatione assequi, stultum est, eum tenere cum periculo cursum, quem ceperis: potius, quam eo commutato, quo velis, tamen pervenire: sic cum omnibus nobis in administranda Repub. propositum esse debeat, id quod a me saepissime dictum est, cum dignitate otium, non idem semper dicere, sed idem semper spectare debemus.*

Τὸ γὰρ περὶ αὐτὰ ἕκαστα) Etsi neutro genere usus est Aristoteles, tamen latine libentius hoc modo verterint. *Prudentem enim omnes dixerint eum, qui quaque in re quid bonum factu sit, viderat, eique rem illam commiserint.* Est autem argumentum a coniugatis. Nam τὸ ἀγαθὸν & τὸ εὖ quodammodo coniugata sunt. De varietate coniugatorum Simplicius in Categ. τὸ ἀγαθὸν non idem est omnibus, τὸ φρόνιμον versatur ἐν τῷ εὖ θεωρεῖν. Non potest igitur τὸ φρόνιμον semper idem esse, id est, non est pru-

dentis semper idem sentire, aut suadere: sed orationem ac consilium suum, ad locorum, temporum, personarum varietatem ac mutationem accommodare.

Διὸ καὶ τῶν θηρίων) *Quocirca*, inquit, *etiam bestiarum quasdam prudentes esse dicunt: quaecunque vim quandam habent, ea quae sibi ad victum necessaria sunt, providendi*. Hoc autem argumento probat, prudentiam in eo sitam esse, ut quis sibi prospiciat, ac praeparet ea quibus ad vitam tuendam indiget, quod in bestiis quoque talem quandam prospicientiam *prudentiae* nomine afficere soleamus. Illius autem naturalis in bestiis prudentiae exemplum poni potest in formica; de qua Horatius.

Parvula nam exemplo est magni formica laboris.
Ore trahit quodcunque potest, atque addit acervo
Quem struit haud ignara ac non incauta futuri;
Quae simul inversum contristat Aquarius annum,
Non usquam prorepit, & illis utitur ante
Quaesitis sapiens.

Sed & miram quandam araneorum calliditatem videmus; & quae tum ab aliis, tum a Virgilio in quarto Georgicōn de apibus scripta sunt, fidem non facerent, nisi quotidie cernerentur. Sed qui mira quaedam animalium ingenita cognoscere cupiet, legat Aristotelis librum 9. de historia animalium; & Plutarchi Gryllum, eiusdemque Commentarium, in quo disputatur. *Utra animalia prudentiora sint, eane quae in terris, an ea quae in aquis degunt.*

Φανερὸν δ᾽ ὅτι) Docet rationem administrandae Reipublicae non esse idem quod sapientiam; multas enim sapientias esse oporteret, cum illa spectet id quod utile est civitati: aliud autem alii civitati utile est. Sed ne quid dissimulem, valde suspicor multas voces hoc loco temere adiectas. Et si quis illa τῶν ζώων, & τῶν ὄντων delenda censuerit, me quidem adstipulatorem habebit.

Nisi

Nisi forte alterum alterius locum occupavit. Non esse autem eandem artem medendi morbis omnium animalium, vel ex eo intelligitur, quod alii hominibus, alii equis, alii bobus, aut pecudibus medicinam faciunt, eorumque maxime inter se diversae artes ac facultates, quomodo tamen Plato utitur nomine (σοφίας in Theage & Plutarchus in Themistocle sub principium.

Εἰ δὲ ὅτι βέλτιστον) Ut in exemplis notis illustribusque versemur. Poterat fortassis aliquis existimare politicen, & sapientiam eandem esse, hoc argumenta usus: quod homo animal omnium longe praestantissimum est; ita ut ea facultas quae humanum bonum maxime spectat, qualis est politice videatur in maximis maximique faciendis rebus versari. Diximus autem sapientiam esse; περὶ τὰ τιμιώτατα. Respondet Aristoteles, ex eo nihil effici: neque verum esse quod sumitur; multa enim sunt homine praestantiora & diviniora; ut exempli causa. Corpora coelestia. Non igitur vere dicitur hominem esse τὸ τιμιώτατον, aut τὸ θειότατον τῶν ὄντων.

Sed in his quaedam sunt, quae accuratius consideranda videantur. Ac illud primum. Sitne ea hominis praestantia & excellentia, quam hic significari videmus. sane enim multa dicta sunt a veteribus, quae videntur valde ad abiiciendum ac deprimendum hominem pertinere. Homerus quidem universe pronunciat, nihil eorum quae terra nutrit, esse homine infirmius.

Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο.

Et maximus Homeri imitator divinus poeta Sophocles, ita sapientissimum virum Ulyssem loquentem facit.

Ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο, πλὴν
Εἴδωλ᾽ ὅσοι περ ζῶμεν, ἢ κούφην σκιάν.

Sed & Aeschilus tam hominem dixerat esse *umbram fumi*, & postea Pindarus, *umbrae somnium*; & notum est illud Varronis. *Homo Bulla*; neque facilius quicquam est, quam eiusmodi quamlibet multa colligere.

Sed multa contra dixere iidem veteres, quibus dignitatem hominis amplificarent & extollerent. Nam & esse homini cum Diis agnationem, & animos nostros decerptos ac delibatos esse ex mente divina, esseque illius quasi quaedam ἀποσπασμάτια: & quidam veterum philosophorum dixisse traditur, Deum esse *hominem immortalem*, hominem autem, *mortalem Deum*: stulte ille quidem & arroganter. Sed tamen significare voluit, magnam quandam esse homini similitudinem cum Deo. Quid illa Poetarum quam magnifica sunt? Ovidius 1. Metam.

Sanctius his animal, mentisque capacius altae
Deerat adhuc, & quod dominari in cetera posset.
Natus homo est, sive hoc divino numine fecit
Ille opifex rerum mundi melioris origo;
Sive recens tellus, seductaque nuper ab alto
Aethere, cognati retinebat semina coeli.
Quum satus Iapeto mistam fluvialibus undis
Finxit en effigiem moderantum cuncta Deorum.

Quid illud Oppiani?

οὐ γάρ τι πέλει καθυπέρτερον ἀνδρῶν,
Νόσφι θεῶν μένοισι δ᾽ ὑπείξομεν ἀθανάτοισι.

Sunt autem & illa sapienter dicta ad reprimendam hominum arrogantiam, & haec ad eosdem abducendos a rebus caducis & mortalibus, & ad coelestium ac divinarum cognitionem atque amorem excitandos. Neque dubium est, quin homo longe multumque ceteris animalibus antecellat; nam & caetera propter hominem condidit Deus; quod non tantum e sacris libris cognovimus (quanquam ex eis maxime ac certissime) verum etiam ex Aristotele ipso, cuius haec sunt e primo Politicorum τά τε φυτὰ τῶν ζώων ἕνεκεν εἶναι, καὶ τὰ ἄλλα ζῷα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἥμερα καὶ διὰ τὴν χρῆσιν. καὶ διὰ τὴν τροφήν. τῶν δ᾽ ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα, ἀλλὰ τάγε πλεῖστα τῆς τροφῆς, καὶ ἄλλης βοηθείας ἕνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθὴς καὶ ἄλλα ὄργανα γίνηται ἐξ

αὐτῶν

αὐτῶν. statimque addit εἰ οὖν ἡ φύσις μηθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ, μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν. In eandem sententiam multa e Stoicorum hausta libris apud Ciceronem in secundo de natura deorum disputantur. Et Iurisconsulti cum in fructibus etiam animalia numerent fructus omnes esse aiunt a natura hominum gratia comparatos; l. in pecudum fructu Dig. de usuris & fructibus. Ad summam, cum constet, finem semper omnibus quae ad ipsum referuntur, praestantiorem esse: & omnia animalia propter hominem condita, sequitur hominem multo esse aliis animalibus praestantiorem. Atque hoc est, quod ait Aristoteles: ὅτι βέλτιστον ἄνθρωπος τῶν ἄλλων ζώων. subiungit tamen esse alia quaedam multo divinioris naturae, ut ea ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν, quibus significari opinor corpora coelestia; nam ea animalia esse & quidem ratione praeditae, Plato, Aristoteles, Stoici censuerunt. Plato in Timaeo: οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν. Quae Cicero ita convertit. *Quam ob caussam non est cunctandum profiteri, si modo investigari aliquid coniectura potest. Hunc mundum animal esse, idque intelligens & divina providentia constitutum.* Aristoteles 2. de Coelo, ὁ δ' οὐρανὸς ἔμψυχος καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν & in eodem: Ἀλλ' ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων, τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς. De Stoicorum autem sententia multis idem argumentis confirmatur in secundo de natura Deorum. Atque ex hac opinione illa Ovidiana sunt. 1. Metam.

Non regio foret ulla suis animalibus orba,
Astra tenent coeleste solum, formaeque Deorum,
Cesserunt nitidis habitandae piscibus undae.
Terra feras cepit, volucres agitabilis aer.

videtur Apostolus esse complexus dicendo, sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates; dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt; ego me ista ignorare confiteor, sed nec illud quidem certum habeo, utrum ad eandem societatem pertineant sol & luna, & cuncta sidera: quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu vel intelligentia videantur. Sed hoc religio nostra, id est, veritas ipsa repudiat. Cur illud, φανερώτατά γε ab Aristotele additum est? Quoniam alia etiam esse animalia homine diviniora rudis illa, & stulta vetustas credidit, *Heroas*, *Daemonas*, *Faunos*, *Nymphas*, aliaque huiusmodi otiosorum hominum somnia. Sed Aristoteles iis tantum uti voluit, quae in conspectu omnium sita essent.

Ἐκ δὴ τῶν εἰρημένων) *Quoniam earum rerum quae natura plurimi sunt, & principia, & ea quae efficiuntur ex principiis complectitur.*

Διὸ Ἀναξαγόραν) Argumentum hoc est a communi & usitata loquendi consuetudine: Vin' tu, inquit, scire, quid homines sapientiae, quid prudentiae nomine intelligant? Anaxagorae, Thaleti & similibus sapientiae laudem tribuunt, propterea quod versati sunt in magnarum & sublimium, & reconditarum rerum indagatione, prudentiae negant: propterea quod contemnebant rem familiarem, & ea quae ad vitam commode tuendam necessaria sunt, negligebant. Aperte igitur significant, se sapientiam in rerum divinarum, prudentiam in utilium ad vitam, cognitione, & intelligentia ponere. De Anaxagora haec leguntur apud Laertium. Οὗτος δ' εὐγενείᾳ καὶ πλούτῳ διαφέρων ἦν, ἀλλὰ καὶ μεγαλοφροσύνῃ, ὥστε τὰ πατρῷα παρεχώρησε τοῖς οἰκείοις. αἰτιαθεὶς γὰρ ὑπ' αὐτῶν ἀμελῶν, τί οὖν, ἔφη, οὐχ ὑμεῖς ἐπιμελεῖσθε; καὶ τέλος ἀπέστη. καὶ περὶ τὴν τῶν φυσικῶν θεωρίαν ἦν, οὐ φροντίζων τῶν πολιτικῶν, ὅτε καὶ πρὸς τὸν εἰπόντα, οὐδέν σοι μέλει τῆς πατρίδος; εὐφήμει, ἔφη, ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος, δείξας τὸν οὐρανόν. Thales autem

Astro-

Astrologiam praecipue coluisse, & multa in ea primus adnotasse traditur, eamque praecipue ob caussam primus nominatus. Cicero quidem eum e septem illis sapientissimum fuisse dicit. Derisum a vetula (quod hic etiam D. Thomas narrat) his verbis apud Laertium legimus: λέγεται δὲ ἀγόμενος ὑπὸ γραὸς, ἐκ τῆς οἰκίας ἵνα τὰ ἄστρα κατανοήσῃ εἰς βόθρον ἐμπεσεῖν, καὶ αὐτῷ ἀνοιμώξαντι φάναι τὴν γραῦν, σὺ γὰρ ὦ Θαλῆ τὰ ἐν ποσὶν οὐ δυνάμενος ἰδεῖν, τὰ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴει γνώσεσθαι; quo ex ioco effictus est ille veteris poetae versiculus, quem citat Cicero lib. de divinatione:

Quod est ante pedes nemo spectat: coeli scrutantur plagas.

Huic tamen & tractandae Reipub. & rei familiaris amplificandae voluntatem magis, quam facultatem defuisse constat. Ita enim de eo Laertius: δοκεῖ δὲ καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἄριστα βεβουλεῦσθαι Κροίσου γοῦν πέμψαντος πρὸς Μιλησίους ἐπὶ συμμαχίᾳ, ἐκώλυσεν, ὅπερ Κύρου κρατήσαντος ἔσωσε τὴν πόλιν. Posse autem si eam cogitationem se dignam duceret, nullo negotio ad maximas divitias pervenire ostendit, cum provisa ac praecognita futura olearum ubertate, omnia Milesiorum & Chiorum praela olearia, & trapeta vili conduxit, ut Aristoteles I. πολιτικῶν, & Hieronymus Rhodius apud Laertium scribunt, aut, ut Cicero ait, omnem oleam, antequam florere coepisset in agro Milesio coemit, qua ex re ingentem sibi pecuniam comparavit, etsi Plinius hoc ipsum, & paulo aliter narrat, & non Thaleti, sed Democrito tribuit, cuius verba sunt libro 18. cap. 28. *Ferunt Democritum, qui primus intellexit ostenditque cum Terris Coeli societatem spernentibus hanc curam eius opulentissimis civium, praevisa olei caritate ex futuro Vergiliarum ortu, qua diximus ratione, ostendemusque iam plenius, magnatum utilitate propter spem olivario emisse in toto tractu omne oleum, mirantibus, qui paupertatem & quietem doctrinarum ei sciebant in primis cordi esse. Atque ut apparuit caussa, & ingens divitiarum*

cursus

curſus, reſtituiſſe mercedem anxiae & avidae Dominorum potentiae, contentum ita probaſſe, opes ſibi in facili, cum vellet, fore. Hoc poſtea Sextius e Romanis ſapientiae adſectatoribus Athenis fecit eadem ratione. Haec Plinius. Sed eum ego in Democriti memoria lapſum puto.

Διὸ καὶ ἔνιοι οὐκ εἰδότες) qui tenent cauſſam, neque τὸ καθόλου.

Ἐνίων εἰδότων) non tamen quibuſvis ſcientibus, ſed quibuſdam tantum, iis nimirum, qui experientia carent.

Πρακτικώτεροι, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις) ſunt enim & alii, ut aſſuefacti, οἱ ἔμπειροι. Ut multi cauſſidici ac rabulae forenſes etſi legum, & Iuris civilis imperiti, melius litem aliquam diriment, quam quidam qui cognitione ac ſcientia Iuris excellent. Ariſtoteles 1. τῶν μετὰ τὰ φυσ. πρὸς μὲν οὖν τὸ πράττειν, ἡ ἐμπειρία τέχνης οὐδὲν δοκεῖ διαφέρειν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπιτυγχάνοντας ὁρῶμεν τοὺς ἐμπείρους τῶν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας λόγον ἐχόντων. αἴτιον δ᾽ ὅτι ἡ μὲν ἐμπειρία τῶν καθέκαστά ἐστι γνῶσις, ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου· αἱ δὲ πράξεις, καὶ αἱ γενέσεις πᾶσαι περὶ τὸ καθέκαστόν εἰσιν. οὐ γὰρ ἄνθρωπον ὑγιάζει ὁ ἰατρεύων, πλὴν ἢ κατὰ συμβεβηκός, ἀλλὰ Καλλίαν ἢ Σωκράτην. &c. Vide locum. Lambinus hoc loco illud ἐν τοῖς ἄλλοις, male reddit, *in aliis rebus*, vertendum, *inter alios*, aut *inter ceteros*.

Εἴη δ᾽ ἄν τις καὶ ἐνταῦθα ἀρχιτεκτονική) Cognitio τοῦ καθόλου πρὸς τὴν τῶν καθέκαστα γνῶσιν, λόγον ἀρχιτεκτονικῆς ἔχει. Ut in medicina, κυβερνητικῇ, οἰκοδομικῇ, aliiſque ſimilibus.

IN CAPUT VIII.

Ὄνομα πολιτική) aut δικαστική Euſtrat.

Αὕτη δὲ πρακτική) ἡ αὐτὴ δὲ πρακτική, illud autem βουλευτική expungo, etſi ab Euſtratio cognoſcitur.

Οὖν τί ἂν εἴη γνώσεως) προφρονήσεως. Euſtrat. quoque affirmat in aliis libris ita legi.

Διὸ

Διὸ κ̀ Εὐριπίδης) Euripides in Philoctete.

Πολλοῖς ἠριθμημένον) ἠριθμημένῳ.

Καὶ οἴονται τοῦτο δεῖν) Plutarchus ἐν τῷ περὶ τ̃ ἀνεπιφθόνως ἑαυτὸν ἐπαινεῖν

Ἐξήλυθε τὸ τούτους φρονίμους) alios, τὸ περὶ τοὺς φρονίμους. Ego deesse aliquid puto.

Πλῆθος γ̃ χρόνου) Euripid. φοινίσ.

> Ὦ τέκνον οὐχ᾽ ἅπαντα τῷ γήρᾳ κακά,
> Ἐτεόκλεες πρόσεστιν, ἀλλ᾽ ἡ ἐμπειρία
> Ἔχει τὶ δεῖξαι τῶν νέων σοφώτερον.

Ἔτι ἡ ἁμαρτία) hoc ad superiora refertur, non ad ea, quae proxime antecesserunt.

Αἴσθησις ἡ φρόνησις) al. ἡ φρόνησις, ego deleo utrumque.

Τὸ ζητεῖν γ̃ κ̀ βουλεύεσθαι) ζητεῖν, & βουλεύεσθαι quomodo differant.

IN CAPUT IX.

Ἔστι δὲ εὐστοχία τις) l. ἀγχίνοιά τις ἡ εὐστοχία, etsi in 1. ὑστέρων, definitur ἀγχίνοια, εὐστοχία τις, sed videtur utraque vox idem valere, neque illa esse definitio, sed explicatio.

Ὥστε ὀρθῶς ἔσται) ὀρθῶς βουλεύεσθαι, dicitur quicunque coepit consilium aptum ad efficiendum quod vult, sive bonum id sit, sive malum, sed εὖ βεβουλεῦσθαι is tantum, qui bonum aliquod spectat.

Ἡ᾽ κατὰ τὸ ὠφέλιμον) κατὰ τὸ ὠφέλιμον, κ̀ εὖ δεῖ ἐκ παραλλήλου. Eustrat,

Εὖ βεβουλεῦσθαι) εὖ βουλεύεσθαι duobus modis dicitur, ἁπλῶς & πρός τι. Cum igitur εὐβουλία, & prudentia sint prope idem, videbitur itidem duplex prudentia esse, una ἁπλῶς, alteia πρός τι τέλος. Hoc vero interest inter eubuliam, & prudentiam, quod prudentia est & περὶ τέλους, & περὶ τῶν πρός τέλος. Sed tamen τὸ τέλος ἀγαθὸν εἶναι δεῖ.

IN CAPUT X.

Πάντες γὰρ ἂν ἦσαν) Argyr. hoc amplius, πάντες γὰρ ἂν οἰόμενοι ἢ δοξάζοντες ἦσαν συνετοί. quomodo facilior esset sententia.

Ἡ δὲ ξύνεσις) Synesin Cicero vocat iudicium in epistola ad Furinum, lib. 10. *Omnino plura me scribere, cum tuum tantum consilium, iudiciumque sit, non ita necesse arbitrabar*.

Ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν) In Eutydemo interrogatur Clinias, utri μανθάνουσιν οἱ σοφοί, ἢ οἱ ἀμαθεῖς, & illuditur varia significatione verbi μανθάνειν. Tum πότερα μανθάνουσιν, ἃ ἐπίστανται, ἢ ἃ μή. Definitur ibidem τὸ μανθάνειν, τὸ λαμβάνειν τὴν ἐπιστήμην. At Socrates tandem, οὐκ ᾔδησθα, inquit, τὸ μανθάνειν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι καλοῦσι μὲν ἐπὶ τῷ τοιῷδε, ὅταν τις ἐξ ἀρχῆς μηδεμίαν ἔχων ἐπιστήμην περὶ πράγματός τινος, ἔπειτα ὕστερον αὐτοῦ λαμβάνει τὴν ἐπιστήμην. καλοῦσι δὲ τὸ ταυτὸ τοῦτο, καὶ ἐπειδὰν ἔχων ἤδη τὴν ἐπιστήμην ταύτην, τῇ ἐπιστήμῃ ταυτὸν τοῦτο πρᾶγμα ἐπισκοπῇ ἢ πραττόμενον, ἢ λεγόμενον. μᾶλλον μὲν οὖν αὐτὸ ξυνιέναι καλοῦσιν ἢ μανθάνειν, ἐπὶ δὲ ὅτε καὶ μανθάνειν.

IN CAPUT XI.

Ἡ δὲ καλουμένη γνώμη) Cicero hanc videtur vocare sententiam in lib. de Senect. *non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur, sed consilio; & auctoritate, & sententia &c.*

Τὰ γὰρ ἐπιεική) Omnium enim bonorum virorum commune est aequo, & bono cum aliis agere, ita interpretor; at Argyropylus, *bona enim & aequa omnibus sunt coram bonis ea ratione, qua ad alium tendunt*.

Καὶ ὁ νοῦς; νοῦς ut accipitur cum est habitus principiorum,

rum, est περὶ τὰ χαθόλου μαλιστα, at cum dicimus aliquem νοῦν ἔχοντα & aliquid factum νουνεχόντως ad singularia refertur.

IN CAPUT XII.

Διατηρήσει δὲ) Xenophon. 1. ἀπομνημον.

'Αλλ' ὡς ἡ ὑγίεια) τὰ ὑγιεινὰ exemplar Germanicum, & ita legisse videtur D. Thom. ego tamen deleo.

Τοῦ δὲ τετάρτου) In superioribus fecit τῆς ψυχῆς, τὸ μὲν λογικὸν, τὸ δὲ ἄλογον. Rursusque τὸ λογικὸν διττὸν, καὶ τὸ ἄλογον διττὸν, quatuor igitur fecit τῆς ψυχῆς μόρια, τὸ λογικὸν τὸ θεωρητικὸν, τὸ λογικὸν τὸ βουλευτικὸν, τὸ ἄλογον μὲν καθ' ἑαυτὸ, λογικὸν δὲ μεθέξει, τὸ παντάπασιν ἄλογον. Huius igitur τετάρτου μορίου, ait nullam talem esse virtutem.

'Επιστῆσαι σαφέστερον) Attente considerantibus ut de mundo ἐπιστήσαντες τόποις. Polyb. δεῖ δ' ἐπιμελέστερον ἐπιστῆσαι περὶ τῶν τοιούτων. Hanc vocem omisere Argyr. Perion. Lamb. Vetus autem & Arretinus male verterunt scientibus, non est autem ab ἐπίσταμαι, sed ab ἐφίστημι. Plinius lib. 6 epist. *Evocatus*, ἐπίστασθε, *quid facere debeamus*, id est, attente, & diligenter considerate.

IN CAPUT XIII.

Virtutes morales ἀντακολουθοῦσιν an minus? Etiam, nam nulla earum est sine prudentia, & posita prudentia; omnes sequuntur. At qui non idem est ἀφυέστατος, ad omnes: ergo poterit hanc habere, ad quam est εὐφυέστερος, illam aliam non habere. Respondeo, hoc verum esse potest in virtutibus naturalibus; inperfectis, & proprie dictis non item. Itaque Eustratius ait hanc opinionem esse κοινὴν παρὰ τοῖς σοφοῖς.

Cic. 3. Tuscul. ait virtutes omnes esse inter se nexas, & coniugatas. Idem 2. de offic. *Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso*

ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes; nunc ita seiungam, quasi possit quisquam qui non idem prudens sis, iustus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione subtilitas, alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Cic. 1. Tusc. *Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam, virtutem autem si unam amiseris, etsi amitti non potest, sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum?* Augustinus in epistola ad Hieronymum de loco illo D. Iacobi, *qui offenderit in uno, &c. Certe hinc persuadent; qui unam virtutem habuerit, habere omnes, & omnes deesse, cui una defuerit, quod prudentia nec ignava, nec iniusta, nec intemperans potest esse. Nam si aliquid horum fuerit, prudentia non erit. Porro si prudentia tunc erit, si & fortis, & iusta; & temperans sit, profecto ubi ubi fuerit, secum habet ceteras. Sed & fortitudo imprudens esse non potest, vel intemperans, vel iniusta, sic temperantia necesse est, ut prudens, fortis, & iusta sit, sic iustitia non est, nisi sit prudens, fortis, & temperans. Ita ubi est una vera, aliqua earum, & aliae similiter sint. Ubi autem aliae desunt, vera una illa non est, etsi aliquo modo similis esse videatur.*

Duo hic quaerenda sunt, quid Aristoteles senserit, & quid verum sit. Laeritus de Aristotele: τὰς δὲ ἀρετὰς ἔφη μὴ ἀντακολουθεῖν. ἐνδέχεσθαι γὰρ φρόνιμόν τινα καὶ ὁμοίως δίκαιον ὄντα, ἀκόλαστον καὶ ἀκρατῆ εἶναι. Ipse Aristoteles 4. horum ait fieri posse ut aliquis sit liberalis, neque tamen magnificus. Item ex iis quae ipse dicit, manifesto colligitur posse esse modestum, qui non sit magnanimus, & quis videt posse esse iustum, qui non sit ἀνδρεῖος? Ex his videtur colligi, Aristotelem non putasse eas ἀντακολουθεῖν. Nunc quid verum sit quaeremus. Ac non videtur verum eat ita esse connexas. Agesilaus interrogatus, utra virtus esset praestantior, iustitiane an fortitudo, respondit, iustitiam videri sibi praestantiorem, quia forti-

titu-

titudo tantum in bello valeret, atqui iustitia bello & pace necessaria esset. Iudicavit ergo maximus rex eas posse separari. Item virtutes agendo comparantur. Nihil autem vetat aliquem exerceri in aliqua virtute, ut temperantia, qui tamen non exerceatur in fortitudine. Item Aristoteles ipse, ut diximus, eas distinguere videtur.

Conclusio. Aristoteles censet virtutes ἀντακολουθεῖν non quidem omnes, sed quatuor illas praecipuas, quae vulgo cardinales dicuntur, idque constat cum ex hoc loco, tum e libro sequenti, ubi hoc ipsum repetit, & ita hoc veteres accepisse, constat ex iis ipsis, quae protulimus. Vide & Galen. in lib. ὅτι ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος. οὐ γὰρ δὴ δέος γε μὴ χρημά των καταφρονῶν καὶ τὴν σωφροσύνην ἀσκῶν ἄτοπόν τι πράξῃ. πάντα γὰρ ἃ τολμῶσιν ἀδίκως ἄνθρωποι, φιλοχρηματίας ἀναπειθούσης, ἢ γοητευούσης ἡδονῆς πράττουσιν. οὕτω δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἀναγκαῖον ἔχειν αὐτόν. σύμπασαι γὰρ ἀλλήλαις ἕπονται, καὶ οὐχ οἷόν τε μίαν ἡντινα λαβόντι, μὴ οὐχὶ καὶ τὰς ἄλλας ἁπάσας εὐθὺς ἀκολουθούσας ἔχειν, ὥσπερ ἐκ μιᾶς μηρίνθου δεδεμένας. Neque hoc tantum Aristot. dixit, sed & ita se habere verissimum est.

Solutio contrariorum.

Laertium aperte constat mentiri, neque hoc ei novum est, aut inusitatum. Opponemus autem ei Aristotelem ipsum, tum Alexandrum Aphrodisiensem, scriptorem multo & eruditiorem, & antiquiorem, quem vide cap. 22. lib 4. ἀποριῶν, καὶ λύσεων. Cetera argumenta nihil attinent ad virtutes cardinales, itaque non labefactant sententiam nostram. Agesilaus vulgi more locutus est, ut & Cicero se interdum loqui fatetur. Cetera facile solvi possunt; si animadvertamus virtutem numquam dici plane perfectam, nisi cum quis ita effectus est, ut nihil possit accidere tantum, quod eum impellat ad turpiter agendum, & ad desciscendum

a vir-

a virtute. Id aut posse fieri, nisi quis omnes illas virtutes habeat, doceri potest ex iis, quae sunt apud Burleum; Buridan. & Acciaiolum.

Καὶ γὰρ παισὶ) vide exemplum mirae constantiae, & odii etiam in tyrannos, in Catone Uticensi adhuc puerulo apud Plut. & egregium exemplum humanitatis in filiola Plutarchi adhuc infante, ἐν τῷ παραμυθ. πρὸς ἰδίαν γυναῖκα.

Σωκράτης μὲν οὖν) ergo quodammodo probabat illud:

Ὦ τλῆμον ἀρετή, λόγος ἄρ' ἦσθ' ἐγὼ δέ σε
Ὡς ἔργον ἤσκουν· σὺ δ' ἄρ' ἐδούλευες τύχῃ, &
virtutem verba putas, ut
Lucum ligna. Horat.

Ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν) quod posset esse etiam alio monente, qui prudens esset. At μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου agere non dicetur, nisi qui ipse prudens sit.

Πάλιν τοσοῦτον ἔοικεν ὁρᾶσθαι) Haec verba delenda sunt, neque ea agnoscit Argyropylus.

Finis Commentariorum in lib. 6. Ethicorum Aristotelis.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM SEPTIMUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

S C H O L I A.

IN CAPUT PRIMUM.

Μετὰ δὲ ταῦτα) Absoluta omnium virtutum, & earum, quae actione, & eorum quae cognitione cernuntur tractatione, ne quid omittatur, quod ad hanc philosophiae partem pertineat, ea quoque excutienda sunt quibus cum virtute vitioque quaedam intercedit similitudo, ita ut ipsa quoque in ratione vivendi aut fugienda, & vituperanda, aut persequenda, & laudanda sint. Talia autem esse nonnulla ex iis, quae mox dicturus sum, facile intelligetur. Didicimus principio libri sexti duo requiri ad virtutis mortalis perfectionem. Unum, ut ὁ νοῦς ὁ πρακτικὸς vere iudicaret de expetendo, aut fugiendo. Alterum ut ea pars animi, in qua inest appetitio, consentiret cum illo vero bonoque iudicio, & quod mens pronunciasset fugiendum esse, id prorsus aversatur: quod expetendum. id sine ulla cunctatione sequeretur. Quoties igitur concurrunt haec duo, ut & mens vere iudicet, & quo illa intendit, eodem appetitio feratur, tum demum perfectam dicimus esse virtutem. Contraque cum & appetitio ad turpia, & inhonesta fer-

fertur, & quadam quasi caligine erroris occoecata mens, ea ipsa persequenda, & in comparatione aliis anteponenda esse iudicat, tum eum, qui ita affectus est, vere ac proprie dicimus esse vitiosum. Sed evenit plerumque ut mens, & appetitio dissideant, cumque mens vere de honesto, ac turpi iudicet, ei honestum anteponenti, appetitio, tanquam calcitrosus, & contumax equus bene ducenti insessori repugnet. Tunc igitur, aut in illo conflictu vincit ratio, & appetitionem quamvis invitam, ac renitentem sibi parere cogit; atque hanc affectionem animi, *continentiam*, vocamus, aut ut ait Poeta.

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas,

id est, immoderatae illae, & effrenatae cupuditates ruunt, secumque hominem auferunt, & neglecto rationis imperio exultant, atque hanc *incontinentiam*, aut, *impotentiam* nominamus. Hoc autem inter vitiosum, & incontinentem interest, quod vitiosi etiam mens ipsa corrupta est: incontinentis non item. Hoc continens ~~& is~~, in quo est virtus, quod hic, & ab omni turpitudine abstinet, & hoc ipso gaudet: ille etsi quae turpia sunt, praetermittit, tamen id non sine quadam molestia, morsuque ut ita dicam, animi facit. Itaque is qui virtute praeditus est, similis est navi, quae & bonum gubernatorem habet, & secundo ac ferenti utitur vento. Vitiosus navi, quam & ventus agit in brevia, & scopulos, & gubernator imperitus, portum ibi putans esse, eodem impellit. Continens navi, quae reflantibus, & reluctantibus ventis, gubernationis tamen virtute fertur in portum. Incontinens navi, quae bonum quidem gubernatorem habet, sed vi ventorum, & tempestatum abripitur. Haec similitudo diligenter considerata, nisi me fallit, animus, aliquid conferet ad harum rerum discrimen intelligendum.

Existit etiam interdum, etsi non saepe in hominibus admirabilis quaedam animi excelsitas, ut non tantum omnes virtutis numeros impleant, sed quaedam efficiant, quae a nemine expectari, omniumque supra hominum captum posita esse videantur. Si ergo haberemus aliquod nomen virtutis nomine pulchrius, & sublimius, id eis tribueremus: nunc quoniam iis, quae rarissime reperiuntur, nomina fere imponi non soleant, huic animi affectioni suum, ac proprium nomen nullum impositum est, sed eam heroicam, ac divinam virtutem vocamus. Rursum tanta nonnunquam in quibusdam est naturae depravatio, ut non humano more vitiosi esse, sed prorsus hominem exuisse, & in taeterrimas belvas degenerasse videantur. Hanc feritatem nominamus. Haec igitur huius libri octavi materia est: duabus enim partibus continetur: quarum prior heroica illius ac divinae virtutis, & feliciatis brevem, continentiae autem, & incontinentiae, longam & accuratam tractationem habet. Posterior, quoniam continentia, & incontinentia, quaeque eis vicina sunt, tolerantia, & animi mollitudo in voluptate praecipue, molestiaque cernuntur, in utriusque harum rerum erudita, & copiosa explicatione consumitur.

Μετὰ δὲ ταῦτα) Cognitis videlicet iis, quae in superioribus libris tractata sunt.

Τῶν περὶ τὰ ἤθη φευκτῶν) ab iis, tanquam notioribus progreditur ad ea, quae expetenda, & persequenda sunt.

Ἀκρασία) κρατεῖν est regere, ac cohibere. Hinc ἀκρασία, cum quis non potest scriptum regere, id est, cupiditates suas frenare, ac coercere.

Δῆλα) Satis enim crebra eorum exempla quotidie occurrunt.

Πρὸς δὲ τὴν θηριότητα) Non erit alienum breviter proponere aliquot exempla feritatis, itemque eius virtutis

quam

quam *heroicam*, ac *divinam* vocamus, ut quid utraque sit, facilius intelligatur. Quos igitur θηριώδεις dicimus? Eos nimirum, qui quaedam ita taetra facinora, & flagitia in se suscipiunt, ut aures ipsae ab eorum commemoratione abhorreant. Exempli causa. Hector Patrocolum interfecerat, Achilles, qui amici mortem ulcisci vellet.

Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros.

Crudele facinus, sed tamen tale, ut in hominem cadat. Fulvia Ciceronis caput, & linguam acubus punxit. Omnino magnae cuiusdam crudelitatis est, etiam in cadavera saevire: sed tamen hoc quoque multi alii fecissent. Tydeus Diomedis pater in bello Thebano, a Menalippo vulneratus fuerat, eius a se interfecti caput Amphiaraus ad Tydeum tulit. Tydeus capite hostis mortui mordicus abrepto,& dentibus suis abrupto, cerebrum illius absorbuit. Tygridis hoc, aut ursi, aut lupi alicuius, non hominis fuit. Tereus Philomelae, coniugis suae sorori per vim vitium obtulerat. Indignata uxor, communes filios interfecit, eosque viro epulandos apposuit. Nulla hoc fera fecisset. Haec igitur feritas est. Heroicae virtutis exempla Hercules, Anaxarchus, Socrates, aliique innumerabiles cumulate praebebunt.

Ὥσπερ ὅμηρος) Priami verba Iliad. ω.

Σπεύσατέ μοι κακὰ τέκνα, κατηφόνες, αἴθ' ἅμα πάντες
Ἕκτορος ὠφέλετ' ἀντὶ θοῇς ἐπὶ νηυσὶ πεφάσθαι
Ὤ μοι ἐγὼ πανάποτμος, ἐπεὶ τέκον υἷας ἀρίστους
Τροίῃ ἐν εὐρείῃ, τῶν δ' οὔτινα φημὶ λελεῖφθαι,
Μήστορά τ' ἀντίθεον, καὶ Τρωΐλον ἱππιοχάρμην,
Ἕκτορά θ' ὅς
Τοὺς μὲν ἀπώλεσ' Ἄρης, τὰ δ' ἐλέγχεα πάντα λέλειπται.

Ἐξ ἀνθρώπων γίγνονται θεοὶ) Antiquitas credidit eximios

mios viros filios esse Deum, & post mortem Deos fieri. Prioris exempla Hercules, Theseus, Minos, Lycurgus, Romulus, alii. Posterioris, Hercules ipse, Romulus, Orestes, & Pylades, ut est apud Lucianum in Toxari, innumerabiles alii. Eubemeri historiam pete ex Lact. Cic. 1. Tuscul. *Ex hoc & nostrorum opinione Romulus in coelo cum Diis agit aevum, ut famae assentiens dixit Ennius, & apud Graecos, indeque perlapsus ad nos, & usque ad Oceanum Hercules, tantus, & tam praesens habetur Deus.* Paulo post: *Quid totum prope coelum, nonne humano genere completum est? si vero scrutari vetera, & ex iis ea, quae scriptores Graeci prodiderunt, eruere coner; ipsi illi maiorum gentium Dii qui habentur, hinc a nobis profecti in coelum reperientur.* Plinius: *Deus est mortali, iuvare mortalem, & haec ad aeternam gloriam via hac proceres iere Romani. Hac nunc coelesti passu cum liberis suis vadit, maximus omnis aevi Rector Vespasianus Augustus fessis rebus subveniens. Hic est vetustissimus gratiam referendi mos, ut tales numinibus adscribantur. Quippe & omnium aliorum nomina Deorum ex hominum nata sunt meritis.* Cicer. 2. de natura Deorum: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in coelum fama, ac voluntate tollerent.* Horatius.

Iustum & tenacem, &c.
Haec te merentem Bacche pater tuae, vexere Tygres, indocili iugum
Collo trahentes, hac Quirinus, &c.

Cicero:

Et ollis quos Endo coelo merita locaverint.

Οἱ λάκωνες) Megillus Lacedaemonius apud Plat. 1. νόμ. πῶς γὰρ ἂν ἄλλως ἀποκρίναιτο, ὦ θεῖε, Λακεδαιμονίων ὅστις οὖν; Socrates ad finem Menonis: Οἱ λάκωνες, ὅταν ἐγκωμιάζωσιν ἀγαθὸν ἄνδρα, θεῖος ἀνὴρ φασὶν οὗτος. Et ἐν περὶ ἀρετῆς νομοθεσίας, Λακεδαιμόνιοι, ὅταν τινὰ μεγαλοπρεπῶς ἐπαινῶσι θεῖον ἄνδρα

ἄνδρα φασίν· πολλαχῦ ὃ καὶ Ὅμηρος τῷ αὐτῷ τύπῳ καταχρῆται, καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταί. Hom. Odyss. χ

Πῶς ἂν ἔπειτ' Ὀδυσῆος ἐγὼ θείοιο λαθοίμην;

Habet, & alia, quae idem valent. Δῖος, θεοείκελος, ἀντίθεος, & talia. Θεῖον λέγεται πᾶν τὸ ὑπερφυὲς καὶ τεράστιον. Eust. Iliad. ζ

Θεῖον) an πῖος, & maior θεῖος, etsi aliter scripsit Lambinus.

Ὁ θηριώδης) μάλιστα ἐν τοῖς βαρβάροις, ut Scythae, Antropophagi, & Persae, qui cum matribus commiscebantur, ἐνίοτε γίνεται διὰ νόσους, καὶ πηρώσεις, ut Hercules in Agave, Ericthonius, Hecuba, quae propterea Lucana ursa dicitur: αἱ κακίᾳ ὑπερβάλλοντες, θηριώδεις καλοῦνται Qualis fuit Echetus, quem Homerus Odyss. σ' vocat βροτῶν δηλήμονα πάντων. Vide, quae de eo Eustratius. Tales fuere Nero, Caligula, Busiris, Mezentius, Phalaris, &c.

Ἀλλὰ περὶ μὲν) Alia commodius paulo post tractabuntur, alia iam tractata sunt. Dicendum igitur περὶ ἀκρασίας, &c.

Ἀκρασία in iis, qui sibi moderari non queunt in ira, in ambitione, & similibus reprehenditur tantum, ut ἁμαρτία: eo enim peccant, ὅτι τῆς μεσότητος ἁμαρτάνουσι. At ἀκρασία est etiam nomen certae cuiusdam κακίας, quae in eorum nullo cernitur.

* * *

IN CAPUT IV.

Μαλακοὶ) Aspasius, ἀκόλαστοι. Itemque Argyr. & Arretinus; melius tamen μαλακοί.

Διὸ μᾶλλον) non comparat, ut putatur, ἀκόλαστον cum incontinente, sed ait ex duobus incontinentibus, illum esse μᾶλλον ἀκόλαστον qui, &c. id est viciniorem intemperantiae & vitiosiorem.

Ἐπεὶ δὲ) lego ἔτι δὲ, ne duobus modis pendeat oratio, & quod nihil addatur ad illud ἐπεὶ,& quod nihil ad illud αἱ μὲν, legendo autem ἔτι, ſaltem alterum incommodum tollitur.

Αἱ μὲν εἰσι τῶν τῷ γένει) Sequebatur ut adderet, αἱ δὲ τῶν ἐναντίων, αἱ δὲ τῶν μεταξὺ, ſed omiſit, tranſiitque ad diviſionem ἡδέων, ex quibus illa alia membra intelligi poſſunt cum omnis ἐπιθυμία referatur πρὸς τὸ ἡδύ. Eſt igitur ἀνανταπόδοτον. Argyr. tamen addit de ſuo (*aliae non ſint*) quod ego facere non audeam.

Καθάπερ διείλομεν πρότερον) atqui nuſquam ita diviſit, ſed tantum dixit duplicia eſſe ἡδέα, τὰ μὲν ἀναγκαῖα, τὰ δ' αἱρετὰ μὲν φύσει, ἔχοντα δὲ ὑπερβολήν. At haec eadem diviſio eſt, niſi quod additur membrum unum, quod ibi praetermiſerat. Praetermiſſum autem erat illic, quoniam ea tantum quaerebantur, quae ad continentiam, & incontinentiam, ſeu proprie, ſeu communiter dictam pertinebant. Hic additur, ut quaſi via muniatur ad explicandum θηριότητα. Et hic vocat τὰ μεταξὺ, quae primum vocaverat ἀναγκαῖα, & ita accipit Argyropylus.

Οἷον χρήματα) Hoc exemplum refertur non ad proprium membrum, ſed ad primum, & tamen mirabile eſt pecuniam, & lucrum numerari inter τὰ αἱρετὰ τῇ φύσει,cum tamen conſtet ea expeti tantum propter uſum, Sed videlicet ita vocat bona omnia quae quidem non ſunt ἀναγκαῖα τῷ σώματι.

Καὶ τὰ τοιαῦτα) φύσει αἱρετὰ, οὐ τῷ πάσχειν.

Οὐ τῷ πάσχειν] Non quod iis afficiantur, eaque concupiſcant,& ament. At ἐν τοῖς ἐναντίοις, alio ratio; ſimpliciter enim ea amare, & concupiſcere, viruperandum eſt.

Διὸ ὅσοι) Huic quoque ὅσοι nihil eſt,quod reſpondeat: nam cum dicere, ut videtur, inſtituiſſet, ὅσοι μὲν οὖν &c. μοχθηροὶ μὲν οὐκ εἰσιν, εἰ μὴ διὰ τὸ ὑπερβάλλειν, aut aliquid tale, multis interiectis mutavit formam orationis, &

pro

pro iis, quae dixi, addidit μοχθηρία μὲν οὖν, &c. est igitur insigne ἀνακόλουθον. & proferre possem talia quaedam ex aliis scriptoribus.

Καὶ τῶν ψεκτῶν) non dicit ipsam ἀκρασίαν esse ex numero τῶν ψεκτῶν, ut Argyrop. Lamb. & alii putant, & graecus etiam interpres, sed referri πρὸς τὰ ψεκτὰ, tanquam ad obiectum, ut rectissime D. Thomas.

Τὴν ἀκρασίαν) legend. πρὸς τὴν ἀκρασίαν, & ita legit Interpres vet. & omnino ita legendum est, nam dicunt primo ἀκρασίαν, deinde addunt περί τι.

Ἐνταῦθα) ἐν τῷ ἰατρῷ, καὶ ὑποκριτῇ εἴποιεν ἂν ἁπλῶς κακόν.

Τὸ ἀνάλογον ὁμοίαν) Illud ὁμοίαν, Aspasius iudicat esse glossam vocis ἀνάλογον.

Ὁμοιότητα λέγομεν) λεγομένην legendum videtur.

Εἴ τις ὥσπερ ἡ Νιόβη) De Niobe.

Καὶ γάρ τ' ἠΰκομος Νιόβη ἐμνήσατο σίτου,
Τῇ περ δώδεκα παῖδες ἐνὶ μεγάροισιν ὄλοντο,
Ἓξ μὲν θυγατέρες, ἓξ δ' υἱέες ἡβώοντες,
Τοὺς μὲν Ἀπόλλων πέφνεν ἀπ' ἀργυρέοιο βιοῖο
Χωόμενος Νιόβῃ· τὰς δ' Ἄρτεμις ἰοχέαιρα. Il. ω.

IN CAPUT V.

Ἐπεὶ δὲ τῶν) Hic potius debet esse ἀρχὴ κεφαλαίου.

Τὰ μὲν διὰ πηρώσεις) id est, νόσους.

Καὶ περὶ τούτων) τούτων τῶν τριῶν τῶν νῦν λεχθέντων, οὐχ ἡδέων φύσει.

Λέγω δὲ τὰς θηριώδεις) θηριώδεις, si oriuntur ἐκ μοχθηρᾶς φύσεως, νοσηματώδεις, si ex morbo, aut prava consuetudine.

Τῶν ἀπηγριωμένων) Scytharum.

Ἢ τὸ περὶ φάλαριν) ὅτι τὸν ἑαυτοῦ παῖδα κατέφαγεν.

Ὥσπερ ὁ τὴν μητέρα) Xerxes μανείς.

Οἷον αἱ τῶν τριχῶν τίλσεις) haec non ponuntur, ut ad immanitatem pertinentia, sed ait illa superiora ita ex qui-

quibusdam morbis, aut consuetudine evenire, ut haec quoque eveniunt.

Εἴπειεν ἀκρατεῖς) nemo ob id dicit mulieres ἀκρατεῖς esse quod nolint ὀπύειν, sed ὀπύεσθαι.

IN CAPUT VI.

Ὅτι δὲ καὶ ἧττον, &c.) Turpius est vinci a cupiditate, quam ab ira.

Ὁ δὲ θυμὸς φυσικώτερον) καὶ χαλεπώτερον vet. interp. Politianus autem ὁ θυμὸς, καὶ ἡ χαλεπότης φυσικώτερον τῶν ἐπιθυμιῶν, &c.

Καθάπερ τὴν ἀφροδίτην, &c.) Sappho etiam Venerem eodem epitheto afficit, alibi etiam vocat ποικιλόφρονα.

IN CAPUT VII.

Ἡ καθ' ὑπερβολὰς) legendum videtur, μὴ καθάπερ ὑπερβολαὶ, ἀλλὰ &c.

Ὁμοίως δὲ καὶ) Itaque Phaedria Terentianus, quod biduum amica carere non posset, ipsemet mollitiem vocat.

Οἷον ἐν τοῖς σκυθῶν) in aliis libris περσῶν, quod verius puto; nam & Aspasius ita legit.

Ὥσπερ προγαργαλίσαντες) προγαργαλισθέντες p.

IN CAPUT VIII.

Ὑπ' ἐλάττονος γὰρ) nam si esset admodum vehemens, non daret spacium cogitandi.

Οἷς διὰ τὸ μὴ, &c.) al. μὴ διὰ τὸ πεπεῖσθαι, & ita veter. aut ὁ δ' διὰ τὸ πεπεῖσθαι τοιοῦτος, οἷος διώκειν, sed prius malo.

IN

IN CAPUT IX.

H' ὁ τῷ ψ⌐ϛδεῖ) lege ἀληθεῖ, & ita cogit ſententia ipſa, e ſequentibus perſpicitur.

Εἰσὶ δέ τινες οἱ ἐμμϛνετικοὶ τῇ δόξῃ, εἰσὶ δὲ οἷς) illud ultimum εἰσὶ δὲ. Argyr. delet. Diſtinguit quoſdam ἐμμϛνετικοὺς τῇ δόξῃ a continentibus, & quoſdam οὐκ ἐμμϛνετικοὺς ab incontinentibus.

Σωματικοῖς χαίρων) l. χαίρειν. Docet continentiam eſſe mediam inter duo extrema vitioſa, ſed eorum extremorum eſſe rariſſimum inventu.

Ὅμοιοι δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἀκόλαστος) Qua in re tum conveniant, tum differant ὁ ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἀκόλαστος.

IN CAPUT X.

Oὐ γὰρ ἐπίβουλος) ἐπίβουλος, hic non tam videtur ſignificare inſidiatorem, quam eum, qui ἐπὶ βουλῇ, id eſt conſulto facit, nam & Plato ita interdum accipit nomen ἐπιβουλῆς.

Ἀναξανδρίδης) Ἀναξανδρίδης ἀναξάνδρου ῥόδιος ἐκ καμείρου γεγονὼς ἐν τοῖς ἀγῶσι φιλίππου τοῦ μακεδόνος ἐν τῇ ὀλυμπιάδι ἑκατοστῇ πρώτῃ, κατά δέ τινας κολοφώνιος. ἔγραψε δὲ δράματα ἑξήκοντα πέντε, ἐνίκησε δὲ Ι. καὶ πρῶτος οὗτος ἔρωτας, καὶ παρθένων φθορὰς εἰσήγαγεν. Suidas vide, & Athenaeum lib. 9.

Ἡ πόλις ἐβούλε) ἐβούλεθ' legend. puto.

Μελέτην ἔμμεναι φίλε) μεῖναι d. & ita eſſe videtur.

IN CAPUT XI.

Aπὸ τοῦ χαίρειν) ἴσως ἀπὸ τοῦ μάλα χαίρειν.

Ἔτι ὁ σώφρων φεύγει τὰς) Si σωφροσύνη φεύγουσα τὰς ἡδονὰς σώζει τὴν φρόνησιν, ſequitur τὴν φρόνησιν φθείρεσθαι ὑπὸ

τῶν

τῶν ἡδονῶν, & vide locum Cicer. de Senectute, in oratione Architae Tarentini.

IN CAPUT XII.

Καὶ αἱ φύσεις, καὶ αἱ ἕξεις] φύσεις, & ἕξεις ponit hic pro eodem, item κινήσεις, καὶ γνώσεις, ut ostendit in istis verbis (ἕξεως, καὶ φύσεως) lego autem καὶ αἱ φύσεις, καὶ ἕξεις, καὶ αἱ κινήσεις, καὶ γνώσεις ἀκολουθοῦσι, id est, pro varietate habituum varii sunt appetitus, nam alia appetimus καθεστηκυίας τῆς φύσεως, alia ἐνδεούσης.

Ἀκολουθήσουσι καὶ αἱ φαῦλαι δοκοῦσαι) ἀκολουθοῦσιν vetus καὶ αἱ φαῦλαι εἶναι δοκοῦσαι.

Οἷον αἱ τῶν καμνόντων) ut cum mulier gravida capit voluptatem ex esu carbonum, aut cineris, aut cum, qui scabie laborat, scabit corpus.

Τῆς ὑπολύπου ἕξεως) indigentis, & imperfecti vetus interpres, ergo legisse videtur ὑπολοίπου, at ὑπόλοιπος est reliquus, ὑπόλυπος nihil est, legendum igitur forte ὑπελλειποῦς, aut potius ἐπιλιποῦς, & ita est. Solvit rationem, adductam ad confirmationem tertiae opinionis.

* * *

IN CAPUT XIV.

Οὐ γάρ ἐστι τῇ ὑπερβολῇ) τῇ τῆς ἡδονῆς ὑπερβολῇ οὐκ ἔστιν ἐναντία ἡ λύπη. neque enim quisquam quod careat ὑπερβαλλούσαις ἡδοναῖς λυπεῖται, praeterquam si sit aliquis τῶν διωκόντων τὴν ὑπερβολὴν, quales sunt οἱ ἀκόλαστοι. Nam hi etiam si habeant affatim, quibus expleant necessarias cupiditates, anguntur tamen, nisi abundent etiam non necessariis, & vide Aristotelem in problem. ὅσα περὶ σωφροσύνην, καὶ ἀκολασίαν, quaest. 1. ubi de Dionysio.

Ὁμοίως δὲ ἐν τῇ νεότητι) Iuvenes, quia crescunt, plurimum

mum conficiunt cibi : iccircoque ſicut ebrii , quo plus bibunt , eo plus ſitiunt , ita illi ſaepe , quo plus cibi ſumunt , eo plus appetunt . In melancholicis autem idem contingit ratione τῆς κράσεως , humor enim ille perpetuo cor mordicat.

Τὸ ὁρᾶν, τὸ ἀκούειν, &c.) haec opinio Anaxagorae fuit, vide Theophraſtum περὶ αἰσθήσεως.

Ἐπεὶ εἴ τις) Hippocrates in libro de natura hominis.

Καὶ ἡδονὴ μάλλον) Euripides in Oreſte.

Finis Commentariorum in lib. 7. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANT.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM OCTAVUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

SCHOLIA.

IN CAPUT I.

METὰ δὲ ταῦτα) Quidquid eſt aut ἀρετὴ, aut μετ' ἀρετῆς, tractandum eſt Philoſopho morali, talis autem φιλία; tractanda igitur. Eſtne haec eadem φιλία, de qua in fine ſecundi? Non, eſtne ἀρετή? ſi ἀρετὴν voces πᾶσαν ἕξιν τε καὶ διάθεσιν ἐπαινετὴν, Eſt, ſin proprie accipias non eſt. Quomodo id probas? Primum ipſe ordo Ariſtotelis hoc indicat. Deinde nulla virtus eſt τῶν πρός τι, ſed qualitas abſoluta. At μετ' ἀρετῆς eſt ἡ ἁπλῶς φιλία, ut infra videbitur. Cicero, *virtus amicitiam gignit, & continet, nec ſine virtute amicitia eſſe poteſt ullo pacto.*

Ἔτι δὲ) Cic. *non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus utimur locis, quam amicitia.*

Ἄνευ γὰρ) Cic. *Nam quis eſt pro Deum fidem atque hominum? qui velit, ut nec diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere.*

Καὶ γὰρ πλουτοῦσι) Adverſus Euripideum illud

Ὅταν δ' ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

Et tyranni id probant.

Δυναστείας) Cyrus moriens apud Xenophontem: οἶδα μὲν

μὲν οὖν καὶ σύ, ὦ Καμβύση, ὅτι οὐ τόδε τὸ χρυσοῦν σκῆπτρον τὸ τὴν βασιλείαν διασῶζόν ἐστιν, ἀλλ' οἱ πολλοὶ (sp. πιστοὶ) φίλοι σκῆπτρον βασιλεῦσιν ἀληθέστατον καὶ ἀσφαλέστατον. Ἐγὼ γὰρ τοὺς φίλους πλείους ποιῶν, τοιούτους μοι νομίζω θησαυρούς, καὶ φύλακας ἅμα ἐμοῦ τε καὶ τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν πιστοτέρους εἶναι, ἢ εἰ φρουροὺς μισοφόρους ἐπεστησάμην.

Φύσει τ' ἐνυπάρχειν ἔοικε) τὴν πρὸς τὰ τέκνα στοργὴν φυσικὴν εἶναι Aristoteles putat. Et Plato in Symposio. Sophocles:

Δεινὸν τὸ τίκτειν ἐστίν· οὐδὲ γὰρ κακῶς
Πάσχοντι μῖσος ὧν τέκῃ, προσγίγνεται.

Menander:

Ὦ παῖδες οἷον φίλτρον ἀνθρώποις φρενός.

Cic. 1. de off. Plut. περὶ τῆς πρὸς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας. Epicurei eam tollebant. Plut. πρὸς Κολώτην τὸ δὲ φύσει περιέχεσθαι τὰ τεκόντα τῶν γενναμένων οὐχὶ πᾶσι φαινόμενον ἀναιρεῖτε; Idem περὶ φιλοστοργ. θαυμάζεται γὰρ ἐν τοῖς θεάτροις ὁ εἰπών.

Μισθοῦ γὰρ ἄνθρωπον τίς ἄνθρωπον φιλεῖ;

Κατ' ὀλίγον ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν μήτηρ τὸ τέκνον, οἱ παῖδες τοὺς τεκόντας, &c. Et inde est illud Cic. *Filiola tua te delectari laetor & probari tibi* φυσικὴν εἶναι τὴν πρὸς τὰ τέκνα. *Etenim si haec non est, nulla potest homini ad hominem esse naturae adiunctio, qua sublata, vitae societas tollitur. Bene eveniat inquit Carneades spurce. Sed tamen prudentius, quam Lucius noster & Patro. qui cum omnia ad se referant, nec quicquam alterius caussa fieri putent.* Epicurei hauserant ab Aristippo, cuius dictum quoddam in filium refertur a Stobaeo. Stoici (apud Laertium in Zenone) φασὶ δὲ καὶ τὴν πρὸς τὰ τέκνα φιλοστοργίαν φυσικὴν εἶναι αὐτοῖς, καὶ ἐν τοῖς φαύλοις μὴ εἶναι. in lege. Nam etsi de inoff. test. *& metuere tam patrem de filio, quam de se, & vehementius torqueri in filio, quam in se ipso.*

Τί γὰρ ὄφελος) Martialis.

Extra fortunam est, quidquid donatur amicis.

Et Alexander, nusquam tutius deponi pecunias dicebat, quam apud amicos.

IN

IN CAPUT II.

Ὁμοιότητά τινα) Theocr.

> Τέττιξ μὲν τέττιγι φίλος, μύρμακι δὲ μύρμαξ,
> Ἴρηκες δ' ἴρηξιν.

Plato Symp. ὁ γὰρ παλαιὸς λόγος εὖ ἔχει, ὡς ὅμοιον ὁμοίῳ ἀεὶ πελάζει. Horat.

> *Oderunt hilarem triſtes, &c.*

Plutarch. de adul. & amico.

> Γέρων γέροντι γλῶτταν ἡδίστην ἔχει,
> Παῖς παιδὶ, καὶ γυναικὶ πρόσφορον γυνή. Mart.
> *Cum ſitis ſimiles pareſque vita,*
> *Uxor peſſima, peſſimus maritus,*
> *Miror non bene convenere vobis.*

Ἧλιξ, vetus dictum eſt, ἥλικα τέρπει, & pares cum paribus facillime degere. Ariſtoteles 1. Rhet. καὶ ἐπεὶ τὸ κατὰ φύσιν ἡδὺ, τὰ συγγενῆ δὲ κατὰ φύσιν ἀλλήλοις ἐστὶν, ἅπαντα τὰ συγγενῆ καὶ ὅμοια, ἡδέα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, οἷον ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ, καὶ ἵππος ἵππῳ, καὶ νέος νέῳ, ὅτι καὶ αἱ παροιμίαι εἴρηνται, ὡς ἧλιξ ἥλικα τέρπει, καὶ, ὡς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον, καὶ, ἔγνω δὲ θὴρ θῆρα, καὶ, κολοιὸς ποτὶ κολοιόν. In Eudemeis autem addit, & hoc:

> Ἔγνω δὲ φὼρ τε φῶρα, καὶ λύκος λύκον.

Nos etiam aliquando de ea re in Elegia quadam cecinimus hos verſus:

> *Neſcio quae humanas coniungunt foedera mentes*
> *Ignea quae ſuperis ſedibus aſtra, micant.*
> *Inde fit ut ſtudio quicunque tenentur eodem,*
> *Illorum tacitus pectora nectat amor.*
> *Qui fragili gaudet fluctus ſulcare carina,*
> *Eiuſdem ſocios conditionis amat.*
> *Durus agri cultor reliquos colit arva colentes,*
> *Armaque tractanti, qui terit arma, favet.*
> *Haec vis Parrhaſium magno coniunxit Apelli*
> *Haec eadem celeri Patroclon Aeacidae*

Quid-

Quidnam erat Oeneidem Iocasta ut natus amaret,
Ni quod & hic bello, fortis, & ille fuit?
Nos quoque qui colimus divas Helicone morantes,
Capta pari studio pectora amare decet.
Ὅταν δὲ συμμιχθῶσιν εἰς ταὐτὸν δύο,
Φύουσιν ὑμῖν πάντα καὶ τρέφουσ' ἅμα,
Δι' ὧν βρότειον ζῇ τε καὶ θάλλει γένος.

Ex Athenaeo lib. 1 δειπνοσοφ. Aeschylus.

Ἐρᾷ μὲν ἁγνὸς οὐρανὸς τρῶσαι χθόνα,
Ἔρως δὲ γαῖαν λαμβάνει γάμου τυχεῖν,
Ὄμβρος δ' ἀπ' αἰείναντος οὐρανοῦ πεσὼν
Ἔκυσε γαῖαν· ἡ δὲ τίκτεται βροτοῖς
Μήλων τε βοσκὰς, καὶ βίον Δημήτριον.
Δένδρων ὀπώρα δ' ἐκ νοτίζοντος γάμου
Τέλειός ἐστι. τῶν δ' ἐγὼ παραίτιος.

Καὶ Ἡράκλειτος) Laertius in Heracl. τῶν δ' ἐναντίων τὸ μὲν ἐπὶ τὴν γένεσιν ἄγον, καλεῖσθαι πόλεμον καὶ ἔριν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν ἐκπύρωσιν ὁμολογίαν καὶ εἰρήνην.

Καὶ Ἐμπεδοκλῆς) Cuius est & illud περὶ τῆς κυνὸς, καὶ τῆς κεραμίδος, in Eudemeis. Ciceronis error in Empedoclis opinione referenda, de qua Simpl. in 1. Phys. & Cyrus Prodromus in dialogo.

IN CAPUT III.

Ὅτι τε δὴ διὰ τὸ χρήσιμον) ἢ διὰ τὸ χρήσιμον, etiam in bestiis, ut inter Trochilum, & Crocodilum apud Herodotum in Euterpe; pinna cum parva squilla. Ego cap. 10. lib. 1. var. Lectionum, & propter voluptatem:

Sic niger a viridi turtur amatur ave.

Τὸ δὲ χρήσιμον) Ovidius:

Vulgus amicias utilitate probat.

Et illud:

Οὐκέτι γιγνώσκουσιν Ἀθηναῖοι μεγαρῆας.

Καὶ τὰ λοιπὰ) Vide nequid hic desit, idque indicetur his verbis καὶ τὰ λοιπὰ, &c.

Ταύτῃ γὰρ ὅμοια) Victor. legit ταῦτα γὰρ ὅμοιοι· at vetus interpr. ταύτῃ γὰρ ὅμοιοι fortasse ita legendum: ταύτῃ δὲ πάντα ὑπάρχει τὰ εἰρημένα καθ᾽ αὑτά, τό τε ἁπλῶς ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἁπλῶς ἡδύ. ἔστι δὲ μάλιστα ταῦτα φιλητὰ, καὶ τὸ φιλεῖν δὴ καὶ ἡ φιλία ἐν τούτοις μάλιστα καὶ ἀρίστη.

Ὀλίγοι γὰρ οἱ τοιοῦτοι] Antiphanes apud Athenaeum, ὀλίγων τὸ καλόν ἐστι πανταχοῦ, καὶ τίμιον.

Πρὶν τοὺς λεγομένους) De sale Plin. lib.31. Cicer. de amic. Aristot. Εὐδημειῶν 8. Διὸ εἰς παροιμίαν ἐλήλυθεν ὁ μέδιμνος τῶν ἁλῶν. Theog.

Οὐ γὰρ ἂν εἰδείης ἀνδρὸς νόον, οὐδὲ γυναικὸς
Πρὶν πειραθείης ὥσπερ ὑποζύγιον. Theog.
Οὐ φιλέοντα κρίνειν, ἀλλὰ κρίνοντα φιλεῖν.

Plut. Περὶ φιλαδελφ. Soph.

Χρόνος δίκαιον ἄνδρα δείκνυσιν μόνος,
Κακὸν δὲ κἂν ἡμέρᾳ γνοίης μόνῃ.

Καὶ κατὰ πάντα ταῦτα) lego ταυτά.

IN CAPUT IV.

Καὶ ἐπιεικεῖς φαύλοις) Obscurus locus, at non idem sunt, οἱ ἐπιεικεῖς, καὶ οἱ ἀγαθοὶ, neque οἱ φαῦλοι, & οἱ κακοὶ, quare ita emendo ἐπιεικεῖς φαύλοις, ut Q. Lutatius amabat Roscium Histrionem;

Δοκοῦσι γὰρ αἱ συμμαχίαι) Aristoph.

Ἡ ξυμμαχία δ᾽ οὐχὶ διά σε τοῖς αἰγυπτίοις;

Καὶ πρώτως μὲν) Sic in Rhetor. ὁ πρώτως συλλογισμός. Sic ἡ πρώτως οὐσία, & hoc ipso in libro, ἴσον πρώτως.

IN CAPUT V.

Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς) Vide quaedam huc pertinentia apud Athaen. lib.5. τὰ δὲ.

Οὐ χρὴ συμποσίοισι φίλους ἀπέχεσθαι ἑταίρους
Δηρόν, ἀνάμνησις δὲ πέλει χαριεστάτη αὕτη.
Τῆλε φίλοι ναίοντες οὐκ εἰσὶν φίλοι,

Et proverbium est: τρόπῳ οὐ τόπῳ. Isoc. ἐν πολλοῖς μέν, ὦ Δημόνικε, πολὺ διεστώσας εὑρήσομεν τὰς τῶν σπουδαίων γνώμας, καὶ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. πολὺ δὲ μεγίστην εἰλήφασι διαφορὰν ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους συνηθείαις. οἱ μὲν γὰρ τοὺς φίλους παρόντας μόνον τιμῶσιν, οἱ δὲ καὶ μακρὰν ἀπόντας ἀγαπῶσιν, καὶ τὰς μὲν τῶν φαύλων συνηθείας ὀλίγος χρόνος διέλυσε, τὰς δὲ τῶν σπουδαίων φιλίας οὐδ' ἂν ὁ πᾶς αἰὼν ἐξαλείψειεν.

Καὶ τῷ ἤδει) εἴδει. legunt vet. inter. D. Thom & Turnebus.

IN CAPUT VI.

Ἀγαθὸν τί) legendum puto τῷ. D.Thom. ita exponit, quasi legerit ἀγαθὸν τῷ, quem sequor, aut certe eodem recido. Vetus interp. vertit, *esse*, sed ut puto scripserat, *esset*, non *esse*.

Οὐδ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν) Aspasius interpretatur foelicitatem. Sed non placet. Melius D. Thomas.

Ἢ τοῖς αὐτοῖς) Horatius:

Consentire suis studiis, qui crediderit te.

Καὶ οὐκ ἀγαθοὺς) forte, καθ' αὑτούς.

Οἱ δ' ἐν ταῖς ἐξουσίαις) ut Hiero habebat, ἡδεῖς μὲν Simonidem, Pindarum, & tales, cum quibus tamen non consultabat de rebus gravibus. Sic prope Augustus habebat Moecenatem, & Agrippam. Dictum ipsius extat apud Senecam de beneciis lib. 6, *Horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa, aut Moecenas vixisset*. In hoc taciturnitatem, in illo patientiam desiderabat Svetonius, & Aurel. Victor.

Horat. lib. 2. Sat.

Septimus octavo propior iam fugerit annus,
Dux quo Moecenas me coepit habere suorum.

In numero duntaxat ad hoc, quem tollere rheda
Vellet iter faciens, & cui concredere nugas
Hoc genus, hora quota est, Thrax est Gallina Syro
par? &c.

IN CAPUT VII.

QUasi admonitus ab illa amicitia, quae est inter τοὺς ἐν ἐξουσίαις, & pauperes, bonos atque eruditos transit ad τὰς καθ' ὑπεροχήν.

Οἷον πατρὶ πρὸς υἱὸν) Pater non amat filios, neque διὰ τὸ καλὸν τὸ ἐν αὐτοῖς, neque διὰ τὸ ἀπ' αὐτῶν ἢ ἡδὺ, ἢ χρήσιμον, sed natura; interdum enim posthumos instituunt haeredes, interdum amant & debiles toto corpore, & furiosos; & illa institutio valet: *Filius meus impiissimus, & male de me meritus, haeres esto*. l 48. D. de haered. instituend. Et apud Valer. multa exempla reperiuntur.

Καὶ ὅλως πρεσβυτέρῳ) Plato πολιτ. γ'. οὐκοῦν ὅτι μὲν πρεσβυτέρους τοὺς ἄρχοντας δεῖ εἶναι, νεωτέρους δὲ τοὺς ἀρχομένους δῆλον; δῆλον. Lacedaemone γέροντες. Romae, Senatus.

Καὶ παντὶ ἄρχοντι) Significat omnes quoque illos, quos praedixit εἶναι φύσει, τοὺς μὲν ἄρχοντας, τοὺς δ' ἀρχομένους.

Οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ) Regis quidem veri eadem. Imperatores Romani *patris patriae* nomen pulcherrimum esse ducebant, Cic.

Διαφέρουσι δὲ αὗται) Lego καὶ αὗται ἀλλήλ', aut αὗταί τε καὶ ἀλλήλ'. Hoc autem opinor adversus Platonem dicitur.

IN CAPUT VIII.

Ἐπιτρέπειν, ὑπηρετεῖν) credo alterum redundare:

IN

IN CAPUT IX.

Κοινὰ τὰ φίλων) Eurip. Oreste.

Κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων. & in Phœnissus,

Κοινὰ γὰρ φίλων ἄχη, & alibi.

Ἐς κοινὸν ἀλγεῖν τοῖς φίλοισι χρὴ φίλους.

Et in Androm.

Φίλων γὰρ οὐδὲν ἴδιον, οἵτινες φίλοι

Ὀρθῶς πεφύκασ᾽, ἀλλὰ κοινὰ χρήματα.

Terent. Adelph. Cic. 1. off. Plat. 5. de leg. Mart. lib. 2. epigr. 34.

Candide κοινὰ φίλων, haec sunt tua Candide πάντα

Quae tu magniloquus, nocte, dieque sonas, &c.

Theophrast. apud Plut. περὶ φιλαδελφίας. εἰ κοινὰ τὰ φίλων ἐστὶ μάλιστα, δεῖ κοινοὺς τῶν φίλων εἶναι τοὺς φίλους.

Ἔστι δὲ ἀδελφοῖς) Hegio apud Terent. in Adelphis act. 3. scen. 5.

una a pueris parvoli

Sumus educti, una semper militiae & domi

Fuimus, paupertatem una pertulimus gravem.

Quapropter nitar, faciam, experiar, denique

Animam relinquam potius quam illas deseram.

Ovidius.

O soror, o coniux, o femina sola superstes, &c.

Et lib. 3. Fast.

Flebat ut amissa gemini consorte pericli, &c.

Xenoph. 3. Παιδ. οἱ κοινοὶ κίνδυνοι φιλοφρόνως ποιοῦσιν ἔχειν τοὺς συμμάχους πρὸς ἀλλήλους.

Τὰ δίκαια) ἄδικα Argyr. recte ut constat ex sequentibus.

Ἡ κόλλεγος ὀρεγόμενοι) Locus sine dubio perturbatus, lego, ὀρεγόμενοι. πᾶσαι δ᾽ αὗται ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐοίκασιν εἶναι. οὐ γὰρ τοῦ παρόντος ἡ πολιτικὴ ἐφίεται, ἀλλ᾽ εἰς ἅπαντα τὸν βίον, ἔνιαι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι᾽ ἡδονὴν δοκοῦσι γίγνεσθαι, θιασωτῶν, καὶ ἐρανιστῶν· αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας. ὁμοίως δὲ καὶ φυλέται,

καὶ δημόται θυσίας τε ποιοῦντες, &c. Horat. epistol. 1. lib. 2. ad Augustum:

Agricolae prisci, fortes, parvoque beati,
Condita post frumenta levantes tempore festo
Corpus, & ipsum animum spe finis dura ferentem,
Cum sociis operum, & pueris, & coniuge fida
Tellurem porco, Silvanum lacte piabant.

Οὐ γὰρ τὸ) οὐ positum ἀντὶ τοῦ οὐ μόνον.

IN CAPUT X.

Πολιτείας) πολιτεία est ἡ τῶν ἀρχῶν τάξις. ut ipse in Politic. vocat.

Κληρωτὸς ἄν τις εἴη, ἢ βασιλεὺς) ἢ. id est, μᾶλλον. Simile illi,

Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.

Χρῶνται γὰρ) Ex Xenophonte quidem, hoc verum non est, ut ex Cyripoedia intelligi potest.

Ἐπίκληροι οὖσαι) Senex Plautinus:

Argentum accepi dote, imperium vendidi.

Menander.

Ὅστις γυναῖκ' ἐπίκληρον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν
Πλουτοῦσαν, ἤτοι μῆνιν ἐκτίνει θεῶν,
Ἢ βούλετ' ἀτυχεῖν μακάριος καλούμενος.

Idem,

Ὅταν πένης ὢν, καὶ γαμεῖν τις ἐλόμενος
Τὰ μετὰ γυναικὸς ἐπιδέχηται χρήματα,
Αὑτὸν δίδωσιν, οὐκ ἐκείνην λαμβάνει.

Antiphan.

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν βαρύτερον τῶν φορτίων
Οὕτως γυναικὸς, προῖκα πολλὴν ἢ φέρει.

Megadorus in Aulularia, cum multa enumerasset. Haec sunt, inquit, atque aliae multae in magnis dotibus incommoditates, sumptusque intolerabiles. Nam quae indotata est, ea in potestate est viri, dotatae mactant, & ma-

lo,

lo, *& damno viros*. Notum est illud veteris sapientis: τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

Et illud:

Si qua voles apte nubere, nube pari.

Eurip. Rheso:

Οὐκ ἐξ ἐμαυτοῦ μειζόνων γαμῶν θέλω.

Martialis:

Uxorem quare locupletem ducere nolo,
Quaeritis? uxori nubere nolo meae.

Vide quae diximus in Arist. Oeconomica.

IN CAPUT XI.

TAῦτα ἀπονέμεται) ταυτὰ leg. & ita Argyropyl.

Ὁμομαθεῖς. καὶ ὁμοήθεις) in aliis ὁμοήθεις, καὶ ὁμοιοπαθεῖς. Vetus legit ὁμοιομαθεῖς, καὶ ὁμοιοήθεις legitua.

Καὶ ψυχῇ) *animi imperio, corporis servitio utimur*. Sallustius.

IN CAPUT XII.

OἿον τὸ καθ' ὁμολογίαν) Hic potius debet esse principium cap. Argyr. & Arretinus.

Μᾶλλον συμφυκείωται) id est, adiunctus natura est. Cic. pro Cluent. *quae propria huic caussae, & adiunctiora sunt*. Et de Invent. *Sunt quaedam cum adiunctione necessitudines, quaedam simplices, & absolutae. Conciliandi* etiam verbo in eadem re nonnunquam uti solet.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον) Eurip.

Μήτηρ φιλότεκνος μᾶλλον (ὅτι τὸ) πατρός·
Ἡ μὲν γὰρ αὐτῆς οἶδεν ὄνθ', ὁ δ' οἴεται.

Menander.

Αὐτὸν γὰρ οὐδεὶς οἶδε τὸ ποτ' ἐγένετο,
Ἀλλ' ὑπονοοῦμεν πάντες, ἢ πιστεύομεν.

Itaque Telemachus.

Μήτηρ μέν τ' ἐμέ φησι τοῦ ἔμμεναι, αὐτὰρ ἔγωγε
Οὐκ οἶδ'· οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω.

Et vide Iurif. Item Euftat. in Odyff. pag. 1412.

Τῷ σωέγγυς) Nam omne agens in propinqua agit fortius, ut cum a coelo fit principium motus, & caloris, ignis quidem & ardet, & κινητικώτατόν ἐστι, aer calet, fed non ardet, & mobilis, at non ut ignis, aqua mobilis, fed calore deftituitur, at terra utroque

IN CAPUT XIII.

Ἔοικε δὲ) Ut ius aliud fcripto, aliud moribus continetur. Atque illud quidem quod fcriptum eft, certum, exploratumque eft. Quibus autem de rebus nihil nominatim cautum eft legibus, ea plerumque ex aequo, & bono difceptari, ac diiudicari folent; ita in eis amicitiis, quae ad utilitatem diriguntur, duplex eft officii tribuendi ratio. Nonnunquam enim certis quodammodo legibus, ac conditionibus res agitur, fcitque & is, qui beneficium alteri tribuit, quid ab eo vicifsim exigere debeat, & is, qui accipit, quo eum, a quo accipit, remunerari. Interdum nulla talis pactio, & conventio interponitur, fed quo amico commodat, fperat quidem fibi quoque aliquid ab eo commodi; neque tamen ab eo ftipulatur quidquam certi, cumque fibi aut tantundem, aut etiam amplius, fi res ita ferat, redditum iri exiftimet, tamen quid, quantumque fibi debeatur, ei ipfi, quem obligat, arbitratu fuo aeftimandum relinquit. Illam igitur φιλίαν νομικὴν, hanc ἠθικὴν Ariftoteles vocat. Ac facile quidem eft intelligere, has mercaturas potius quafdam & nundinationes officiorum, quam amicitias effe: neque enim quidquam eft ab amici officio alienius, quam cum beneficium tribuas, de recipiendo cogitare.

re. Sed tamen & vulgo ita vocatur, & si vera, quam speciosa malumus, pleraque hominum pars, non alia fere ratione amicitias colit. Utilitate ducuntur omnes, & ut possessiones, ita amicitias eas plurimi faciunt, ex quibus plurimum capiunt. Verae illae amicitiae, quae sine ulla spe commodorum dignitatem modo, atque honestatem spectabant unam, in solis iam libris, non etiam in hominum moribus reperiuntur. Ait igitur Aristoteles, inde potissimum existere, atque ex eo, quasi fonte manare omnes talium amicorum de amicis conquestiones, cum alio animo, ac consilio sunt in tribuendis, accipiendisve beneficiis, alio in reddendis, aut exigendis. Saepe enim is, qui dat, non eo animo dat, ut tantundem accipiat, sed aequum putat, se multo plus, si usus venerit, consequi: is autem qui accipit, ubi tantundem reddiderit, nihil se amplius debiturum putat. Nonnunquam etiam contra. Est & cum mutatur animus eius, qui beneficium dedit. Nam cum eo animo dederit, aut certe videri voluerit dare, ut non tantundem reciperet, sed ut eo, quod amici vires ac temporum commodo ipsius tulissent, contentus foret, in exigendo tamen acrem se, ac difficilem praebet, & nisi solidum recipiat, iniuriam sibi fieri clamat. Inde quaerelarum plena omnia. Inde omnes domus, omnia fora, omnia compita, omnia denique publica, & privata hominum alios ut ingratos accusantium quotidie vocibus personant.

Ἀλλ' οἴονται δεῖν) Nicolaus *ἐν τῷ περὶ ἐθνῶν. παρ' ἰνδοῖς, ἐάν τις ἀποστερηθῇ δανείου ἢ παρακαταθήκης, οὐκ ἔστι κρίσις, ἀλλ' αὐτὸς αἰτιᾶται ὁ πιστεύσας.* Stobaeus libro *μβ*. Seneca lib. 3. de Benefic. *Utinam quidem persuadere possemus, ut pecunias creditas tantum a volentibus acciperent, utinam nulla stipulatio emptorem venditori obligaret, nec pacta, conventaque impressis signis custodirentur, fides potius illa servaret, & aequum colens animus.*

Ἡ ὅ,

Ἢ ὅ, τι δήποτε ἄλλο) id eſt, aut quocunque illud alio nomine vocari placet, non enim ſatis proprie eſt δωρεῖσθαι.

Καὶ ὁμολογῆσαι δ' ἂν) lego καὶ γὰρ ὡμολόγησε μὲν ἄν.

Καὶ τῷ δωροδόκῳ χρήματα) puto legend. ἀδωροδόκῳ, ut etiam habet Euſtrat. aut quod forte verius eſt, delenda vox χρήματα.

Finis Commentariorum in lib. 8. Ethicorum Ariſtotelis.

M. ANT.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM NONUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

SCHOLIA.

IN CAPUT PRIMUM.

Ἐν ἁπάσαις) τῆς ἀνομοειδοῦς φιλίας. duo genera sunt, unum, in quo ea res, quae amicitiam conciliat, una eademque est, sed non aequalis in utroque, ut cum amant ob virtutem uterque, sed ea praestat alter. Alterum, cum alia res alium movet, ὁ ἐραστὴς amat τὸν ἐρώμενον propter voluptatem: ὁ δ' ἐρώμενος τὸν ἐραστὴν διὰ κέρδος. De hoc posteriori genere hic Aristoteles loquitur.

Ἐν δὲ τῇ ἐρωτικῇ) Numquam se amator satis amari putat, ipse autem immodice amare sibi videtur; ex quibus doceri possit, eos semper sibi videri ὑπερφιλεῖν. Sunt haec & talia custodes ovium, &c.

Quid faculam praefers, &c.

Cum tantum arderem, quantum Trinacria rupes.

Οὐθὲν ἔχων) ut senex, aut pauper effectus.

Εἰ οὕτως ἔτυχε) id est, si sors tulerit. Ovidius,

Figitur in viridi si sors tulit ancora prato.

Ubi male vulgo legunt sic.

Οἷον καὶ τῷ κιθαρῳδῷ. Plutar. Διονύσιος γοῦν ὁ τύραννος, ὥς φασι, κιθαρῳδοῦ τινος εὐδοκιμοῦντος ἀκούων, ἐπηγγείλατο δωρεὰν αὐτῷ τάλαντον. τῇ δὲ ὑστεραίᾳ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὑπόσχεσιν ἀπαιτοῦντος, χθὲς,

χθὲς, εἶπεν, εὐφραινόμενος ὑπὸ σοῦ παρ' ὃν ᾖδες χρόνον, εὔφραινα κἀγώ σε ταῖς ἐλπίσιν, ὥστε τὸν μισθὸν ἂν ἔτερπες, ἀπελάμβανες εὐθὺς ἀντιτερπόμενος. Narratur & in lib. 7. εὐδημ. Citatur ex Eurip.

Λόγον δικαίως μισθὸν ἂν λέγων φέροις.

Et Augustus cuidam Graeculo, ut Macrob. narrat, versus pro versibus reddidit. Polit.

Verba dedi Xysto, decet haec dare dona poetam.

Ταῦτα δώσει) lego τὰ αὐτοῦ, Eustr. τὰ αὐτά, si emendatus est codex, & exponit, ἃ ἔχει:

Πρωταγόραν) Plato in Protagora.

Ὅσου δοκεῖ ἄξια) Sic & latini dignum. Scaevola. *Si dignum decem fundum, damnetur heres quinque vendere, sine dubio, quinque erunt imputanda Falcidiae.* D. ad l. Falcid. Paulus: *Si fundus legatus sit quinquaginta dignus sub hac conditione, si quinquaginta haeredi dedisset, &c.*

Μισθὸς δ' ἀνδρὶ) Hesiod.

Μισθὸς δ' ἀνδρὶ φίλῳ εἰρημένος ἄρκιος ἔστω.

Hanc autem sententiam ad Pittheum Thesei avum refert Plutar. in Theseo, Aristotelem citans. Est autem sensus illius versus talis. Etiam si cum amico aliquid negocii contrahas, fac ut tibi prius conveniat cum eo, & dicat quam mercedem sibi satis futuram putet, quanto contentus futurus est, contrahendum enim est semper ἐπὶ ῥητοῖς, sic enim tolluntur, praeciduntur omnes conquerendi occasiones, cum ei satis esse debeat id, quod dictum est. Moschopulus: πρὸς φίλον δ' ἄνδρα; ὃν λαμβάνεις δηλονότι συνεργὸν ἐπ' ἔργοις, μισθὸς ἔστω συμπεφωνημένος ἱκανὸς τῇ γνώμῃ αὐτοῦ. Argyr.

Sufficiens socio sane est merces statuenda.

Hanc esse sententiam illius versus, non illam, quam putabat Auratus, ostendunt, quae sequuntur.

Καί τε κασιγνήτῳ γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι.
Πίστεις δ' ἄρα ὁμῶς, καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας.

Quod

Quod si cum amicis multo magis cum aliis Plutarchus περὶ δυσωπίας. ὁ δὲ πέρατος ἀργύριον τινὶ τῶν γνωρίμων δανείζων, δι᾽ ἀγορᾶς καὶ τραπέζης ἐποιεῖτο τὸ συμβόλαιον μεμνημένος δηλονότι τοῦ ἡσιόδου λέγοντος,

Καί τε κασιγνήτῳ γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι.

Θαυμάσαντος δὲ ἐκείνου, καὶ εἰπόντος· οὕτως, ὦ περσαῖε, νομικῶς; καὶ εἶπεν, ἵνα φιλικῶς ἀπολάβω, καὶ μὴ νομικῶς ἀπαιτήσω. πολλοὶ γὰρ ἐν ἀρχῇ διὰ δυσωπίαν προέμενοι τὸ πιστὸν. ὕστερον ἐχρήσαντο τοῖς νομίμοις μετ᾽ ἔχθρας. Plato commendans Heliconem Dionysio: γράφω δέ σοι ταῦτα περὶ ἀνθρώπου ζώου φύσει εὐμεταβόλου. Ac Xenocrates hominem improbum, cum parum caute Polypercheti Maced. commendasset, &c. *Qualem commendes, &c.*

Οἱ σοφισταὶ) Sophistae sunt οἱ ἐπαγγελλόμενοι μὲν, ὡς ἀρετῆς ἕνεκα τὰς ὁμιλίας ποιούμενοι, μισθὸν δὲ νόμισμα πραττόμενοι. In Sophist. Plato, Aristoteles in Elenchis: ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας, ἀλλ᾽ οὐκ οὔσης. Sic appellantur ii, qui ostentationis, aut quaestus caussa philosophantur. Cic 4. Academic.

Τὸν προέχοντα) τὸν προϊέμενον Eustr. sed postea variat, &, exponit τὸν λαμβάνοντα, ἀλλ᾽ οὐ τὸν προϊέμενον, haec secunda placet.

IN CAPUT II.

Ἀπορίαν δ᾽ ἔχει) Suntne patri omnia tribuenda? Non, neque enim Imperatorem eum creaveris τῆς στρατηγίας ἀπείρως ἔχοντα, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν στρατηγικόν. Idem multo etiam magis de aliis amicis dicendum est.

Estne patri in omnibus obtemperaudum? De ea re tres veteres opiniones affert Gellius lib 2. cap. 7 ex quibus omnibus mihi magis secunda probatur, quam multis rationibus confirmare possem. Sed tamen adversus eam argumentari licet. Num aegrotans patri potius, an medico parebit? Num ipsi patri aegrotanti

ti potius an medico? Num in musicis? Num in nave, &c. Num in Grammaticis (vide Musonium apud Stobaeum λόγῳ 77.) Nam si quid turpe iubeat, tum in promptu responsio est. Iupiter communis omnium parens aliud iubet. Multo magis idem dicendum de aliis amicis. Regula igitur sit, quaecumque neque talia sunt, ut ea facere, eisve abstinere turpe sit, neque ad artem ullam pertinent, sed sunt plane ἀδιάφορα, in eis patris iussio praecipuam vim obtinere debet. Iubetne pater ad mercaturam, ad agriculturam animum ne applices, ne hanc uxorem ducas, ne huc aut illuc eas. Obtemperandum est. Caetera modeste recusanda sunt.

Ὁμοίως ἢ φίλῳ) Haec quoque ὑποτίθεται, alium esse φίλον, alium σπουδαῖον. Nam si uterque, σπουδαῖος, non est dubium quid respondendum sit, sed quid si alter virtute, alter amicitia potior sit? οὐ δυνατὸν ἀκριβῶς.

Εὐεργέτῃ ἀνταποδοτέον) Momenta rerum consideranda sunt. Ceteris autem paribus prius praestat.

Ἑταίρῳ δοτέον] lego ἑτέρῳ, & paulo ante χρηστέον ἑτέροις.

Οὐδὲ τῷ πατρὶ) vide quae scripsi cap. 13. lib. 8. var. lect.

Καὶ εἰς τὰ κήδη) Κήδη εἰσὶ τὰ πρὸ τοῦ γάμου συναλλάγματα. Eustr. hic.

* * *

IN CAPUT IV.

Τὰ φιλικὰ) ea, ex quibus definitur ὁ φίλος, quod exponens dicit, καὶ οἷς αἱ φιλίαι ὁρίζονται, vetus interpr. ververtit, amicabilia autem quae ad amicos; legit ergo τὰ φιλικὰ τὰ πρὸς τοὺς φίλους. Ego autem putabam totum illud πρὸς τοὺς φίλους delendum esse. Et Eustratii commentarius adiuvat hanc coniecturam.

Οἱ προκεκρουκότες) quod argumentum est eos id velle, non propter se, sed propter amicum ipsum.

Μέτρον ἑκάστῳ) ἄνθρωπος χρημάτων πάντων μέτρον. Protag.

&

& Plat. in Cratylo, & in Theaeto, at 4. legum Plato Deum ait ἐστὶ πάντων μέτρον.

Ὅπερ ἐκαστος) Haec Platonis sententia est in Alcib. priore. *Mens cuiusque is quisque est*, Cic. de fine lib. 1. *Tu vero enitere, & sic habeto, te non esse mortalem; sed corpus hoc, neque enim tu is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum igitur te scito esse, si quidem Deus est, qui viget, qui sentit.* Inde quoque illa manarunt. *Neque enim civitas in seditione potest esse beata, nec in discordia dominorum domus, quanto minus animus a seipso diffidens, secumque discordans gustare poterit partem illam liquidae voluptatis, & libera esse*. Cicero lib. 1. de finibus. Et in oratione pro Roscio. *Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis saepenumero videtis, eos, qui impie aliquid, scelerateque commiscrint agitari, & perterreri furiarum taedis ardentibus sua quemque fraus, & suus terror maxime vexat, &c.* In Pisonem. *Nolite putare P. C. ut in scena videtis homines conscelerατος impulsu Deorum terreri furiarum taedis ardentibus, sua quemque fraus, suum facinus, &c.*

IN CAPUT V.

Φίλησίς ἐστιν) ἡ φίλησις, ὡς λεύκανσις, καὶ ὑγίανσις, καὶ θέρμανσις. Eustr.

Ἔχει διάτασιν) Διάτασις non est intensio, multoque mininus, quod Lamb. putat contentio, sed continuatio quaedam ac tractus temporis.

Οἷον καὶ) Ut in factionibus aurigarum solet.

Εὖνοι γὰρ αὐτοῦ) leg. αὐτοῖς.

Ἡ διὰ τῆς ὄψεως ἡδονὴ) ἔρως ἐσρεῖ διὰ τῶν ὀμμάτων. Plato Cratylo, Propert.

Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis.

Et:

Si nescis, oculi sunt in amore duces.

Paulus

Paulus Silentarius:

Ὀφθαλμοὶ τεὸ μέχρις ἀφύξετε νέκταρ ἐρώτων,
Κάλλεος ἀκρήτου ζωροπόται θρασέες;

Et quidam ait:

Ἐκ τοῦ ὁρᾷν γὰρ γίνετ᾽ ἀνθρώποις ἐρᾷν.

Αὐτὴν ἀργὴν εἶναι φιλίαν) sic dictum, ut ἀργὰ χρήματα & similia.

IN CAPUT VI.

Ἀλλὰ τὰς πόλεις) sic una quaelibet dissensio ἐχθροὺς ποιεῖ. Plato in Euthyphrone.

*   *   *

IN CAPUT VIII.

Ἀπ᾽ αὐτοῦ) ἀφ᾽ αὑτοῦ leg. puto.

Ἐπιτιμῶσι γὰρ τοῖς) Horatius.

Egomet mi ignosco Maevius inquit.
Stultus, & improbus hic amor est; dignusque notari.

Talem notat Plato 5. de leg. Epicurus dicebat sua caussa omnia quemque facere oportere, sed necessarium est, quicunque tales sunt, cum sibi valde placeant aliis tamen displicere. Amor enim coecus, & qui se amant, in vitiis suis sunt. Cicero lib. 13. ad Atticum epist. 13. *nisi forte me communis* φιλαυτία *decipit, ut in tali genere ne apud graecos quidem simile quidquam.*

Ὥσπερ δὲ καὶ πόλις) Sophocl.

Πόλις γὰρ ἐστι πᾶσα τῶν ἡγουμένων,
Στρατὸς δὲ σύμπας.

IN CAPUT IX.

Τὸ δ᾽ οὐκ ἔστιν ἴσως ἀληθὲς) Docet iam propriis, & suis rationibus, felici opus amicis. Earum prima est haec, ὁ εὐδαίμων προαιρεῖται θεωρεῖν πράξεις ἐπιεικεῖς, καὶ οἰκείας.

Face-

Facere autem id nisi in amicis non plene potest. Indiget igitur amicis. Primum Lemnia probat hoc modo: εὐδαιμονεῖν est ἐνεργεῖν, τὸ δ' ἐνεργεῖν οὐ μόνον πράττειν, ἀλλὰ καὶ θεωρεῖν. Debet autem ὁ εὐδαίμων θεωρεῖν ea, quae sibi iucunda sunt. Iucundae sunt autem ei actiones ἐπιεικεῖς, καὶ οἰκεῖαι. Tales igitur θεωρητέον. Secundum hoc modo. Aut eas θεωρήσει in seipso, aut in aliis. In se ipso non satis commode potest: θεωρεῖν γὰρ μᾶλλον δυνάμεθα τοὺς πέλας, ἢ ἑαυτοὺς, καὶ τοὺς &c. ergo in aliis. Quare aut in amicis, aut in iis, qui nobis coniuncti non sunt. Si in iis quibuscum nulla nobis intercedat coniunctio, ut demus eas iucundas fore, quia ἐπιεικεῖς, at certe carebunt altera parte iucunditatis: non enim erunt οἰκεῖαι. Sed si in amicis, tum vero ἕξουσιν ἄμφω τὰ φύσει ἡδέα: erunt enim etiam οἰκεῖαι, cum amicus sit alter idem, & quae amici faciunt, ea nos quodammodo ipsi facere videamur. Ut oculus alia omnia melius videt, quam seipsum: ita unusquisque nostrum alienas actiones melius videt, quam suas. Ut formosae mulieres libenter se in speculo intuentur: ita si animi, & honestarum actionum speculum aliquod esset, libenter se in eo viri boni, ac felices intuerentur. In amicis igitur se tanquam in quodam speculo intuentur.

Καθάπερ καὶ Θέογνις) Summa huius argumentationis est. πᾶν τὸ αἱρετὸν προσεῖναι δεῖ τῷ εὐδαίμονι· αἱρετὸν δὲ ὁ φίλος· δεῖ ἄρα αὐτῷ καὶ φίλων. Maior patet, quoniam alioqui esset ταύτῃ ἐνδεής. Ad minorem probandam multa adferuntur, quae reddunt obscuram disputationem. Ad summam autem hoc dicit. Vir bonus eodem modo adfectus est erga amicum, ut erga se: ergo quaecunque bonum, & optabile, & iucundum est habere in se, eadem & in amico. Bonum & optabile, & iucundum est bene vivere, & sentire se vivere: ergo bonum est etiam ipsi, tum ut amicus vivat, tum ut ipse sentiat eum vivere. Sed congeruntur multa, ut doceat bonum

esse bono τὸ ζῆν, quorum summa est, omne bonum, & iucundum natura, est bonum, & iucundum bono: tale est τὸ ζῆν. Igitur, &c.

Τὸ δὲ κύριον) κύριον vocat τὸ τέλος Eustrat. at ego eo refero, quod id demum dicitur κυρίως εἶναι, quod est ἐνεργείᾳ ut saepe dictum est.

Τὸ δὲ ὅτι) Sentire se sentire, aut cogitare, est sentire se esse, sive vivere. Nam esse, aut vivere homini nihil est, quam αἰσθάνεσθαι, καὶ νοεῖν.

IN CAPUT X.

Μήτε πολύξενος, &c.)
Μήτε πολύξενον, μήτ᾽ ἄξενον καλέεσθαι. Hesiod.

Μήτ᾽ ἂν πολύφιλον) Apud Scythas πολυφιλία ducebatur probro. Lucian. in Toxaride.

Ἥδυσμα) Sal. Eustr.

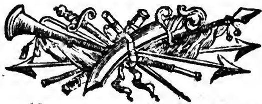
Διόπερ) Unde est illud vetus:

Οὐκ ἔστ᾽ ἐραστὴς, ὅστις οὐ μιᾶς ἐρᾷ.

IN CAPUT VI.

Τὸ δὲ τυπούμενον) legundum est λυπουμένων.
Ὑπερτείνῃ τῇ ἀλυπίᾳ) Pessime hunc locum interpretatur Eustr.

Finis Commentariorum in lib. 9.
Ethicorum Aristotelis.

M. AN-

M. ANTONII MURETI

IN

LIBRUM ARISTOTELIS DECIMUM

SCHOLIA.

IN CAPUT II.

Οἱ μὲν γὰρ) pro δὴ οἷον τὸ, pro τῷ. ὠρέγετο αὐτῶν pro αὐτῆς, & ita Argyr. τῷ μηδέτερον, pro μηδετέρῳ. μηδέτερον ὁμοίως, pro μηδέτερα.

IN CAPUT III.

Οὐ μὴν οὐδ᾽) Refellit quaedam argumenta eorum, qui voluptatem bonum esse negabant. Omne bonum est qualitas; adfert ἐνστάσιν ἡ ἡδονὴ non est bonum, nam est ἀόριστόν τι, δεχόμενη τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. Respondetur idem in virtutes, aut certe virtute praeditos convenit, & non omnis voluptas δέχεται τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον.

Οὕτω καὶ) non est verum omnem ἡδονὴν capere τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. nam haec dicuntur secundum maiorem, aut minorem contrarii admistionem: ergo locum habere possunt in iis voluptatibus, quae sunt mistae cum dolore, quales sunt corporeae, at ἐν ταῖς ψυχικαῖς quae sunt ἀμιγεῖς, non potest. Ita adversus omnes alios intelligo.

Οὐ γένοιτ') γένοιντ' ἂν ἀναπληρώσεις, Arret. & quodam libri Basileenses.

Δόξειε δὲ') Hoc tantum voluptas non est motus, aut γένεσις; sed ne satis quidem proprie dicimus voluptatem gigni, aut quempiam voluptate commoveri.

Finis Commentariorum in lib. 10. *Ethicorum Aristotelis.*

ARI-

ARISTOTELIS
OECONOMICA
IACOBO LUDOVICO
INTERPRETE.

Cuius Interpretationem
M. ANTONIUS MURETUS
Locis aliquot emendavit, ſcholiiſque illuſtravit.

ARISTOTELIS OECONOMICA

IACOBO LUDOVICO STRAEBAEO INTERPRETE,

CUIUS INTERPRETATIONEM *M. ANTONIUS MURETUS*

Locis aliquot emendavit, scholiisque illustravit.

CAPUT PRIMUM.

Disciplina rei familiaris a civili scientia non solum tam differt, quam domus a civitate (nam domus & civitas est subiecta quasi materia duabus his artibus) verum etiam quod administratio ad plures magistratus: domus autem rectio, ad unius imperium pertinet. Ac sunt quidem artes quaedam distinctae; in quibus non est eiusdem opus efficere, & uti facto, ut lyra, & tibiis. Civilis autem scientiae est, & ab initio constituere civitatem, & bene & ratione uti constituta. Unde planum fit, esse disciplinae rei familiaris, & domum comparare, & prudenter uti comparata, ergo civitas quidem est domorum multitudo, cui & agri & rei satis est ad bene vivendum. Constat autem ita esse: vel ex eo, quod si id assequi non possunt, dirimitur societas. Atque etiam ea de causa coeunt. Id autem est ipsa cuiusque rei substantia, propter quod ea res est, atque facta est. Apparet igitur

rei

rei familiaris artem civili disciplina esse ortu priorem. Nam & opus eius prius est. Dominus enim est pars civitatis. Itaque de ratione tuendae rei familiaris, & quod sit eius munus, videndum est.

CAPUT II.

Domus partes sunt, homo, & res quae possidentur. Quando autem principio natura cuiusque rei minimis in partibus spectatur, hoc quoque modo natura domus est consideranda. Ut igitur Hesiodus.

Primum aedes, mulierque, & bos habeatur arator,

Hic enim primum victus & alimenti gratia comparandus: illa vero liberorum causa. Debet igitur oeconomiae peritus uxoris consociationem recte, & prudenter instituere, hoc est talem parare qualis esse debet. Facultatum autem prima cura, ea quae secundum naturam est. In iis artibus autem, quae secundum naturam sunt, priorem obtinet locum ratio agri colendi: alteram vero, quaecunque e terra aliquid exquirunt, ut ea quae metalla eruunt, & si quae sunt aliae generis eiusdem. Sed agriculturae prima laus est, propterea quod iure nititur, ac iustitia. Non enim rem quaerit ab hominibus, aut non invitis, ut ars cauponum & mercenariorum, aut inutilis, ut bellicae. Cui iunge & illud, esse secundum naturam, quia natura comparatum est, ut a matre sit omnibus alimentum; est igitur hominibus a terra. Praeterea ad laborum tolerantiam ac fortitudinem perutilis est; non enim sicut artes sordidae ita corpora infirma & inutilia facit, sed quae sub dio manere, laborare, atque etiam adversus hostes adire periculum possint. Nam soli agricolae res suas extra munitiones habent.

CAPUT III.

IN hominum autem genere curando, prima uxori adhibenda curatio. Societas enim feminae & maris maxime naturalis est. Huius rei fundamentum a nobis alibi positum est, naturam cupere talia multa procreare, qualia produxit, ut in quoque genere animalia. At fieri non potest, ut hoc femina sine mare, aut mas sine femina perficiat. Quamobrem societas illorum necessaria est. Idque in aliis quidem animantibus nulla ratione duce, & naturae tantum impulsu, & solum procreandae sobolis gratia coeunt. In cicuribus autem, & in iis, quibus est plus cuiusdam prudentiae, perspicua magis atque manifesta societas, quia magis elucent mutua auxilia, benevolentia; labores, & operae communes. In homine vero maxime perspicitur haec coniunctio, quod mas & femina, non solum ut sint, sed etiam ut bene sint, inter se dant operam; & habentur liberi non modo ut naturae serviatur, verum etiam ut inde capiatur utilitas. Nam quae parentes, cum vires haberent, labore suo in aetatem liberorum imbecillam contulerunt: debilitati senectute, & viribus destituti, a valentibus quasi deposita recuperant. Adde quod & hoc ambitu ac tanquam orbe natura supplet aeternitatem, si non singulorum numero, at certe specie conservata. Sic divinitus natura utriusque & viri, & mulieris ad coniunctionem societatemque praeparata est. Distincta enim est, ne esset utrique ad eadem omnia similiter utilis & idonea facultas, sed in quibusdam ad contraria, quae tamen eodem contenderent, apta. Alterum valentiorem, alteram minus robustam fecit, ut haec adducta metu diligentius advigilet ad custodiam rerum: ille fortitudine praeditus, sit animosior ad propulsandam iniuriam:

riam: ut ille rem quaerat foris, atque domum importet: haec intus sit, & importata conservet. In opere autem faciundo, quum sit haec inermior, quam quae foris agere, & in iis quae sub dio fiunt, versari possit; constantius tamen esse domi quam vir, & in eadem sede permanere potest. Ille ad opera quieta minus aptus, & ad res laboriosas, molestas, operosas, roboris est atque temperamenti salubrioris; liberos communiter procreant, non item communiter educant, sed in eos propria sunt huius, & illius adiumenta. Alere matrum est, erudire patrum.

CAPUT IV.

PRimum igitur sibi leges imponat vir de uxore tractanda, & illi ne faciat iniuriam; sic enim fiet ut ab ea nullam patiatur ipse. Nos ad hoc & lex communis hortatur, ut aiunt Pythagorei, *quam minime oportere videri iniuriam facere cuiquam*, quemadmodum supplici, & quae a lare sit abducta. Violat autem iura coniugis vir, cui sunt externi concubitus. De congressione lex altera, ut nec egeant praesentes, nec absentibus quiescere non possint: sed ita assuescendum, ut praesentiam & absentiam coniugis aequo animo ferat. Hoc autem praeclare suadet Hesiodus:

Ut mores doceas pulchros, tibi virgo sit uxor.

Nam morum dissimilitudo dissociat amicitias. De corporis ornatu sit haec praeceptio. Ut ne moribus quidem superbis & arrogantibus inter se coniuges uti debent, ita neque immoderato vultu & ornatu. Congressus autem iste exornatur ostentatione gloriosa, nihil ab eo differt, qui est in scena tragoedorum.

CA-

CAPUT V.

IN iis autem rebus quae possidentur, illud quidem est primum, maximeque necessarium, quod optimum, quodque principatu dignissimum. Hoc vero homo est. Primum igitur danda opera est, ut servos efficiamus bonos. Servorum autem duae sunt species: dispensator, & operarius. Quoniam igitur videmus iuuenes, prout educantur, tales evadere; necesse est & parare & alere eos, quibus liberaliora munera mandanda sunt. Cum servis autem dominus ita versetur, ut neque improbos fieri atque petulantes, neque licentia dissoluta, & immodica libertate diffluere patiatur: & iis quibus est animus liberalior, honorem; iis qui viliores dant operas, alimenti copiam tribuat. Quod autem vini potus non servos modo, verum etiam liberos, petulantes & contumeliosos efficit, multaeque nationes liberae vino se abstinent, ut militiae Carthaginenses, perspicuum est aut nihil eius aut parum servis esse tradendum. Et quum tria ad illos pertineant, opus, castigatio, alimentum; si castigatio laborque deest, alimentum vero suppetit, contumeliam gignit; labores autem & animadversiones sine alimento, vim afferunt, & omnes adimunt vires; superest igitur ut dominus operas atque labores imponat, & alimenti quantum satis est suppeditet. Nam fieri non potest ut iis imperet, qui mercede careant: servo autem merces, alimentum. Ac sicut alii, si meliores meliora non capiunt, nec ulla sunt praemia virtutis, & vitii supplicia, deteriores fiunt, ita quoque servi. Horum igitur habenda ratio, & unicuique pro dignitate partienda, atque plus minusue laxanda sunt haec, alimentum, vestis, intermissio laboris, castigandi modus: imitandaque tum verbo, tum re, medicorum facultas:

qui

qui in ratione medicamenti illud quoque conſiderant, alimentum, quia ſemper idem ſuggeritur, non eſſe medicamentum. In ſervorum autem genere optimi ad opera facienda ſunt habendi, qui neque plus aequo timidi ſunt, neque plus ſatis animoſi. Neutri enim quod iuſtum eſt faciunt. Etenim plus aequo timidi nihil ſubire audent. Animoſi vero non facile dicto ſunt audientes. Omnibus autem certus finis terminuſque conſtituendus eſt. Nam iuſtum eſt ac utile, eſſe praemium propoſitum, libertatem. Dabunt enim libenter operam, atque laborabunt, cum praemium fuerit propoſitum, tempuſque definitum. Suntque procreatis liberis quaſi pignoribus obſtringendi. Nec plures gentis eiuſdem, ut in urbibus, ſic & iu aedibus habendi, Atque propter ſervos potius quam liberos ſacra faciunda, & huiuſmodi laetitia, atque voluptas fruenda. Plura enim habent eorum, propter quae haec lege ac moribus recepta ſunt.

CAPUT VI.

PArtes autem oeconomi in pecunia ſunt quatuor, etenim debet habere quaerendi facultatem, atque ſervandi, alioqui inutilis eſſet quaerendi ratio. Hoc enim eſt *aquam haurire*, colo ἠθμῷ &, quod aiunt, *dolium perforatum*. Praeterea ſcire debet ſuo quaeque loco; & ordine decenter, & apte diſponere: & quum tempus eſt, utenda depromere. Nam propter haec illis egemus. Diſcrimen autem ſtatuendum eſt inter genera bonorum; & plura fructuoſa, quam quae fructum non ferunt, habenda. Negotia atque operae ſic partiendae ſunt, ut non una periclitentur univerſae. Ad rem familiarem tuendam prodeſt inſtitutis uti Perſicis, & Laconicis; & Attica iuvat oeconomia Athenienſes enim vendentes emunt, nec in minoribus oeconomiis

mis penum reponunt, ac recondunt. Persica sunt instituta, ut paterfamilias ipse omnia statuat, omnia invisa: id quod & Dion de Dionysio tyranno dicebat. Nullus enim sic aliena curat, ut sua. Debet igitur eniti, ut omnia quae potest ipse curet; scitum enim est quod Perses quidam, quodque Libys respondisse dicitur. Rogatus ille, quid opimum pinguemque maxime faceret equum, *oculus domini*, inquit. Libys autem, quum ex eo quaereretur, quod stercoris genus optimum putaret, *domini vestigia*, respondit: sunt igitur alia videnda curandaque viro, alia uxori, ut huic, & illi munera sunt oeconomiae distributa. Idque raro in oeconomica exigua tenuique faciendum saepius autem in ea, quae aliorum diligentiae committitur. Nam nisi qui praeit, id quod alii sequantur, bene diligenter monstret, nec in aliis rebus, nec in commissa procuratione fieri potest, ut bonos atque diligentes habeat imitatores; sic fieri non potest, si domini sint improvidi & negligentes, ut eorum praefecti rem diligenter curent. Haec autem quum honesta pulchraque sint, & utilia ad rem & augendam, & tuendam, domini prius expergisci quam servi, & posterius somnum capere debent: nec unquam domum magis quam magistratus urbem, sine custodia relinquere: nec aliquid eorum quae facienda sunt nocte dieque praetermittere. Idque bonum, de nocte e lecto surgere: propterea quod hoc utile est, & ad bonam valetudinem, & ad oeconomiam, & ad studia philosophiae. Ac parvis quidem in rebus Attica ratio administrandi fructus est utilis: in magnis alia, divisis fructibus, & quae in annum, & quae in mensem consumuntur, separatis. Neque aliter in vasis supellectilique faciendum, sepositis iis quibus utendum quotidie, & iis quae raro sunt usui. Haec tradenda praefectis. Praeterea subinde ex intervallo, quae recondideris; invisenda, ut quid

saluum

falvum & integrum, quid perditum & imminutum fit, fciatur. Quum autem domus aedificatur, habenda ratio, & rerum quae poffidentur, & valetudinis: atque hominum commoditati iucunditatique profpiciendum. Habenda ratio rerum, ut videndum qui locus aedium fructibus, reique veftiariae commodus futurus fit, qui fructibus ficcis, quique humidis: & in diverfo genere rerum, qui animatis, quique inanimis, fervis & liberis, mulieribus & viris, peregrinis & civibus. Ut hominum commoditati iucunditatique & valetudini profpiciatur, domus ita ftatuenda, ut aeftate falubres ventos, hieme liberum folem facile admittat. Talis erit, fi antica ad meridiem, poftica ad feptentriones, habeant latera longiora. Ubi autem magnae adminiftrantur opes, ianitor, cuius in aliis rebus nullus fit ufus, videtur utilis, qui quae importantur, & exportantur, obfervet. Ad expeditum promptumque fupellectilis ufum pertinet Laconica difpofitio. Inftrumentum enim quodque fuo poni loco debet. Quod enim fic eft in promptu, non requiritur.

M. ANT.

M. ANTONII MURETI IN ARISTOTELIS OECONOMICA

ANNOTATIONES.

MAgni facienda sunt praecepta politices: sed ne ea quidem quae ad rei familiaris rectionem pertinent, negligenda: fortassis etiam eo cognoscenda studiosius; quod, ut veteres dicebant, *non cuiuslibet hominis esse Corinthum ire*: ita non omnium est ad rempub. accedere, at omnium est regere familiam suam: neque eius rei ratio sine certo ac praesenti damno ignorari potest. Atque id in privatis quidem hominibus dubitationem non habet: de regibus, ac potentibus viris aliud fortasse senserit aliquis; illi enim domesticam curam, tanquam magnitudine sua inferiorem, & humiliorem solent aliis delegare ac committere: ipsi gravioribus curis, ac cogitationibus occupantur; sed tamen ut reges ipsi solent interdum deposito auro ac purpura ingredi privatorum domos, & curiose inspicere quid a quoque agatur; ita non est alienum maiestatis ipsorum, scire, ac cognoscere, quemadmodum tenuiores familiae administrentur, & recte dictum est a veteribus, *regum quoque ac satraparum propriam quandam oeconomiam esse*. Ac quandam Aristoteles alicubi negat, reges ac tyrannos prodigos esse pos-

se,

se, quod immensam illam, & infinitam opum copiam largiendo,& faciendis sumptibus,superare non queant: notum tamen est, quosdam ex eis, immoderatis largitionibus, & temere profundenda pecunia, eo redactos esse, ut & fraudare creditores, & adversus dignitatem suam multa facere cogerentur. His certe usus aliquis praeceptorum Oeconomiae profuisset; neque alienam esse hanc facultatem a regibus, iudicabat Cicero, qui Deiotarum, non tantum ut tetrarcham nobilem, sed & ut optimum patrem familias, & diligentissimum agricolam, ac pecuarium laudat. Quod si Agricultura recte in Oeconomices parte numeratur: non esse eam indignam regibus, declarat Xenophon, qui sub Cyri minoris persona,ostendit nihil sibi videri tam regale, quam studium agri colendi. Sed & priscorum regum Hieronis, Attali, Philometoris, Archelai, Iubae geoponicon libri, qui saepe citantur a veteribus, non mediocriter eos hac Oeconomices parte delectatos esse declarant. At certe ut qui duorum scalmorum navim gubernare nesciat, ridiculus sit, si se ad quinque remos, aut alia maiora navigia gubernanda idoneum profiteatur; ita qui gubernandae domus peritus non est, mullo minus ad regendam civitatem, aut provinciam idoneus sit, necesse est. Fatendum igitur est, Oeconomices praecepta digna esse, in quibus cognoscendis aliquid operae ac studii collocetur.

Prodiderunt ea monumentis litterarum duo apud Graecos nobilissimi scriptores, Xenophon & Aristoteles. Xenophontis librum Cicero in latinum sermonem converterat, quae interpretatio si exstaret, non in alio potius harum rerum auctore nostra hoc tempore exerceretur industria. Aristotelis librum unum huius argumenti habemus, eumque decurtatum ac mutilum; nam qui duo ei praeterea tribuuntur, & si contemnendi non sunt, longe tamen abhorrent ab Aristo-

teleo

teleo disputandi genere; quod si veterum artificum statuas quamlibet truncas, & mutilas, in pretio tamen esse, & studiose conquiri videmus; debemus & nos multo magis amare has qualescunque praestantium ingeniorum reliquias; &, ut qui famelici, & esurientes ad coenam prope consumptam veniunt, tanto iis quae supersunt, avidius vesci. His igitur paucis diebus hoc fragmentum Oeconomicorum Aristotelis interpretabimur; deinde cum primum licebit institutam politicorum interpretationem persequemur.

Disciplina) Proemium est, quod tribus partibus continetur. Primum, quia magna est politices, & Oeconomices similitudo, docet quid inter eas intersit. Recte enim monemur in primo Topicorum, quaerendum esse quid intersit inter τὰ μὴ πολὺ λίαν διεστηκότα; & quid simile sit inter τὰ πολὺ διεστῶτα. deinde tradit quiddam utriusque commune: quo ipsae a plerisque aliis differunt. Postremo cum domus sit pars civitatis, ostendit, prius de ratione gubernandae domus, quam de ratione tractandae Reip. differendum.

Non solum tam differt) Adversus sententiam Socratis, qui apud Platonem in Rivalibus, & in politico, & apud Xenophontem tertio commentariorum tradit, nihil inter politicum regimen, & inter patrem familias interesse, nisi quod illi pluribus imperant, hic paucioribus, omnemque esse civitatem nihil aliud quam magnam domum; domum autem parvam civitatem; quod & primo Politicorum refutatum esse meministis.

Ad unius imperium) πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου, ait ipse in eodem libro, & alibi, μοναρχεῖται γὰρ πᾶς οἶκος. Itaque Lacedaemonius quidam Atheniensi qui statum popularem monarchiae anteponebat, *Instituito igitur eum*, inquit, *domi tuae*; est igitur & hoc discrimen inter Rempub. & privatam domum, non id tantum, quod Socrates dixerat.

Ac

Ac ſunt quidem) Haec prooemii ſecunda pars eſt, in qua docet, artem efficiendi aliquid, & artem eo ſcienter utendi, plaerumque diſtingui: At oeconomicen, & politicen utriuſque eſſe. Nam illa quidem familiam, haec vero civitatem, & a principio optime fundare, atque inſtituere: & inſtituta iam optime uti poteſt; eſſe autem plerumque aliam artem, quae quid parat & conficit, ab ea quae confecto atque elaborato utitur, copioſe docet Plato in Euthydemo.

Ergo civitas quidem) Haec eſt tertia pars; in qua docet prius tractandam eſſe oeconomicen, quam politicen. Idque hoc modo; quae ortu priora ſunt, prius etiam tractari debent: oeconomice; autem ortu prior eſt quam politice: Priore igitur loco tractanda eſt. Aſſumptionem probat allata definitione civitatis: ex qua cognoſcitur, domum eſſe partem civitatis. Partes autem ortu priores ſunt, quam totum. Prior ergo eſt domus civitate; quare & artium ipſarum eadem inter ſe ratio eſt.

Civitas quidem) Definitio civitatis ducta ex materia, & ex fine. Paulo ſubtilius in politicis, ex multis domibus pagum, ſeu vicum conſtare ait; ex multis vicis civitatem. ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις: ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας.

Conſtat autem ita eſſe) eum eſſe, quem dixit, finem civitatis, probat duobus argumentis, quorum prius eſt: etiam homines qui ad vitae ſocietatem convenerunt, ac congregati ſunt, diſtrahi ac diſſipari, cum ſatis magna earum rerum copia non ſuppetit, quae neceſſariae ſunt ad bene vivendum. Quo igitur ſublato diſſociantur, eius cauſa ſocietatem coiverant. Plenae autem ſunt hiſtoriae talium exemplorum: cum populi, qui ad eam multitudinem excreverant, ut ſuus ager alere eos non poſſet, alio commigrarunt: aut cum partim eorum domi manſiſſent, alios aut

in colonias, aut etiam ad quaerendas novas sedes dimiserunt.

Atque etiam) Alterum argumentum. τέλος ἡ φύσις. ait ipse primo Polit. opus & finis idem: πάντα δ' τῷ ἔργῳ ὥρισαι καὶ τῇ δυνάμει.

Ortu priorem) Natura, prior civitas, sed γενέσει prior domus, sic & octavo Ethicorum: τὸ γενέσει ὕστερον, πρότερον ἐστι φύσει. libro I. maiore. τῶν μετὰ τὰ φυσ. Perfectum natura, prius. Primò de coelo, & secundo περὶ ζώων μορίων. ἐναντίως ἐπὶ τῆς γενέσεως ἔχει, καὶ τῆς οὐσίας. τὰ γὰρ ὕστερα τῇ γενέσει πρότερα τὴν φύσιν ἐστί. καὶ πρῶτον τὸ τῇ γενέσει τελευταῖον. οὐ γὰρ οἰκία πλίνθων ἕνεκεν ἐστι καὶ λίθων, ἀλλὰ ταῦτα τῆς οἰκίας. Sic τῆς ψυχῆς τὸ λογικὸν, postremum homini ἐγγίνεται. Sic hominem φύσει πρώτιστον τῶν ζώων, postremo loco creavit Deus. Itaque γενέσει, posterior est ceteris animalibus, φύσει, prior.

Domus partes) hinc incipit de re proposita disputare. Ac primum docet quae sint partes domus. Deinde de illis pauca quaedam tradit ὡς ἐν τύπῳ. Postremo de singulis accuratius, & λεπτομερέστερον differit.

Homo & res quae possidentur) Hominis nomine intelligit virum, & uxorem, & liberos; servi autem numerantur in iis, quae possidentur.

Natura C. R. M. IN PART. SP.) sic & in Politicis: ἐν τοῖς ἐλαχίστοις πρῶτον ἕκαστον ζητητέον.

Primum Aedes, &c.) ita citat hunc versum etiam in politicis. Hesiodus tamen ancillam non, uxorem intellexerat, addit enim:

Κτητὴν, οὐ γαμετὴν, ἥ τις καὶ βουσὶν ἕποιτο.

Id est:

Empta tamen non nupta, boves quae pone sequatur.

Sed pene suspicor hunc posteriorem versum ψευδεπίγραφον esse, & παρεμβεβλημένον: tum auctoritate Aristotelis adductus: tum quia cum superiori, si quis diligenter animadvertat, non satis belle cohaeret.

Debet

Debet igitur) Haec sunt illa, quae dixi, τυταῖ. Unum de uxore: alterum de ratione parandae rei: quam optimam maximeque naturae consentaneam, ait esse agriculturam.

Sed agriculturae) Cato; *ex agricolis & vis fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur: maximeque prius quaestus, stabilissimus quo consequitur minimeque invidiosus: minimeque male cogitantes sunt, qui in eo occupati sunt.* Vegetius lib. 1. *sequitur, utrum ex agris, an de urbibus utilior tiro sit, requiramus. De qua parte nunquam credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem quae sub dio, & in labore nutritur: solis patiens, umbrae negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, parvo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris, cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre consuetudo de rure est.* Et paulo post: *Ex agris ergo supplendum robur praecipue videtur exercitus. Nescio enim quomodo minus timet mortem, qui minus deliciarum novit in vita.*

Ut a matre) πάντα γὰρ τὰ τίκτοντα ἅμα καὶ τροφὴν τοῖς γιγνομένοις ἀπ' αὐτῆς φύσεως φέρει. Demosth. in Epitaphio. Inde Δημήτηρ, quasi γῆ μήτηρ. Ovid. 1. Metamorph.

Ossaque post tergum magnae iactata parentis.

Et responsum Tarquiniis, ac Bruto est. Qui primus matrem osculatus esset, eum rerum potiturum. Livius lib. 1

A nobis alibi) lib. 2. περὶ ψυχῆς. Diotima apud Platonem in Symposio. Plato lib. 4. de legibus. Galenus principio lib. 14. de usu partium.

Nam quae parentes) Eo nomine maximo in honore Ciconiam Aegyptios habuisse tradit Aelianus histor. animal. lib. 10. cap. 16. & lib. 3. cap. 24. propterea quoque *pietatis cultrix*, Petronio dicitur, & olim apud Romanos, *pia avis*, ut notat D. Ambros. lib. 5.

hexaemer.cap.16. unde,ἀνθιπελαργεῖν vide de Ciconiâ,& muliere Tarentina mirabilem historiam apud eundem Aelianum, lib. 8. cap. 22.

Sic divinitus] Xenophon sub persona Iscomachi. ἐμοὶ γάρ τοι οἱ θεοὶ δοκοῦσι πολὺ διεσκεμμένως μάλιστα τὸ ζεῦγος τοῦτο συντεθεικέναι ὃ καλεῖται θῆλυ καὶ ἄρρεν. ὅπως ὅτι ὠφελιμώτατον εἴη αὐτὸ εἰς τὴν κοινωνίαν. πρῶτον μὲν τοῦ μὴ ἐκλιπεῖν ζώων γένη, ἔπειτα τοῦ γηροβόσκους κεκτῆσθαι ἑαυτοῖς, ἔπειτα δὲ, &c. ad operum varietatem.

Uxor quo genere ducenda, & quibus opibus.

Non ignobili,ne pudori sint, & viro, & liberis. Nam ut Euripides ait, apud Plutarchum, lib. περὶ παίδων ἀγωγῆς, qui tamen non videtur esse Plutarchi.

Ubi generis male iacta fundamenta sunt
Natos necesse est sorte non bona frui.

Idem ibid.

Quamvis ferox sit servili tamen metu
Premitur, patris qui novit, aut matris mala.

Non tamen quae valde nobilitate superet virum, praeclare enim Iuvenalis.

Malo Venusinam, quam te Cornelia mater
Gracchorum, si cum magnis virtutibus affers
Grande supercilium, & numeras in dote triumphos.
Tolle tuum precor Hannibalem, victumque Syphacen
In castris, & cum tota Carthagine migra.

Et elegans querela est Strepsiadae apud Aristophanem, quod duxisset:

Τὴν μεγακλέους, ἄγροικος ὢν ἐξ ἄστεος.

Sed vide eum in principio νεφελῶν. Optimum est praeceptum Pittaci Mitylenaei, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα. de quo extat Callimachi epigramma apud Laertium in Pittaco: quod

quod quia perlegans est, & lepidissimam historiam continet, placuit hoc loco appingere.

Ξεῖνος Ἀταρνείτης τις ἀνήρετο Πιττακὸν οὕτως
  Τὸν Μιτυληναῖον, παῖδα τὸν Ὑῤῥαδίου.
Ἄττα γέρον, δοιός με καλεῖ γάμος. ἡ μία μὲν δὴ
  Νύμφη, καὶ πλούτῳ καὶ γενεῇ κατ' ἐμέ·
Ἡ δ' ἑτέρη προβέβηκε. τί λῷον; εἰ δ' ἄγε σύν μοι
  Βούλευσον, ποτέρην εἰς ὑμέναιον ἄγω.
Εἶπεν. ὁ δὲ σκίπωνα γεροντικὸν ὅπλον ἀείρας,
  Ἠνίδε κεῖνοί σοι πᾶν ἐρέουσιν ἔπος.
Οἱ δ' ἄρ' ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες
  Ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ.
Κείνων ἔρχεο φησὶ μετ' ἴχνια. χ' ὡ μὲν ἐπέστη
  Πλησίον· οἱ δ' ἔλεγον· τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.
Ταῦτ' ἀΐων ὁ ξεῖνος ἐφείσατο μείζονος οἴκου
  Δράξασθαι, παίδων κληδόνα συνθέμενος.
Τὴν δ' ὀλίγην, ὡς κεῖνος, ἐς οἰκίον ἤγετο νύμφην.
  Οὕτω καὶ σύ, Δίων, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

Haec Callimachus, quo etiam allusit Plutarchus, ad finem τῆς περὶ παίδων ἀγωγῆς. ἐγγυᾶσθαι δὲ δεῖ τοῖς υἱοῖς γυναῖκας, μήτε εὐγενεστέρας πολλῷ, μήτε πλουσιωτέρας. τὸ γάρ, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα, σοφόν, ὡς οἵ γε μακρῷ κρείττους ἑαυτῶν λαμβάνοντες, οὐ τῶν γυναικῶν ἄνδρες, τῶν δὲ προικῶν δοῦλοι λανθάνουσι γινόμενοι.
Demaenetus apud Plautum in Asinaria.

Argentum accepi, dote imperium vendidi.

Megadorus in Aulularia:

Ego virtute Deum & maiorum nostrum dives sum satis.
Istas magnas factiones, animos, dotes dapsiles,
Clamores, imperia; eburata vehicula, bullas, purpuram.
Nihil moror, quae in servitutem sumptibus redigunt viros.

Menander:

Καὶ τοῦτον ἡμᾶς τὸν τρόπον γαμεῖν ἔδει
Ἅπαντας, ὦ Ζεῦ σῶτερ, ὡς ὠνήμεθα.
Οὐκ ἐξετάζειν μὲν τὰ μηδὲν χρήσιμα,
Τίς ἦν ὁ πάππος ἧς γαμεῖ, τιτθὴ δὲ τίς

Τὸν δὲ τρόπον αὐτῆς τῆς γαμουμένης, μεθ' ἧς
Βιώσεται, μήτ' ἐξετάσαι, μήτ' ἰδεῖν.
Ἀλλ' ἐπὶ τράπεζαν μὲν φέρειν τὴν προῖκ', ἵνα
Εἴ τ' ἀργύριον καλόν ἐστι, δοκιμαστὴς ἴδῃ,
Ὃ πέντε μνῶας ἔνδον οὐ γενήσεται.
Τῆς διὰ βίου δ' ἔνδον καθεδουμένης ἀεὶ
Μὴ δοκιμάσασθαι μηδὲν, ἀλλ' εἰκῇ λαβεῖν

Dotata an indotata.

Antiquitus formosis mulieribus dotes a viris dari mos erat, unde & Alphesiboeae puellae, de quibus Eusthathius Odyss. o. Auctor Etymol.&c. Tacitus de moribus Germanorum: *Dotem non uxor marito sed uxori maritus offert. Intersunt parentes, & propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur: sed boves, & fraenatum equum, & scutum, cum framea, gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro adfert; hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hoc coniugales deos arbitrantur.* Plato lib. 5. de legib. Γαμοῦντα δὲ, καὶ ἐκδιδόντα μήτ' οὖν διδόναι, μήτε δέχεσθαι προῖκα τοπαράπαν μηδ' ἡντινοῦν. Sed tamen lib. 7. permittit dari, & accipi perparvam quandam pecuniolam. Apud quosdam populos formosae dotem accipiunt: sed quae in commune confertur, ut sit unde deformes collocentur. Multa Megadorus apud Plautum in dotatas mulieres, quem vide omnino in Aulularia. Sed & Euripid. hoc maxime utitur argumento ad mulieres vituperandas, quod ipsi parentes, ubi eas diu edacarunt, ultro pecuniam dent, ut ab eis liberentur.

Qua forma.

Βίας, aut ut alii, Pittacus dicebat, εἰ καλὴν, κοινήν. εἰ αἰσχρὰν, ποινήν. Quo in loco, male, vulgo ποινὴν, interpretantur, poenam, cum furiam significet. Quare media quaedam forma probanda est, quam Phavorinus, uxoriam,

riam, antiquiores, ſtatam formam dixerunt. Gellius lib. 5. cap. 11. *Ennius fere foeminas eſſe incolumi pudicitia aſſeruit, quae ſtata forma forent.* Petronius Arbiter. *Raram facit miſturam, cum ſapientia forma.* Martialis.

Lis eſt cum forma magna pudicitiae

Nocuit Menelao nimis pulchra. Nocuit & Candauli, de quo vide Herodotum lib 1.

Qua Aetate.

Heſiodus:

Ὡραῖος δὲ γυναῖκα τεὸν ποτὶ οἶκον ἄγεσθαι,
Μήτε τριηκόντων ἐτέων μάλα πόλλ' ἀπολείπων,
Μηδ' ἐπιθεὶς μάλα πολλά· γάμος δέ τοι ὥριος οὗτος.
Ἡ δὲ γυνὴ τέτορ' ἡβώοι, πέμπτῳ δὲ γαμοῖτο.

Quos verſus varie exponunt Iuriſconſulti. Plato lib. 6. de leg. ad finem, conſtituit puellis, a ſexto decimo, uſque ad viceſimum: maribus a trigeſimo, ad trigeſ. quintum.

Ariſtoteles multa affert, cur huic rei diligenter providendum ſit. Primum enim ſi ita copulentur, ut alteruter eorum ineptus ſit ad generandum, apto adhuc, & vigente altero, magna ſequentur incommoda. Oportet igitur, virum tanto eſſe maiorem natu, ut concurrant tempora. Foeminae enim, ut citius generant, ita citius deſinunt.

II. Deinde, ne aut parentes, ſi ſero coeperint, dare operam liberis, neque educare eos poſſint uſque ad florentem aetatem, neque meritam gratiam viciſſim ab eis recipere: aut ſi nimis cito, minus honorentur, ab eis iam adultis, *διὰ τὸ πάρεγγυς τῆς ἡλικίας*.

III. Tertio, ut corpora robuſtiora gignantur, *ἔκγονα* autem iuniorum ſunt *ἔκγονα ἀτελῆ, καὶ θηλυτόκα μᾶλλον, καὶ μικρὰ τὴν μορφήν*, quod ſtatim poſt exemplo docet.

IV. Adoleſcentulae difficilius pariunt: & ſaepius enecantur, idque oraculum Traezoeniis redditum ſignificavit, cum eos monuit, ne tam mature ſemen

in agros fpargerent, de quo vide Victorium in commentar. ad eum locum.

V. Ipfi mares, fi cito coeant, non crefcunt. Tacitus, de Germanis. *Sera iuvenum Venus: eoque inexhaufta pubertas. Nec virgines feftinantur. eadem iuuenta, fimilis proceritas, pares, validaeque mifcentur, ac robora parentum filii referunt. Caefar de iifdem lib.6. Qui diutiffime impuberes manfuerunt, maximam inter fuos ferunt laudem; hoc ali ftaturam, hoc vires, neruofque confirmari putant, intra annum vero vicefimum foeminae notitiam habuiffe, in turpiffimis habent rebus.*

VI. Ad temperantiam mulierum plurimum confert; nam iuuenculae cognitae, intemperantiores evadunt, propterea virgines circa annum aetatis XVIII. nuptui tradi debent, viri uxores ducere circa annum trigefimum feptimum.

Ut haec adducta metu) τὸ κτητικὸν viri, τὸ φυλακτικὸν mulieris.

Conftantius tamen effe domi) hoc fignificabat Teftudo Phidiacae Veneris pedibus fuppofita, ut Paufanias tradit. Plutarchus & Herodotus auctores funt Aegyptias mulieres calceos non tuliffe, ut fic videlicet, domi fe continerent, non foris extra vagarentur; famam enim non formam mulieris notam effe oportet.

Primum igitur) Lex communis Pythagoreorum, propter quam & ab animalibus abftinebant.

Cui funt externi concubitus) Iafon apud Euripidem.

Ἀλλ' εἰς τοσοῦτον ἥκεθ' ὥστ' ὀρθουμένης
Εὐνῆς, γυναῖκες πάντ' ἔχειν νομίζετε.

Menelaus apud eundem, Andromacha.

Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα δεύτερ' ἂν πάσχοι γυνή,
Ἀνδρὸς δ' ἁμαρτάνουσ' ἁμαρτάνει βίου.

Periniquum videtur effe, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipfe non exhibeat, l. fi vir uxor. §. Iudex. d. Ad leg. Iuliam, de adulteris.

De

De corporis ornatu fit haec praeceptio) Eustathius commentar. In Iliad. τ. testatur apud Syracusanos lege cautum fuisse, ne aurum, aut purpuram ferrent mulieres, nisi impudicitiam professae, quod & apud Lacedaemonios valuisse, testatur Clemens Alexandrin. lib. 4. paedegogi. Cyprianus in epistola de habitu virginum. *Si quis pingendi artifex, vultum alicuius, & speciem, & cruoris qualitatem aemulo colore signasset, & signato iam consummatoque simulacro manus alius inferret, ut iam formata, iam picta, quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis iniuria, & iusta indignatio videretur? In te existimas impune laturam, tam improbae temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? ut enim impudica circa homines, & incesta fuci lenocinantibus non sis, corruptisque violatisque, quae Dei sunt peior adultera detineris.* D. Hieron. epist. ad Marcellam. *Illae Christianos oculos scandalizant potius, quae purpurisso & quibusdam fucis, ora, oculosque depingunt, quarum facies gypseae, & nimio candore deformes idola mentiuntur. Quibus si forte improvidis, lacrymarum stilla eruperit sulco defluit, quas nec numerus annorum potest docere quod vetulae sint, quae capillis alienis verticem struunt, & praeteritam iuventutem rugis anilibus poliunt.* vide & D. Auguft. epist. 73. Plutarch. ἐν γαμικ. παραγγέλμ.

Ut servos efficiamus bonos) Crassus caeterarum rerum curam servis mandandam: servos ab ipso domino curandos esse dicebat. Plutarchus in Crasso.

Dispensator & operarius) dispensator est ἐπίτροπος, Atriensis, dioecetes. Necesse est, & parare, & alere eos. *Male agitur cum domino, quem villicus docet.* Cato.

Cum servis autem dominus ita versetur) Cato: *Familiae male ne sit, ne algeat, ne esuriat: opere bene exerceat. Si quis, quid deliquerit, pro noxa bono modo vindicet, pro bene facto gratiam referat, ut aliis recte facere libeat.*

Quod

Quod aut vini potus) Servi a tribus rebus praecipue sunt avertendi, a vino, a somno, a venere. Xenoph. Cato tamen amabat servos, qui plurimum dormirent.

Militiae Carthaginenses) videndus Plato sub finem, lib. 11. περὶ νόμων.

Si castigatio laborque deest.) *Nihil agendo, homines male agere discunt.* Cato.

Alimentum, quia semper idem suggeritur non esse medicamentum] Assueta enim non movent. Mart.

Effecit poto Mithridates saepe veneno, &c.

Quod aiunt dolium perforatum) Xenophon in Oeconomico, οὐχ ὁρᾷς, ἔφην ἐγὼ, οἱ εἰς τὸν τετρημένον πίθον ἀντλεῖν λεγόμενοι ὡς οἰκτείρονται, ὅτι μάτην πονεῖν δοκοῦσι. Simile illud est, apud Plinium lib. 35. cap. 1. *Piger, qui appellatur ocnos, Spartum torquens, quod Asellus arrodit.* Et Propert. lib. 4.

Dignior obliquo, funem qui torqueat Ocno,
Aeternusque tuam pascat Aselle famem.

De quo etiam vide Plutarch. περὶ εὐθυμίας.

Athenienses enim vendentes emunt) Ita facere solitum Periclem, narrat Plutarch. in ipsius vita.

Perses quidam, quodque Libys respondisse dicitur) Xenoph. in Oeconomico Barbarum dicit: καλῶς δέ μοι δοκεῖ ἔχειν, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, καὶ ἡ τοῦ βαρβάρου λεγομένη ἀπόκρισις, ὅτε βασιλεὺς ἄρα ἵππῳ ἐπιτυχὼν ἀγαθῷ παχῦναι αὐτὸν ὡς τάχιστα βουλόμενος.

Domini prius expergisci, quam servi) Recte Homer.

Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα.

At Cato de villico ait, *primus cubitu surgat, postremus cubitum eat.*

Quae recondideris, invisenda) Nam.

Illa minus furem metuunt, quae saepe videntur.

Domus ita statuenda, ut ut aestate salubres ventos) vide, quae docuimus lib. 14. Var. Lect. cap. 14.

ARI-

ARISTOTELIS TOPICORUM

LIBER SEPTIMUS,

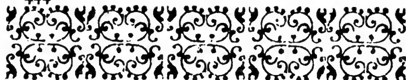
Et in eundem

ALEXANDRI APHRODISIENSIS

Commentarius

M. ANTONIO MURETO

INTERPRETE.

M. ANTONIUS MURETUS
L. MEMMIO FREMIOTO
PATRICIO DIVIONENSI S.

Uibus ex caussis quaeque res effecta est, Luci Memmi, earum interitu ac commutatione ipsam quoque labefactari ac concidere necesse est. Quare mirandum non est, si quas amicitias vulgaris aliqua ac levis caussa coniunxit, eas nutare ad omnem, ut dicitur, ventulum, tandemque ad nihilum recidere videamus. Me vero non fluxa aliqua res, & vicissitudini obnoxia coniunxit tibi: sed cum eximia quaedam ingenii naturaeque tuae bonitas magnam in animo meo tui admirationem excitasset, ea deinde inter nos amicitiae fundamenta constituta sunt, quae quia aeternas planeque divinas radices habent: falluntur, si qui coniunctionem hanc nostram aut locorum intervallis

vallis

vallis, aut temporum, aut ulla vi semper saevientis in optimos quosque fortunae, dissolvi posse arbitrantur. Equidem cum praesentem te nunquam non visus sim admirabili quodam, omninoque immenso amore complecti, ex quo tamen flagitiosa illa nos quorundam coniuratio distraxit, ita eum in dies augeri sentio, ut pene iam a magistro meo Aristotele dissentiam, credamque etiam ad ea, infinita quae sunt, aliquam fieri posse accessionem. Cuius rei, non tibi, cui hoc certissimum est, sed ceteris omnibus indicium volo esse, quod cum hunc Alexandri Aphrodisiensis (si verus est index) librum animi caussa, e Graeco interpretatus, etiam in publicum edere statuissem, neminem habui, cui eum potius dicatum vellem, quam tibi. Vale. Venetiis, Cal. Iuliis. M. D. LIV.

ARI-

ARISTOTELIS TOPICORUM LIBER SEPTIMUS

Et in eundem

ALEXANDRI APHRODISIENSIS COMMENTARIUS,

M. ANTONIO MURETO INTERPRETE.

Iam vero quaestionum, in quibus idem, an aliud sit, quaeritur, explicanda tractatio. Cum autem variae a nobis propositae sint eiusdem acceptiones, ea nunc utemur, quae ex omnibus maxime propria est.

CUM dixerit in primo Topicorum, definitioni adiuncta esse ea quoque problemata, in quibus, propositis duobus, idem ne sit unum cum altero, an vero aliud, quaeritur, eodemque loco eius rei caussam indicarit, recte atque ordine, problematis ad definitionem spectantibus, de quibus proximo superiore libro explicatum est, annectit ea in quibus de eodem atque alio quaeritur: locosque tum ad destruendum, tum ad astruendum aptos hoc septimo libro tradit: ita ut loci qui de eodem sunt, eos qui sunt de definitionibus, proxime subsequantur. Hi autem loci de eodem utiles suut, ad tractandas quaestiones de rei alicuius definitione institutas: quibus enim locis hoc cum illo idem esse ostendimus, iisdem ostendere possumus propositam aliquam finitionem idem esse cum

eo quod definitur: contraque quibus locis ostendimus hoc ab illo aliud esse, iisdem ostendi licet aliud esse definitionem quampiam, & aliud id, quod definiendum proponebatur.

Dicebamus autem maxime proprie idem esse id, quod numero unum est. Primum igitur considerari hoc potest, ex casibus, ex coniugatis, ex contrariis. Nam si iustitia & fortitudo eadem, est: iustus etiam & fortis: iusteque & fortiter, eadem erunt. Similis quoque contrariorum ratio est. Nam si haec eadem sunt, & quae iis adversantur, eadem erunt: quodcunque eorum quae diximus contrariorum genus accipias. Si enim utrunque idem est, nihil sane intererit, id quod huic, an id quod illi contrarium est, sumpseris.

Quia idem aliud cum alio variis modis dici potest, idcirco admonet, de eo quod maxime proprie idem dicitur, totam hanc disputationem fore. Porro maxime propria eiusdem acceptio est, quia aliquid unum & idem numero esse indicavit. Ubi enim aliter hoc vocabulo utimur, fere aliquid adiicere solemus, ita ut ea de quibus agitur, dicamus eadem esse genere, aut specie: hic vero sine illa adiectione, Idem, dicimus: ac ne illud quidem, numero, addere consuevimus. Praeterea si qua eadem numero sint, ea tum genere, tum specie eadem esse consequitur: at eorum modorum alterutro eadem esse possunt, quae tamen numero eadem non sint. Quamvis igitur idem multis modis dici potest, tamen hoc loco de iis demum quae numero eadem sunt, verba facturus est: nam & definitio cum eo quod definitur idem esse hoc modo dicitur: numero videlicet, non aut genere, aut specie idem. Et vero eorum omnium quae de eodem traduntur, haec tantum pars ad definitionem attinere censenda est, nempe in qua de iis agitur, quae quandam cum ipsis definitionibus communitatem habent. Nam sit ne aliquid cum alio, idem genere, ex ipsis qui ad genus referun-

feruntur, locis disputari potest. Quibus enim locis hoc sub uno, illud sub alio genere contineri ostenditur: iisdem etiam patefit ea genere a se invicem dissidere. Siquidem ita demum genere eadem esse dicentur, si unum aliquod genus ostensum fuerit, cum ambitu eorum utrumque comprehendatur: quod & ipse primo horum librorum tradidit. Quod si specialia problemata, ut ea etiam, quibus differentia exquiritur, sub generalibus continentur, facile ex his, qui ad generis tractationem traditi sunt, locis, tota eorum quae specie eadem sunt, ratio intelligetur. Apte igitur & convenienter, de iis, quae numero eadem sunt, hoc loco disputationem instituit: Ac primus quidem locus qui ab eo proponitur, hic est: ex casibus, ex coniugatis, ex contrariis idem numero vel astrui posse, vel destrui. Etenim quod ad hanc de eodem & diverso quaestionem attinet, quae duorum invicem collatorum ratio est, eadem in omnibus ipsorum & casibus, & coniugatis valet. Sed & qua eadem sint, eadem etiam esse oportet ea, quae sunt illis contraria. * Sin diversa ipsa sint, diversa quoque contraria erunt: idque in quolibet genere contrariorum.

* Contraria cum Cicerone appello, quae Barbari opposita.

Item ex iis, quae efficiendi, & ex iis quae interimendi vim habent, adeoque ex ipsis tum procreationibus, tum interitibus: omninoque, ex iis quae ad eorum alterutrum similem rationem habent. Nam quaecunque proprie eadem sunt: eorum & procreationes & interitus iidem: & eadem quoque; tum quae efficiendi, tum quae interimendi vim habent.

Item, inquit, ex iis quae efficiendi, & ex iis quae interimendi vim habent. Nam quaecunque proprie eadem sunt, eorum & procreationes & interitus iidem. Ut si homo, & mortalis idem, utriusque etiam eadem procreatio,

creatio, idemque interitus. Procreatio quidem ex semine, sanguineque menstruo, interitus autem separatio animae a corpore. Item si sanitas cum morbo idem est, eadem quoque erit eorum procreatio. At id quidem secus se hebet. Sanitatis enim efficientia sunt salubres epulae, victusque moderatus: morbi vero ac quae hic adversantur. Similiterque si eadem ipsa sint, interius quoque eis ab iisdem rebus afferetur. Non autem idem est interitus, & id quod interimendi vim habet. Interitus enim sanitatis est, morbus. Quae autem ipsius velut interimendae vim habent, sunt, ut cibus, ut prava victus ratio.

Videndum etiam, si unum eorum, quae eadem esse dicuntur, summum aliqua in re gradum obtineat, num & alterum quoque summum eadem in re gradum obtinere dicatur, quomodo Xenocrates vitam beatam & eam quae ex virtute degitur, eandem esse demonstrat: quod videlicet & ea maxime expetenda vita sit, quae cum virtute coniuncta, & ea quae beata est. Unum enim est ultimum ac maximum rerum omnium expetendarum. Eadem ceterorum quoque consimilium ratio est. Verum enimuero oportet utrunque eorum quae maxima, quaeque summe expetenda dicuntur, unum numero aliquid esse. Alioqui, hac ratione argumenti, eadem esse ipsa inter se non consequetur. Neque enim necessario efficitur, si & Peloponensii & Lacedaemonii Graecorum fortissimi sunt, ut iidem sint inter se Peloponesii & Lacedaemonii. Nam neque Peloponesii, neque Lacedaemonii nomine, certus aliquis homo, & unus numero indicatur. At illud certe necessarium est, in altero alterum contineri: sicut & Lacedaemonii in Peloponesiis continentur. Nisi enim alteris continerentur, utrosque se invicem fortiores esse oporteret: Etenim si neutri continentur in alteris, Peloponesios, cum ceteris omnibus fortiores sint, Lacedaemoniis quoque fortiores esse oportet. Sed & Lacedaemonios Peloponesiis: quippe cum eos quoque positum sit ceteris esse omnibus fortiores.

res. Itaque utrique alterius fortiores erunt. Perspicuum igitur est, unum numero esse oportere, id quod optimum ac maximum dicitur, siquis ex eo, ut idem quoque sit, efficere meditetur. Quocirca non recte concludit Xenocrates: neque enim una numero est beata vita, & ea quae ex virtute degitur. Ideoque non, si utraque summe expetenda est, ex eo eadem quoque esse consequitur, sed tantum alteram sub altera contineri.

Praetera quae eadem in re ceteris omnibus antecellere dicuntur, ut quod primum est, quodque maximum, & cetera eiusmodi: si eadem sunt, omnino unum numero sint oportet. Nisi enim unum numero sint, eadem non sunt: necessariumque est eorum alterum sub altero contineri. Alioqui utrumque altero eadem in re superius erit. Oportet igitur in iis de quibus, utrum eadem inter se sint, quaeritur, inspicere, si eorum unum aliqua in re cetera omnia superet, num alterum quoque eadem in re caetera omnia superare dicatur. Verbi gratia, si unum omnium maximum est, sitne alterum quoque omnium itidem maximum. Et si unum maximum, maximeque expetendum rerum omnium est, sitne alterum quoque rerum omnium maximum, maximeque expetendum. Neque enim si hoc quidem maxime expetendum fuerit, in eoque cetera omnia superet: illud autem maximum, atque in eo superet cetera omnia, idcirco eadem erunt: sed ita demum, si utraqoe eadem in re ceteris omnibus superiora sint. Etenim necesse est, quae eadem in re ceteris omnibus antecellant, ea inter se eadem numero esse. Vnum enim est, quod una eademque ceteris omnibus praestat. Atque hoc circa ita verum est, si eorum utroque aliquid unum & idem numero, non autem si compositum ex pluribus quippiam, confusumque indicetur, ita videlicet ut unum eorum, quae sub comparationem cadunt, alterius ambitu comprehen-

hendatur. Itaque ostendens cuius modi esse debeant ea, quae in comparationem deducuntur, ait utroque eorum de quibus, an eadem sint, quaeritur, unum aliquid numero, non autem compositum ex pluribus significari oportere, si quis ex hoc, quem modo diximus, loco argumentationem conformare meditetur. Nam si eorum, quorum utrunque aut magnitudine, aut alia re aliqua ceteris antecellere omnibus dicitur, utrumque etiam unum aliquid numero sit, satis, id magno argumento est ipsa inter se quoque eadem esse. Sin eorum utrunque non sit unum aliquid numero, tum profecto ex eo non consequetur eandem esse utriusque naturam, quippe fieri potest, ut in eorum uno contineatur alterum. Non enim eosdem esse Lacedaemonios & Peloponesios ex eo necessario efficitur, quod eorum utrique inter Graecos primas fortitudinis partes tenere dicuntur: neque enim unus aliquis numero, Lacedaemonii & Paloponesiis nomine indicatur: imo vero Peloponesiorum appellatione etiam Lacedaemonii continentur. Ea igitur de caussa addidit oportere, ne ea utraque quibus rei alicuius exsuperantia tribuitur, unum quippiam significent: nam ita demum erunt eadem numero, si tum re aliqua ceteris omnibus praestare dicantur. Exempli caussa, quamvis Peloponesios & Lacedaemonios non eosdem esse, nisi quatenus alii in aliis continentur, & tamen utrosque Graecorum fortissimos esse dicamus, nulla tamen ex eo consequitur absurditas: qui enim Peloponesios fortissimos esse dicit, Lacedaemonios quoque complectitur, neque ita in eis in hoc genere palmam tribuit, ut eos etiam Lacedaemoniis anteponat: quippe qui ipsi quoque sunt e Peloponesiis. Quod nisi alteri in alteris contineantur, in eam incidemus absurditatem, ut alteros alteris & praestantiores & deteriores esse dicamus.

Videndum quoque, si eorum unum cum aliquo idem sit,

num & alterum. Si enim ambo cum eodem eadem non sunt, constat ne quidem eadem esse.

Ut si quis dicat virum, mortalemque idem esse, & unum numero. Nam si seorsum uterque idem est cum homine, inter se quoque eadem erunt: sin minus, ne invicem quidem.

Praeterea ex iis quae in ipsorum natura haerere, & ex iis in quibus haec ipsa haerere possunt, eadem ne sint, pervideri potest. Siquidem quae in uno haerere possunt, ea ut in altero quoque haereant, & si eorum unum in aliquo haerere potest, ut alterum quoque in eodem possit, necesse est. Sin horum in aliquo dissideant, eadem non esse constat.

Si enim homo & mortalis idem, illud consequens est, ut quaecumque uni usuvenire possunt, possint alteri quoque. Usuvenire autem homini potest, ut grammaticus sit, ut candidus. In mortali igitur haec quoque inesse possunt. Contraque, inquit, in quibus eorum unum harere potest, in iis alterum quoque haerere posse oportet. Haeret autem hominis, mortalisque natura, in Socrate, in Platone, caeterisque singulis hominibus. Quocirca homo & mortalis idem & unum numero sunt. Quod si horum in aliquo dissideant, liquido constabit eadem non esse de quibus agitur.

Illud quoque videndum, ad idem ne genus, eandemque categoriam pertineant, an minus: sed hoc quidem, quale, illud vero, quantum significet, aut sit ex iis quae referuntur ad aliud.

Si enim dixerit quispiam scientiam, virtutemque idem esse, videndum erit ad eandem ne categoriam eorum utrunque referatur. Si enim non ita sit, sed unum quidem ad quantitatem, alterum ad qualitatem, relationemue aut aliquod aliud pertineat, ne inter se quidem eadem fuerint; ut, verbi gratia, numerus & scientia idem non sunt, quoniam hoc sub uno, illud sub alio genere continetur.

Prae-

Praeterea num idem utriusque genus non sit, sed unius bonum, alterius malum: aut unius virtus, alterius scientia.

Locus hic videri posset cum priore idem esse: neque tamen ita est. Prior enim de categoria tantum, id est, de primo summoque genere inquirebat: hic autem de genere propinquo, ac ut ita dixerim, continenti. Nam & si duo aliqua in eadem categoria sint, propinquum tamen genus idem non habeat, eadem idcirco inter se numero non erunt. Sit enim eorum utrunque qualitas: at vero hoc virtus, illud vitium, aut hoc virtus, illud scientia: diversa esse liquido constat.

Aut num genus quidem utriusque idem, sed non eaedem differentia: ut si utrunque scientia sit, sed unum ex iis, quae contemplatione, alterum ex iis quae actione cernuntur. Itidemque in aliis.

Etiamsi genus idem sit, differentiae tamen quae speciem constituunt, eadem non sint, constat ea de quibus agitur, eadem invicem non esse. Itaque eadem non est scientia quae contemplatione, & ea quae actione cernitur. Nam & si commune utriusque genus scientia est, iis tamen ipsis, quas diximus, differentiis separantur.

Praeterea ex accessione; si alterum quidem accessionem capit, alterum vero non capit.

Hac ratione ostenditur non idem esse continentiam, & temperantiam: nam continentia & accessionem & decessionem capit: temperantia non item.

Aut si cum utrumque capiat accessionem, crescere tamen alterum non crescente altero possit. Quemadmodum, non ut quisque amat vehementius, ita maiore commiscendi corporis desiderio ducitur. Non igitur idem est amor, & commiscendi corporis cupiditas. Praeterea ex additione; ut si eidem utrique additio, id totum quod efficitur, idem non est. Aut si, cum idem ab utroque sustuleris, quod superest, idem non est. Ut si quis duplum dimidii, & multiplum dimidii idem esse diceret. Ita enim,

 sub-

sublato utrinque dimidio reliqua idem valere oporteret. At non ita est. Neque enim duplum & multiplum idem valent. Considerandum autem est, non tantum ex eo ipso, quod ponitur, verum etiam ex iis, quae eo posito consequentur, absurdum ne aliquid consequetur: ut iis usuvenit qui vacuum & id quod aeris plenum est, idem esse definiunt. Certum enim est, si aer quoque ipse excesserit, nihilo minus, imo magis etiam vacuum locum fore. Atqui non erit tunc aeris plenus. Itaque posito aliquo, seu falso, seu vero, (nihil enim interest) si duorum alterum intermi, altero non interempto, potest, eadem inter se ea non esse perspicuum est.
Considerandum autem est (Locus hic ex hypothesi educitur *) id est, ex ficta quadam concessione, qua interdum ponuntur, ut certa, ea quae controversa sunt, ut perspici possit, quid ejs positis consequatur,) Putat enim animadvertendum esse, non tantum, positis iis de quibus agitur, statim ne perspicua ex eis nascatur absurditas (ut si quis effusionem, & liberalitatem idem esse posuerit, statim consequetur id, quod absurdissimum est, idem esse virtutem, & vitium. Ea vero quae sunt eiusmodi, ut si quis ipsa eadem esse posuerit, statim absurdum aliquid consequatur, constat diversa esse) non tantum igitur ex iis de quibus ambigitur, verum etiamsi quid praeterea ponatur, seu verum, seu falsum, seu quod fieri queat, seu quod non queat (multa enim, quae revera esse non possunt, ex hypothesi tamen nonnunquam recipi nihil vetat) † num ex eo quoque ipso, aliquid, quod esse non possit, consequatur. Tunc enim eadem non erunt ea de quibus agitur. In illis autem verbis (verum etiam ex iis, quae eo posito, consequentur, absurdi ne aliquid consequatur) absurdum vocat id, quod fieri non potest, Nam si ponamus hoc, vacuum & plenum aeris idem esse, si postea fingamus aerem e loco in quo erat, excedere, iam necessario consequetur; idem esse

non posse vacuum & aeris plenum. Siquidem, amoto, ex hypothesi, aere, vacuus locus remanet: plenus aeris non remanet.

* Quae parenthesi inclusa sunt, perspicuitatis causa, ne quem Graeca vox perturbaret; fecimus.

† Textus in Graeco depravatus.

Atque, ut universe ac generatim loquamur, videndum, nunc ubi varient ea, quae quomodocunque de utraque dicuntur ea, vel ea, de quibus haec ipsa dicuntur. Quaecunque enim de uno dicuntur, ea de altero quoque dici: & de quibus unum dicitur, de iis etiam alterum dici oportet.

Videtur & hic locus idem esse cum iis duobus, qui proxime antecesserunt, ab adiunctis: neque tamen penitus idem est, imo vero latius patet: quippe qui ducatur ex iis omnibus quae quomodocunque insunt in eis, de quibus agitur, non ex iis tantum, quae eis accidunt. Non enim quicquid in re quapiam est, id ei accidere putandum est. At igitur videnda esse omnia, in quibus, non tantum fortuito, sed etiam quomodocunque insunt ea, quae in quaestione versantur. Si enim aut non eadem sint ea omnia, quae in ipsis insunt, aut ipsa utraque non eodem penitus modo insint in iisdem, sequitur ut eadem non sint. Nam quae proprie eadem sunt, nullo a se invicem modo discrepare oportet.

Praeterea cum idem multis modis dicatur, videndum est, num quo alio modo sint eadem; neque enim si qua vel specie, vel genere sint eadem, ut etiam numero eadem sint, necesse est; inspiciemus igitur ecquid hoc modo eadem sint, an minus: cum possit ne alterum sine altero esse: neque enim idem fuerint. Atque hi quidem sunt, qui ad quaestiones de eodem referuntur, loci. Ex iis autem quae diximus, constat, eos omnes locos, quibus idem non esse ostenditur, evertendis quoque definitionibus utiles esse, & antea admonuimus. Nisi enim quod nomine, idem etiam oratione, in-

 dice-

dicetur, eam definitionem non esse constat. Eorum autem quibus idem esse ostenditur, nullus omnino utilis est ad confirmandam finitionem. Neque satis ostendere idem nomine aliquo, & proposita oratione indicari, ut definitionem esse concludas: imo, ut definitio sit, ea omnia praeterea habeat oportet, quae praecepta sunt.

Quia tribus modis idem dicitur, ut in superioribus dixit, admonet nunc, quae alio quopiam modo eadem sunt, non numero quoque eadem esse; cuius praecepti hic sensus est. Si qua sint proximo genere eadem, specie autem a se invicem differant: ea, cum specie differant, ut numero eadem sint, fieri non potest. Rursum quae specie proxima eadem sunt, numero a se invicem differunt. Quocirca principio admonuit, maxime proprie idem dici, quod numero idem esset. Videntur enim quae numero eadem sunt, & specie, & genere eadem esse. Ideoque in quibusdam nihil prohibere videbitur, quin, cum & genere & specie sint eadem, eadem sint numero quoque. Quare cum quis nonnulla interrogatus eadem esse dixerit, eam responsionem infirmare qui volet; primum ostendere debebit esse quidem eadem, sed alio quodam modo, non eo de quo instituta quaestio est: quod si postea ostenderit eorum unum sine altero esse posse, iam eadem non esse constabit. Ex iis autem (inquit) quae diximus, constat, eos omnes locos, quibus idem non esse ostenditur, evertendis quoque finitionibus utiles esse. Quibuscunque enim modis idem non esse ostenditur, iis etiam omnibus definitio everti potest. Nisi enim quod nomine, idem oratione indicetur, definitio non est. Neque tamen loci, quibus idem esse ostenditur, etiam ad confirmandam finitionem valent; neque enim, ut definitio sit, satis est, si idem indicet, imo ipsam rei naturam explicari oportere: quod non statim praestat, quisquis aliquid affert, quod idem sit, cum

eo de quo agitur. Oportet enim & rei genus adferri, & differentias, quibus a caeteris, quae sub eodem genere sunt, separetur: & perspicuum esse finitionem, & ex prioribus ductam, & denique conformatam ad ea omnia, quae supra definitione praecepimus.

Hoc igitur modo, & ex iis locis aggredi ad evertendas finitiones oportet. Quod si finitionem aliquam confirmare voluerimus, primum quidem illud intelligendum est, aut neminem, aut certe paucos admodum in disputando facere: ut a se allatam finitionem syllogismo comprobent; quin omnes quicquid eiusmodi est, quasi principium quoddam accipiunt; ut Geometrae, ut Arithmetici, caeterique mathematici. Deinde, alterius cuiusdam facultatis & instituti esse, tum quid definitio sit, accurate tradere, tum aperire quae sit ratio finiendi. Nunc autem, quantum ad hanc disputationem attinet; tantum dixisse satis erit, definitionem videlicet, eamque orationem qua rei natura explicatur, syllogismo posse concludi. Si enim finitio est oratio, qua, quid sit res, indicatur, eaque sola, quae in definitione ponuntur ad quaestionem, qua quid sit res quaeritur, de re proposita dici oportet: neque quiquam praeter genera & differentias, ad explicandam eiusmodi quaestionem valet: liquido constat, si quis ea sumat, quae sola ad quaestionem, quid est, responderi oportet, orationem quae ex iis effecta fuerit, necessario definitionem fore. Neque enim alia esse potest definitio. cum, si quid ea res sit, quaeratur, aliud nihil responderi queat. Definitionem igitur syllogismo probari posse constat. Ex quibus autem eiusmodi syllogismum construere oporteat, aliis locis accuratius explicatum est. Iidem autem loci ad eam, quae nobis hoc tempore proposita est, rationem sunt utiles. Nam & adversa, & alio quolibet modo contraria inspicienda sunt, & iis qui totas definitiones, & iis qui partes aliquas earum considerant. Si enim contraria contrarie,

& hoc,

& haec, quae allata est, ut rei propositae definitio, sit necesse est.

Hoc igitur modo, & ex iis locis) Eos locos intelligit, quos & proximo superiore libro, ad evertendam definitionem utiles tradidit, & quos hoc ipso libro, utiles ad probandum eadem non esse quae proponuntur. Deinceps autem locos quosdam tradit, quibus definitiones confirmari queant: imprimisque nos admonet, solere eos, qui definiunt, definitionem accipere, quasi principium quoddam, quod demonstrari non possit: neque vero ei confirmandae, aut demonstrationem adhibere, aut syllogismum: quibus verbis illud statuit, neque facile esse demonstratione confirmare finitionem, neque necessarium. Nam & geometrae, & qui in aliarum scientiarum tractatione versantur, definitionibus suis, ut principiis quibusdam utuntur, neque ad eas demonstrationem adhibent. Secundo admonet, accuratam finitionem tractationem non ad dialecticen, sed ad primam illam supremamque philosophiam pertinere: quare dicendum id tantum, definitionem videlicet, eamque orationem qua rei natura explicatur, syllogismo concludi, id est, quod ipsa finitio fit, syllogismo confirmari ac patefieri posse, & si secundo libro posteriorum analyticorum traditum est demonstrari finitionem nequire. At nimirum id nos quoque dicimus, si ad veritatem accurate haec omnia exigantur, demonstrari eam non posse: ut inibi quoque ipse patefecit; dialectice tamen & probabiliter syllogysmo posse concludi, ut hoc loco dicitur. Quo autem id modo fieri possit, statim explicat, his verbis: Si enim finitio est oratio, quae, id quod definitur, indicat, quid sit: ob idque oportet ea demum quae in definitione ponuntur, ad quaestionem quid est, de re proposita dici: genus autem & differentiae ad eam quaestionem explicandam valent, (differen-

tiae

tiae enim & si qualitatem potius indicant · qua rei natura constituitur, in finitionibus tamen quid ipsa res sit, ostendunt) liquido constat, si quis ex genere & differentiis rei naturam indicantibus orationem composuerit, ab eo definitionem esse confectam; neque enim alia esse potest definitio, quandoquidem neque genus aliud est, neque aliae; quae rei naturam indicent, differentiae. Deinde addit, Definitionem igitur syllogismo (dialectico videlicet, non autem demonstratione) probari non posse constet; qua de re, aliis locis, accuratius explicatum est; (nempe in secundo posteriorum analyticorum, & in septimo de prima Philosophia. Iidem autem loci ad eam, quae nobis hoc tempore proposita est, rationem sunt utiles.) Eosdem locos, ad confirmandas ratione quadam dialectica finitiones, utiles esse ait: nempe eos ipsos, quos supra ad evertendas finitiones tradit. Cum enim proximo superiore libro, evertendis definitionibus locos tradiderit, a contrariis, a coniugatis, aliosque quorum nunc quoque meminit; illi ipsi loci utiles sunt iis, qui talia problemata confirmare meditantur. Nam & adiunctum, & genus, & proprium, argumento ex adversis ducto confirmari potest. Siquidem adversorum & adiuncta sibi invicem adversantur, & genera, & propietates: itaque cum unum in uno probatum fuerit, contrarium in contrario probatum intelligetur: eademque tum coniugatorum, tum aliorum, quos enumerat; ratio est. Et enim nullum est problematis genus, quod non locis communibus, a contrariis, a casibus, a coniugatis, aliisque quos ipse enumerando prosequitur, & confirmari, & infirmari queat.

Quando autem eorum quae sibi invicem adversantur, plures sunt complexiones, ea demum adversae rei sumenda definitio erit, in qua maxime repugnantia elucebit. Atque

haec

haec de ratione considerandi totas finitiones a nobis dicta sint : nunc quomodo singulae earum partes considerare oporteat , explicemus . Primum igitur , genus recte positum esse ostendemus : si enim rei , quae adversatur ei de qua differimus , genus quoque adversatur generi a nobis posito , neque sub eo ipso genere res proposita continetur , necessario continebitur in eo quod a nobis allatum est , nempe in adverso . Necesse enim est , ea quae sibi invicem adversantur , aut uno eodemque genere , aut generibus ipsis quoque sibi invicem adversantibus contineri. Differentias autem repugnantes de repugnantibus dici arbitramur ; ut de albo , & nigro : illud enim videndi sensum dissipat , hoc colligit . Itaque si de eo quod rei propositae adversatur , differentiae iis quas ipsi attulimus , repugnantes enuncientur ; has quoque constabit recte de re proposita enunciari . Quocirca si & genus recte positum est , & eae differentiae additae , quas oportuit , dici nihil potest , cur non tota definitio recte constituta sit .

Quando autem eorum) Oportet enim , inquit syllogismum qui confirmandae finitioni adhibetur, ex notioribus ducere . Totam igitur finitionem hoc modo ex contrariis confirmari oportet . Deinceps autem docet , quomodo unaquaque pars definitionis confirmari queat . Ac siquidem adversorum utrumque per adversa definiatur, eam definitionem sumendam esse ait , in qua maxime repugnantia elucebit . Exempli causa , sit utilis definitio , id quod est efficiens boni : noxii autem id quod efficiens mali , aut id quod habet vim tollendi , quasique interimendi boni . Ex his duabus definitionibus ea sumenda est , quae cum definitione eius quod utile est , apertissime pugnat . Rursumque amicitia , boni efficiens , odium , mali , aut eius quod bonum non est . Sumenda hic quoque erit ea in qua maior pugna perspicitur . His traditis docet , quomodo per partes difinitio confirmanda sit : cumque

cumque finitionis partes sint genus & differentia, primo de ratione confirmandi generis differit, atque imprimis ait cognosci posse an recte traditum sit genus, ex eo quod rei propositae adversatur. Si enim res, quae adversatur ei, de qua differimus in eo genere continetur, quod adversatur generi a nobis allato: neque potest id, de quo agitur, sub illo ipso genere contineri, sub quo adversum continetur, manifesto constat id verum genus esse quod a nobis allatum est. Docuimus enim ea quae sibi invicem adversantur, aut uno eodemque genere, aut generibus ipsis quoque sibi invicem adversantibus contineri. Exempli gratia, assumpserit aliquis virtutem, tanquam genus, in definienda iustitia. Dicendum est, recte acceptum genus fuisse. Nam cum iniustitia, quae iustitiae adversatur, contineatur sub vitio, quod adversatur virtuti neque possit iustitia eius generis, nempe vitii ambitu comprehendi, constat nimirum eam sub adverso genere, nempe sub virtute contineri. Adversa enim aut sub eodem genere sunt, ut candidum & nigrum sub colore: aut sub adversis generibus, ut iustitia sub virtute, iniustitia sub vitio. Illud non adiecit, aut ipsa quoque adversa genera esse, ut in categoriis dixerat: quia ne utile est id quidem ad disputationem institutam. Neque enim quaeritur, utrum id quo de agitur, sit genus, sed sub quo genere sit. De differentiis quoque, inquit, ex adversis iudicare poterimus. Nam si de eo, quod rei diffinitae adversatur, differentiae quoque iis, quas ipsi attulimus, adversantes enunciantur, consequens est, recte etiam eas, quae a nobis allatae sunt, de re proposita enunciari. Ut si haec iustitiae finitio tradita sit habitus tribuens cuique id quod aequum est: videre oportet, num rei quoque adversae, nempe iniustitiae differentia huic adversa conveniat, nempe sit ne iniustitia ea, quae plus minusue quam aequum est, tribuit:

quo

quo probato illud quoque superius probatum intelligitur. Sed huic praecepto adfert argumentationem contrariam, hoc modo.

An vero necessarium non est, de adversis adversas differentias enunciari? Ita est: nisi adversa sub eodem genere includantur. Sed quorum genera ipsa adversa sunt, nihil prohibet de eis utrisque eandem differentiam dici: ut de iustitia, & iniustitia. Nam illa quidem virtus, haec autem vitium animi est; quare differentia illa, nempe animi, utrique convenit. Siquidem corporis quoque & virtus, & vitium aliquod est.

An vero, inquit, necessarium non est adversis adversas differentias dici? ita est: nisi adversa sub eodem genere includantur.) Eorum enim quae sub eodem genere sunt, necesse est adversas esse differentias, aut omnes, ant certe aliquas; omnes, ut in gravi, & levi. Genus enim est, corpus; differentiae autem, gravis quidem, crassum densumque & in partem inferiorem ferri: levis autem, tenue; & ferri in partem superiorem. Aliquas vero, ut si dicamus grave, naturaliter deorsum ferri: leve autem, naturaliter sursum. Etenim differentia illa, naturaliter, ambobus communis est: eoque addito effectum est, ne omnes eorum differentiae sibi invicem adversae dicerentur. Eorum autem, quae sub adversis generibus sunt, nihil necesse est adversas esse differentias, aliquam enim communem differentiam habere possunt. Quod autem ita se habeat, ostendit, allato iustitiae exemplo. Quae cum sub adversis generibus includantur, illa quidem sub virtute, haec vero sub vitio, eandem tamen differentiam habent. Illud enim, animi, utrisque communis differentia est. Nam & illa animi virtus, & haec animi vitium est. Additur autem illud, animi, ad eas, a corporis virtutibus ac vitiis separandas Nam ut a se invicem distinguantur, satis illud est, quod

genera

genera inter se pugnantia habent: sed differentia illa eo additur, ut a corporis virtutibus ac vitiis separentur. Fieri tamen potest, ut etiam quae in adversis generibus continentur, adversis quoque differentiis insigniantur: ut cum dicimus iustitiam esse virtutem, aequitatis effectricem, iniustitiam vero, vitium, quo aequitas tollitur.

At illud quidem verum est, adversorum aut adversas esse differentias, aut easdem. Si igitur adversa de adverso dicitur, de eo autem, quod propositum est, non dicitur: eam quae allata est, rei propositae convenire perspicuum est. Ad summam, cum definitio genere & differentiis constet, si adversi definitio nota sit, eius quoque quod proponitur, definitio perspicua erit. Quando enim adversum aut in eodem genere est, aut in adverso: ac differentiae quoque de adversis, vel adversae, vel eaedem enunciantur, constat fore, ut de eo quod ad definiendum proponitur, vel idem genus, quod de ei adverso, enunciatur, adversae autem differentiae, aut omnes, aut saltem aliquae adversae, ceterae vero eaedem, genera vero pugnantia: vel utraque pugnantia, & genera, & differentiae. Ut enim utraque eadem sint, fieri non potest: alioqui adversorum eadem definitio esset.

At illud quidem) Proposita contraria argumentatione, hoc addidit, quasi indicans, adversorum ut vel adversas, vel easdem differentias esse, ita & genera vel adversa, vel eadem. Nam & genus vel idem est, vel adversum. Itaque illud perspicuum est, si de adverso adversa differentia dicitur, de eo autem quod propositum est, non dicitur: fore ut ea quae allata est, nempe ea quae illi alteri adversatur, recte de re proposita enuncietur. Ideoque generalem quandam rationem ac viam praescribit, inquiens, cum definitio genere, ac differentiis constet, si adversi definitio nota sit, eius quoque quod proponitur, defi-

nitio-

nitionem perspicuam fore. Quando enim adversum, aut in eodem genere est, aut in adverso: ac differentiae quoque de adversis, vel adversae, vel eadem enunciantur, constat fore, ut vel in eodem genere sit id, quo de agitur, cum eo quod ipsi adversatur, vel in adverso. Si in eodem, aut adversas omnes differentias habet, aut quasdam adversas, quasdam easdem. Si in adverso genere sit, sic quoque adversas differentias habebit, aut etiam easdem aliquas, sed non omnes: aut omni ex parte pugnabit, ut sub adverso genere sit, & omnes habeat adversas differentias. Ut autem utraque eadem sint, fieri non potest: ita enim non iam amplius adversa essent, quae finiuntur, imo vero eadem: essetque adversorum eadem definitio, quod absurdum est.

Praeterea ex casibus, & ex coniugatis. Nam & genera ex generibus, & ex finitionibus finitiones necessario consequuntur; ut si oblivio est scientiae amissio, oblivisci quoque erit scientiam amittere: & oblitum esse, scientiam amisisse: ita ut si quis horum unum admiserit, is necesse habeat cetera etiam confiteri. Itidemque si interitus est naturae dissolutio: interire quoque dicetur id, cuius natura dissolvitur: & lethaliter, efficienter ad naturam dissolvendam; contraque si lethale est, quod dissolvendae naturae vim habet, lethum quoque sive interitus nihil erit aliud, quam naturae dissolutio. Eademque ratio aliorum est. Itaque concesso uno, cetera quoque concessa intelliguntur. Quin & ex iis, quorum similis ad se invicem ratio est, argumentari licet. Si enim salubre est, id quo efficitur sanitas, * εὐεκτικὸν *quoque erit id quo efficitur bona habitudo: & utile, id quo efficitur aliquid boni. Eadem enim eorum, quae diximus, ad suum cuiusque finem ratio est. Itaque si finitio u-*

nius

* εὐεκτικὸν uno vocabulo Latino exprimi non potest: at si in plura diducas vis argumenti perit.

nius e finis sui effectione ducetur, eadem erit ratio cetera omnia finiendi.

Praeterea ex casibus, & ex coniugatis definitio confirmari potest. Nam & genera ex generibus, & ex finitionibus finitiones necessario consequuntur. Si enim alicuius ex coniugatis finitionem assecuti fuerimus, ceterorum quoque finitio reperta erit. Ut si quis ortus finitionem tradiderit, caetera etiam quae ex ortus vocabulo coniugata sunt, quomodo finiri debeant, indicavit. Siquidem eo ipso, quod posita fuerit unius ex coniugatis finitio, ceterorum quoque finitiones poni oportebit.

Praeterea a maiore, & a simili; quibus ex locis non aliter definitio confirmari potest, quam si duo cum duobus comparentur; ut si magis haec huius rei definitio est, quam illa illius: atque ea quae minus videtur, vera tamen finitio est, sequitur, ut ea quoque vera sit, quae maiorem probabilitatem habet; quod si adaeque videtur haec huius, & illa illius rei finitio, qui unam eeceperit, alteram quoque recipiat, oportet. Inutilis autem est loci a maiore tractatio, si quis velit aut unam definitionem cum duabus rebus, aut duas definitiones cum unica re comparare. Nam neque duarum rerum una, neque unius rei finitiones duae esse possunt.

Non idem hic dicit, quod paullo supra dixerat. Illic enim loquebatur, de similitudine quadam ex analogia: hic vero de similitudine simpliciter ac proprie accepta. Multos igitur locos a maiore, a minore, a simili, tum ad confirmandum, tum ad infirmandum utiles tradidit: a maiore & minore quatuor, tres autem a simili. Nunc admonet eos demum ex illis locis, confirmandis finitionibus adhiberi oportere, per quos id fieri potest. Potest autem per eum tantum: quo duo cum duobus, vel ut maius cum minore, vel similiter comparantur. Non enim per eum quo unum ad duos re-

fertur, quorum alterum magis significat, alterum minus: siquidem eadem definitio eidem rei non potest magis ac minus convenire: neque una eademque definitio istam accessionem ac decessionem capit; sed ne per eum quidem, quo duo de uno dicuntur, ita ut unum magis, alterum minus inesse dicatur: ac ne tum quidem si similis sit utriusque ratio. Eiusmodi autem loci sunt tum is qui probat quippiam in hac magis quam in illa re inesse, tum is qui probat in re aliqua magis hoc inesse, quam illud. Similiterque in locis a minore, & e simili. Talium igitur nullus in confirmanda finitione esse usus potest. Non enim potest eadem definitio pluribus rebus, neque huic magis, illi minus, neque aeque omnibus convenire. Uterque autem locorum, quos inutiles esse diximus, hac via progreditur: Si hoc potius inest; quam illud, aut, Si horum utrunque similiter inest. Quare inutiles omnino sunt ad confirmandam finitionem: neque enim unius rei plures finitiones esse possunt, neque ita ut haec magis, illa minus conveniat, neque ut omnes aeque conveniant. Unus igitur locus reliquus est, in quo duo sunt quae subiiciuntur, & totidem quae de eis enunciantur: sive unum magis, alterum minus, sive utrumque ex aequo sit, ad explicandam naturam eius cui adiungitur, accommodatum. Hic igitur tantum locus communis est, per quem, tum a maiori, tum a simili definitio cofirmari potest. Atque hoc modo inter se continuanda sunt, quae hic dicuntur. Praeterea, inquit, a maiore, confirmare finitionem, quatenus id fieri potest, ut hoc modo. Si magis definit temperantiam, qui eam in honestis tantum salutaribusque rebus animo agitandis positam esse dicit, quam iustitiam is, qui illam esse dicit habitum tribuentem cuique id quod aequum est, contraque, Si minus haec iustitiae finitio est, habitus cuique tribuens id quod

aequum

aequum est, quam illa temperantiae, honesta tantum & salutaria animo agitare. In hunc autem modum conformari argumentatio non potest. Si illa magis, haec vero minus finitio est: & tamen prior illa finitio non est, ne illa quidem, quae minus, nisi quis finitiones duas accipiat, quae cum duabus itidem rebus comparentur. Eademque ratio est loci a simili. Si enim aequa definitio est fortitudinis haec, habitus fiduciam afferens adversus ea ex quibus mortis periculum impendet, atque haec iustitiae, habitus tribuens cuique quod suum est, & superior illa finitio non est, hanc quoque finitionem non esse consequitur. Quod si unicam definitionem accipias, eamque cum duabus rebus compares, nihil tibi loci a maiore profutura tractatio est. Neque enim argumentatio ita dirigi potest. Si haec magis illius, quam huius finitio est, atque huius est, sequitur ut illius quoque fit: neque enim potest in duas res eadem finitio convenire: ac ne invenitur quidem ulla finitio quae duobus (praeterquam individuis) conveniat. Sed ne duae quidem esse possunt eiusmodi finitiones: itaque in hunc modum non argumentamur. Si illa huius rei, magis quam haec, finitio est, estque haec finitio, illa quoque finitio erit.

Ex omnibus autem locis opportunissimi sunt ii, quos modo diximus: praetereaque loci a casibus, & a coniugatis. Quo circa eos praecipue tenere, atque in promptu habere oportet; sunt enim ad plurima utilissimi: ceterorum autem, ut quisque maxime communis est, ita in eo plurimum est virium; quals est, inspicere num ad res singulas, & num ad species definitio proposita accommodari queat; siquidem synonimum quiddam est species. Hic autem locus utilis est adversum eos qui ideas ponunt, ut & superius dictum est.

Praeterea ex omnibus locis, ad construendam finitionem opportunissimi sunt, ut supra dictum est, locus

a maiore, a minore, & a simili; sed & a coniugatis, & a casibus; quocirca eos in promptu habere oportet; sunt enim oportunissimi, & propter perspicuitatem; & propter efficacitatem. Ex aliis autem locis, ii praecipue in usum convertendi sunt, qui maxime communes sunt, id est, qui ad plurima quaestionum genera accommodari queunt, & eos in promptu habere oportet, sunt enim omnium maxime efficaces, maximeque utiles. Talem autem esse ait, eum quem ipse huius disputationis initio tradidit, per quem inspiciendum esse autumabat, id quod alicui inesse dicitur, ecquid omnibus quae sub eo continerentur, conveniret. Etenim tum ad stabiliendas, tum ad evertendas finitiones utile illud est. Cum autem dixisset inspiciendum esse, num ad res singulas, addidit, etiam, num ad species. Si enim species individua vesunt, quorum tradita finitio est, ad singularia tantum, sive ad individua respicere oportet. Sin genera, etiam ad species, quare sub eis continentur. Hunc autem locum, atque hanc considerationem utilem esse ait, ad evertendas ideas; neque enim ideis: & iis quae sub eas includuntur, eadem definitio convenit, neque videlicet idearum finitio individuis, neque individuorum, ideis. Oportet autem synonyma esse ideis ea, quorum natura & effectio ex eis pendet.

Praeterea si translato aliquo nomine usus est; aut si idem de seipso, ut diversum quippiam, enunciavit: & si quis praeterea locus communis efficaxque est, eo utendum. Ex iis autem, quae postea dicentur, multo difficilius confirmari, quam refelli finitionem, intelligetur. Primum enim facile non est, hoc a respondentibus obtinere, ut eorum quae in definitione posita fuerint, illud genus, hanc differentiam esse concedant. Deinde ut id quoque recipiant genere ac differentiis, quae rei natura sit, explicari. Quibus remotis, syllogismus confici probandae finitioni accommodatus

modatus non potest. Si enim quaedam etiam alia ad quaestionem, qua, quid sit res, quaeritur, respondere queunt, iam non constabit, sit ne ea quae allata est, an potius alia quaepiam rei propositae finitio. Est enim finitio, oratio, quae quid sit res, indicat. Quin ex his quoque idem intelligi potest; facilius enim est unum, quam multa concludere: at definitio, vel uno eorum, quae requiruntur, sublato, refellitur: confirmari vero, nisi omnibus probatis, non potest. † Praeterea definitionem probare instituenti generalis syllogismus conficiendus est: oportet enim, quibuscunque nomen convenit, iis etiam omnibus definitionem convenire: itemque nomen & orationem ea propria rei propositae finitio est. At destruere volentem, nihil necesse est generaliter argumentari. Satis enim est, si ostendatur vel uni eorum de quibus nomen dicitur, orationem non convenire: etiam ad definitionem universe ac generatim refellendam: neque necessarium est, quasi sursum versus acta argumentatione ostendere; quibus non convenit oratio, iis nomen convenire.

† Graeca Aristotelis hoc loco leviter depravata sunt.

Cum dixerit, qui loci utiles sint confirmandis finitionibus, ac quorundam mentionem iniecerit, per quos non confirmare modo, sed etiam evertere finitionem licet, addit hos quoque communes ad eam evertendam locos, admonetque eos, utpote valde utiles, in promptu habendos esse; sunt autem hi, tum quod usus fuerit adversarius in finitione, translato aliquo nomine, aut quomodolibet inverso, & improprio. Qui enim ita definit, minus probe definit; ut neque is, qui de rei alicuius finitione interrogatus, illud ipsum quod definiendum est, in definitione subiungit. At translato quidem nomine etitur, qui temperantiam, concentum animi esse dicitur. Concentus enim proprie in fidibus dicitur. Idem autem de seipso enunciat, qui hominem esse dicit, animal consilii particeps,

mortale, hominem. Ex iis autem, quae postea dicentur, multo difficilius confirmari, quam refelli finitionem intelligetur. Etenim difficile est a respondentibus obtinere eas propositiones, quibus ostendatur orationem a nobis allatam, finitionem esse. Qui enim hanc finitionem esse probaturus est, is hoc primum obtineat oportet, eorum quae in oratione posita sunt, illud genus, hanc differentiam esse: eaque sola, ubi quid sit res, quaeritur, enunciari. Haec vero difficilia sunt ad probandum: neque enim cuiuslibet hominis est, eis assentiri. At nisi iis concessit, difinitionem esse hanc, nulla ratione probari potest. Nam si etiam alia quaepiam sint, quae de re proposita, ad quaestionem, quid est, responderi queant, non tantum genus, & differentia ex quibus constituta est finitio; tum certo cognosci non potest, sitne haec finitio, an potius alia quaepiam: quandoquidem finitio est oratio, quae, quid sit res, indicat. Quin ex his quoque idem intelligi potest quanto videlicet facilius sit convellere, quam confirmare finitionem, facilius enim est unum, quam multa concludere; at vero ad confirmandam finitionem, probandum est, omnia, quae illius ambitu comprehensa sunt, in rei propositae natura inesse, nisi enim in ea insint omnia, finitio non est, ut autem evertatur, probeturque finitio non esse, satis est ostendere, vel unum eorum quae in definiendo adhibita sunt, in re quae definitur, non inesse, uno enim reprehenso, tota definitio corruit; facilius autem est unum probare quam multa. Praeterea definitionem, inquit, probare instituenti generalis syllogismus ipse aiens, necessario conficiendus est, quo concludat, quae in definitione posita sunt, ea universe, ac generatim de eo quod definitur, enunciari: itemque nomen & orationem invicem reciprocari, siquidem ea propria rei propositae finitio est. At de-

struere

ſtruere volentem nihil neceſſe eſt generaliter argumentari; non enim tantum refellitur definitio, ſi nulli eorum, quae ſub nomine continentur, conveniat, verum etiam ſi oſtendatur alicui non convenire. Nam ad evertendum id, quod de toto aliquo genere dicitur, ſatis eſt, ſi oſtendatur, in eorum aliquo, de quibus nomen enunciatur, allatam orationem non valere. Sed neque viciſſim conferre finitionem cum eo quod finitur, deſtruenti neceſſarium eſt. Satis enim eſt, ſi oſtendatur, de quibus nomen dicitur, eorum nulli orationem convenire: neque neceſſe eſt contra oſtendere, quibus non convenit oratio, iis nomen convenire. Aequalia enim ſunt haec duo, de quibus nomen dicitur: iis non convenire orationem, & quibus non convenit oratio, iis nomen convenire. At reciprocrationem in hoc genere argumenti reiiciendam eſſe dicit, utpote, quae nihil ad evertendam finitionem conferat. Neque enim finitio eſt, quae ita tradita eſt oratio. Difficilius igitur eſt confirmare, quam reprehendere finitionem.

Expoſitio quaedam in haec ipſa Ariſtotelis verba, quam non eiuſdem interpretis eſſe, ſed a ſtudioſo aliquo adſcriptam, & poſtea commentario inſertam puto,

Satis eſt, inquit, reprehendenti aliquid generatim dictum ſi oſtendat, quibus nomen convenit, eorum nulli orationem convenire: neque praeterea opus eſt idem oſtendere per reciprocationem, quae huiuſmodi eſt, de quibus oratio ipſa dicitur, de eorum nullo nomen enunciari; neque enim id ad convellendam finitionem utile eſt, cum ſatis ſit oſtendere, de quibus nomen dicitur, de iis non dici orationem. Haec tamen reciprocatio non per negantiam fieri videtur, imo vero idem ſurſum verſus retroque dici. Idem enim eſt, de quibus nomen dicitur, de eorum nullo dici orationem, & dici nomen de iis, de quibus non dicitur oratio.

oratio. Quod & ex partium collatione perſpici poteſt. Aut forte reciprocationem indicavit huius enunciationis, De quibus dicitur nomen, de eorum nullo dicitur oratio: cum illa, De quibus oratio, de iiſdem etiam nomen dicitur. Forte etiam hoc ait, nihil prodeſſe reciprocationem huius, De quibus dicitur nomen, de eorum nullo dicitur oratio, propterea quod ipſa per ſe reciprocatur. Aut, quia ſatis conſtat enunciationes, quae de toto genere aliquid negant, reciprocari, ut id oſtendere nihil neceſſe ſit. Quanto igitur operoſius eſt multa probare, quam unum & probare affirmationem de toto genere, quam id quod ei e regione reſpondet, id eſt negantiam de parte aliqua generis, vel etiam negantiam de toto genere, tanto maioris eſt finitionem confirmare, quam eandem refellere.

Evertitur etiam finitio, ſi oſtendas eam, omnibus quidem iis, de quibus dicitur, ſed non iis ſolis convenire.

Quod autem de ea diximus, idem quoque in proprio atque in genere dici poteſt. Nam & horum utrunque minore opera refellitur, quam comprobatur. Ac de proprio quidem id, vel ex iis quae diximus, ſatis conſtat. Fere enim proprium coniunctim explicatur: quare unum qui refutaverit, is proprium ſuſtulerit: at confirmare meditanti, neceſſario omnia ſyllogiſmo ſunt colligenda. Ac quaecunque definitione dicuntur, ea fere omnia ad proprium quoque accommodari queunt. Nam & in eo confirmando, oſtendendum eſt convenire iis omnibus, quae nomine comprehenduntur: & in refutando ſatis eſt, ſi oſtendatur vel uni non convenire: quodque de finitione dictum eſt, corruere eam, ſi, quamvis omni, non tamen ſoli conveniat, idem etiam in proprio valet.

De genere autem, eo quod confirmanti unica propoſita via eſt, quam neceſſario teneat, nempe ut in omni ineſſe oſtendat: reprehendenti autem duae, ut aut nulli omnino

no inesse, aut etiam alicui non inesse: utrovis enim modo, quod initio positum fuerat, tollitur. Praeterea confirmanti necesse est, non tantum ut inesse ostendat, verumetiam inesse, ut genus, at reprehendenti satis est, si ostendat, aut in aliquo non inesse, aut in nullo. Ut autem ceteris in rebus tollere ac destruere, quam efficere, ita in his quoque evertere, quam construere, facilius videtur.

Proprium ait fere coninnctim, id est, cum genere explicari. Dixit enim, cum de proprio dissereret, primo genus, deinde proprium tradi oportere. Dixit autem ; fere, quia proprium interdum etiam unico nomine explicatur, ut cum dicimus decorum pulchri proprium esse, felicitatis, nullius rei indigum. Maxime autem hoc modo explicantur summorum generum proprietates: neque enim ullum superius genus est, quo complicentur. Sic essentiae proprium est, in re subiecta non esse. Si ergo proprium coniunctim dicitur, probandum est, & inesse omnia in eo de quo agitur, & universe inesse, & cum eo reciprocari. Hoc enim uno minus habet proprium, quam finitio, quod, quid res sit, non indicat. Ad refutandum autem proprium satis est, si aut unum aliquid eorum, quae ipsi explicando adhibita sunt, non insit in re proposita, aut id quod proprium dicitur, non conveniat alicui eorum, quae sub re proposita continentur. Quinetiam evertitur, si omni conveniat, sed non soli. Ostendit autem & genus facilius refelli, quam comprobari. Nam comprobandi unica via est, si universe dici ostendas: reprehendendi duae, ut aut nulli, aut alicui non convenire demonstres.

Adiunctum autem de toto quidem genere facilius est refellere, quam probare. Nam is quidem qui probat, necesse habet probare, inesse in omni: is autem qui refellit, satis habet, si ostendat in uno aliquo non inesse. At contra de parte generis facilius probatur, quam refellitur. Probanti

enim

enim satis est, si probet in uno inesse: at refellenti ostendendum est, nullum esse in quo insit.

Praeterea adiunctum de toto quidem genere facilius est refellere, quam probare: de parte autem generis contra, qui enim probare vult adiunctum hoc in omni homine inesse, haud sane efficere id facile potest. Fieri enim non potest, ut vere candor in omnibus hominibus haerere dicatur. At qui refellit, facile ostendet in uno quopiam, ut forte in Socrate, non inesse candorem. Atque ita evertitur, quod de toto genere dictum fuerat. De parte vero generis, ut quod candor in aliquo inest, facilius est probare quam refellere. Etenim satis est, si probetur in aliquo inesse. At refellere difficile est, & ostendere in nullo homine inesse candorem. Fieri enim non potest, ut hominum nullus omnino sit candidus. Nam eam quae de aliquo affirmat, ea demum tollit, quae de omni negat: quando ea quae non omnem dicit, in quibusdam vera esse potest simul cum ea quae aliquem.

Constat autem, cur omnium facillime finitio reprendatur. Plurimae enim dantur ad id efficiendum vires, cum in finienda multa dicantur. E pluribus autem facilius conficitur syllogismus. Peccari enim verisimilius est, ubi multa, quam ubi pauca dicuntur Praeterea etiam ex aliis argumenta ad impugnandam finitionem eruuntur. Sive enim propria non est oratio, sive genus non recte positum est, sive eorum, quae allata sunt, aliquid non inest in re proposita, definitio corruit; at evertendis ceteris. neque ea quae ad definitiones refellendas neque cetera omnia adhiberi queunt.

Constat igitur, inquit, reprehendi finitionem facilius quam ullum aliud problema, sive ex iis quibus proprium, sive quibus genus, sive quibus adiunctum aliquod explicatur. Cum enim multa dixerimus, quae in finitione observanda sunt, quale est, ut finitio cum eo quod definitur, recipocari queat, ut differentiae ex ipsa

ipsa rei essentia petitae sint, ut ne insint voces ullae homonymae, neve translatae, fit ut multae ad reprehendendum quasi viae offerantur. Nam quo plura observanda sunt, eo facilius syllogismus ad reprensionem dirigi potest; cum quibus in rebus plura observari oportet, in iis fere etiam multa peccentur; ubi autem pauciores sunt observationes, ibi etiam perspicuum sit pauciora esse peccata. Qui enim & longum iter conficere, & in eo etiam celeritatem adhibere contendit, offendit saepius, quam qui in breviore itinere adhibet etiam remissionem: quasque in domos per plures vias aditus patet, eas facilius aliquis per noctem ingredi possit, quam in eas, quae uno tantum aditu sunt perviae. Praeterea etiam ex aliis.) Is, inquit, qui finitionem reprehendere aggreditur, potest & hac via aggredi, quod adversarius in definiendo proximum non accepit genus, &, quod alienum genus assumpserit, & quod finitio cum re difinita non reciprocetur, & quod sit usus vocibus vel homonymis, vel translatis, & denique alia omnia tentare, quae prodita sunt in locis aptis ad reprehensionem. Etenim cum tam multa in definiendo observanda sint, pene dixerim, necessarium, est ut aliquid fugerit obtutum illius, a quo composita finitio est. Itaque qui finitionem reprehendit, per alios etiam locos, quibus videlicet problemata de proprio, de genere, de adiuncto refelluntur, efficere id, quod instituit, potest. Qua enim ratione proprium, eadem finitio reprehendi poterit, si cum re proposita non reciprocetur. Et qua ratione genus aut ut alienum, aut ut non proxime adhaerens, aut ut rei naturam non explicans reprehenditur, eadem, genus in finitione positum, aut quia genus non sit, aut quia in re definita non insit, redarguetur. Rursumque ut in problematis de adiuncto ostenditur in Socrate forsitan candor

candor non inesse, sic, si quis hominem finierit, natura animatum consilii expertem, aut mare, humorem potui aptum, qui vel unam e tota finitione partem sustulerit, totam finitionem labefactarit. Quibus igitur modis alia, iisdem & finitio reprehendi potest: sed non contra. Neque enim quae finitioni, eadem aliis quoque evertendis utilia sunt. Nam etiam si quis ostendat, aptum ad ridendum, quod in hominis finitione aliquis posuerit, ex ipsa hominis essentia non esse, non tamen illud efficietur, ut ne proprium quidem sit hominis. Neque, si genus aut non proximum, aut non recte allatum probaveris, ex eo, ut ne genus quidem sit, consequetur. Neque si ardor hominis naturam non constituit, idcirco efficitur, ut ne fortuito quidem haerere in natura hominis possit. Quinetiam quibus e locis alia problemata, nempe de genere, & de proprio refelluntur, non ex iis omnibus etiam problemata de adiuncto refelli queunt:imo potius quae ad refellendum adiunctum valent, ea refellendis quoque ceteris utiliter adhibentur.

Quae enim adiuncto, ea sola ceteris quoque omnibus, quae ante diximus, sunt communia. Quicquid enim de re aliqua dicitur, id in ea inesse oportet. At qui genus ostendit non inesse ut proprium, nullo modo evertit genus: similiterque neque necesse est proprium ita inesse, ut genus: neque adiunctum ita inesse, aut ut genus, aut ut proprium, sed inesse tantum; quare argumenta ex aliis ad alia duci non queunt, praeter quam ad unam finitionem.

Quae enim adiuncto, ea sola ceteris quoque omnibus, quae ante diximus, sunt communia.) videlicet ut non tantum ad tollendum adiunctum valeant, sed etiam ad tollenda cetera. Quod enim solum de adiuncto quaeritur, insit ne in re proposita, idem in aliis quoque, nempe in proprio, in genere, in finitione,similiter quaeritur.Quod est genus cum re proposita

non

non reciprocetur, ex eo non efficitur, ut ne sit genus; neque si proprium non inest ita ut genus, in ipsa videlicet rei essentia, ideo efficitur, ut ne sit proprium. Similiterque etiam si adiunctum neque est ex ipsa rei natura, ut genus, neque reciprocatnr, ut proprium, non ex eo consequitur, ut adiunctum ne sit.

Finitionem igitur facillime reprehendi, difficillime autem constitui constat: illa enim omnia syllogismo probanda sunt, & quod ea quae in finitione ponuntur, insint in re proposita, & quod genus recte traditum fuerit, & quod propria finitio est, & praeterea, quod ipsius rei naturam & essentiam exponat; atque hoc recte praestitisse oportet. E ceteris vero proprium ad eam proxime accedit: eo enim facilius reprehenditur, quod plerunque constituitur ex pluribus. Difficillimum autem est ad probandum: nam & multa probanda sunt, & quod rei propositae soli conveniat, & quod cum ea reciprocetur: Adiunctum autem omnium facillimum est ad probandum. Nam in aliis, non tantum quod insint, verum etiam quod certo quodam modo insint, ostendendum est: in adiuncto autem, satis est si inesse ostendatur. Difficillimum autem est ad refutandum: siquidem paucae admodum dantur reprehendendi viae; neque enim illud in adiuncto ad significatur, quomodo in re insit. Itaque aliorum quidem reprehendendi duplex ratio est, seu quod non insint, seu quod non hoc modo insint: adiunctum autem aliter tolli non potest, quam si ostendas non inesse. Locos igitur, qui tractando cuique problematum generi argumentorum copiam suppeditare possunt, quantum fere satis est, persecuti sumus.

Atque hoc recte praestitisse oportet.) Hoc quoque, inquit, ratione concludere, ac demonstrare oportet, finitione ea, quam probare volumus, rei naturam explicari, neque obscurum quicquam, neque supervacaneum in ea contineri; quibus efficiendis plures superius tradidit locos. Hac igitur, ceterisque causis,

quas

quas exposuimus, finitionem constituere difficillimum est. E ceteris autem problematis, maior est in confirmando proprio, quam in genere, aut in adiuncto, difficultas: quod ipsum tamen facilius est ad confirmandum, quam definitio. Ac proprium idcirco facilius reprehenditur, quam cetera, quia e pluribus constat, fereque coniunctim explicatur. Exempli caussa, animal aptum ad ridendum, quod & proprie proprium est, utpote coniunctim explicatum. Addidit autem, fere, quia nonnunquam etiam uno nomine exponitur, ut proprium hominis, aptum ad ridendum. Difficile igitur est probare illud, quod coniunctim proponitur: multa enim concludenda, & ratione colligenda sunt. Primum quidem, quod proximum genus sumptum fuerit: tum quod animal aptum ad ridendum, de solo homine dici queat, quodque cum eo reciprocetur. Omnium autem facillime probatur adiunctum. Satis enim est ad confirmationem, si, verbi caussa, ostendas candorem inesse Socrati: quod solum in aliis non est satis. Difficillimum autem, inquit, est ad refutandum. Unus enim tantum locus est, nempe si ostendas non inesse. Neque enim praeterea quaeri potest, insit ne, ut genus, aut ut proprium. Itaque cum alia problemata duobus modis reprehendi queant, ob idque facilis sit eorum reprehensio, problemata de adiuncto, quibus labefactandis una tantum proposita via est, difficillime refelluntur.

Hactenus Muretus.

